yüz

Cumhuriyet Tarihinden 100 Portre

DERLEYENLER
Kıvanç Koçak / Tanıl Bora

iletişim

İletişim Yayınları 3354 • Bugünün Kitapları 285
ISBN-13: 978-975-05-3585-7
© 2023 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1. Baskı 2023, İstanbul

ÇİZİMLER Fatma Ece Aysu
KAPAK Suat Aysu
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Merve Öztürk

BASKI Ayhan Matbaası SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31
Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi,
Gelincik Sokak, Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul,
Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

yüz

Cumhuriyet Tarihinden 100 Portre

DERLEYENLER
Kıvanç Koçak / Tanıl Bora

iletişim

İçindekiler

SUNUŞ
Cumhuriyet'in Yüzleri
İletişim'in 40. Yılıyla Buluşuyor 13

Seyit Rıza / Sey Rıza (1860-1937)
YALÇIN ÇAKMAK 21

Said Nursî / Said-i Kürdî (1877-1960)
YALÇIN ÇAKMAK 26

Rauf Orbay (1879-1964)
KIVANÇ KOÇAK 31

Ali Fethi Okyar (1880-1943)
PINAR AYDOĞAN 36

Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938)
FARUK ALPKAYA 41

Kâzım Karabekir (1882-1948)
PINAR AYDOĞAN 49

Celal Bayar (1883-1986)
TANIL BORA 54

Mehmet Şükrü Kaya (1883-1959)
PINAR AYDOĞAN 59

Halide Edib Adıvar (1884-1964)
AYLİN ÖZMAN 63

İsmet İnönü (1884-1973)
ALİ DURAN TOPUZ 68

Çerkes Ethem (1886-1948)
KIVANÇ KOÇAK 75

Şefik Hüsnü Deymer (1887-1959)
EMEL AKAL 80

Mehmet Şükrü Saraçoğlu (1887-1953)
PINAR AYDOĞAN 85

Hüseyin Avni Ulaş (1887-1948)
AHMET DEMİREL 90

Nezihe Muhiddin (1889-1958)
FERYAL SAYGILIGİL 95

Recep Peker (1889-1950)
DİNÇER DEMİRKENT 99

Mehmet Fuad Köprülü (1890-1966)
AYLİN ÖZMAN 104

Mahmut Esat Bozkurt (1892-1943)
PINAR AYDOĞAN 109

SERTELLER
Sabiha Sertel (1895-1968)
Zekeriya Sertel (1890-1980)
EMEL UZUN 114

Şevket Süreyya Aydemir (1897-1976)
HALİL AKKURT 119

Hasan Âli Yücel (1897-1961)
TANIL BORA 124

Adnan Menderes (1899-1961)
TANIL BORA 129

Suat Derviş (1901-1972)
FERYAL SAYGILIGİL 136

İsmail Bilen (1902-1983)
HALİL AKKURT 141

Nâzım Hikmet (1902-1963)
EMRE BAYIN 146

Hikmet Kıvılcımlı (1902-1971)
TANIL BORA 150

Necip Fazıl Kısakürek (1904-1983)
TANIL BORA 155

Esat Âdil Müstecaplıoğlu (1904-1958)
ÖZGÜR GÖKMEN 160

Nihal Atsız (1905-1975)
TANIL BORA 165

Mehmet Ali Aybar (1908-1995)
KIVANÇ KOÇAK 170

Nurettin Topçu (1909-1975)
AYLİN ÖZMAN 175

Behice Boran (1910-1987)
AKSU BORA 180

Kemal Tahir (1910-1973)
EMRE BAYIN 185

Nihat Erim (1912-1980)
ALİ DURAN TOPUZ 190

Osman Bölükbaşı (1913-2002)
TANIL BORA 195

Mehmet Mihri Belli (1915-2011)
HALİL AKKURT 200

Aziz Nesin (1915-1995)
LEVENT CANTEK 205

Talât Aydemir (1917-1964)
BURAK ONARAN 210

Kenan Evren (1917-2015)
YETVART DANZİKYAN 215

Alparslan Türkeş (1917-1997)
TANIL BORA 220

Musa Anter (1920-1992)
KIVANÇ KOÇAK 228

Turan Güneş (1922-1982)
TANIL BORA 233

Yaşar Kemal (1923-2015)
EMRE BAYIN 238

Süleyman Demirel (1924-2015)
TANIL BORA 243

ECEVİTLER

Bülent Ecevit (1925-2016)

Rahşan Ecevit (1923-2020)
ALİ DURAN TOPUZ 250

Attilâ İlhan (1925-2005)
EMRAH ÖZEN 257

İdris Küçükömer (1925-1987)
HALİL AKKURT 262

Doğan Avcıoğlu (1926-1983)
HALİL AKKURT 267

Necmettin Erbakan (1926-2011)
TANIL BORA 272

Erdal İnönü (1926-2007)
KIVANÇ KOÇAK 279

Kemal Türkler (1926-1980)
CAN ŞAFAK 284

Çetin Altan (1927-2015)
Y. DOĞAN ÇETİNKAYA 288

Turgut Özal (1927-1993)
YETVART DANZİKYAN 293

Abdullah Baştürk (1929-1991)
TUĞRUL PAŞAOĞLU 300

Abdi İpekçi (1929-1979)
FARUK BİLDİRİCİ 305

Turan Dursun (1934-1990)
KIVANÇ KOÇAK 310

Türkan Saylan (1935-2009)
EMEL UZUN 315

Yılmaz Güney (1937-1984)
KIVANÇ KOÇAK 320

Deniz Baykal (1938-2023)
ALİ DURAN TOPUZ 325

Fikri Sönmez (1938-1985)
TANIL BORA 330

İsmail Beşikçi (1939-)
YALÇIN ÇAKMAK 335

İsmail Cem (1940-2007)
HALİL AKKURT 340

Mehdi Zana (1940-)
TUNCAY ŞUR 345

Fethullah Gülen (1941-)
YAVUZ ÇOBANOĞLU 349

Uğur Mumcu (1942-1993)
AYBARS YANIK 356

Doğu Perinçek (1942-)
ALİ DURAN TOPUZ 361

Besim Tibuk (1945-)
AYBARS YANIK 366

Mahir Çayan (1946-1972)
TANIL BORA 371

Tansu Çiller (1946-)
AKSU BORA 378

Deniz Gezmiş (1947-1972)
KEREM ÜNÜVAR 383

Mesut Yılmaz (1947-2020)
FARUK BİLDİRİCİ 388

Bülent Arınç (1948-)
ELİF KEY 393

Devlet Bahçeli (1948-)
KEMAL CAN 397

Melih Gökçek (1948-)
KIVANÇ KOÇAK 402

Kemal Kılıçdaroğlu (1948-)
ALİ DURAN TOPUZ 407

Ertuğrul Kürkçü (1948-)
MURAT BJEDUĞ 412

İbrahim Kaypakkaya (1949-1973)
KEREM ÜNÜVAR 417

Abdullah Öcalan (1949-)
TUNCAY ŞUR 422

Abdullah Gül (1950-)
BAYRAM KOCA 429

Salih Mirzabeyoğlu (1950-2018)
BAYRAM KOCA 434

Mehmet Ağar (1951-)
GÖKÇER TAHİNCİOĞLU 438

Recep Tayyip Erdoğan (1954-)
MENDERES ÇINAR 443

Hrant Dink (1954-2007)
YETVART DANZİKYAN 450

Muhsin Yazıcıoğlu (1954-2009)
TANIL BORA 455

Orhan Doğan (1955-2007)
TUNCAY ŞUR 460

Meral Akşener (1956-)
EMEL UZUN 464

Abdullah Çatlı (1956-1996)
GÖKÇER TAHİNCİOĞLU 469

Ahmet Kaya (1957-2000)
KIVANÇ KOÇAK 474

Tayfun Gönül (1958-2012)
KIVANÇ KOÇAK 479

Ahmet Davutoğlu (1959-)
BAYRAM KOCA 484

Eren Keskin (1959-)
GAYE BORALIOĞLU 489

Cem Uzan (1960-)
ELİF KEY 494

Erdal Eren (1961-1980)
NEYYİRE ÖZKAN 499

Gültan Kışanak (1961-)
SEVİLAY ÇELENK 504

Leyla Zana (1961-)
AKSU BORA 509

Hasan Ocak (1965-1995)
KIVANÇ KOÇAK 514

Metin Göktepe (1968-1996)
KIVANÇ KOÇAK 519

Selçuk Kozağaçlı (1972-)
HALUK İNANICI 524

Selahattin Demirtaş (1973-)
SEVİLAY ÇELENK 529

Ali İsmail Korkmaz (1994-2013)
GÖKÇER TAHİNCİOĞLU 534

YAZARLAR 541

SUNUŞ

Cumhuriyet'in Yüzleri İletişim'in 40. Yılıyla Buluşuyor...

Üç kıtaya yayılan koca bir imparatorluk olarak 600 yıldan fazla yaşayan Osmanlı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti, 2023'te 100. yıldönümünü kutluyor. 100 yıl, insan ömrü açısından düşünüldüğünde uzun bir süre elbette ama tarihsel akış bakımdan pek de öyle değil. 200, 300, 500 yıl hüküm süren nice imparatorluk bugün tarih kitaplarında üç beş sayfada anlatılıp geçiliveriyor; tarihin hiçbir şeye aldırmadan, durmadan akışı içinde insan ömrünün kısalığı –tarih açısından değil ama insan açısından– trajik değil mi bir bakıma?

Yine de Türkiye'nin iyisiyle kötüsüyle, eğrisiyle doğrusuyla, yalpalamalarıyla noksanlarıyla 100 yıllık bir cumhuriyet geleneği olduğunu söyleyebiliriz herhalde. Bu geleneğin içinin ne ile dolu olduğu, nasıl doldurulduğu tartışmasının bir sunuş yazısının boyutlarını çokça aşacağı malum. Ancak

cumhuriyetin, neredeyse kuruluşundan itibaren bu topraklarda salt bir yönetim şeklinin ifadesi olmayıp türlü kavgalara, çekişmelere, hesaplaşmalara konu olan bir tür "çatı kavram" olarak var olduğunu akılda tutmakta fayda var. Kuruluşta bir tür "reddi miras" yapan cumhuriyetin; askerî vesayet altındaki cumhuriyetin; farklılıklara tahammülsüz milliyetçi cumhuriyetin; bizzat devlet aygıtlarının kendisi olarak cumhuriyetin; küresel pazar ekonomisinin bir aktörü olarak cumhuriyetin; bilhassa son otuz yılda Türkiye'ye damgasını daha çok vuran siyasal İslâm'ın cumhuriyetinin; kolektif hafızada zaten durup duran Osmanlıcılığın milliyetçilik ve neoliberalizm tornasından geçirildiği cumhuriyetin; uzaklardaki bir hayal olsa da özgürlükçü, demokratik bir cumhuriyetin hepsinin birbirleriyle bir şekilde bütünleştikleri ve apayrı uçlara savruldukları noktalar var.

Cumhuriyet'in 100. yıldönümü tam da bu bütünleşmeler ve ayrışmalar üzerinden Türkiye'nin geçmişini, bugününü ve geleceğini düşünmek için önemli bir fırsat aslında: Cumhuriyet'in kuruluşu, gelişimi, vardığı ve gidebileceği yerler üzerine kafa yormak başka türlü bir ülkeyi de mümkün kılabilir. Zira basitçe gazetelere verilen tam sayfa "Yaşasın 100. Yıl" ilanlarının, televizyon için çekilen kısa film tadındaki reklamların, sosyal medyadan yapılan zoraki kutlamaların, geçiştirmelerin ya da kestirip atmaların ötesinde "cumhur" kavramını, devlet-cumhuriyet ilişkisini, ekonomi politikle bir arada ele alınan bir tarihsel-sosyal analizi önüne koyan; üstelik Cumhuriyet'in öteden beri yaşadığı ve yaşattığı sorunlar yanında dünyanın gidişatının anbean ortaya çıkardığı başka problemleri de göz önünde bulunduran bir

muhasebeye büyük ihtiyaç olduğu ortada. Dolayısıyla, ülkedeki ve dünyadaki ekonomik krizler, siyasi çalkantılar, toplumsal kutuplaşmalar, insan hakları ihlalleri, teknolojik gelişmeler vb. gibi birçok faktör bir arada düşünüldüğünde *Cogito* dergisinin 1998'de çıkan 15. sayısının başlığındaki ifade hâlâ sahiciliğini koruyor: "Cumhuriyet alkışla olmaz."[1]

Cumhuriyet'te 100 yılda yaşananları farklı boyutlarıyla ele alıp değerlendiren, analiz eden çok sayıda çalışma var. Bu kitapsa onlardan biri değil. *Yüz*, Cumhuriyet tarihi boyunca gerek yapıp ettikleriyle gerek düşünceleriyle ülkenin gidişatına etki etmiş, gerek siyasal gerek toplumsal bir iz bırakmış 100 kişinin portresinden oluşuyor. Bu noktada tarihî anları, olayları değerlendirirken[2] bunlarda rol alan "kahramanları", öne çıkan figürleri anlamlandırmaktan konuşabiliriz biraz.

Bu faaliyetin bir açıdan çok kolay olduğunu söyleyebiliriz: Sonuçta söz konusu olaylarda karakterleriyle, yapıp ettikleriyle ve düşünceleriyle gidişata yön veren ya da olup biteni değiştiren, etkileyen kimseleri "iyi-kötü", "kahraman-hain", "bizden-düşman" kalıplarının içine sokup yaftalıyoruz. Zaman geçtikçe bu kalıplar –yine olayların, tarihin akışına göre– aşınıyor ya da mermerleşiyor: İyilerle, kahramanlarla, bizden olanlarla kötüler, hainler, düşman-

1 Kürşat Bumin, sözün Hüseyin Cahit'e ait olduğunu belirtir, bkz. *Cogito*, *Cumhuriyet: Alkışla Olmaz*, "Alkışla Cumhuriyet Olmaz" başlıklı yuvarlak masa toplantısı, sayı 15, 1998, s. 193.

2 Elbette hemen akla geliverecek "Tarihî an/olay neye göre, kime göre belirlenir?" sorusunu bir yana bırakarak.

lar yer değiştirebiliyor; "daha iyi anlamalıyız"lar havada uçuşuyor; verilen anlamlar büyütülüyor ya da küçültülüyor.

Ne var ki, bir başka açıdan söz konusu "kahramanları/figürleri" anlamlandırmak hiç kolay değil. Çünkü yine o meşhur sorular karşımıza dikiliyor: Kahramanı kim belirliyor? Neden o, değil de bu, kahraman oluyor; olan bitende rol alan irili ufaklı kişiler nasıl oluyor da göz ardı ediliyor; düşünceleri, fikirleri görmezden geliniyor? Bunların cevabına, tarihi, "kazananların" yaptığına/yazdığına dair kadim düşüncede ulaşmak mümkün herhalde.

Her durumda tarihî olayların, bunlarda rol alanların etkilerini ve anlamlarını tam olarak kavrayabilmek için epeyce zaman geçmesi gerektiği aşikâr. Zira insanın aslında hiçbir zaman yaşadığı zamanı, içinden geçtiği dönemi tam olarak idrak edemediği ortada. Tam da Stefan Zweig'ın 1915'te günlüğüne yazdığı gibi, "Tarihsel anı ne kadar az yaşar insan (...) yaşadığımız, yalnızca o anın gölgesidir."[3] Franz Kafka'nın, Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girdiğini açıkladığı 1 Ağustos'u ertesi gün günlüğüne hiç önemli bir şey değilmişçesine not edip geçmesi böyle düşününce şaşırtıcı olmaktan çıkıp, doğal gelmiyor mu?: "2 Ağustos 1914 / Almanya, Rusya'ya savaş ilan etti. – Öğleden sonra yüzme kursuna."[4]

Bu bağlamlar kapsamında değerlendirince bu kitaptaki kişi sayısı da çok daha fazla olabilirdi şüphe-

3 *Günlükler*, s. 155-156.

4 "Franz Kafka(3. Juli 1883-3. Juni 1924) Briefe und Tagebücher", https://homepage.univie.ac.at/werner.haas/1914/tb14-051.htm. Bir tarihsel not olarak, Osmanlı ve Almanya arasında da tam bu tarihte ittifak antlaşması imzalandığını belirtmeden geçmeyelim.

siz; başkaları böyle bir derleme yapacak olsa başka isimlere yer verebilirdi. Ancak hem kitabın hacmi açısından bir kısıtlamaya gitmek şarttı, hem de seçilen isimler İletişim içinde belli bir demokratik çerçevede belirlendi. Yani kitaptaki isimler salt, derleyiciler Kıvanç Koçak ve Tanıl Bora'nın seçimleri olarak görülmesin: Yayınevindeki başka çalışanların, hatta vaktiyle İletişim'den yolu geçmiş kişilerin de görüş ve önerileri dikkate alınıp yapılan bir tür oylamayla *Yüz*'de yer alacak isimlere karar verildi. Zira bu kitabın yayınevimiz için farklı bir anlamı da var: *Yüz* bir bakıma İletişim Yayınları'nın 40. yıl kitabı!

İletişim Yayınları 12 Eylül 1980 darbesinin ardından, 1983'te antidemokratik uygulamalara karşı, epeyce sinen toplumsal muhalefete bir tür nefes borusu olması için kurulmuştu. Kurulduğu günden itibaren de ülkedeki demokrasi ve insan hakları mücadelesine, toplumsal-kültürel hayata bir katkıda bulunmak için çabaladı; yayın programı bu doğrultuda şekillendi. 2023 sonu itibariyle 3.500'e yaklaşan kitaptan oluşan katalogumuzda bu çabanın izlerini takip etmek mümkündür. İletişim, öteden beri sıradan bir yayınevi olmanın ötesinde siyasal, toplumsal ve kültürel bir sorumluluk taşıdığının bilincinde olan; kolektif akla yaslanan; yayıncılığın salt maddiyat eksenli değil, belli değerler çerçevesinde yürütülmesi gerektiğine inanan; özgürlükçü, esas olarak "başkaları ne der"den ziyade tartışmalarla zenginleşecek bir zemine alan açmaya çalışan bir üretim alanı oldu. Kuşaklar yenilense de, yayınevinin genetiğine işlediği söylenebilecek bu değerlerden

hiçbir zaman uzaklaşmadı. Bugün de faaliyetimizi, sadece tek bir kişinin beğenisine ve fikrine dayanmayan, mümkün olduğunca geniş katılımlı bir "yayın kurulu" yoluyla sürdürüyoruz.

Tüm bu çerçevede Cumhuriyet'in 100. yılında yayımladığımız *Yüz*, 40. yılımızı kutlamaya tam denk düşen bir kitap oldu. Çünkü Cumhuriyet'in seyrine kısa portreler üzerinden bir bakış olan bu kitap bir yanıyla İletişim'in 40 yıldır büyük özgünlüklerinden olan yayınevi içinde kolektif biçimde iş yapma anlayışımızın parlak örneklerinden: Değindiğimiz gibi, kitapta yer alacak isimlere hep birlikte karar verildi, tartışıldı, konuşuldu; içeride kalanlara itirazlar, dışarıda kalanlara üzülenler oldu ama kimsenin görüşü önemsizleştirilmedi. Beri yandan *Yüz*, başkalarıyla birlikte iş yapma birikimimize de açık bir selam: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi, Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* gibi alanlarındaki yetkin isimlerden oluşan en geniş grupla, nesnel ama demokratik, özgürlükçü dünya görüşüne uygun bir hesap dökümü de sunan projeler yayıncılık yolculuğumuzun en önemli duraklarından, geleneklerinden. 38 farklı yazarın katkı koyduğu *Yüz* bu geleneğe saygı duruşu bir nevi.

Türkiye gibi bir ülkede "araştırma-inceleme"den "bugünün kitapları"na, "psykhe"den "yemek kültürü" kitaplarına, "politika"dan "biyografi"ye sadece kurmaca dışı yayıncılıkta değil, kurmaca alanında da yayın yapıp belli bir çizgiyi sürdürebilmek bakımından müstesna bir yayınevi olmak kolay değil. 40 yıldır bizlerle birlikte olan tüm okurlarımıza, yazar-

larımıza, çevirmenlerimize, üzerimizde emeği olan herkese çok teşekkürler... Nice 40 yıllara...

Bitirirken kitapla ilgili ufak birkaç "teknik" not: Kitaptaki metinlerin her yazarın kendi üslubunu, bakış açısını içeren özgün portre denemeleri olduğu unutulmasın. Dolayısıyla, –hiçbir yazara yazma tarzıyla ilgili bir müdahalemiz de olmadığından– bazı yazılar salt biyografik metinler gibiyken, bazıları deneme tarzında ilerliyor, bazılarıysa bu ikisini harmanlıyor.

Yazarlardan tek isteğimiz, hacim meselesi yüzünden, yayın kurulu olarak belirlediğimiz sınırlar içinde kalmalarıydı ki (bazı metinlerin başka bazılarına göre uzunca olmalarının sebebi budur), hepsi bu konuda teşekkürü hak ediyor. Anlatmak istediği çok şey olup da vuruş kısıtı yüzünden özet geçmek zorunda kalan yazarlarımıza anlayışları ve ustalıkları için de teşekkür etmeliyiz elbette.

Son olarak –Cumhuriyet tarihinde "afişte kimin adı üstte yer alacak" kavgalarının da epeyce yer kapladığını düşünerek– kitaptaki isimlerin belli bir seyri daha iyi yansıtacağını düşündüğümüzden doğum yıllarına göre sıralandığını, aynı yılda doğan kişileriyse soyadına göre sıraladığımızı belirtelim.

KIVANÇ KOÇAK



Seyit Rıza / Sey Rıza
(1860-1937)

Dersim-Ovacık'ın Lertik bölgesinde doğdu. Doğum tarihi üzerine ihtilaflar olsa da (bazıları 1863 olarak belirtir) aile efradının verdiği bilgilere göre genel kabul 1860'tır. Dedesi Kara Süleyman, babası Seyit/Sey İbrahim, annesiyse Xece/Hece Hatun'dur. Seydağa, Sey Hıdır, Sey Keko ve Sey Süleyman adlı kardeşlerin beşincisidir. Dersim'in Şeyh Hasan (Şıx Hasan) aşiretlerinin Ab(b)asan koluna mensuptur. Babası Seyit İbrahim'in, kendi adında olduğu gibi, erkek çocuklarının isimlerini koyarken de "Sey" (Seyit) ön adını tercih etmesinde, aşiretinin mensup olduğu Şeyh/Şıh Hasanlıların Dersim bölgesine gelmeden önce, meskûn oldukları Malatya bölgesinde seyit bir soya sahip olmalarının meşruiyetine yapılan vurgunun rolü vardır. Bundandır ki, kardeşleri içerisinde bilhassa Seyit Rıza, bu meşruiyet ve "hakka" vurgu yaparak aşiret reisliğinin yanı sıra inanç kimliğini de ön plana getirdi.

Cumhuriyet'in "isyankâr" olarak gördüğü Seyit Rıza iki evlilik yapmıştır. Bu evliliklerin en ilgi çekicisiyse yine Cumhuriyet ve takipçilerinin devletle Dersim'in arasını "sevimli kılmak" için ön plana çıkardıkları Diyap Ağa'nın kızı Elif Hatun'la olandır. Ne var ki Seyit Rıza'nın, Elif Hatun'dan doğma küçük oğlu Resik Hüseyin onunla beraber idam edildi. Bunun yanı sıra diğer çocukları ve torunlarından çok sayıda kişi de 1937'deki askerî harekâtta öldürüldü.

Seyit Rıza'nın oğlu Baba'nın Kırgan aşireti mensuplarınca Sin Köyü'nde öldürülmesi, 1938'e giden süreçte, iki aşiret arasındaki anlaşmazlıkları körükleyen bir hadise oldu. Bu süre zarfında Seyit Rıza, oğlunu öldürenlerin katillerinin cezalandırılması için devletten sürekli adalet talep etti. Fakat bu talep hiçbir şekilde karşılanmadığı gibi kendiyle beraber, ailesi ve aşireti de devletin hedefi olmaktan kurtulamadı.

Cumhuriyet bürokrasisi için Dersim (Osmanlı'dan devralınan kavram setlerinden mülhem) yeni rejime de aykırı bir "anomali"ydi. Bunda, Dersim'deki Kızılbaş Kürt aşiretlerinin, bölgenin 16. yüzyılda Osmanlı otoritesine girmesinden bir süre sonra devlete karşı artan pratiklerinden ötürü, Osmanlı tarihi boyunca sürekli isyan ve şekavetle (*eşkıya yuvası*) anılmalarının payı vardır. Benzer bir tutum inançları için de takınıldı. Bu algı, Cumhuriyet'in, Osmanlı'dan kalma "oryantalist" söylemiyle (*cerahat, sivilce, yara, çıban, leke, cahil, vahşi* gibi) birleşip, Dersim'deki yaşam şeklinin feodal bir gericilik-

le resmedilmesi şeklinde ifade buldu. Bu yapılırken, bölgedeki aşiret yapısıyla beraber ağalar ve inanç önderleri olarak pirler (*seyitler*) de özellikle hedef alındı (bölge insanının Kızılbaş inancının, Sünni inançlı Osmanlı'dan itibaren bir ayrımcılığa tabi tutulduğunu özellikle belirtmek gerekir ki, bu da Cumhuriyet'e olduğu gibi intikal etmiştir). Hatta kimi zaman yeni rejime karşı tertiplendiği ifade edilen "isyanların", ağalar tarafından inanç mekânlarında yapılan toplantılarla kararlaştırıldığına vurgu yapıldı. Tüm bunlar halkı yoldan çıkardıkları düşünülen ağa ve pirlerin bilhassa hedef haline getirilip, tasfiyelerine yol açtı. Böylece –İsmail Hakkı Tekçe'nin ifadeleriyle– "müstemleke siyasetinin uygulanması" ile "Kürde mutlaka gösterilmesi planlanan devlet kudretinin" sonucunda, resmî verilere göre 15 bine yakın insanın öldürüldüğü '38 Dersim Katliamı'na (yerel dilde *Tertele*si) giden süreç ve sonrasındaki devlet pratiklerinde, halkla beraber söz konusu iki kesim de yaşananlardan masun kalmadı.

Seyit Rıza bütün bu süreç boyunca özel bir nefretin, takip ve iddiaların konusu oldu. Mesela dönemin *Kadro* dergisinde (1932) çıkan bir yazıda "230 köye hükmeden bir derebeyi" olarak resmedilip, "maliye bakanına" sahip olduğu bile ileri sürüldü. Üstelik adı sadece Cumhuriyet dönemiyle de belirmedi. Osmanlı'dan itibaren devlet kayıtlarında bir şakî olarak anıldığı gibi Osmanlı'yla Cumhuriyet'in arafı, Milli Mücadele dönemindeki Koçgiri Hadisesi'nde (1921) takındığı tutumdan ötürü de kurulacak yeni devletin önder kadrosunun dikkatlerini çekti (Koçgiri'de meydana gelenler her ne kadar "isyan" olarak ifade edilse de bu da tıpkı Dersim'de olduğu

gibi "üretilmiş" bir söylemdir). Sonrasında, Koçgiri'den kaçarak Dersim'e sığınan Alişer Efendi'yi ölümüne değin (1937) himaye etmesiyle hedef haline geldi. Bunlardan ötürü, Erzincan'da teslim olmasına binaen İsmet İnönü'nün Mustafa Kemal'e yolladığı telgrafta, sevinçlerini karşılıklı olarak gizlemedikleri görülecekti:

> "Seyit Rıza'nın teslim olması cümhuriyet ıslahatının yeni bir safhasıdır." (*İsmet İnönü*)
>
> "Seyit Rıza'nın teslim olması Cümhuriyet hükümetinin Dersim'deki yüksek şuurlu hareketini gösteren bir müşahhas delildir. Ondan dolayı kendilerini tebrik ederim." (*K. Atatürk*)

Yakalanmasından sonra yapılan göstermelik bir yargılamayla Seyit Rıza'nın yaşı küçültülüp (75 üstü), küçük oğlu Resik Hüseyin'in de büyültülerek (16), beraberlerindeki altı kişiyle 15 Kasım 1937 tarihinde Elazığ Buğday Meydanı'nda idam edildiler. İdamlara tanıklık eden İhsan Sabri Çağlayangil bile onun idam öncesindeki tavrından müteessir kaldı.

İdamlar sonrasında ölülerin nereye gömüldüğü gizemini hâlâ koruyor. Bu nedenle gerek Seyit Rıza'nın idamı öncesinde sergilediği vakar ve maruz kaldığı haksızlıklar gerek mezar yerinin belirsizliğini koruması, bugün hem bölge halkı hem de genel itibariyle Kürtler nezdinde, yaşadıkları mağduriyet ve kimliklerinin konsolidasyonunda özdeş bir unsur olarak ifade buluyor. Bu da Seyit Rıza'nın, söz konusu kesimlerin her biri için büyük bir sembolik değerinin olduğuna işaretle, özellikle de Kürt tarihinde "milli"

bir karakter olarak yerini almasına vesile olmuştur. Bunlar da şahsı nezdinde yaşatılan mağduriyetle, bir toplumun yaşadığı facia ("'38 Tertelesi") arasında kurulan doğrudan bağla ilişkilidir. Bütün bunları devlet merkezli ya da ulusal cepheden okuyanlar içinse o, Dersim'de gerçekleşen isyanın "elebaşı"dır. Bu nedenle bugün hem tarihsel tartışmalarda hem de Tunceli merkezde adını taşıyan parktaki heykeli üzerinden taraflarca karşılıklı siyasi münakaşalar yürütülüyor.

YALÇIN ÇAKMAK



Said Nursî / Said-i Kürdî
(1877-1960)

1877 yılında Bitlis'in Nurs Köyü'nde doğan Bedîüzzaman Said-i Kurdî ibn-i Mirzâ (bugünkü yaygın adıyla Said Nursî) hem tarihsel hem de popüler anlamda önemli bir sima. Laik, Kemalist ve solcularca "gerici" ve "dinci" olarak addedilse de –içlerinde eleştirenleri de olmakla beraber– bilhassa belirli bir İslâmî kesimce büyük bir âlim olarak tazim edilir. Bunlar arasında "Türkçü", Tanıl Bora'nın *neo-Nurcu* addettiği Gülen Hareketi'nin olması da bir o kadar ilginçtir. Fakat tüm bunlar yine de Nursî'nin baskın "şeriatçı" kimliğini gölgelemez.

Osmanlı'da "Molla Nursî" olarak anılan Nursî, bu dönemde daha çok Kürt kimliğiyle ön plandadır. Bu, Kürdî neşriyatlarda yazılar kaleme alıp, çeşitli girişim ve açıklamaları kadar, Cumhuriyet'le birlikte "tercih etmek zorunda kaldığı" *Nursî*'den ziyade, meşrebini belirten doğal mahlası *Kurdî*'yi kullan-

masından da bellidir. Söz konusu zorunlu tercihindeyse, yeni rejimin Kürtlüğe duyduğu tepkinin rolü vardır (devletin kendisine verdiği soyadı *Okur*'dur).

Nursî, Mısır'daki El-Ezher'e muadil, adını *Medresetü'z-Zehrâ* olarak düşündüğü Arapça, Kürtçe ve Türkçe lisanlarıyla eğitim yapan bir medrese kurulması için çok çabaladı. Bunun için fikirlerini II. Abdülhamit yönetimine sunsa da kabul görmedi. Akabindeki ikinci girişimindeyse tutuklanarak akıl hastanesine gönderildi. Ama projesinin uygulanmasından asla vazgeçmedi ve tasarısını sonunda Sultan Reşat'a kabul ettirdi; yaklaşmakta olan Birinci Dünya Savaşı'ndan ötürü medresenin temellerinin atılması dışında pek bir şey yapılmadı. Medresenin yapımı, 1923 yılında mecliste de kabul edilse bile sonuç değişmedi. Böylece Nursî, hayalini kurduğu medresede ders veremedi ve daha çok 1925'ten itibaren, 24 yıl boyunca düşüncelerini telkin ettiği *Risâle-i Nur* külliyatı vesilesiyle fikirlerini ortaya koydu.

Said Nursî'nin siyasi yaşamında, genel olarak II. Abdülhamit yönetimine yöneltilen istibdat eleştirilerinin yanı sıra bizzat bu yönetimden gördüğü kötü muamelenin de etkisi vardır. O nedenle, akıl hastanesinden çıktıktan sonra Selanik'e gidip, İttihatçılara katıldı. Sonrasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin politikalarına karşı duyulan tepki üzerine 1909'da kurulan (Tarık Zafer Tunaya'nın ifadeleriyle *klerikal, gizli ve ihtilalci eğilimli*) dinî-şeriat vurgulu İttihâd-ı Muhammedî Fırkası'nın kurucuları arasında yer aldı. Kısa süre sonra ger-

çekleşecek 31 Mart Vakası'na (13 Nisan 1909) katılmakla suçlandı ki, kişisel olarak bunu asla kabul etmeyip, yargılamalarda beraat de etti. Benzer bir tutumu, Birinci Dünya Savaşı'nda gönüllü alay komutanı olarak bulunduğu Bitlis (burada 1916'dan itibaren iki yıl süreyle Ruslara esir düştü) ve çevresindeki Ermenilere yönelik hareketlerde dahlinin olmadığını belirtmesiyle de takınmıştır. Bu iddialar bile Nursî'nin, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri ayrımıyla, *eski* ve *yeni* olarak taksim ettiği iki evreli yaşamının ilk döneminde siyasetin içinde daha çok bulunduğunun işaretidir. Dolayısıyla, Mücahit Bilici'nin de dile getirdiği gibi, "molla profiline aktivist unsurlar eklenen" bir şahsiyet görünümü çizer. Fakat Cumhuriyet döneminde rejimle daha çok mesafelendi. Hakeza Mustafa Kemal'in, nüfuzundan faydalanmak gayesiyle tekrarladığı davetleri üzerine 1922'de iştirak ettiği Ankara'daki yeni mecliste fazla kalmayıp, takriben bir yılı bulacak ikametgâhının sonrasında, "yeni Said" döneminin miadı olarak gördüğü yaşamının sonraki evresini tamamlamak üzere buradan ayrıldı. Üstelik, Mustafa Kemal'in teklif ettiği tüm görevleri de reddederek.

Said Nursî görünürde siyasetten "el ayak çekse" de yeni rejim için yaşarken ve hatta öldükten sonra da tehlike olarak görüldü. Bu açıdan ilk olarak, Şeyh Said İsyanı'yla ilişkili bulunup, sorgulandı. Akabinde devrin yönetiminin bilhassa Kürtlere reva gördüğü bir uygulama olarak, uzun bir sürgün ve mahpusluk siyasetinin mağduru oldu: 1926'dan öleceği tarihe kadar, en çok Isparta Barla'da kalmak

üzere (8 yıl) çeşitli sürgün ve hapislikler yaşayıp, kovuşturmalara maruz kaldı.

Takipçilerine de siyasetten uzak durmalarını telkin etse de tek partili yaşamda CHP'ye muhalif bir tavır takınıp, desteklediği Demokrat Parti'nin 1950'de iktidara gelişiyle kısmi bir feraha kavuştu. Fakat rejim nazarında, kendinden sonrasını da etkileyecek "tehlikeli" bir siyasi özne olarak görüldüğünden, öldüğünde bile rahat bırakılmadı. Bu nedenle mezar yerinin belirsizleştirilmesi adına, defnedildiği Urfa'dan alınarak uçakla Isparta'ya nakledildi ve bugün hâlâ gizliliği korunan bir yere gömüldü. Cumhuriyet'in bu tutumu esas itibariyle sadece Nursî'ye yönelik olmayıp, Şeyh Said'den Seyit Rıza'ya, öldürüldükten sonra mezar yerleri gizli tutulan birçok Kürt'e uygulanan siyasetle ilişkiliydi. Ama tüm bunlar, diğerleri gibi Nursî'nin adını ve varlığını da silmekten ziyade, adının, yaşamı boyunca çektiği zorluklarla birleşip, geride çok güçlü bir *Nurcu* mirasla harmanlanmasına vesile oldu (grubun adı, Nur suresi 35. ayetteki *nur* metaforu ve Said *Nur*sî'nin adından mülhemdir). *Nurculuk*, Nursî'nin ölümünden sonra *Yazıcılar, Okuyucular, Yeni Asya, Meşveret, Gülenciler, Med-Zehra* olmak üzere çeşitli gruplar üretti. Bu ayrılıklarda dinî teviller kadar etnik ve siyasi meselelere yönelik yorum farklılıklarının payı da vardır.

Said Nursî'nin fikrî dünyası, örnek aldığı Namık Kemal'in de öncüleri arasında yer aldığı Yeni Osmanlıların "gelenekçi reformculuğuna" yakındır. O da tıpkı bu grup gibi "melhemin" kesinkes İslâm

ve şeriatında olduğu kanaatindedir. Bunu yaparken bilimi "reddetmez" gibi görünür. Bununla; dinî düşüncelerini bilimi araçsallaştırarak meşrulaştırmak ve kanıtlamak, daha doğrusu Kuran'ın ortaya koyduklarının ilimle "çatışmadığını" ispatlayarak dini yenilemeyi, yani zamanın koşullarına uyarlamayı amaçlar. Ama bunu gerçekleştirirken kullandığı karmaşık, ağdalı ve sofistike dil anlaşılmasının önündeki en büyük engeldir. Bu da karşıtı çevrelerce, bir âlim olmaktan ziyade "meczup" olarak görülmesini beraberinde getirmiştir.

YALÇIN ÇAKMAK



Rauf Orbay
(1879-1964)

Hakkında bilgi sahibi olsa, biraz yakından ilgilenmeye karar verse *İnsanlığın Yıldızının Parladığı Anlar* adlı nefis kitabında, Rauf Orbay üstüne güzel bir bölüm yazabilirdi Stefan Zweig: Adına madalya ihdas edilecek kadar önemli bir kahramanken bir imparatorluğun fiilen bitişini gösteren antlaşmayı imzalayan kişi olmak; ülkenin bağımsızlık mücadelesinde liderin yanındaki etkin rollerden birini oynadıktan sonra, ona karşı düzenlenen suikast girişiminde adı geçip ceza aldığı için uzun yıllar ülkeye dönememek...

Hüseyin Rauf Bey –TBMM kayıtlarına göre– 1879'da İstanbul'da doğdu. Babası Bahriye Şûrası Başkanı ve Ayan Meclisi üyesiydi. Deniz Harp Okulu'ndan mezun oldu. 31 Mart Ayaklanması sırasında Hareket Ordusu'ndayken Cemal Paşa sayesinde Mustafa Kemal'le, Kâzım Karabekir sayesinde İsmet Bey

(İnönü) ile tanıştı. Balkan Savaşları'nda Hamidiye Kruvazörü komutanı olarak gösterdiği başarılarla (Fethi Okyar'a göre "Balkan Savaşları'nda yaşanan tek istisna başarı") "Hamidiye Kahramanı" olarak tanınmakla kalmadı, adına "Hamidiye Kruvazörü Hümâyunu" madalyası ihdas edildi.

Birinci Dünya Savaşı başlarında İran ve Irak'ta görev yaptı. 1917'de Bahriye Nâzırı Cemal Paşa ile Alman İmparatoru Wilhelm'i ziyaret eden heyette; 1918'de Brest-Litovsk Antlaşması görüşmelerinde Talat Paşa başkanlığındaki heyette yer aldı. Savaş sonunda Bahriye Nâzırı olarak atanan Rauf Bey'in 30 Ekim 1918'de Sultan Vahdettin'in talimatı üzerine ("Size en geniş anlamıyla mutlak yetki veriyorum. Elinizden geldiğince emek vererek şartların en hafifiyle, fakat kesinlikle silahların bırakılması anlaşmasını imzalayınız. Yazışmalar ve soruşmalarla zaman harcamayınız...") "yaşlı gözlerle" imzaladığı Mondros Mütarekesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu fiilen sona erdirdi.

Rauf Bey'in gözü yaşlıydı ama mütareke şartlarına uyulacağına inancı tamdı. Öyle olmadı, İstanbul işgal edildi. Rauf Bey, tüm görevlerinden istifa ederek Mustafa Kemal, Ali Fuat Cebesoy, Kâzım Karabekir ve Refet Bele ile Milli Mücadele'nin "ilk beşleri" olarak anılacak ekibin içinde yer aldı; Mustafa Kemal'in ardından Anadolu'ya geçti. Ege'de, Çerkesliğini de kullanarak, Çerkes Ethem'le temas etti; Amasya Genelgesi'ne imza atanlardan oldu; Erzurum ve Sivas Kongreleri'nde yer aldı. Son Meclis-i Mebusan toplantısına Sivas mebusu olarak Heyet-i Temsiliye adına katılacak delege olarak seçildi. İngilizlerin meclisi basıp

vekilleri tutuklayacağı haberi alınınca Mustafa Kemal'in "Derhal dön" çağrısını "Buraya kaçmaya gelmedim" diyerek dinlemedi: Yakalanıp diğer isimlerle birlikte Malta'ya sürüldü.

Malta'da geçen 20 ayın ardından esir takasıyla Kasım 1921'de Ankara'ya gelerek TBMM'ye katıldı, bayındırlık bakanı ve meclis ikinci başkanlığı görevlerine getirildi. İcra vekilleri heyeti başkanlığı yaptı. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'taki anlatımına göre, bu dönemde meclisteki muhalif grupla birlikte hareket etmesi dikkat çekti: "İkinci Grubun görünüşte önayak olanları, Salahattin, Hüseyin Avni Beyler görünüyordu. Birinci derecede faal ve kışkırtıcı olanların ise, Rauf ve Kara Vasıf Beyler olduğu anlaşılıyordu."

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra Rauf Bey, "vicdanen ve hissen bağlı bulunduğu" saltanatın kaldırılmasına oy verdi, hatta Mustafa Kemal'in telkiniyle o günün bayram olması teklifinde bile bulundu. Lozan görüşmelerine kendisinin değil, İsmet Paşa'nın gönderilmesine –görünüşte olmasa da– içerledi; tarih önünde kendini aklama fırsatını kaçırmış gibi hissediyordu. Başbakan olarak görüşmeler sırasında İsmet Paşa'yla yaşadığı sürtüşmeler ipleri iyice gerdi: Rauf Bey, imzalardan sonra Lozan'a tebrik mesajı göndermediği gibi, İsmet Paşa'nın dönüşünde onunla karşılaşmamak için bir yurt gezisine çıkmaya karar verdi ve sonra da istifa etti ("Ben ne olursa olsun bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelemem ve artık onunla birlikte bir daha çalışamam").

29 Ekim 1923'ten hemen sonra yayımlanan bir demecinde yer alan Cumhuriyet'in ilanında acele edildiği, Cumhuriyet'in ülkeye gerçekten gerekli

olup olmadığının konuşulması gerektiği mealindeki sözleri onu Mustafa Kemal'le de, Halk Fırkası'yla da karşı karşıya getirdi. 17 Kasım 1924'te, daha sonra rejim muhaliflerinin toplandığı bir yer olup irticayı körüklediği gerekçeleriyle kapatılacak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuran ekibin önde gelenlerinden oldu.

Rauf Bey'in tedavi olmak ve çeşitli ziyaretler için yurtdışına çıktığı bir dönemde Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişimi ortaya çıkarıldı. Görülen davada o da gıyaben yargılandı; 10 yıl kalebentliğine, medeni haklardan mahrum edilmesine ve mallarının haczine karar verildi. Hakkındaki suçlamaları kesinlikle kabul etmese de ülkeye dönmedi. Cumhuriyetin 10. yıldönümü dolayısıyla çıkarılan kanunla affa uğradıysa da bunun, hakkındaki suçlamaları kabul etmek anlamına geleceğini düşünerek yurda ancak 1935'te bir aile büyüklerinin cenazesine katılmak üzere döndü.

Yurda dönüşte tekrar siyasete giren ve bir süre milletvekilliği yapan Orbay, 1942'de Londra Büyükelçiliği'ne atandı. 1944'te, Dışişleri Bakanlığı'nda işlerin "şunun bunun iltimaslısı kimseler" tarafından yürütüldüğü gerekçesiyle istifa edip devlet hayatından çekildi.

Saltanata, hilafete, geleneğe, göreneğe hürmetiyle, dindarlığıyla tipik bir muhafazakârdır Orbay (bugünün siyasal sahnesinde olsaydı "neo-Osmanlıcı" olarak konumlanırdı belki de). Mümkün olan her alanda iktidar mücadelesi vermişti ancak geçici zaferlerin ötesine pek geçemedi. "Önemli bir kişi"

olarak kendisine sürekli fikir sorulmasını, görüş alınmasını istiyordu, idarede söz sahibi olma arzusunu –ama gizli ama açık– ortaya koymuştu, ne var ki inatçılığı, tavizsizliği gibi kişilik özelliklerinin de ciddi etkisiyle bir noktadan daha ileriye gidemedi.

Hamidiye Kahramanlığı'ndan Mondros'u imzalayan adam olmaya, Milli Mücadele'nin ana kadrosunda yer almaktan sürgüne, aradığını hiçbir zaman tam olarak bulamayan bir adamın hikâyesidir sanki biraz onunki.

KIVANÇ KOÇAK



Ali Fethi Okyar
(1880-1943)

Asker, siyasetçi ve diplomat Fethi Okyar, erken Cumhuriyet döneminde liberalizmi temsil eden önemli bir siyasi şahsiyettir. Falih Rıfkı'nın deyişiyle, "eğilmez bükülmez bir liberal"di. Okyar, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte TBMM'nin ilk başkanı (1923-1924) ve ikinci başbakan (1924-1925) oldu. Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca bilen donanımlı bir hariciyeci olarak Paris (1925-1930) ve Londra'da büyükelçilik (1934-1938) yaptı. Cumhuriyet tarihinin ikinci muhalefet partisini –Serbest Cumhuriyet Fırkası– kurdu ve genel başkanlığını üstlendi. Mecliste İstanbul ve Bolu milletvekili olarak yer aldı. Milli Şef döneminin adalet bakanı (1939-1941) oldu.

Osmanlı Hariciyesi'nde bir bürokrat olan İsmail Hakkı Bey'in oğlu Ali Fethi Okyar, Pirlepe'de doğdu. 1897'de Manastır Askerî İdadisi'ni, ardından

İstanbul'a gelerek 1901'de Harbiye'yi bitirdi. 1904 yılında kurmay yüzbaşı olarak Selanik'teki 3. Ordu'da görev aldı. 1907'de İttihat ve Terakki'ye katıldı; yakın arkadaşları Enver, Hafız Hakkı, Ali Fuat, Cafer Tayyar Paşa ile Cemiyet'te etkin görev aldı. 31 Mart Olayı'nı bastırmak için İstanbul'a gelen Hareket Ordusu içinde yer alan Okyar, II. Abdülhamit'in Selanik'e gönderilmesini yönetti. Genç subayları ordudan ve siyasetten uzaklaştırma politikası kapsamında İttihat ve Terakki tarafından 1910-1911 yıllarında Paris ateşemiliterliğine gönderildi. 1911'de Trablusgarb'ın işgali nedeniyle oluşturulan yardım kuvvetlerinde Mustafa Kemal ile birlikte önemli başarılar gösterdi. 1911'de Mebusan Meclisi'ne Manastır mebusu olarak seçilen, aynı yıl İttihat ve Terakki genel sekreterliğini de üstlenen Okyar, Balkan Savaşı'na da katıldı.

İttihat ve Terakki'nin yönetim kadrosuyla –iktidara zorla egemen olması nedeniyle– anlaşmazlık yaşayan Okyar, 1912'de askerlikten ayrılmış ve Sofya büyükelçisi tayin edilmişti. Sofya'ya giderken beraberinde, Enver Paşa'ya muhalif olan yakın arkadaşı Mustafa Kemal'i de ataşemiliter olarak götürdü. 1917'de bu kez İstanbul mebusu seçilen Okyar, 1918'de Hürriyetperver Avam Fırkası'nı kurdu, İttihat Terakki'ye karşı Mustafa Kemal ile *Minber* gazetesini çıkardı. Okyar 1919'da İstanbul hükümeti tarafından tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne, oradan da "sürgün ve ölümlere neden olmakla suçlanan kişilerin firarını kolaylaştırmakla" suçlanarak Malta'ya sürgün edildi. Bu yıllarda Türkiye'nin ekonomik güzergâhını belirlemede yardımcı olacağını düşündüğü İngiliz liberal Sir Arthur Sal-

ter'in *İktisadi Hastalıktan Kurtuluş* kitabını çevirdi. 1921'de sürgünden dönen Okyar, Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katıldı.

Cumhuriyet'in ilk muhalif partisi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TCF) kurulması sonrasında Başbakan İsmet İnönü'nün ülkeyi sıkıyönetimle yönetme önerisinin destek görmemesi sonucunda istifa etmesiyle daha ılımlı bir yönetim anlayışına sahip Fethi Okyar, Kasım 1924'te başbakanlığa getirildi. Ilımlı yönetim anlayışıyla oturduğu koltuktan, 13 Şubat 1925'te başlayan Şeyh Sait İsyanı'na karşı sert önlemler almadığı yönündeki eleştiriler nedeniyle güvensizlik oyuyla düşürüldü.

1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu'yla sessizliğe gömülen siyasal yaşam, Atatürk'ün "teşvik, ısrar ve tasvibi" ile bir parti kurma teklifini kabul eden Okyar ve partisi Serbest Cumhuriyet Fırkası ile hareketlenmişti. Fethi Okyar, Atatürk'e –ülkede yaşanan ekonomik sorunları belirleyen ve CHP yönetimini halkın memnuniyetsizliği konusunda uyaran– bir mektup yazmış ve parti kurmak için teminat –Atatürk'ün tarafsız kalması– istemişti. Nitekim parti 1930 yazında kuruldu.

Gittiği her yerde halktan büyük sevgi ve toplumsal destek gören Okyar ve SCF bir kurtarıcı olarak karşılanmıştı. Partiye gösterilen bu teveccüh, CHP yönetimine toplumsal muhalefetin boyutunu da göstermiş oldu. SCF, CHP'liler ve basın tarafından "gerici, irticacı, Cumhuriyet düşmanı" olmakla itham edildi. Okyar, kuruluş teminatının –Atatürk'ün tarafsızlığının– ortadan kalkmasıyla partisini feshetti. İtidalli ve temkinli kişiliğiyle Okyar, TCF tecrübesinden de ders çıkararak, "Gazi hazretleriyle siyasi

sahada karşı karşıya gelmek vaziyetinde" kalmamak için siyasal yaşamdan çekildi. "Güdümlü muhalefet", "bir demokrasi denemesi" olarak da anılan SCF sadece üç ay yaşayabildi.

Fethi Okyar, devletin ekonomik alana müdahalesini kabul etmeyen, sivil toplumun gelişimini toplumsal aktörlerin sağlayabileceğini savunan ve Mustafa Kemal'e parti kurmak isteğini belirttiği mektubunda "Meclis'te serbest münakaşayı tesis etmek, hükümetten millet işleri hakkında hesap istemek ve serbestçe bildiklerini söyleyebilmek" olarak belirttiği prensiplere inanan bir liberaldi. O, erken Cumhuriyet döneminin "devletçi"lerine karşılık, "serbestçi"lerin başıydı. SCF'nin kapatılmasıyla, liberalizm de siyasi alandan tasfiye edildi.

Atatürk'ün "büyük gün adamıdır" sözleriyle tanımladığı Okyar, "temiz ve ihtirassız" karakteriyle siyasi hasımları tarafından bile sevgi ve hürmet toplayan, Falih Rıfkı için politika oyunlarını bilmeyen bir "kanun, nizam ve demokrasi" adamıdır, fakat "inkılap devrinin adamı değildir"; inkılabın gerektirdiği disipline, sert tedbirlerin alınması gerekliliğine "aklı yatmayacak kadar liberal"dir. Okyar, Mustafa Kemal'in parti kurma teklifine karşılık, Paris'teki "asude hayatını" bırakıp gelecek kadar ona ve Cumhuriyet'e, inkılaba bağlıdır. Sakin ve cesur biridir, kendisine yapılan "Sana bir muhalif fırka teşkili olunacaktır. Sakın bu teklife kapılma... Sana yazık olur" uyarılarını dikkate almayan, "memlekette serbest bir siyasi hava yaratmak" amacında/hayalinde rol almaya cesaret ede(bilen)n siyasi bir aktördür. Hatıratında "gafil avlandığını" söyleyecek olsa da...

Fethi Okyar anılarını, SCF'nin kapanmasından on gün sonra yazmaya başlamıştı. Aynı zamanda partinin gayriresmî tarihini de oluşturan bu anılar – *Serbest Cumhuriyet Fırkası Nasıl Doğdu, Nasıl Öldü?*– Okyar'ın kızı tarafından 1987 yılında yayımlandı.

PINAR AYDOĞAN



Mustafa Kemal Atatürk

(1881-1938)

Türkiye Cumhuriyeti'nin tartışmasız kurucusu. Birinci Dünya Savaşı biterken Osmanlı'nın parçalanacağı, Anadolu'da bir Türk devleti kurulacağı aşağı yukarı belliydi. Tarihsel eğilimlere bakılırsa, bu devlet başta nasıl kurulursa kurulsun bir süre sonra cumhuriyete de dönüşecekti, ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin bir mücadele sonucunda, Lozan'da tescil edilen sınırlar dahilinde 1923'te yepyeni bir devlet olarak kurulmasının başlıca amili Mustafa Kemal Atatürk'tür. Evet, insanlar yaşadıkları çağın ürünüdürler ve tarihte bireyin rolü verili koşullarla sınırlıdır ama bazı bireyler tarihin akışını kavrayarak onun hızlanmasını sağlayacak kadar talihlidirler. Mustafa Kemal o talihi yakalamasını ve yönlendirmesini bilen biridir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tartışılamaz kurucusu. Karşı gelinmesinden hoşlanmadığı bilinir. Çerkes

Ethem'in –Yozgat'taki ayaklanmayı bastırdıktan sonra Ankara'ya dönüşünde kendisini karşılamayan Mustafa Kemal Paşa'nın– kaldığı istasyonu basmasını ve korumalarını esir almasını (hasta olduğunu gören Ethem'in özür dilemesine rağmen) affetmemiştir. Lozan görüşmeleri sırasında karşılıklı silah çekme noktasına geldiği Ali Şükrü Bey bu olaydan birkaç gün sonra öldürülmüştür. Ancak dönüm noktası 1927'de okuduğu *Nutuk* olsa gerektir. "Tarih yazan tarih yapana sadık kalmalı" anlayışını bir adım öteye taşıyarak kendi tarihini yazmış ve o günden sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda kendisinin ve mücadele arkadaşlarının oynadığı rolleri tartışmaya kapatmıştır. 1934'te Atatürk soyadını alması tartışılamazlığının TBMM tarafından tescil edilmesidir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin çok tartışılan kurucusu. Tarih yazımına egemen olan tarihte bireyin rolünü abartma eğilimiyle birleşen Atatürk miti ve *Nutuk*'un Milli Mücadele'nin tek ve gerçek öyküsü olarak lanse edilmesi, gerçeğin yok sayılan ya da üstü örtülen kısımlarının hak talep ederek dile gelmesini kaçınılmazlaştırmıştır. Aslında, olan biteni *Anadolu İnkılabı* başlığıyla ilk yazan kişi, Samsun'a çıkan ekipte yer alan Ayıcı Arif lakabıyla maruf Miralay Mehmet Arif Bey'dir ve İzmir Suikastı davasından sonra idam edilmiştir. Milli Mücadele'nin Doğu Cephesi komutanı Kâzım Karabekir'in *İstiklal Harbimiz* adıyla yayımlanan ve daha başlığında "harbimiz" diyerek birlikte yapılan bir tarihi göstermeye çalışan alternatif tarihinin ilk baskısı yasaklanmış ve yakılmıştır. Mustafa Kemal'in ilk yoldaşlarının başlattığı bu tartışma daha sonra çeşitlenip zenginleşerek büyümüştür.

Tarihte hayatı bu kadar didik didik edilen, ama aynı zamanda sis perdesiyle örtülen çok az kişi olsa gerektir. Hakkındaki anekdotlardan birinde çocukken başkalarının önünde eğilmemek için birdirbir oynamadığı, gençliğine ait bir başkasında geleceklerini tahayyül eden bir grup gence "Ben sizleri o makamlara atayacak kişi olacağım" dediği rivayet edilir. Enver Paşa'nın değerlendirmesinin ise Falih Rıfkı Atay gibi daha sahih bir tanığı vardır: "Onu paşa yapsanız padişah, padişah yapsanız Allah olmak ister."

O ise Kemal adını almak, cumhurbaşkanı seçilmek ve Atatürk olmakla yetinmiş; "Benim naçiz vücudum elbet bir gün toprak olacaktır" diyerek ölümlülüğüne işaret ederken "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" diyerek gerçek mirasçısını göstermeye çalışmıştır. Cumhurbaşkanı olarak TBMM kürsüsünden yaptığı son konuşması ve vasiyetiyse sürekli yok sayılmıştır: "Bizim Devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır. Fakat, bu prensipleri, gökten indiği sanılan kitapların dogmaları ile asla bir tutmamalıdır. Biz, ilhamlarımızı, gökten ve gaipten değil, doğrudan doğruya hayattan almış bulunuyoruz."

1893'te Askerî Rüştiye'ye kaydolduktan 1905'te Harp Akademisi'ni bitirene kadar devlet tarafından yetiştirildi ve 1919'da Erzurum'da askerlikten istifa edinceye kadar ender zamanlar dışında hep

üniforma giydi, hatta Sofya'da katıldığı kıyafet balosunda bile yeniçeri giysisini yeğledi. Sivil giyindiği zamanlarda şık olmaya dikkat etti. Bunun tek istisnası Erzurum Kongresi sırasında yanında üniforma dışında giysi olmadığı için valinin kıyafetlerini giymek zorunda kaldığı zaman olsa gerektir. 1921'de Sakarya Savaşı sırasında başkomutan olunca askerî üniformasına geri dönen Mustafa Kemal, 1927'de askerlikten emekli oldu ve üniformasını tamamen çıkardı. Daha 1926'da açılan ilk heykelinde sivildi, ancak sonra genellikle üniformalı heykelleri yapıldı. Faşist liderlerin üniformayla dolaştığı 1930'larda o hep sivil ve şıktı. Hukuk reformunu ve adıyla anılan inkılaplarını yaparken işe şapkayla başlamasında, Müslümanların şapka giymeyeceği anlayışıyla mücadele kadar, şapkanın şık bir giyimde oynadığı rolün de payı olsa gerektir.

Askerliği yalnızca bir meslek değil, bir hayat tarzı olarak gördü. İlk görev yeri Şam'dı, ancak 31 Mart Ayaklanması çıkınca Meşrutiyet'i savunmak üzere kurulan Hareket Ordusu'na katıldı. Trablusgarp Savaşı'nda yer aldı, Balkan Savaşı çıkınca hemen geri döndü. Birinci Dünya Savaşı başlayınca cepheye gitmek istedi, ama –muhtemelen Enver Paşa'nın tercihiyle– pasif bir göreve atandı. Komuta ettiği yedek kuvvetler Gelibolu yarımadasına çıkarma yapan İtilaf Kuvvetleri'ni ilk karşılayan birlikler arasındaydı. Çanakkale'deki başarıları nedeniyle 1916'da 16. Kolordu Komutanlığı'na atandı, ardından Erzurum, Muş ve Bitlis'i işgal eden Rus kuvvetlerine karşı Diyarbakır'da görevlendirildi ve orada general oldu.

1917'de Hicaz'da görevlendirildi, ama Arabistan'ı savunmanın imkânsız olduğu yolundaki görüşü kabul edilince Filistin Cephesi'ne çekildi. Burada Alman mareşal ile anlaşamayarak görevi bırakıp İstanbul'a döndü. 1917 sonunda yaver sıfatıyla Vahdettin'in Almanya gezisine katıldı. 1918 Ağustosu'nda tekrar Filistin cephesine döndü, İngiliz saldırısıyla cephe çöküp diğer ordular çözülünce kendi ordusunu kurtarabilmek için çatışarak Halep'e kadar geri çekildi. Mondros Mütarekesi imzalanınca Yıldırım Orduları Grubu komutanı oldu ve kurtarabildiği askerî birlikleri Adana'ya kadar geri çekti. Askerlikle akademik olarak de ilgilenerek talimatname ve broşürler yazdı; tatbikat ve savaşları etüt etti.

Milli Mücadele başladığında Kâzım Karabekir komutasındaki kolordu dışında düzenli birlik neredeyse kalmamıştı. Mustafa Kemal, baştan itibaren düzenli bir ordu kurmak ve bu ordunun başarılı olabileceğini göstermek için çabaladı. Öyle ki, küçük bir çatışma olan Birinci İnönü Savaşı sonrasında İsmet Paşa ile karşılıklı çekilen telgraflar ("Siz orada yalnızca düşmanı değil milletin makus talihini de yendiniz") önceden yazılmıştı. Aynı yılın yazında Yunanistan ordusunun taarruzu üzerine cephe çökünce yine ordunun imha edilmesini önlemek için Sakarya'nın doğusuna kadar çektiği kuvvetlerle uzun bir yıpratma savaşı yürüttü ve Yunan kuvvetlerinin geri çekilmesini sağladı. TBMM tarafından gazi unvanı ve mareşal rütbesi verildi. Türk ordusunun saldırı kapasitesi olmadığı yönündeki görüşlere rağmen on beş gün süren Büyük Taarruz'da Yunan kuvvetlerini yendi, başkomutanlarını esir aldı.

Siyaseti hep bir araç olarak gördüğü söylenebilir. Şam'da görevliyken bir örgüt kurduğuna, Selanik'te bu örgütün bir şubesini oluşturduğuna dair tanıklıklar vardır. Ancak, Talat Paşa'nın kurduğu örgüt İttihat ve Terakki Cemiyeti adını aldıktan sonra diğer örgütler gibi Mustafa Kemal'in küçük örgütünü de yutmuştu. İttihat ve Terakki'nin aktif bir üyesi oldu ve Fethi Okyar'ın hizbi içinde yer aldı; Fethi Bey'in büyükelçi atanarak tasfiyesi üzerine onunla Sofya'ya gitti.

Mondros Mütarekesi'nden sonra doğan boşlukta yeniden siyasetle ilgilenmeye başladı; işgal altındaki İstanbul'da bir yandan görüşmeler yaparken yeni bir parti kuran Fethi Bey'in gazetesine ortak oldu. 21 Aralık 1918'de meclisi fesheden Vahdettin'in 10 Mart 1919'da Fethi Bey'in de içlerinde olduğu bir grup siyasetçiyi tutuklatması; anayasa gereği olan seçim kararını almayarak meşrutiyeti fiilen sona erdirmesi üzerine Anadolu'ya geçmeye karar verdi. Muhtemelen, İttihatçı liderlerin dışladığı, soykırım ve savaş suçlarına dahil olmadığı için işgal kuvvetlerinin tutuklanmasını talep etmediği bu parlak ve hırslı askeri o sırada kimse payitahtta görmek istemiyordu.

Enver Paşa –büyük bir olasılıkla– ülkeyi terk ederken eski istihbarat daire başkanı olan Kâzım Karabekir aracılığıyla Anadolu'da yeni bir mücadelenin hazırlıklarını yapmış ve Azerbaycan üzerinden bu mücadelenin başına geçmeyi planlamıştı, ancak Bakü'ye 1920 Eylülü'nde gelebildi. Bu sırada Mustafa Kemal Amasya'da ordunun sadakatini sağlayarak milliyetçi hareketin başına geçmiş, Erzurum'da askerlikten istifa etmiş, Sivas'ta yeni bir örgüt kurmuş,

hatta TBMM'nin kurulmasına önayak olarak yeni bir devletin temellerini atmıştı. 1919-1924 arasında acele ederek siyasi bir hata yaptı: 16 Mart 1920'de "Osmanlı Devleti'nin hayatı sona ermiştir" deyince Anadolu'da iç savaş çıktı. TBMM'yi bir cuma günü dualar eşliğinde açıp hedefi de padişah ve halifeyi kurtarmak olarak ilan ederek durumu düzeltmeye çalıştı. Yeni devletin ilk anayasasına temel teşkil edecek olan "Halkçılık Programı" siyasal pragmatizminin doruk noktası olsa gerektir. TBMM'yi denetim altında tutabilmek için bir meclis grubu kurdu; saltanatın kaldırılmasının ardından Halk Fırkası adıyla bir parti kuracağını açıklayarak 9 Umde adıyla bilinen bir seçim beyannamesi yayınladı, ancak seçimlerden sonra bu programın çoğu maddesini uygulamadı.

Lozan Antlaşması'ndan sonra cumhuriyetin ilan edilişi sırasında eski arkadaşlarıyla yolları ayrıldı ve onlar ayrı bir parti kurdular. 1924 Anayasası'nda umduklarını bulamayan Kürtlerin ayaklanması üzerine bütün muhalefeti susturdu, ardından da İzmir Suikastını bahane ederek tasfiye etti. 1930'da eski dostu Fethi Okyar'ı bir muhalefet partisi kurmakla görevlendirdi. Fethi Bey'in ilk yurt gezisi İzmir'de küçük çaplı bir ayaklanmaya yol açınca bu yapay demokrasi denemesine son verilerek tek parti yönetimi kurumsallaştırıldı.

Yalnızca bir devlet değil, modern bir toplum da yaratmak istiyordu. Bu amaçla cumhuriyet ilan edilip hilafet kaldırıldıktan sonra büyük bir hukuk reformu gerçekleştirerek toplumu biçimlendirmeye çalıştı. Laiklik hamleleri aynı zamanda Müslümanlık Sözleş-

mesi'ni Türklük Sözleşmesi'ne çevirmek için atılmış adımlardı. Türk ulusunun tarihini ve dilini yeniden inşa etmek için kurduğu kurumlar ve başlattığı kampanya aşırıya kaçınca yavaşça geri adım attı. Kendi hayatındaki kadınlarla ilişkisi bir yana toplumsal ve siyasal alanda kadın-erkek eşitliği için uğraştı.

Siyasi olduğu kadar iktisadi liberalizmden de yanaydı. 1924'te İş Bankası'nı, ardından modern çiftlikleri kurdu. Bu dönemde "Önce biz zengin olacağız ve milleti zenginleştireceğiz" dediği rivayet edilir. 1929 Buhranı liberal politikaların değişmesine yol açınca devletçilik uygulamalarına yöneldi. Öldüğünde ülkenin en zengin kişisiydi ama malvarlığını kurduğu kurumlara bıraktı.

Son yıllarında sorunları ortadan kaldırmaya çalıştı. Boğazlar üzerinde hâkimiyet kurulmasını, devlet otoritesinin kurulamadığı Dersim'in teslim alınmasını sağladı. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının temellerini attı. Bütün bunları yaparken tavizsiz bir politika izledi.

Ölümü büyük bir yas dalgasına yol açan Mustafa Kemal, piramitlerden bu yana yapılan en büyük anıt mezarlardan biri olan Anıtkabir'e gömüldü. Hiçbir zaman İslâmcıların hedefi olmaktan kurtulamadı ama onu sevenler zamanla azalmadı, arttı.

FARUK ALPKAYA



Kâzım Karabekir

(1882-1948)

Osmanlı'nın Doğu Cephesi Komutanı, "Şark Fatihi" olarak da anılan General Kâzım Karabekir. Onun "Kolordumla, emrinizdeyim Paşam" sözleriyle verdiği destek hem Mustafa Kemal'in hem de Milli Mücadele'nin tarihinde kader tayin edici bir an olmuştur. Erzurum Kongresi'nin düzenlenmesinde büyük gayreti olan, Erzurum 15. Kolordu Komutanı, kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası sahibi Karabekir başarılı, güvenilen ve büyük saygı duyulan bir askerdir. Milli Mücadele'nin "yenilmez sınır bekçisi"dir.

Ecdadı Karaman'dan Karabekiroğulları'ndan gelen, dedesinden aldığı ismiyle Musa Kâzım'ın babasını küçük yaşta kaybetmesi hayatında güçlü bir yetim kalmışlık hissinin varlığına yol açmıştır. Bu duyguyla, yetim çocukları ordu aracılığıyla korumuş, yedirmiş, giydirmiş ve bir "çocuk ordusu" kurmuştur. Harbiye'yi birincilikle bitiren Karabekir,

çalışkan, hırslı, lider olmayı seven ve tuttuğunu koparan biridir.

Okumaya tutkundur, dönemin Fransızca dergilerine abone olacak kadar dünya meseleleriyle ilgilidir. Köprülü ve Beyazıt kütüphanelerinin ve kitapçıların müdavimidir. İyi derecede Almanca, Fransızca, Rusça, Arapça, Farsça bilen, keman çalan, sıklıkla Avusturya orkestrasını dinlemeye giden Karabekir, sıkı bir satranç sevdalısıdır. En sadık satranç arkadaşı da İsmet İnönü'dür.

Karabekir, günlük tutmayı seven biridir. 1906 yılında başlar her anını yazmaya ve ölene kadar devam eder bu alışkanlığı. O, bir kaydedicidir. Hayatını günü gününe yazmaktan "lezzet" duyan bir kaydedici... Ardında bıraktığı büyük külliyat, dönemin özellikle siyasi atmosferini vermesi açısından önemlidir.

"İstibdat, sana bin lanet" sözleriyle ayrıldığı İstanbul'dan, "hürriyet beşiği" dediği Manastır'a gelen Karabekir, ağabeyi Hamdi Bey'in teklifiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olur. O, artık "bir kıvılcımdır... İhtilal ateşinin kıvılcımı" 31 Mart Olayı'nı bastıran Hareket Ordusu'nda da yer alan Karabekir, milliyetçilik çağında Türklerin bunun dışında kalmasına üzülen, bunu sağlamak adına "Hür yaşar hür ölür nurlu millet" mısralarıyla güçlü bir Türklük övgüsü içeren milli marşlar yazan bir Türk milliyetçisidir.

Karabekir, güçlü bir dostluk bağıyla bağlıdır Harbiye'den arkadaşı İsmet İnönü'ye. İttihat ve Terakki'ye katılması için davet ettiği İsmet'le, birbirlerinin günlüklerine not yazacak –"Kâzım/İsmet beni 1919 yılında her gün hatırlayacak"– kadar ya-

kındırlar. Kılıç Ali hatıratında dostluklarını "yalnız içtikleri su ayrı gider cinstedir" şeklinde anlatır. Savaşın sonunda herkesin çok umutsuz olduğu bir dönemde İsmet Paşa'nın "Kâzım, köye dönüp çiftçilik mi yapsak?" sözleri ve Lozan Antlaşması'nın dar zamanlarında "Kıymetli Kardeşim İsmetciğim", "Sevgili Kardeşim Karabekirciğim" ile başlayan gün aşırı mektuplaşmalarıyla birbirlerine yoldaş olurlar. İzmir Suikastı sonrası Karabekir'in tutuklanmasına karşı çıkan ve serbest bırakılmasını sağlayan Başbakan İnönü'nün, İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanma tehlikesini göze alacağı; Karabekir'in cumhuriyetin ilanı sonrasında "Bir şeyden haberimiz yok. Enver'in zamanı gibi oluyor" sözleriyle ona, Mustafa Kemal'i şikâyet edeceği kadar kadimdir dostlukları.

Mustafa Kemal ile yol ayrımı ve Karabekir'in kırgınlığı aslında cumhuriyetin ilanından önce, günlüğüne yazdığı "Gazi nutuk verdi. Erzurum Kongresi'ne kıymet vermedi. Sivas Kongresi'ni esas tuttu" satırlarıyla başlamış, cumhuriyetin ilanından haberdar edilmeyişine verdiği "Cumhuriyet yanlısıyım ama şahsi saltanat karşıtıyım" tepkisiyle devam etmiştir. 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla artık kırgınlık yerini siyasi bir pozisyon almaya bırakmıştır, ordu komutanlığı görevinden ayrılarak milletvekilliğini tercih etmesiyle aldığı bu siyasi pozisyon ve ardından aynı yıl Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TCF) kurması Karabekir için rubikonu geçmektir. Nitekim bu yolun dönüşü de olmayacaktır.

Karabekir, partisinin dini siyasete alet etmesi ve Şeyh Sait İsyanı'nı kışkırttığı gerekçesiyle 1925 yılında kapatılmasının ardından, 1926'da İzmir Sui-

kastı davasıyla ilişkili olarak tutuklanmış ardından da beraat etmiş, 1927'de askerlikten emekli olmuştur. 1933'te hatıralarını yazdığı *İstiklal Harbimizin Esasları* kitabının yayımlanmasına izin verilmeyen, savcılık tarafından günlükleri dahil kişisel evrakına el konulan ve kitabı yakılan Karabekir, 1938'e kadar Erenköy'deki köşkünde gözetim altında, derin bir sessizliğe gömülmüştür. *Nutuk*'ta partisini "en hain dimağların ürünü", "paşalar komplosu" kendisini de "hilafetçi" olarak adlandıran Mustafa Kemal ile 1938'e kadar hiç teması olmayan Karabekir, eski dostu İnönü cumhurbaşkanı olduktan sonra 1938'de İstanbul milletvekili, 1946'da da meclis başkanı olmuştur.

Milli Mücadele'nin önder kadrosu arasında cumhuriyetin ilanıyla başlayan büyük bir siyasi ayrışmanın dışarıda kalanı, Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi TCF'nin genel başkanı olarak önemli bir figürdür o. Çevresi tarafından "mutekid" bulunan Karabekir, "taassuptan ve dinsizlikten" nefret ettiğini mutaassıp değil "salabetkâr" olduğunu yazar *Hayatım* kitabında. General, muhalif olduğu dönemde de büyük bir saygınlığa sahiptir. İstiklal Mahkemesi yargıçlarından biri olan Kılıç Ali, "Yüksek şahsiyetiniz bu çirkin olaya nasıl karışır?" sorusuna Karabekir'den "Buna sebep sonradan aramıza giren inkılap kurtlarıdır. Sanki en cahil softalardan daha tutucu imişiz gibi, bize saldırıldı" cevabını almıştır.

Karabekir, ideolojik ve politik çizgisi itibariyle bir Türk milliyetçisidir. Milli Mücadele'nin kazanılmasındaki rolünün azaltılmasına, yok sayılmasına tepki vermiş, *Nutuk*'ta bulunan kendisi hakkındaki ithamları reddetmiş, tarihin yeniden ve doğru ya-

zılmasını istemiş, itibarının ve hakkının iadesi için mücadele etmiştir. Karabekir hakkında "Cumhuriyet karşıtı", "hilafetçi" ve "irticacı" olduğu yönünde yapılan değerlendirmelere, ölümünün ardından kaleme aldığı yazıda İnönü cevap vermiştir: "Tertemiz öldü. Bir adamın hayatında bir noktayı alıp, onu helak edip ya da batırmak, ancak politikanın marifeti olabilir."

PINAR AYDOĞAN



Celal Bayar
(1883-1986)

Son İttihatçı, diyebiliriz onun için. Mustafa Kemal'in ara ara kendisine "Bir tek İttihatçı sen kaldın" diye takıldığını aktarmıştı. Son yıllarında "Benim esas partim İttihat Terakki'dir" demişti gazetecilere, "Ben hâlâ İttihatçıyım..." Tek parti yönetiminin, tasfiye ettiği İttihatçılardan devşirdiği az sayıdaki kadrodan biridir.

'93 Harbi'nde (1875/1876) Plevne'den Bursa'ya göç etmiş aile muhitinde, Jön Türk olan dayısı vasıtasıyla 12 yaşında gizli muhalefet atmosferini tatmış; 1907'de Kuran'a, silaha el basıp yemin ederek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmıştı. İttihatçılık, "devleti/vatanı kurtarma" misyonu uğruna, hukuka-kurala bakmadan her şeyi meşru gören bir "fedai" zihniyeti olarak, Cumhuriyet siyasetine de geniş gölgesini düşürecektir.

Bayar, "komitacılığını" 27 Mayıs darbesi sonrasın-

da da gösterdi. Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nde onu tutuklamaya gelenlere tabanca çekti, sonra intihara kalkıştı, mahpusken filme çekilmesini haysiyet kırıcı muamele sayarak kendini asmaya çalıştı; aşağılayıcı Yassıada yargılamaları sırasında çoğu DP'linin aksine dik başlı bir tavır aldı. Hükmedilen idam kararının uygulanmamasını, İslâmcılar masonluğuyla açıklarlar; başka yorumcularsa bu tavrının uyandırdığı saygıyla...

İttihatçı pratiğinde, paramiliter komitacılıkla iktisatçılığı birleştirmişti. 17 yaşından itibaren Bursa'da bankalarda çalışırken, Alman Milli İktisat öğretisinden etkilendi. Yeni zamanlarda ekonomi belirleyici olacaktı, bir millet yaratıp ayakta tutmanın esası da ekonomiydi. Cemiyet'in İzmir Katib-i Mesullüğü'ne atanınca, bir yandan Rum tüccar ve esnafları yıldırıp göçe zorlayarak, diğer yandan bir Müslüman-Türk girişimci zümresi yaratmaya çalışarak bu öğretiyi uyguladı.

Milli Mücadele sırasında Aydın'da Galip Hoca takma adıyla gayrinizami harp örgütlenmesinde çalıştı Mahmut Celal. Son Osmanlı Meclisi'nin Saruhan (Manisa) mebusu olarak, Ankara'da kurulan TBMM'ye taşındı. 1921-1922'de Ankara Meclisi'nin ikinci hükümetinde iktisat vekili yapılması, "iktisatçılığının" tesciliydi. 1924 yazında Mustafa Kemal'i şahsi servetiyle "milli bir banka" kurmaya teşvik etti ve Türkiye İş Bankası'nın kuruluşunda yer aldı. Bu konumuyla, "devletçilere" karşı "liberal" kanadın başını çekenlerden olarak bilindi. Oysa milli iktisatçı çizgisini sürdürüyordu aslında; kamu-özel sermaye işbirliğiyle "milli tüccar, milli sanayici" yaratmanın peşindeydi.

1932'de yeniden iktisat bakanlığına, 1937'de başbakanlığa getirildi. M. Kemal, onun pragmatist-gerçekçi yöneticilik meziyetini ödüllendirmişti. Aynı pragmatist-gerçekçilikle, M. Kemal'in ölümünden sonra kendisini cumhurbaşkanı adayı yapmaya çalışan hizbe yüz vermedi. İnönü'nün cumhurbaşkanlığı altında 2,5 ay geçiş dönemi başbakanlığı yaptı, sonra birkaç yıllığına kenara çekildi.

Bayar, Atatürk'ü "Seni sevmek, tebcil etmek, her Türk vatanseverinin milli ödevi ve namus borcudur" diyerek uğurlamıştı. "Aklın hâkimiyetini temin edici" inkılapları sahiplenmesiyle, "Batı uygarlığı düzeyine erişmeyi" benimsemesiyle, "nazariyelere, prensiplere dayanmamak, memleketin ihtiyacına bakmak" düsturuyla tipik bir Kemalisttir. 1960'lardan sonra, *Kemalizmin* güçlenen sol yorumlarına karşı sağda "sahih" *Atatürkçülüğün* referanslarından olacaktır. Bayar'ın sağ-Kemalizmi, veya muhafazakâr-cumhuriyetçiliği, sola meyleden Kemalist-cumhuriyetçi yorumlardan, modernleşme projesinin toplumsal tabanını bürokrasiden burjuvaziye kaydırma iddiasıyla ayırt edilebilir. (Fakat bu da sınıfların varlığını tanımayan, orta sınıf *ethos*'una dayanan bir iddiadır.)

Bayar, 1946'da kurucularından olduğu Demokrat Parti'nin (DP) misyonunu da, "inkılabı ve Atatürk'ün eserini tamamlamak" diye tanımlar. Zira millet, ancak "milli irade tam tecelli ettiğinde efendi olacaktır". Bayar'ınki, gayet otoriter bir milli iradecilik tir. "Çokluğun bütünü temsil ettiği tartışılamaz" ona bakılırsa; seçimlerde çoğunluğu alan siyasi iradenin, yasama ve yargı tarafından kısıtlanmaması gerekiyordur. 1961 Anayasası'nın getirdiği "laubali

özgürlüklere" ateş püskürecek, daima "kuvvetli devleti" savunacaktır. 1950 seçimlerinde DP iktidara gelince Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı seçilen Bayar, bu milli iradeci mutlakçılığın en katı savunucusu oldu; 27 Mayıs arifesinde toplumsal muhalefeti "tenkil" etmekten söz etmişti.

27 Mayıs darbesinde Bayar 80'ine yaklaşmıştı. Üç yıla yakın süre hapiste kaldıktan sonra sağlık nedeniyle tahliye edildi ve hemen siyasete döndü. 1965'te tek başına iktidar olan Adalet Partisi'ni (AP) sadece "emanetçi" sayan eski DP'liler, yüzlerini ona çevirdiler. AP lideri Süleyman Demirel'den "Bizim eski su müdürü" diye söz eden Bayar, AP'lilerin DP'nin anca "B takımı" olabileceği kanaatini okşuyordu. Demirel'in, eski DP'lilerin siyasi yasaklarının kaldırılmasını sürüncemeye uğratması, aradaki husumeti artırdı. Bayar, 1970'de AP'den kopan milliyetçi-muhafazakâr kanadın kurduğu Demokratik Parti'ye açıkça destek verdi. Sonra kenara çekildi; komünizm tehdidinin aciliyeti karşısında, sahayı Demirel'e bıraktı.

Bayar 1954'te çıktığı tam 1,5 aylık Amerika gezisinde, ABD'yi "Türkiye'nin âli menfaatlerini kalben gözeten devlet" diye tanımlamıştı. O menfaatlerin en âlisi, komünizm tehdidine karşı savunma desteğiydi. M. Celal'in 1920'de kısa ömürlü Bolşevik-dostu Yeşil Ordu ve resmî Komünist Fırkası'nda de yer almış olması kafa karıştırmamalı; zira bunlar, Ankara hükümetinin Anadolu'daki sol hareketi kontrol altında tutmak üzere kurdurduğu örgütlerdi. Anti-komünizm, Soğuk Savaş döneminde Bayar'ın ezberine yerleşti. 1970'lerin sonlarında bir mülakatta "Bu kış komünizm gelebilir" demişti –

bu laf, yıllarca, Türkiye'de paranoid anti-komünizmin timsali oldu.

1980 kışında, komünizm değil, askerî darbe geldi. Bayar, tam da bu nedenle darbeyi memnuniyetle karşıladı. 1983'te siyasi partiler yeniden kurulurken Demirel'e destek vermemesinin nedeni de, 12 Eylül'e cephe almama kaygısıydı. Son umurunu, 100'ünden sonra, yeni sağ parti girişimcilerinin ziyaret ve icazet mercii olarak gördü.

TANIL BORA



Mehmet Şükrü Kaya
(1883-1959)

Erken Cumhuriyet döneminin kudretli İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Atatürk'ün en yakınındaki kişilerden birisiydi. İsmet Bozdağ onun Atatürk'ün sofrasına, habersiz, davetsiz olarak oturabilen birkaç kişiden biri olduğunu yazar. İngiliz istihbarat raporları Kaya'yı, Atatürk'ün yakın "müşaviri", "Çankaya'nın müdavimi" olarak not etmişti. Atatürk'ün tüm yurt gezilerinde beraber olduğu Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Ali Çetinkaya, Hasan Rıza Soyak ile "Atatürk'ün çevresi" olarak adlandırılan grubun içindeydi. Atatürk ile bu yakınlığına karşılık, İsmet İnönü'nün siyasi hasımlarındandı.

Şükrü Kaya 1883 yılında İstanköy'de doğdu. Mekteb-i Sultani'yi, Hukuk Mektebi'ni, ardından da 1912 yılında Paris'te Hukuk Fakültesi'ni bitiren Kaya, Mondros Mütarekesi sonrasında İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin dış ilişkiler bölümünde

aktif görev aldı. Cemiyetteki çalışmaları nedeniyle tutuklanarak İstanbul'da siyasi tutukların yer aldığı Bekirağa Bölüğü'ne konuldu, İstanbul'un işgalinden sonra "Ermeni Tehciri sırasında kırım ve zulüm yapmak" suçlamasıyla İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Kaya, 1921 yılında buradan kaçıp Anadolu'ya geçti.

1923-1927 yılları arasında Menteşe, 1927-1939 yılları arasında Muğla vekili olarak mecliste yer alan, 1923'te İzmir belediye başkanlığı, 1929-1933 yılları arasında Milli Türk Talebe Birliği'nde yöneticilik, sırasıyla tarım, dışişleri ve içişleri bakanlığı yapan Kaya, Cumhuriyet tarihinin en uzun süre görev yapan İçişleri Bakanı (1927-1938) oldu. Parti-devlet bütünleşmesi uygulamasıyla beraber, 1936-1938 yılları arasında CHP genel sekreterliğini de üstlenen Kaya, partinin en güçlü mevkilerinde bulundu.

Siyasi kişiliğinin yanında, bir kültür adamıydı aynı zamanda. İngilizce, Fransızca ve İtalyanca bilen Kaya, başta *Robinson Cruose* olmak üzere *Şişko, Günümüze Kadar İktisadi Mezhepler Tarihi, Fransız İhtilali* adlı birçok eseri Türkçeye çevirdi. "Matbuat yokuşu"ndan da geçen Kaya, yakın dostu Yunus Nadi'nin gazetesi *Cumhuriyet*'te yazılar yazdı.

Şükrü Kaya, danışman olarak görevli olduğu Lozan Konferansı'nda, doğduğu İstanköy'ün de içinde yer aldığı Türk sınırlarına yakın adalarda hak iddia edilmesini talep etmişti. Bu talebinin karşılık bulmamasına tepki gösteren ve İnönü'yü eleştiren Kaya, mecliste onaya sunulan Lozan Antlaşması'na ret oyu veren on dört vekilden birisi oldu.

Kaya, CHP içindeki önde gelen masonlardandı; Masonluk Yüksek Şurası üyesiydi. Ancak 1930'lu

yıllarda Mahmut Esat'ın başını çektiği mason karşıtlığı, kamuoyunda ve CHP içinde soğuk rüzgârlar esmesine neden olmuş, Atatürk tarafından görevlendirilen Kaya, Masonlar Birliği'nin kendini feshetmesini sağlamıştı.

1931'de çıktığı doğu gezisinde yaptığı incelemelerde bölgede sadece askerî bir harekâtın yeterli olmayacağını belirten, alınması gereken idari tedbirleri de içeren "Dersim Islahı Esasları" başlıklı bir rapor hazırlayan Kaya, 1937 Dersim Olayları'nın bastırılmasında ve bu bölgelerde sükûnetin sağlanmasında önemli rol oynadı. Yapılış amacını "tek dille konuşan, bir düşünen, aynı hissi taşıyan bir memleket yaratmak" olarak belirttiği İskân Kanunu'nun mimarlarındandı. Türkleştirme sürecini hızlandıran uygulamalarıyla birlikte, Türkçü söylemi oldukça baskındı. Ona göre, "İnsanlık tarihi Türklerle başlar, Türkler olmasaydı belki tarih de olmazdı ve muhakkak ki medeniyet de başlamazdı."

1937 yılında Atatürk-İnönü birlikteliğinin sona ermesiyle Türk siyasal semalarında İnönü'ye rakip bir güç odağı ortaya çıkmıştı. Şükrü Kaya bu güç odağının önemli bir figürüdür. Tevfik Rüştü Aras ile Atatürk'ün hastalığı süresince İnönü'yü siyasi yaşamın dışında tutmak ve cumhurbaşkanı seçilmesini engellemek için birçok girişimde bulundu. Atatürk'ten, kendinden sonraki dönem için bir vasiyet alma, seçimleri yenileyip İnönü'yü büyükelçi olarak ülkeden uzaklaştırma ve tasfiye etme çabaları, İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesiyle başarısızlığa uğradı; Aras da, o da siyasi yaşamdan tasfiye edildi: Kaya, Atatürk'ün ölümü sonrasında İnönü'nün cumhurbaşkanlığı seçimine geç katıldı ve bu nedenle oy

kullanamadı. İnönü tarafından bütün görevlerinden alındı, 1939 seçimlerinde aday gösterilmeyerek siyasi yaşamdan tasfiye edildi. İnönü anılarında Şükrü Kaya'nın, Atatürk'ün hastalığı süresince herkesi takip ettirdiğini, bu durumun rahatsızlık ve güvenlik endişesi yarattığını, Aras ile Kaya'nın iktidardan ayrılmalarının "memlekete hakiki bir ferahlık" verdiğini yazmıştı.

Andrew Mango'nun "Kemalizmin direği" olarak andığı Şükrü Kaya, Atatürk inkılabını, sadece kendine benzeyen "yerli ve milli" bir inkılap olarak tanımlamıştı. Laiklik uygulamalarından taviz vermeyen bir isim olarak, tarikatlara şiddetle karşı çıkmış ve Türkler için en iyi tarikatın "milliyetçilik" olduğunu ifade etmişti. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın varlığına tahammül göstermeyen Kaya, siyasi liberalizme olan mesafesini "hürriyet namına devlet otoritesini feda edemeyiz" düşüncesiyle ifade etmişti.

Kemalist terbiyenin yaratılmasında, yayılmasında ve kökleşmesinde, halkın "tenvir ve irşadı"nda, "ihtilali koruma yurtları" olarak tanımladığı Halkevleri'ne büyük önem veren Kaya, halkın Kemalist inkılabı öğrenebilmesi ve benimseyebilmesi için hep "sahada" yer almış, Kemalizmin ideologu değil, "uygulayıcısı" olmuştu. "Sert ve sadık" bir uygulayıcı...

PINAR AYDOĞAN



Halide Edib Adıvar
(1884-1964)

İmparatorluktan Cumhuriyet'e uzanan yolda siyasal-toplumsal çalkantılarla olgunlaşan bir entelektüelin, yazarlıktan gazeteciliğe, akademisyenlikten milletvekilliğine, farklı kimlikleriyle kamusal alanda varlık göster(ebil)miş bir kadının hikâyesidir Halide Edib'inki. Romanları, hikâyeleri, piyesleri ve çevirileri yanında pek çok siyasi denemeye imza attı. Kişi ve fikir hürriyeti savunusunu yaşamı boyunca sürdüren Edib'in hürriyet mücadelesi, eyleminin güzergâhını belirledi. Kolektif hafızadaysa iki yüzü var hikâyenin: Bir yanda "Sultanahmet mitinginin efsanevi hatibi", Milli Mücadele'nin "onbaşı Halide"si; diğer yanda "Amerikan mandacısı", rejim muhalifi "sürgün" Halide...

Batılılaşmanın memlekette yarattığı tedirginliği erken yaşta bizzat kendi dünyasında deneyimliyor Edib. Anneannesinin *Mor Salkımlı Ev*'inde Osmanlı-

İslâm kültürüyle, babasının alafranga evinde İngiliz terbiyesiyle tanışıyor. Şark edebiyatının yanında Zola ve Shakespeare'den besleniyor, Kuran okurken ilk Müslüman mezun olarak tamamlayacağı Amerikan Kız Koleji'nde İncil dersleri alıyor. İki ayrı muhit arasında salınımları çocukluğunu bir "iç istikrarsızlık" tecrübesiyle kapatmasına neden olduğu kadar zihin dünyasını zenginleştiren bir husus aslında. *Türkiye'de Şark Garp ve Amerikan Tesirleri* (1955) başlıklı eserinde "ölçü", "istikrar" sözcüklerini sıklıkla vurgularken, "manevi" ve "maddi"nin muvazeneli birlikteliğinde somutlanan süreklilik içinde değişimi öngörür ya da çocukluğunun bölünmüşlüğünü bertaraf edecek bir Doğu-Batı terkibi... Bu terkip klasik Osmanlı medeniyetinde vücut bulur: İslâmiyet'in "içtimai-adaleti" ile Garp'ın zihniyeti ve devlet teşkilatı arasında kurulan dengenin bir çıktısı. İstikrar ve sürekliliğin garantisiyse farklılıkların bir aradalığını sağlayan "vicdan hürriyeti"ne atfedilen kutsiyet.

Anılarında en coşkulu satırları İkinci Meşrutiyet'in ilanına ayırır. Abdülhamit istibdadının "emniyetsiz" atmosferi sonlanırken, III. Selim'le başlayan, Tanzimat'la devam eden muvazeneli değişim tekrar tedavüldedir; bu kez "hürriyet" ve "müsavat"a, altını çizdiği "uhuvvet"de eklenerek. İlk romanları bu yıllarda yayımlanır; *Tanin*'de ve çeşitli dergilerde, gazetelerde yazmaya başlar. Kadınların eğitimi öncelikli meselesidir. "Özgürleşim"i haklar temelinde ele alırken, ailenin, vatanperver ana/kadının kutsiyeti bakidir. Kadınların bireyleşmesine dair verdiği mücadele –feminist harekete mesafeli olmakla beraber– en somut yansımalarını kişisel hikâyesinde bu-

lur; kamusalın "kahraman" kadını özeldeki varoluş biçimiyle de "güçlü kadın" imgesini bizzat temsil eder. İlk eşi Salih Zeki'nin başka bir kadınla evlenme talebi üzerine boşanma iradesini göster(ebil)miştir.

Bâbıâli Baskını ve Ermeni kırımları neticesinde İttihatçılarla arası açılacak, faal olduğu Türk Ocağı'nda tepkilere maruz kalacaktır. Tarihsel olarak farklılaşmakla birlikte, kırımlar karşısındaki tutumu, resmî anlatıya alternatif bir okumaya katkısının yanında, "dine veyahut ırka" dayalı milliyetçiliğe mesafesini netleştirir. "Hükümetler düşmanımız, milletler dostumuz" sözü gibi. Amerikan mandası fikrini, Wilson Prensipleri'nin 12. maddesine atıfla ve işgali önleyeceği düşüncesiyle "ehven-i şer" bir çözüm olarak sunması, bağımsızlık-hürriyet karşısındaki hassasiyetini imlerken aynı zamanda "Türk" kimliğini önceleyen bir siyasi tahayyüle işaret ettiği de eklenmeli.

Kişi hürriyetlerini merkezine alan "hakiki Garp"ın karşısına Garp'ın maddi veçhesini temsil eden "totaliter rejimler"i konumlandıran Edib açısından, ikincinin etkisinde ilerleyen İttihatçılar, Takrir-i Sükûn'la (1925-1929) özdeşleştirdiği "Türk diktatörlüğü"nün öncüleridir. Nitekim yeni rejimin ilk yıllarında, Mustafa Kemal'le fikri ayrılıkları barizleşmiş; liberal bir alternatif olarak kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (1924-1925) kapatılması neticesinde, kurucuları arasında olan eşi Adnan Adıvar'la birlikte Türkiye'den ayrılmıştır. Londra ve Paris yıllarında (1925-1938) ABD'de muhtelif üniversitelere, Hindistan'a davet edilir; konferanslar-seminerler verir. İki ciltlik otobiyografisi (*Memoirs of Halide Edib,* 1926; *The Turkish Or-*

deal, 1928. Ki ülkede *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adıyla yayımlanan kitap İngilizce versiyonundan farklı, hatta zıt ifadeler içeriyordu), Türkiye'de modernleşme sürecini ele aldığı eserlerinin yanında, ismiyle özdeşleşen *Sinekli Bakkal* (*The Clown and His Daughter*, 1935) romanı da yine "sürgün" dönemi ürünleri arasındadır.

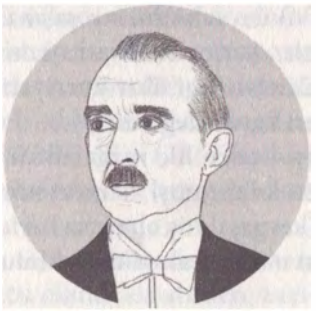
İnkılapları Osmanlı modernleşmesinin kaçınılmaz bir sonucu olarak ele alırken, zaruretini teslim eder ancak arkasındaki zihniyete şerh düşer Edib. Kaygıları kültürel muhafazakâr duruşun izlerini taşır; "ani bir sıçrama"nın değil "milli şuurda birikmiş güzelliğin" peşindedir. Şapka Kanunu'nu "harici bir taklit"; alfabe değişikliğini "alelacele" gerçekleştirilmesi bakımından "Türk kültürünün sürekliliği"nde kırılma olarak değerlendirirken, resmî tarih anlatısının Osmanlı duyarsızlığını eleştirir. "Laisizm" ise, dinin manevi gelişimine engel oluşturmanın ötesinde insan haklarına müdahaledir ona göre: "Devlet... İslam'ı kendi başına bırakmalıdır."

Yurda dönüşlerini takiben İ.Ü. İngiliz Edebiyatı şubesinin başkanlığını üstlenen Edib, 1950 seçimlerinde DP listesinden bağımsız milletvekili seçildi ancak 1954'te istifa etti. Bu yıllarda yeni bir aktörü işaretler: "Garbın en genç şampiyonu Amerika" Dönemin baskın eğilimi olarak belirlediği "topyekûn" Amerikan taklitçiliğini eleştirecek; "Yeni" Garp'ın "esası"nı, "anayasalarına verdikleri kutsi mana"da bulacaktır. ABD'de "zıt unsurların" beraberliğini sağlayan anayasa, Osmanlı'da farklılıkları "beraber yürüten devlet-i edeb müddet mefhumu" gibi "istikrar"ın teminatıdır ona göre. Türkiye'de de anayasal bilincin yerleşmesinin önemini vurgulaya-

cak, diktatörlükten sakınmanın şaşmaz yolu olarak sabitleyecektir. Ayrıca kesif anti-komünistliğinin yanında McCarthyciliği fikir hürriyetine bir tehdit olarak görmesi kayda değerdir.

Aslında hayalinden hiç vazgeçmedi Halide Edib: "Maddî sefaleti kaldır[mış], manevî sefaleti, cehaleti, dar ve hasîs [kavgayı] hiç olmazsa harice alet, dâhile felaket ve kan olmayacak şekle sok[muş]" bir memleket...

AYLİN ÖZMAN



İsmet İnönü

(1884-1973)

İsmet İnönü, Cumhuriyet'in "kurucu baba"lar kuşağındaki tek oğuldur, resmî evrakta ikinci, gerçekte ilk cumhurbaşkanıdır.

İzmir'de doğdu. Kökleri Bitlis'e gider. Baba Malatyalı, bir Osmanlı memuru; anne Rumelili, bir ulema ailesinden. Yarım kan Kürt olduğu söylendi, "Yok öyle bir şey" nidalarını Erdal İnönü'nün "Bizde biraz Kürt kanı var" sözleri kesti.

Sivas'ta 1892'de Askerî Rüştiye'ye başladı, 1906'da Harbiye'den kurmay topçu yüzbaşı çıktı. Yemen'e gitti, Balkan Harbi'ne katıldı. 1913'te İstanbul'daki barış konferansında Cemal Paşa'nın yanında ilk diplomatik tecrübesini aldı.

Mevhibe İnönü (1897-1992) ile 1916'da nikâhlandı; adanmış bir çiftin mahremiyeti ve muvazenesi hep sağlam bir evliliğiydi bu.

1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'nde Edirne

mebusuydu. Ankara'daki en genç ve alt rütbelilerdendi ama Mustafa Kemal'in desteğiyle hep en önlerde göründü: General değilken genelkurmay başkanı oldu, üstelik Kâzım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Rauf Orbay, Refet Bele, Fethi Okyar varken.

Yargı bürokratı babanın askerî eğitimli evladı olarak legalist ve disiplinciydi, Çerkes Ethem'in tasfiyesiyle biten kavganın altında çokça bu durum, biraz da ikisinin ayrı hanelerin "oğul"ları olarak rekabeti yatar.

1921'de "iki İnönü" çarpışmasından sonra tuğgeneral yapıldı. "İnönüler aslında savaş değildi" iddiası '80 sonrası soldan sağdan kalemşörlerce çok tartışıldı ya, Paşa zaten önemsiz olduğunu söylemişti. Çünkü sadece iyi taktisyen ve usta stratejist değil, aynı zamanda sıkı gerçekçiydi. Az işittiği sır değildi ama işiteceklerini de seçiyordu, yani sağırlığı bile stratejikti. Zamanın nutuk çekmek modasına rağmen az konuşuyordu, dili berrak ve kestirmeciydi. En çok Atatürk'te gözlenen Namık Kemal mirası mutantan aforizmacı tarza karşın, onun dili biraz Mecelle'nin genel hükümlerindeki vecizliği, biraz halk deyişlerinin yalınlığını taşır.

Yıldızının yükseleceği 1922'de kesinleşti: Mudanya Antlaşması'nın imzacısı ve Lozan baş müzakerecisiydi. Cumhuriyet'in ilk başbakanı oldu. Saltanat bitmişti ya, resmî ilk cumhurbaşkanı esasen hanedansız bir sultan tahtındaydı. Rejimin cumhuriyet olduğuna dair deliller bu tahtın hemen altında, başvekillik makamından itibaren beliriyordu.

İlk "çok parti denemesi" yüzünden başvekilliği bir yılda bitti: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası onu yerden yere vuruyordu; Mustafa Kemal-İnönü

ortaklığından dışlanan herkes ona çullanıyordu. Yerini Okyar'a bıraktı. Mustafa Kemal, girişimi "diktatorya görüntüsü vermemek" diye açıklıyordu. Ortam gergindi ama 1925'te Şeyh Sait vakası çıkınca çok parti denemesi bitti.

Paşa, başvekilliğe döndü ama ne dönüş! Takrir-i Sükûn Kanunu, Şark Islahat Planı, Şark İstiklal Mahkemeleri... "Şark", "Kürt" demekti o vakit. Bu ve sonraki isyanlara karşı en katı askerî, kazai ve içtimai kararları alacaktı; artık elinde de "biraz Kürt kanı" vardı.

Dünyayla beraber Türkiye'de de 1929'da ekonomi battı. 1930'da Mustafa Kemal'in isteğiyle Okyar, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı kurdu; programı "ferdi teşebbüsü" esas alıyordu. Krize karşı devletçiliğe abanan İnönü'nün hamleleri bu ikinci "diktatör görünmeme" girişimini de akim bıraktı. Zaten maksat "görüntü"ydü ve güncel siyasi ilahiyat devlete şirk koşulmasına karşıydı, dünyayla beraber.

Soyadını 1934'te aldı, tabii herkese isim bahşetme kudretini haiz Mustafa Kemal'den. Babasız büyüyen kurucuların zaferleri, Mustafa Kemal'i yeni devletin babalık tahtının da üstüne, ebedi Ata'lığa çıkarırken, İnönü'yü oğulluğa, fani sürdürücü makamına oturtmuştu. Cumhuriyet mitolojisinde "ikinci adam" olsa da gerçekte birinciydi; idealler ve gerçekler arasındaki bağı kuran birinci adam.

"Şark ıslahatı"na aşırı önem veren, "ailelerin çocuklarını almayı" bile öneren İnönü için Dersim meselesi yeni ve sert bir viraj oldu. Harekâtın ilk döneminde başvekildi, 1937'de görevi bırakmadan az önce, "Sükûnet sağlandı, maksat hasıl oldu" diyordu. Yerine Bayar geldi ve "tedip"ten "jenosid"e

evrildi süreç. Atatürk'ü Dersim cürmünden beraat ettirmek isteyenler suçu "Cumhuriyet'in günah keçisi" İnönü'ye, onu da temize çekmek isteyenler Bayar'a yıkar. Hasılıkelam, Kürt meselesi nedeniyle tekrar aldığı başvekillik 13 yıl sonra yine (kendi tabiriyle) "Kürt realitesi" yüzünden sona eriyordu. "Şark meselesi" bugünkü gibi o zaman da hükümet değiştiriyordu.

Atatürk'ün vefatı (zamanın lisanında "ebediyete intikali") üzerine bir yıldır devletin her şeyinden el çektirilmişken "oybirliği ile" cumhurbaşkanı seçildi. Aldığı sert eleştirilere ve Atatürk ile bitmeyen kavgalarına rağmen devlete asıl hâkim olanın İnönü olduğunu gösterir, bu tek oy bile fire çıkmayan seçim. Zaten Atatürk ile birden fazla defa kavga edebilmiş tek isimdi, öldüğünde dargınlardı.

Peşinden ilk CHP kongresinde "Değişmez Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarını aldı. Heykelini dikme, paraya suretini koyma gibi işlerin "Atatürk'ü silme amaçlı" olduğu çokça yazılıp çizildi. Lakin seçtiği terimler gözünü Mustafa Kemal'in uhrevi tahtına değil, dünyevi konumlara diktiğini ortaya koyar: İlki "Ulu Önder"ken o "Değişmez Şef", ilki "Ebedi Şef"ken o sadece "Milli Şef"ti. Mustafa Kemal aydınlatıcı, ölümsüz ulu önderdi, İnönü ise çok çok aydınlanmış diktatör. Millet dahil her şeyin değiştiğini iyi biliyordu, her değişimde değişmesini bildiği gibi.

Sonraki 12 yıl Atatürk kültü gerilemediyse de ilerlemedi ancak bunun da "gerçekçi" sebepleri vardı: Ölümsüz de olsa yaşamayan birinin gölgesinde liderlik ona uymazdı. Belki "en diktatoryal yetkileri" kullandığı bu devirde paraya fotoğraf koyması en demokratik işiydi: Mesela Bayar-Menderes ikilisi

aynısını yapabilse, elbette Atatürk yine "baş kurucu" kalır ama dünyevi yöneticiler silsilesine dahil olurdu.

İkinci Dünya Savaşı, Paşa'ya en ağır lafların saydırıldığı yıllarıdır: Cumhuriyet'in sağ eleştirilerine göre savaşa girmemekle "milletin erkekliğini" öldürmüştü, üstelik 12 Ada'yı ve Musul-Kerkük'ü alma fırsatını kaçırmıştı filan... Belki daha ilginç olanı, ömrü cephelerde geçmiş bu askerin uluslararası alanda savaşa hep soğuk bakmasıydı: Bir savaş karşıtı değildi ama Hatay meselesinde Fransızlarla ve Nyon Konferansı yüzünden Mussolini İtalyası ile çatışma ihtimallerine açıkça karşı çıkmıştı. Churchill'in Adana'ya kadar gelmesine varan baskıları onu harbe ikna edemedi.

Uluslararası alanda güvercin donuna girse bile içerideki "milli" meselelerde hep şahindi; Nazi uygulamalarından mülhem "Varlık Vergisi" 1915'le başlayan azınlık tasfiyesinin acı dolu duraklarındandı. Sonraki durak 6-7 Eylül 1955 pogromuydu; Paşa muhalefet lideri olarak "Hadisenin her tarafı karanlık" diyecekti. Sırf muhalefet gereği değil, bir legalist olarak bu tertipten hoşlanmamış, bir stratejist olarak Kıbrıs meselesine aksedecek sonuçlardan ürkmüştü.

Savaş sonrası 1945 San Francisco Konferansı heyetine Nihat Erim gibi parlak ama tecrübesiz birini katarken kendi öyküsünün tekrarını yaşıyordu belki. Bir Lozan değildi San Francisco ama ülkenin yeni dünya nizamındaki yerini, repliğini, işlevini belirleyecekti. Sonradan Menderes'e suç kabilinden atfedilen Amerikan muhipliği de bu yıllarda filizlendi. Elbet Paşa ABD sevdalısı değildi ama sevdayı yeşerten de oydu; Nazi muhibbi olmadan Nazi muhipliğini

başlattığı gibi. İcap ettiğinde başlatma ve bitirmede kararlıydı; devrin ilkelerine sadık ve ideal/ist bürokratı Hasan Âlî Yücel'i harcarken olduğu gibi.

Solun tasfiyesi eşliğinde gidilen 1950 seçiminde iktidarı bir başka baba-oğul ikilisine, Bayar ve Menderes'e devretti. Bayar ile ayrılığı köktendi: İlki zirai ve sınai sermayenin çıkarlarını devlet eliyle temin peşindeyken, ikincisi bürokrasinin "güzellikle olmazsa zorla" modernleşme hedefinin adanmış lideriydi.

Muhalefetteyken Uşak'ta taşlanmasına vardı işler fakat 10 yıl boyunca siyasi tevekkülünü bozmadı. Kavga alanlarından biri de Atatürk idi; DP'lilere göre, 12 Ada'yı ve Musul'u unutturmakla kalmamış, Gazi'yi de unutturmak istemişti. Onlar da Atatürk'ü Koruma Kanunu ile daha Kemalist olduklarını kanıtlıyordu. Naaşı Anıtkabir'e 1953'te nakledilen Ata'nın manevi huzuruna ziyaretler ve (ilki 1948'de açılan) deftere coşkulu sözler yazma âdeti, yani "Anıtkabir kültü" bu dönemde son şeklini aldı. 1960 darbesinden önceki yıl defterde ünlü slogan zuhur etti: "Atam izindeyiz!"

Darbeye karşı olduğu çok söylendi ama karşı olsa engel olabileceği de öne sürüldü. Hakikat az başkaydı: 1960'taki ordu artık İnönü'nün paşalığını tanıyan kurucu ordu değil, NATO sürecindeki yeninden yapılanmasıyla özerklik kazanmış, harici ve dahili bedhahlığa açık bir baskı aygıtıydı. Ezcümle cuntalar çağı başlamıştı.

CHP, 1961 seçiminden birinci çıktı ama tek başına hükümet hayali tutmadı. İnönü, 1965'e kadar üç koalisyon kurdu, bu arada (Talat Aydemir'in) iki darbe girişimini engelledi. Dahası, 1945 sonrası

Stalin Sovyetleri'nin toprak talebine varan kuşatmalarına karşı yanaştığı Washington sularında Kıbrıs yüzünden Ankara'ya şimşekler düşmeye başlamıştı. ABD'ye cevaben "Yeni bir dünya kurulur Türkiye yerini bulur" derken hem "üçüncü dünya"cılığı seçenek gördüğünü söylüyor, hem de 1974 Kıbrıs harekâtına giden doktrini dillendiriyordu.

"Değişmez Şef"lik çoktan gitmişti, "değişmez başkan"lık da sallantıdaydı. Memlekete "sol" lazım olmuştu ama "ortanın solu" icadı 1965'te hezimeti engellemedi. "Orta" sağa kaydıkça bu sol da sağın bir türü oluyordu zaten. Akabinde Ecevit'i CHP genel sekreteri seçtirerek yerini alacak adayı da bulmuş oldu, elbet bilmeden.

Zaferlerin paşası yenilgilerin de paşasıydı: 1972'de 34 yıllık CHP başkanlığını 12 Mart günlerinde zıtlaştığı Ecevit'e bıraktı. Öldüğünde Cumhuriyet'in 50 yılına vurduğu damga Anıtkabir'e defniyle tescillendi; 12 Eylül paşaları bu kült merkezinde sadece Atatürk ve İnönü'nün kalmasını sağladı. Cuntacıların arzuladığı gibi olmasa da damgası hep canlı kaldı: AKP döneminde Baykal ve Kılıçdaroğlu, Erdoğan'ın dilinde "İnönü kötülüklerinin temsilcisi" olmaktan kurtulamadılar. Yaşasa bu sözleri işitir miydi bilinmez ama işitse "Hadi canım sen de!" derdi.

ALİ DURAN TOPUZ



Çerkes Ethem
(1886-1948)

Kafkasya'dan gelip Bandırma yakınlarındaki Emreköy'e yerleştirilmiş ve çiftçilikle uğraşan, bir de kızı olan Ali Bey'in beş oğlunun en küçüğüydü Ethem Bey. Ali Bey, iki oğlunu Rumlarla savaşırlarken kaybettiği, diğer iki oğlu, Reşit (daha sonra Saruhan milletvekili de olacaktı) ve Tevfik de askerliği tercih ettikleri için Ethem'in asker olmasını istemiyordu. Ethem ise kararlıydı: Subay okuluna girmek için kaçıp İstanbul'a gitti; Rüştiye mezunu olduğundan ancak Küçük Zabit Mektebi'ne kaydolabildi. Okulu birincilikle bitirip teğmenliğe kadar yükseldi. Bulgar cephesinde savaşırken yaralanıp eve döndü. Kısa süre sonra abisi Reşit'le birlikte Teşkilat-ı Mahsusa için çalışmaya başladı, bir başka Çerkes, Rauf Bey (Orbay) komutasında görev aldı. Bir kez daha yaralanıp memleketine döndü; fidye için İzmir valisinin oğlunun kaçırılması dahil, eşkıyalık faali-

yetleri yapmaya başladı. Öyle ki, araya Rauf Bey'in girmesiyle vazgeçilse de, dönemin Dahiliye Nâzırı Fethi Bey (Okyar), Bandırma'ya asker gönderme kararı almıştı.

Milli Mücadele'ye, Rauf Bey'in yönlendirmesiyle, kardeşleriyle birlikte katılan Ethem Bey, Salihli'de karargâh kurdu. Sıkı örgütçülüğüyle bilhassa Çerkesleri yanına topladı, kısa sürede güçlü bir birlik kurdu, –bilhassa halk nezdinde– bölgedeki komutanlarla girdiği iktidar mücadelesini kazanarak Meclis'in en ciddi vurucu güçlerinden biri haline geldi. "Kuva-yi Seyyare" olarak anılan birlikleri, "gerilla savaşı" vererek Yunan ilerleyişini engellediği gibi, Ankara'nın çağrısıyla iç ayaklanmaları da bastırdı: Anzavur, Düzce, Adapazarı, Yozgat ayaklanmaları, Hilafet Ordusu...

Tüm bu başarılarla eşkıyalıktan kahramanlığa yükselen Ethem Bey'in, Ankara'yla yaşadığı gerginlikler de artıyordu. Anılarında savaş koşullarına bağlasa da keyfî cezalandırmaları, vergi toplamaları, Ankara'ya yönelik sert eleştirileri, komutanlarla sürtüşmeleri ve hatta zaman zaman onları azarlamaları tansiyonu devamlı yükseltti. Bu etkili gücü yitirmek istemeyen Mustafa Kemal genellikle alttan alıcı yaklaşımlar sergilese de Ethem Bey'in Yozgat ayaklanması sonrasında olan bitenden sorumlu olduğunu düşündüğü Ankara valisinin yargılanması (ve muhtemelen asılması) için Yozgat'a gönderilmesini istemesi, ilişkilerinin farklı boyuta taşınacağının ilk net işareti oldu: Ankara kaçamak cevaplarla bunu reddetti; Ethem'e göre, Mustafa Kemal isyanın esas sorumlusu kendisi olduğu için Vali Yahya Galip'i göndermemişti.

Düzenli ordu ve komutanlarının aksine başarılı ve süratli müdahaleleriyle dikkat çektikçe Ethem Bey'i, Milli Mücadele'nin lideri olarak görmeye başlayan bir kitle de belirdi. İleriye dönük hareket planları kurmakta çok başarılı olan, Ethem Bey'le doğrudan silahlı mücadeleye girmekten kaçınan Mustafa Kemal'le usta bir asker olsa da fevri karaktere sahip, siyaset yürütmeyi pek beceremeyen Ethem arasındaki çelişki gittikçe büyüdü: Mustafa Kemal *Nutuk*'ta, Ethem'in Yozgat'ta mebuslara "Ankara'ya dönüşümde Büyük Millet Meclisi Reisi'ni Meclis önünde asacağım" dediğini söylerken (Ethem Bey anılarında bunlara dedikodu diyecektir), Ethem Bey de anılarında Mustafa Kemal'in daha sonra onu ortadan kaldırmak için başarısız bir komplo düzenlediğini anlatır.

Bu dönemde Ethem Bey'in bir tür İslâmî Bolşevizm yanlısı Yeşil Ordu Cemiyeti'yle ilişkileri, *Yeni Dünya* gazetesi için yaptığı mali yardım da dikkat çekti. Kendisine "Bolşevik" demek pek kolay olmasa da kuvvetli pozisyonu askerî gücüyle birleşince Yeşil Orducular da onu Mustafa Kemal karşısına çıkarılabilecek bir lider olarak değerlendiriyorlardı. Yine bir siyasal manevra yapan Mustafa Kemal, Ethem Bey'e "Muhterem Yoldaş" diye hitap ettiği bir mektup yazıp gazeteyi, kurdurduğu Türkiye Komünist Fırkası'nın yayın organı haline getirerek hem sol hareketleri hem de bu hareketin askerî gücü olarak görülen Ethem Bey'i kontrol altına almayı da denedi.

İnişli çıkışlı ilişki, Çerkes Ethem ve kardeşlerinin İsmet Paşa (İnönü) ve Refet Paşa (Bele) ile yaşadıkları idari ve askerî sorunların, "patronluk kavgasının" ipleri koparmasıyla nihayet vuruşarak hallolunma noktasına geldi: Bir yanda Yunan cephesi, diğer yan-

da İsmet ve Refet paşaların güçleri arasında kalan Ethem düzenli ordu birlikleriyle çatışmalara girdi. Ancak –anılarına göre– bu çatışmaların Yunan ordusunun işine yaradığı düşüncesiyle hâkim durumunu bıraktı; Yunanlarla bir protokol imzalayarak, teslim oldu. "Vatan haini" olarak görüldü.

Atina'ya götürülen Ethem Bey'in uzun süredir çektiği hastalığı (midesinden rahatsızdır, verem olduğu da söylenmektedir) tedaviye alındı. Çeşitli işbirliği tekliflerini geri çevirse de uçaklarla cepheye atılacak Milli Mücadele karşıtı bir bildiriyi imzaladı. Parasızlık yüzünden Berlin'e gidemezken Teşkilat-ı Mahsusacı "Kuşçubaşı" Eşref'in yardımıyla Almanya'ya geçti, ancak Enver Paşa ile Türkistan'da mücadele etme hayalleri gerçekleşmedi.

Yabancı belgelerde sürgünde Türkiye aleyhine siyasi ve askerî faaliyetlerde bulunduğu görülen, İsmet Paşa ve Mustafa Kemal'e suikast girişimleri organize etme çabaları olduğu söylenen Ethem Bey, 1938'de çıkarılan afla yurda dönen kardeşlerinin aksine dönmeyi hiç düşünmedi. Bir süre Mısır ve Lübnan'da da yaşadı, Ürdün'ün başkenti Amman'da hayatını kaybetti.

Milli Mücadele'yi oturtan, sağlamlaştıran isim olan Ethem Bey, "Bilemiyordum, talih bana niye küsmüştü?" dese de bilhassa akıldaşlarıyla verdiği yanlış kararları; soğukkanlı bir asker olmasına rağmen hatalı hesaplarla ya da hiç hesapsız fevrice hareket etmesini; sorgulanmayacak vatan sevgisinin

sorgulanmasına yol açacak davranışlarını sırf "talihe" bağlamak doğru değil herhalde. Yine de askerî yeteneklerini siyaset sahnesinde sergileyememiş bir serdengeçti miydi, çıkarlarını kollama peşinde yitip giden bir figür mü? Kaybettiği iktidar mücadelesiyle tarihin anlaşılamamış karakterlerinden biri mi oldu? Hain miydi, kahraman mı?

Ethem Bey'in portresi, tüm bu sorulara cevapları herkesin kendi meşrebince verebileceği başarılar, kahramanlıklar, hesapsızlıklar, yanlış kararlar çerçevesinde şekilleniyor biraz da.

KIVANÇ KOÇAK



Şefik Hüsnü Deymer
(1887-1959)

Komünist. Şefik Hüsnü henüz 18 yaşındayken Rusya'da 1905'te gerçekleşen devrimden, sonra Paris'te öğrenciyken Jaurès, Pressensé ve Sembat'ın ateşli söylevlerinden, son olarak 1917'de yine Rusya'daki işçi devriminden etkilenerek komünist oldu. 1919'da, 32 yaşında, işgal altındaki İstanbul'da, Berlin'den Spartakistlerin rüzgârını getiren yoldaşlarıyla birlikte Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı kurdu ve ilk genel sekreteri seçildi. 1925'te başına geçtiği Türkiye Komünist Partisi'nin uzun yıllar yöneticiliğini yaptı. Hayatı, son nefesine kadar, işçi sınıfının çıkarları için mücadeleyle geçti. 1920'li, '30'lu, '40'lı ve '50'li yılların karanlığında yılmadan verdiği siyasi mücadelenin bedeli hasret, hapis ve sürgün oldu.

Âşık. Paris'te okurken tanıştığı şair ve piyanist Polonyalı Leokadya'ya âşık oldu. 1914'te evlendiler.

Bu aşk hiç tükenmeden Şefik Hüsnü'nün son nefesine kadar sürdü. Çoğu zaman ayrı ülkelerde geçen 44 yıllık bir aşk. Öyle ki, ölümünden 1,5 ay önce eşine yazdığı mektubu "Sana hayran Şefik'in" diye imzalamıştı.

1915'te Çanakkale'de askerî tabip olarak çalışırken Polonya'da bir kız çocuğu doğdu. Meryem, Polonya'da annesinin ailesinin yanında büyüdü. İkinci Dünya Savaşı'ndan önce Polonya'dan çıkamayan Meryem, 1944'te, Varşova ayaklanması sırasında öldürüldü, henüz 30 yaşına basmamıştı. Şefik Hüsnü, hep hasret olduğu kızının acısını da içine gömdü.

Gazeteci. Her dönemde bıkmadan usanmadan biri kapatılınca diğerini kurduğu, adları güzel gazete ve dergi yayımladı; Marksist bakış açısıyla Türkiye'nin sınıfsal analizlerini içeren, bilimsel sosyalizmi savunan yazılar yazdı: 1919'da *Kurtuluş,* 1921'de *Aydınlık,* 1923'te *Vazife,* 1925'te *Orak-Çekiç,* 1927'de *Bolşevik* ve *Alev,* 1929'da *Kommunist*, 1930'da *İnkılap Yolu*. Anti-emperyalist Liga'nın yayın organı *The anti-imperyalist* dergisinin (1931) yazarı ve kurucularındandı. Anti-emperyalist Liga'nın haber bülteni onun denetimi ve katkılarıyla çıktı. Fransızca, Almanca, orta düzeyde Rusça ve Lehçe bilirdi. *Komünist Manifesto*'yu ve *Kapital*'in ikinci cildini Türkçeye çevirdi.

Asker, mahpus ve sürgün. 1912'de Paris'te tıp doktoru olarak mezun oldu ve Türkiye'ye döndü. Balkan Savaşı dolayısıyla 1912'de ve Birinci Dünya Savaşı patlak verince 1914'te Çanakkale Cephesi'nde tabip yüzbaşı olarak görev yaptı. 1912'den 1918'e kadar askerdi. Yetmedi, 5 Aralık 1940'ta 53 yaşında üçüncü

kez askere alındı. Bir nesil ki, hayatları savaşlarla kesilmiştir...

İlk kez, daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 1 Mayıs 1923'te tutuklandı. 1927'de tekrar tutuklandı. 1929'da tahliye olunca yurtdışına çıktı. Varşova, Berlin ve Paris'te 1939'a kadar on yıl, Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşadı ve TKP'yi yurtdışından yönetti.

Türkiye'deki tevkifatlar yetmezmiş gibi, Dimitrov'la çalışırken Naziler Mart 1933'te ünlü Reichstag yangını davasında onu da Berlin'de gözaltına aldı. Mayıs sonunda Spandau Cezaevi'ne nakledildi. Temmuz 1933 sonunda sınır dışı edildi.

1946'da, 59 yaşında yine tutuklandı. 15 Temmuz 1950'de DP'nin çıkardığı afla tahliye oldu ama 1952'de yine tutuklandı. Yoldaşları işkencede komünist namusuna halel getirmediğini anlattılar. 1957'de tahliye oldu, sağlığı kötüydü, Manisa'ya sürgüne gönderildi ve son nefesini sürgünde verdi. Bir nesil ki, hayatları takip, soruşturma, tutuklama, işkence, hapis ve sürgünle geçmiştir...

Sovyetler Birliği Komünist Partisi ve Komintern üyesi. 1924'te Komintern'in Kontrol Komisyonu'na seçildi, 1926'da SBKP üyesi oldu. Hapisteyken Buharin'in önerisiyle 1928'deki IV. Kongre'de Komintern Yürütme Kurulu (KEYK) üyeliğine seçildi. 1928-1935 yılları arasında KEYK Yürütme Kurulu üyeliği yaptı.

1919-1922 yılları arasında TBMM hükümetinin verdiği mücadeleyi antiemperyalist ve devrimci olarak tanımladı. Sovyet Rusya ile dost olan, hilafeti ve saltanatı lağveden, "emperyalist sermayeye" karşı

mücadele eden "küçük köylülüğün" "anti-emperyalist mücadelesini" "İstanbul'un şuurlu işçileri" adına destekledi.

1923'ten sonra Kemalist iktidarın Marksist sınıfsal analizini yaparak CHP'nin burjuvazinin partisi olduğunu ve sermaye sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hareket ettiğini yazdı. TKP, 1925 Şeyh Sait isyanını "feodal bir başkaldırı" olarak değerlendirerek Kemalist hükümete destek verdi. Ancak 1930 yılında özeleştiri yapan TKP, Kürt isyanını bahane ederek tüm muhalefete baskı kuran CHP'yi eleştirdi. TKP, 1926 programında "Kemalist diktatörlük"ten söz ediyordu.

1925'de Akaretler'de toplanan Üçüncü Kongre'de TKP'nin genel sekreteri seçildi ama TKP'nin 1920'de Bakü'de toplanan ilk kongresini, kurucusu ve ilk başkanı Mustafa Suphi'yi yok sayarak TKP tarihinden silmeye çalıştı. Bu tutumu Komintern'in tutumuyla paraleldir. Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı'lı TKP merkez komitesini "akıl almaz bir ihtiyatsızlık"la Ankara hükümetine "güvenerek" yurda dönmekle suçladı. Halbuki kendisi de 1923'e kadar Ankara hükümetine güven beyan etmişti. Aynı sınıfsal kökenden gelmesine karşın, katledildikleri gün yapılan anma töreninde Suphi, Nejat ve H. Hakkı'nın "burjuva kökenli milliyetçiler" oldukları için bu hataya düşmelerinin "mukadder" olduğunu söylemesi acıdır.

TKP içinde Hüsamettin Özdoğu, Laz İsmail ve Nâzım Hikmet'in başını çektiği sol muhalefetle çok sert mücadele etti. Nâzım Hikmet'i partiden atmak istedi. 1927'de kendisinin desteklediği TKP Genel Sekreteri Vedat Nedim Tör'ün parti evrakını polise

teslim ederek CHP'ye kapılandığını gördü. 1934'te Reşat Fuat'ın tutuklanmasında dikkatsiz ve lakayt davrandığı için kınama cezası aldı ve parti yönetiminden uzaklaştırıldı. 1935'te TKP'nin Komintern kararıyla desantralize edilmesini yaşadı. Yılmadı, İkinci Dünya Savaşı'nın karanlığında politik mücadeleye devam etti. 1946'da ancak 5 ay açık kalabilen Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi'ni kurdu.

Ona muhalif olanların düşmanca, yandaş olanların hayranlıkla andıkları Dr. Şefik Hüsnü, tüm hatalarına karşın Marksist birikime sahip, proletarya davasına inanmış, gündelik hayatıyla komünist ilkeleri tutarlı kılabilmiş bir komünistti.

EMEL AKAL



Mehmet Şükrü Saraçoğlu
(1887-1953)

Babası bir saraç ustası olan Şükrü Saraçoğlu, Ödemiş'te dünyaya geldi. 1909'da Mekteb-i Mülkiye'yi bitirdi ve bu yıllarda İttihat ve Terakki'ye katıldı. 1915'te burslu olarak gönderildiği Cenevre Üniversitesi'nde siyasal bilimler ve iktisat şubesinden mezun oldu. Burada, yakın arkadaşı Mahmut Esat ile "Türklük aleyhine olan meselelere" cevap vermek amacıyla başkanlığını da üstlendiği Cenevre Türk Talebe Cemiyeti'ni kurdu. Milli Mücadele'nin başlamasıyla, yine Mahmut Esat ile ülkeye dönerek Ege bölgesindeki direnişe, Demirci Mehmet Efe birliklerinin yanında katıldı. Kısa süreliğine Ödemiş belediye başkanlığı görevini de üstlenen Saraçoğlu, 1923-1950 yılları arasında CHP İzmir milletvekilliği, sırasıyla milli eğitim (1924-1925), maliye (1927-1930), adalet (1933-1938), dışişleri (1938-1942) bakanlıkları yaptı. Cumhuriyet tarihinin "Türkçü

başvekili" Saraçoğlu, 1942-1946 yılları arasında başbakanlık ve CHP genel başkan vekilliği görevini birlikte yürüttü. Meclis başkanlığı (1948-1950) yaptıktan sonra siyasi hayattan çekildi.

Lozan Antlaşması'nda halledilemeyen Osmanlı borçları sorununun çözümü için başlatılan uluslararası görüşmelerde (1933) Türk komisyonunun başkanlığını yapan Saraçoğlu, borç tutarında önemli ölçüde indirim yapılmasını sağlamış ve yeni bir antlaşma imzalamıştı. Emin Sazak bu başarısı karşısında Saraçoğlu'nu, "pes etmek nedir bilmeyen bir çaba ile Türk'ün, yeni bir Türk olduğunu, Gazi ve Cumhuriyet Türk'ü olduğunu, hesaplaşma işlerinde aldanmaz olduğunu Garp'a ispatlayan kişi" olarak tanımlamıştı. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını öngören antlaşma (1939), Türk-İngiliz-Fransız Bağlaşması (1939), Türk-Bulgar Deklarasyonu (1941), Türk-Alman Dostluk Paktı (1941) gibi tüm antlaşmalarda Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun imzası ve Türkiye'yi savaşın dışında tutma konusundaki bitmeyen azmi vardı.

Saraçoğlu'nun, dışişleri bakanlığı ve başbakanlık dönemleri İkinci Dünya Savaşı yıllarının en buhranlı günlerine denk geliyordu. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile birlikte Türkiye'nin dış politikasını yöneterek, ülkeyi savaşın dışında tutmak için yoğun bir uğraş verdi. Hilmi Uran hatıratında, "çalışkan, uzlaşmacı ve çelikten sinirleri" olan Saraçoğlu'nun bu özelliklerinin dışişleri bakanlığı boyunca önemli ölçüde işine yaradığını yazmıştı. Dış ilişkileri yönetmek bir sinir harbiydi ve Saraçoğlu bu sinir harbini

kaybetmemişti. Saraçoğlu'nun 1939 sonbaharında yaptığı ve üç hafta süren Moskova çıkarması, 20. yüzyılın en uzun dışişleri ziyareti sayılmıştı. Rusya'nın Boğazlar üzerindeki talepleri –ve dahi tehditleri– nedeniyle sonuçsuz kalan ziyareti Ankara'ya çektiği telgrafta şöyle tanımlamıştı: "Bir ziyaret değil bu. Bu âdeta bir boğuşma..."

İkinci Dünya Savaşı süresince yaşanan ekonomik sorunlara bir çözüm arayışı olarak düşünülen Varlık Vergisi'ni (1942) meclise sunan Başbakan Saraçoğlu'na göre bu kanun aynı zamanda bir "devrim kanunu"ydu. "Biz ne Adam Smith'in talebesi ne de Karl Marx'ın çırağıyız. Biz sadece, içtimai dini halkçılık ve iktisadi mezhebi devletçilik olan siyasi bir fırkanın çocuklarıyız" sözleriyle tanıttığı Varlık Vergisi'nin önemli bir diğer amacı da "piyasaya egemen olan yabancıları ortadan kaldırarak, Türk piyasasını Türklerin eline vermek"ti. "Köylüyü topraksız, toprağı köylüsüz bırakmayacağız" şiarıyla hazırlanan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (1945) da onun başbakanlığında çıkarıldı.

Dışişleri bakanı olduğu dönemde Almanya'ya yakınlık duyan Saraçoğlu, Türkçülüğüyle övünen birisidir. 1942'de başbakan olarak verdiği ilk demecinde sarf ettiği "Biz Türküz. Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük, bir kan meselesi olduğu kadar, bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz azalan ve azaltan Türkçü değil, çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamete çalışacağız" sözleri Türkçülüğün devlet katında ilk ifadesi sayılmıştı.

Resmî politikasını tarafsızlık üzerine kuran hükümet, Alman-Sovyet Savaşı sonuçlanıncaya kadar Türkçü-Turancı düşünceye ılımlı davranmış, Saraç-

oğlu'nun sözlerinin verdiği cesaret de bu düşüncenin kuvvetlenmesinde etkili olmuştu. Bu dönemde sayıları hızla artan Türkçü-Turancı dergiler, Almanya'nın yenilgisinin kesinleşmesiyle hükümetin tepkisiyle karşılaştı ve 1944 yılında dergi sahipleri tutuklanıp, yargılandı. Bu dergi sahiplerinden birisi olan Nihal Atsız, başbakana, "Saraçoğlu Şükrü" hitabıyla başlayan –büyük bir tehdit olarak gördüğü komünizme karşı "devlete" uyarıda bulunan– iki mektup yazmıştı.

"Ecnebi siyaset mahfillerine hürmet ve itimat telkin eden biri" olarak Saraçoğlu, dirayetli ve pes etmeyen duruşuyla, Türkiye'yi savaşın dışında tutma çabasıyla oldukça itibar gören bir dışişleri bakanı olmasının yanında, icraatlarından dolayı çeşitli eleştirilere de maruz kaldı. Türkçülük hakkındaki görüşleri nedeniyle faşistlikle, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu bahsinde komünist olmakla, Varlık Vergisi'nin yaratıcısı ve uygulayıcısı olarak da yabancı düşmanlığıyla itham edildi.

Saraçoğlu'nun siyaset dışındaki temel tutkusu spordu. Tenis oynamayı, güreş tutmayı sevse de en büyük düşkünlüğü futbola ve Fenerbahçe'yeydi: 1934-1950 yılları arasında Fenerbahçe başkanlığı yaptı; 22 Temmuz 1998'de de Aziz Yıldırım yönetimi tarafından Fenerbahçe Stadyumu'na adı verildi. Dama ve satranca olan merakı, onu Cumhurbaşkanı İnönü ile siyaset mesaisinin dışında da bir araya getirmişti. Dışişleri bakanlığı ve başbakanlığı süresince birlikte çalıştığı büyükelçiler onu sade ve tevazu sahibi biri, dostlarıysa aldığı parlak eğitime, konuşabildiği pek çok dile ve siyasetteki üst düzey görevlerine rağmen "bir halk adamı" olarak

tanımlamıştı. Onun bu yönü, protokolün dışına çıkan samimi tavırları ve Ankara'da düzenlenen balolarda oynadığı zeybekle büyükelçilerin anılarına da yansımıştı.

Cumhuriyet tarihinde özellikle İkinci Dünya Savaşı yıllarında "usanmaz bir müzakereci" olarak Cumhurbaşkanı İnönü ile bir denge oyununu başarıyla oynayan Saraçoğlu, *Time* dergisinin –Atatürk ve İnönü'den sonra– 12 Temmuz 1943 tarihinde kapağına taşıdığı üçüncü Türk politikacıydı.

PINAR AYDOĞAN



Hüseyin Avni Ulaş
(1887-1948)

Türkiye'nin siyasi tarihiyle ilgili çalışmalarda, Hüseyin Avni Ulaş gibi taban tabana zıt biçimde değerlendirilen bir başkası az bulunur. Hâkim literatürde adı geçtikçe sert biçimde eleştirildi. Buna karşılık, muhafazakâr sağ kesimden birçok yazar, Kemalist modernleşme sürecini eleştirirken, adını öne çıkartıp, ondan övgüyle söz etti. Bu farklı değerlendirmelerde, onun, Birinci TBMM'deki muhalif İkinci Grup'un liderlerinden olmasının büyük payı vardır. Oysa görüşleri netti: Halkın iradesinin egemen olması, hukukun ve meclisin üstünlüğünün sağlanması, kişi hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması...

1887'de, Erzurum'a bağlı Kümbet köyünde doğdu. 12 yaşına kadar köyünün dışına çıkmadı ve eski usulde eğitim gördü. 1899'da Erzurum'a gitti ve 1901'de Erzurum Mülkiye İdadisi'nin birinci sı-

nıfına kaydoldu; Ziraat Mektebi şubesine girdi ve burada eğitim gördü. 1906'da İstanbul'a giderek, Ticaret Mekteb-i Âlisi'ne kaydoldu. 1908'de Mekteb-i Hukuk'a girdi; 1911-1912 öğretim yılının sonunda mezun oldu. 1913'te İstanbul Barosu'na kaydolarak avukatlığa başladı. 1914'te genel seferberlik ilanı üzerine ihtiyat zabit alayına kaydoldu, Kafkas cephesinde görev aldı, 1918'de terhis oldu.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi'nin kurucuları arasında yer aldı. Erzurum Kongresi'nin toplanmasına ön ayak oldu ve kongreye katıldı. İstanbul'da toplanan son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Erzurum'dan milletvekili seçildi. Meclisin faaliyetlerine ara vermesi üzerine Ankara'ya geçerek Birinci TBMM'ye katıldı. Birinci meclisin en çok konuşan hatiplerindendi. Mecliste oluşan İkinci Grup'un kurucularından biri oldu ve grubun liderliğini üstlendi. İki kez de meclis birinci reis vekilliğine seçildi. 1923'te seçime katılmayıp meclis dışında kaldı.

1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması üzerine diğer bazı eski İkinci Grup üyeleriyle birlikte partinin İstanbul örgütünün kurucuları arasında yer aldı. Takrir-i Sükûn Kanunu döneminde parti kapatılınca siyasi faaliyetlerine ara verdi. 1926'daki İzmir suikastı girişiminin ardından, diğer muhaliflerle birlikte İstiklal Mahkemesi'nde yargılandıysa da beraat etti. İstanbul'da avukatlığa döndü. Siyasetten uzaklaşmış olsa da, iktidar kendisini rejimin en sakıncalı kişilerinden biri olarak değerlendirmeye devam etti. Yıllar boyunca her adımı polis tarafından sürekli takip edildi. O dönemde

hükümet takip edilen kişilere birer numara vermiş ve bu kişiler takip fişlerinde numaralarıyla anılmışlardı. 1930'ların başlarında Hüseyin Avni Bey takip edilen bir numaralı muhalifti. Kâzım Karabekir'in *İstiklal Harbimizin Esasları* kitabını yayımlaması üzerine 1933'te takip fişlerinde birinciliği ona kaptırdı.

1935 seçiminde Erzurum'dan bağımsız adaylığını koymaya çalıştı. CHP yönetiminin şiddetli tepkisini çeken bu girişimi sonuçsuz kaldı. Atatürk'ün ölümünden sonra, 1939'da İsmet İnönü'nün eski muhaliflerle barışma politikası doğrultusunda İstanbul 5. Noterliği'ne atandı. 1945'te çok partili sisteme geçme kararı alınınca, kurulan ilk parti olan Milli Kalkınma Partisi'nin (MKP) kurucuları arasında yer aldı, ama diğer iki kurucuyla anlaşamayınca, kısa süre sonra partiden ayrıldı. 1946'da Demokrat Parti listesinden, bağımsız olarak, Erzurum'dan adaylığını koydu, seçilemedi. Bu yıllarda, çeşitli gazete ve dergilerde tek parti dönemini eleştiren yazılar yazdı, bir kurucu meclis kanalıyla, başta anayasa olmak üzere, Türkiye'nin siyasal yapısının tepeden tırnağa değişmesini istedi. İdeallerine ulaşamadan 22 Şubat 1948'de öldü.

Konumunu "muhalif değil murakıbız" sözleriyle tanımlayan ve kendisinin saltanata ilk isyan eden kişilerden olduğunu söyleyen Hüseyin Avni Bey'in en çok önem verdiği kavram, hâkimiyet-i milliye oldu. Saltanat kaldırılmadan yaklaşık bir yıl önce, 28 Kasım 1921'de de şunları söylüyordu: "Millet saltanat istemiyor, (...) saltanata alışmış imparatorlar, haşmetpenahlar hâkimiyet-i milliyeden canavarlar gibi korkarlar." Ona göre, millet siyasi olgunluğunu

"bir heyula olan sultan ile onun etrafındaki yaldızlı üniformalı haşaratı" devirerek göstermişti. Artık geri dönüşü olmayan bir yola girilmiş, egemenlik padişahtan kayıtsız şartsız millete geçmişti. Meclisin üstünlüğü ve serbest seçimler onun için çok önemliydi. Ali Şükrü'nün siyasi bir suikasta kurban gitmesi üzerine mecliste yaptığı konuşmada TBMM'yi Kâbe ile özdeşleştiren Hüseyin Avni Bey bunu şöyle dile getirdi: "Aşığı bulunduğumuz hâkimiyet-i milliye demek efendiler, memlekette reyini, fikrini serbest istimal etmek demektir."

Temel hak ve özgürlüklerin ihlal edilemeyeceği, meclis yetkilerinin devredilemeyeceği, hukukun ve adaletin hiçbir şekilde ihmal edilemeyeceği üzerine de sayısız uyarısı olan Hüseyin Avni Bey'in 27 Ekim 1945'te MKP'nin açılış töreninde yaptığı konuşma, onun birinci meclis günlerinden o yana geçen çeyrek yüzyıl boyunca düşüncelerinden hiçbir şey kaybetmediğini gösterir. Tek parti dönemini eleştirdiği bu konuşmasında şöyle der: "Bu milletin meclisinde yirmi seneden beri hürriyet ifade eden bir tek kelime söylenmedi. Bizde demokrasinin en büyük noksanı budur. Cumhuriyet ancak hürriyetle olur. Hürriyete istinat etmeyen bir cumhuriyet iğfalkardır. Türk milletinin reşit olmadığını iddia eden varsa, o kendi rüştünü inkâr etsin. Türk milleti rüştünü istiklâl mücadelesinde göstermiş ve ispat etmiştir... Evet, ben yirmi beş senedir muhalifim. Ama kime? Haksızlığa, kanunsuzluğa ve istibdada muhalifim."

En büyük endişelerinden biri de ülkede 1914'ten itibaren yaşanan Enver, Cemal ve Talat Paşaların kişisel yönetimine benzer bir yönetimin bir gün tek-

rar canlandırılmasıydı. Bunu sıkça dile getirdi ve o kapıyı kapatmaya çalıştı. Tek parti döneminde bir ara en saygın kişilerden olan Bahriye Vekili İhsan Eryavuz hatıralarında şöyle diyor: "Bizim en büyük hatamız, Hüseyin Avni'nin kapatmaya çalıştığı kapıyı açık tutmakta ısrar edişimiz oldu. Bu yüzdendir ki, inkılâbın mev'ud meyvesini çürüttük."

AHMET DEMİREL



Nezihe Muhiddin
(1889-1958)

Osmanlı'nın sonlarından erken Cumhuriyet dönemine kadın hakları savunucularının öncülerindendi. Kadın hareketinin ön saflarında olan Nezihe Muhiddin siyasetçi, edebiyatçı, gazeteci, öğretmen ve çevirmendi.

İstanbul'da, Kandilli'de doğdu. Annesi Zehra Hanım, babası Muhiddin Bey'di. Eğitimini evde özel ders alarak gördü. Farsça, Arapça, Almanca ve Fransızca biliyordu. Fen bilgisi, fizik, hayvanat, jimnastik, piyano, lisan, biçki-dikiş dersleri öğretmenliği, müdirelik ayrıca ilkokullar ve yabancı okullar müfettişliği yaptı. Kız çocuklarının eğitim programının iyileştirilmesi için Milli Eğitim Bakanı'na raporlar yazdı. Erkek ortaokuluna atanan ilk kadın öğretmen oldu. Yerli malının korunmasını şiar edinen Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği'nin kurucu üyelerindendi.

Kadınların henüz seçme seçilme hakkının olmadığı bir dönemde Muhiddin'in öncülüğünde Kadınlar Halk Fırkası (16 Haziran 1923) adı altında bir siyasi parti kurma girişiminde bulunuldu. Olumsuz yanıt gelince fırka, Kadınlar Birliği ismini alarak yoluna devam etti. Muhiddin, 1924-1927 yılları arasında Kadınlar Birliği'nin başkanlığını yürüttü. Bunun yanı sıra derneğin yayın organı olan *Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu* dergisinin (1925-1927) sahibiydi ve genel yayın yönetmenliğini yaptı. Kadınlarla ilgili taleplerini başta "eşit vatandaşlık" ve "seçme ve seçilme" hakkı olmak üzere bu dergide dile getirdi. Dergi, kadınların siyasi ve sosyal hakları konusunda fikir ve mücadele hattı üretilmesine aracılık ediyordu. 1925 yılında Kadınlar Birliği farkındalık yaratmak için Halide Edib ve Nezihe Muhiddin'i milletvekili adayı gösterdi; kadınların henüz seçme ve seçilme hakkı olmadığından seçilmeleri mümkün olmadı. Yaprak Zihnioğlu'nun Türk Kadınlar Birliği başkanlığından siyasi manevralarla uzaklaştırılmasının hikâyesini etraflıca anlattığı çalışması *Kadınsız İnkılâp-Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği*'nde aktardığı gibi Muhiddin, 26 Eylül 1927 tarihinde birlikten ihraç edildi. 1930 yılında açılan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın, kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanıyacağını açıklaması üzerine bu partiye üye oldu. 1930 seçimlerine aday olarak katıldı. Suat Derviş'le birlikte İstanbul'da dolaşarak partinin kadınlara eşit haklar tanıyacağına ilişkin propaganda yaptı, konferanslar verdi. Ancak kadınların seçilme hakkı olmadığı için adaylığı kabul edilmedi. Kadınların ilk kez seçme ve seçilme hakkının olduğu 1935 yılı seçimlerine İstanbul'dan bağımsız aday olarak katıldı ancak seçilemedi.

Yaprak Zihnioğlu'nun hazırladığı *Mor Kitaplık*'ta yer alan, Nezihe Muhiddin'in eserlerinin toparlandığı dört ciltlik külliyatta, Muhiddin'in yayımlanan yirmi civarında romanı, öyküleri, makaleleri, çevirileri ve otobiyografik öğeler taşıyan *Türk Kadını* (1931) adlı eserleri bulunur. Ancak Serdar Soydan'ın aktardığına göre Nezihe Muhiddin'in kendi ifadesiyle altmış romanı, onun üzerinde oyunu, yüzden fazla öyküsü ve senaryoları bulunuyor. Muhiddin, romanlarında genel olarak aşk/sevgi ikiliğini kurguladı. Belma Ötüş-Baskett, Muhiddin'in romanları üzerine yazdığı metinde yazarın üslubunda "heyecanını, kendini Türklüğe ve Türk kadınına adamış benliğini görmek mümkün" olduğunu dile getirir.

Muhiddin kadınlık mefkûresini, yetişmesinde büyük rol oynayan dayısının kızı Nakiye Hanım başta olmak üzere yetiştiği ortamdaki kadınlardan öğrendi. 1909 yılından başlayarak 1930'lu yıllara kadar kendini kadınların hak mücadelesine adadı. Bu tarihten sonra köşesine çekilmek zorunda bırakıldı; edebi eserler yazarak geçimini kazanmaya çalıştı. Her ayın ilk cuma günü aralarında Şükufe Nihal, Yaşar Nezihe, Fatma Aliye, Semiha Rauf, Hamiyet Hulusi gibi kadınların katıldığı toplantılar yaptı.

Muhiddin ilk gençliğinde, Osmanlıcılığın yaygın olduğu dönemde bu akımdan etkilense de II. Abdülhamit'i eleştirerek Meşrutiyet'i savundu. Ancak sonrasında İttihat ve Terakki'nin ülkeyi felakete sürüklediğini kabul etti. Kadınlar lehine pek çok şey beklenmiş ancak hiçbiri olmamıştı. Cumhuriyet yönetiminin savunucusu olsa da eleştirmekten, konuşmaktan, yazmaktan hiç vazgeçmedi.

Feminizmden ne anladığına ise *Türk Kadını* (1931) isimli kitabının girişinde değinmişti. Muhiddin feminizmi milliyetçilik anlayışıyla birlikte ele aldı. Onun feminizmi, farklılıkçı bir yaklaşım barındırıyordu. Ona göre iki cins arasında eşitlik değil, tamamlayıcılık aranmalıydı. İki cins birbirine benzememeliydi. Kadının kurucu, kapsayıcı özelliği eğitim yoluyla sağlanmalıydı. Kadının erkekle eşit şartlarda özgür bir birey olarak yaşamaya, çalışmaya hakkı vardı ancak önceliği "annelik" ve "zevcelik"ti. Eğitim yoluyla "annelik" unsuru pekiştirilmeliydi.

İki evliliği ve son evliliğinden bir oğlu olan Nezihe Muhiddin, yaşamı boyunca hep yazdı, kadın hakları mücadelesinden hiç vazgeçmedi. 10 Şubat 1958 tarihinde yalnız olarak İstanbul'da bir akıl hastanesinde yaşamını kaybetti. Zihnioğlu'nun deyimiyle "kadınların hayranlığını kazanan, varoluş mücadelesiyle kadınlar için bir rol modeli oluşturan" Osmanlı basınında kendinden söz edildiği şekliyle "edibe-i şehire" ve "Türklerin büyük kadını"ydı.

FERYAL SAYGILIGİL



Recep Peker
(1889-1950)

Geçiş dönemlerinin sertlikten yana figürüydü. Hem tek parti rejiminin inşasında hem de çok partili rejime geçişte önemli görevlerde yer aldı. Kurtuluş Savaşı'nın kudretli figürleri karşısında İsmet İnönü'yle birlikte Mustafa Kemal'in yanındaki ikinci isim oldu. Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'nin sekreteryasını ve Birinci Meclis'in genel sekreterliğini yaptı. Cumhuriyet Halk Fırkası kurucuları arasına girdi, partinin de ilk genel sekreteriydi.

Meclis genel sekreterliği sırasında birlikte çalıştığı ve onu yakından tanıyan Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Peker'in dikbaşlılığını vurgulamış, Yakup Kadri kabalığına değinmiş ve istisnasız olarak dönemin tanıkları sert bir mizaca sahip olduğunu vurgulamıştı. Peker soyadını da bu dikbaşlı, tavizsiz, sert mizacı nedeniyle bizzat Mustafa Kemal Atatürk vermişti.

Mehmet Recep Peker 1889'da İstanbul'da doğdu. Annesi Dağıstan'dan göçmüş, babası orada kalmıştı. Yoksul bir göçmen olarak askerî okullarda okudu; birincilikle bitirdiği Harp Akademisi'nde savaş tarihi derslerinin yardımcılığını yaptı. Bu son öğretmenliği olmayacak, üniversitelerde ve açılışını yaptığı Halkevleri'nde "inkılabı" öğretecek, anayasal, sosyal ve iktisadi normları işlediği *Medeni Bilgiler*'in ikinci cildi, Milli Eğitim Bakanlığı'nca belirlenecek sınıflarda okutulmak üzere Mustafa Kemal'in talimatıyla yayımlanacaktı.

1923'te toplanan İkinci Meclis'te Kütahya milletvekili oldu, altı dönem Kütahya milletvekili olarak görev yaptı. Ölümünden hemen önce yasama dönemini tamamlayan tek parti döneminin son meclisinde İstanbul milletvekiliydi. Genel Kurul'da yaptığı konuşmalarda devrimlere karşı ihanet imasını Halk Fırkası'nın ve devrimlerin bütün muhaliflerine karşı çekinmeden kullandı. Fethi Bey hükümetinin içişleri bakanıydı; büyük kentlerin belediyelerinin seçimle gelmesine karşı olduğu için görevinden ayrıldı. Düşüncesi devletin merkezde biriktireceği güce eğilimliydi; büyük şehirleri yönetenler merkezden atanmalıydı. Konuşmaları kütle, mozaik, granit gibi metaforlarla ilerlerdi.

Ona göre devlete, devletin makamlarına hakarete varacak düşünceleri dile getirenler satılmış ya da haindiler. Tek parti rejiminin zeminini hazırlayan Takrir-i Sükûn Kanunu görüşmeleri sırasında İstanbul basınına karşı şüphelerini bu esasla ortaya koydu. Karabekir Paşa, kendisine mecliste konuşma hürriyetinin olup olmadığını dahi soracaktı. Kanunu uygulayacak İsmet Paşa hükümetinin milli

savunma bakanı oldu. Bu dönemde kurulan İstiklal Mahkemeleri'nin anayasaya uygunluğunu bu sıfatla savundu. Şiddet, devletin ve devrimlerin bekası söz konusu olduğunda gerçekçi olan yoldu. Tek parti rejiminin kurumsallaştığı yıllarda, 1933'te Halkevleri'nin yayın organı *Ülkü*'de yayımladığı ünlü makalesi "Disiplinli Hürriyet"te ihanet için, tahrip için, tecavüz için, geri fikirleri diriltmek için kullanılan hürriyete devletin izin vermeyeceğini yazdı.

Serbest Fırka deneyinin ardından tek parti rejiminin yarattığı rahatsızlığın nedenini tespit etmek için yurt gezisine çıkan Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. 1931'de parti genel sekreterliği görevini üstlendi. Meşhur Sovyetler Birliği ve İtalya gezileri bu döneme denk gelir. 1932 yılında yapılan bu geziler çokça dedikoduya neden olmuş; Hasan Rıza Soyak'ın anılarında bahsettiği, orijinalleri bugüne kadar bulunamamış olsa da birçok çalışmaya referans olmuş faşist parti örgütlenmesi önerisini içeren rapor iddiaları için bu gezilerin varlığı kanıt olarak kullanılmıştır.

Peki Peker, partiyi faşist modele göre yapılandırmak istemiş midir? Bu, belki de Peker hakkında en çok merak edilmiş sorulardan biridir. Peker, devleti kutsayan bir görüşe sahipti. Partinin ilkelerinin devlete hâkim olması yolunda inatçıydı. Döneminin totaliter partilerinin ideolojik aygıtlarını, gençlik teşkilatı yapılanmalarını, korporatist anlayışını savunuyordu. Buna karşın Kemalizmin mottosu olan "Biz, bize benzeriz" anlayışını ve pragmatizmi de hiç terk etmedi. Bir rejimi model almayı doğru bulmadığını *İnkılap Dersleri*'nde ve *Ülkü*'de yazdıklarında açıkça dile getiriyordu. Pe-

ker'i konumlandırmak için Burak Özçetin'in yorumundan yola çıkmak sanırım en doğrusu: Uçlarda dolaşan, görüş ve uygulamaları Mustafa Kemal Atatürk ya da İsmet İnönü tarafından törpülenmek zorunda olan hâkim Recep Peker anlatısının yaptığı haksızlığa karşı Peker'i Kemalizm içinde konumlandırmak gerekir. Zira Peker'in iddialarından biri Kemalizmi devlete hâkim kılmaksa biri de onun öğretmeni olmak, halkı onunla kütleleştirmek, granitleştirmektir.

Recep Peker, İkinci Dünya Savaşı'nın ortasında, 1942-1943 yılları arasında yeniden içişleri bakanı oldu. Fakat Türkiye siyasetindeki son önemli rolünü, yine bir geçiş sürecinde bu defa başbakan olarak oynayacaktı. Türkiye, çok partili hayata geçerken Demokrat Parti muhalefetine karşı sertlik yanlısı Peker başbakanlığa geldi. İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya konjonktürü, Türkiye'nin içinde yer alacağı düzeni belirlemişti. Fakat CHP içindeki direnci Peker sürdürüyor, sertleşen muhalefete daha büyük bir sertlikle karşılık veriyordu. Girilen çatışmaya Cumhurbaşkanı İnönü müdahale etti. Meşhur 12 Temmuz Beyannamesi, 1947 yılında Türkiye'nin alacağı yolun önünü açmıştı. Peker, önce kendine güven istedi, aldı. Ama bu yetmedi. Baskılar karşısında istifa etti. Şansını kongrede bizzat İnönü'yü karşısına alarak deneyecek ama başaramayacaktı. Kongrenin ardından milletvekilliği dışındaki partideki görevlerinden de istifa etti.

Recep Peker, kısa süre sonra, 1 Nisan 1950'de vefat etti. Oğulları Mustafa Fazıl Peker ve Ahmet Erdoğan Peker'in, doktora çalışmasını hazırlayan Lütfiye İldan'a anlattıklarına göre vefatı ile aile maddi sıkıntı-

lar içine düşmüş, Keçiören'deki evlerini satana kadar da babalarının mezarını yaptıramamışlar. Belki bundan daha kötüsü, aynı tez çalışmasında yer alan Peker'in eşinin biraz da siyasi endişelerle geriye kalan birçok belgeyi, sattıkları evin havuzunda yaktığına ilişkin aile fertlerinin anlatımı...

DİNÇER DEMİRKENT



Mehmet Fuad Köprülü
(1890-1966)

Henüz 20'li yaşlarındayken kendisiyle yapılan bir görüşmenin metninde, kütüphanesindeki "sayısız kitaplar, edebiyata, tenkide, şark ilimlerine, içtimaiyata (...) felsefe dallarına ait kalın (...) ciltler"in kalabalığında tasvir ediliyordu Fuad Köprülü. Osmanlı aristokratik geçmişinin izlerini taşıyan bu mekân, Türkiye'de modern tarihçiliğin ve Türkolojinin öncü ismi Köprülü'nün zihin dünyasını billurlaştırıyor. Ardında İslâm-tasavvuf, hukuk, iktisat, edebiyat tarihi alanlarında özgün tezleriyle akademik birikimin oluşumunda eşik işlevi gören geniş bir külliyat bırakan Köprülü'nün formal bir üniversite eğitimi almadığı da eklenmeli. Dönemin hâkim eğiliminden ayrılarak "milli tarih" inşasının romantik rotasını Batı standartları doğrultusunda bilimsel bir mecraya kaydıran ilk tarihçi olduğunu söylemek yanlış olmaz.

Eserleriyle uluslararası camiada da takdir görmüş, İstanbul Darülfünunu'na profesör olarak atanmasıyla (1913) başlayan akademik yaşamını 30 yıl sürdürmüştü. CHP vekili (1935-1945) olarak adım attığı siyasi hayatına, uzun dönem dışişleri bakanlığı yapacağı DP çatısı altında devam etmişti.

Erken yaşta yazı hayatına şiirleriyle girdi; Osmanlı-Türk edebiyatı, felsefe, estetik üzerine yazıları *Servet-i Fünûn*'da yayımlandı, psikoloji ve sosyoloji alanında çeviriler yaptı. İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında "yeni lisan"-"milli edebiyat" akımının karşısındaki tutumu belirgindi. Ancak Gökalp'in etkisiyle Türkçü fikriyatla yakınlaşacak, aktivizme mesafeli ve fakat araştırmalarıyla milliyetçi felsefenin bilimsel altyapısını kurmaya girişecekti – Kemalist reform sürecinde de devam edecek dile müdahale konusundaki hassasiyetini "tekâmülcü", halkçı bir hatta sabitleyerek. Türk Derneği, Türk Yurdu Derneği, Türk Ocağı üyeleri arasındaydı; *Türk Yurdu*, *Bilgi* vb. dergilerde "milli" hedefler doğrultusunda kaleme aldığı yazılarıyla dikkat çekti. Her daim "insaniyetçi Türk nasyonalizmi"ne bağlılığını vurgulayacak ancak "tarihî realiteyi ararken" "önce ilmî hakikatlerin" hizmetinde olduğunu söyleyecekti.

Yöntemsel güzergâhını, tarih/tarihçilik anlayışının esaslarını belirlediği "Türk Edebiyat Tarihinde Usûl" (1913) başlıklı makalesi Türkiye'de sosyal tarih yaklaşımının kurucu metinlerinden. Önerisi, tarihin kapsamını siyasetin/devletin ötesine, iktisadi, toplumsal, kültürel alana taşıyan –kaynaklarda/belgelerde çeşitlenmeyi de içererek– "büyük adamlar"ın yanında "halk"ı da sahneye çağıran disiplinler arası

bir perspektif. Eserlerinde izlerini sürdüğümüz evrimci ve bütüncü yaklaşımıyla "tarihin tetkik dairesini" genişletiyor; betimleyici, "naklî" değil, izaha yönelen "tarih ilmi"ni işaretliyor. Tarihin yanında, beşeri ve sosyal bilimler gibi "tarihe yardımcı" alanlarda da bilimsel bilgi üretiminin zaruretini vurgulayan Köprülü'nün kuruculuğunu üstlendiği Türkiyat Enstitüsü (1924) böyle bir çabanın ürünü. Yönetimde yer aldığı, yazılarının yayımlandığı *Millî Tetebbular*, *Türkiyat*, *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi*, *Ülkü*, *Türk Hukuk Tarihi* dergilerinin de bu anlamda önemini belirtmek gerekir.

Milli tarihyazımını uluslaşmanın temeline yerleştiren Köprülü, Türk tarihinin sürekliliği tezi üzerinden "manevi [-milli] birliği" sağlayacak bir mazi kurma çabasındadır. Mazi, hal, istikbal zincirini tarih şuuruyla lehimlerken mazisinin/kültürünün "derinliği" ve tarihsel donanımı ölçüsünde medenileşecek bir ulus tahayyül edecektir. "Milli ruh"un anahtarıysa halk kültüründedir ona göre. Orta Asya'dan Osmanlı coğrafyasına halk tasavvuf edebiyatının tarihsel oluşum ve tekamül süreçlerine odaklandığı, kültür-din tarihi olarak da okunabilecek, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* (1919) başlıklı klasikleşmiş yapıtında ortaya koyduğu gibi.

Eleştirel yaklaşımı, özgünlüğünün altını çizen unsurlardan biri; "tenkit" türünü Türkiye'de yazın hayatına tanıştıran ilklerden. Edebiyat alanıyla sınırlı değil bu yaklaşımı; ona göre tenkit, bilimsel anlayışın esasını oluşturur. "Saray tarihçiliği" olarak aldığı Osmanlı tarihçiliğinin yanı sıra milli tarihyazımına yönelmesindeki etkisini teslim ettiği romantik-nasyonalist tarih anlayışını felsefi ve

yöntemsel açılardan sorunsallaştırır. Batı'da Şarkiyatçılık paradigması dahilinde üretilen görüşlerin nasyonalist kalemlerde bulduğu "müfrit ve mübalağalı" karşılığı ilmî bir hatta çekme çabasındadır. Kendisine kalıcı ün sağlayan *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Etkisi* (1931) ve *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* (Fransızca 1935, Türkçe 1959) bu yönde girişimlerdi. Osmanlı'nın tarihsel bağlamını, bilimsel tarihyazımı açısından zaruretine inandığı, (Türk) tarihin(in) sürekliliği anlayışıyla inşa eden Köprülü, her iki eserinde de Osmanlı üzerindeki Bizans etkisini sabitleyen yaygın Şarkiyatçı kabulün karşısına Türklüğün siyasi-toplumsal tekamülünden beslenen "tarihî bir terkip" olarak Osmanlı fikriyle çıkar. Bu şekilde Anadolu'da Türklüğü önceleyerek resmî tarih tezini beslerken, Osmanlı'yı canlandıran anlatısıyla Türk-İslâm sentezi görüşüne de kaynaklık edecektir. Türk Tarih Tezi'ne yönelik eleştirilerini ana önermelerden ziyade "belge eksikliği" gibi yöntemsel hususlara atıfla dillendiren Köprülü'nün, üstü kapalı bir üslupla düştüğü bu notun ancak tek parti döneminin sonlanmasıyla görünürleşeceğini de eklemek gerekir.

Çok partili hayata geçiş sürecinde, tek parti iktidarına muhalif duruşuyla aktif siyasetin ön saflarında yer alan Köprülü, Dörtlü Takrir'in kalemlerinden biri olarak parti içinde başlayan muhalefetini 1945-1950 yılları arasında *Vatan*, *Kudret*, *Kuvvet* gibi gazetelerde yazdığı yazılarla sürdürecekti. Akademiden çekildiği bu dönemde, gündelik siyasi meselelere odaklanıyordu; muhafazakâr-liberal pozisyonunun belirginleştiği yazılarında tek parti totalitarizmiyle

özdeşleştirdiği "disiplinli hürriyeti", ilimde olduğu gibi siyasal alanda da Batı'yı işaret ederek, kişi hak ve hürriyetlerini temel alan "hakiki bir demokrasi" fikriyle bertaraf etme gayretindeydi. Parolası "hür düşünce ve serbest tenkid", yolu ise "akıl, mantık, münakaşa, ikna"ydı.

AYLİN ÖZMAN



Mahmut Esat Bozkurt
(1892-1943)

Siyaset adamı, hukukçu, gazeteci, akademisyen ("esasiye" profesörü) ve yazar Mahmut Esat, Cumhuriyet'in kurucu elitinin önde gelen isimlerindendir. Mahmut Esat, doğduğu toprakla, Kuşadası ile arasında derin bir bağ kurmuş, siyasi söylemlerinde, gazete yazılarında sık sık kendisinden "Kuşadalı Mahmut Esat" olarak bahsetmişti. Köylüyü ve çiftçiyi kalkındırma hedefini "inkılabın amentüsü" olarak tanımlayacak, tercüme-i haline "mebus ve çiftçi" yazacak kadar düşkündür çiftçiye ve köylüye.

Adalet bakanı olarak Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İcra-İflas Kanunu, Borçlar Kanunu, Ticaret Kanunu'nun hazırlanmasında ve Cumhuriyet'in çağdaş hukuk yapılanmasında katkısı büyüktür. Kemalist inkılabı anlamak ve anlatmak çabasını üstelenen Mahmut Esat için dostu Nihat Erim "inkılabın işçisi" der; hem düşünce hem de bir dava adamıdır o.

Mahmut Esat'ın iyi bir eğitim almasında son Osmanlı Meclisi'nde parlamenter olan dayısı Mehmet Ubeydullah Efendi'nin rolü oldukça belirgindir. 1912'de İstanbul Hukuk Mektebi'ni bitirdikten sonra dayısı kanalıyla gittiği Lozan'da hukuk eğitimi aldı, ardından Freiburg Üniversitesi'nde doktora yaptı. 1918'de "Osmanlı Kapitülasyonlar Rejimi" adlı tezinde Osmanlı'nın kapitülasyonları tek taraflı kaldırabileceğini tarihsel ve hukuksal açıdan savunarak tezini kabul ettirdi.

Öğrencilik yıllarında arkadaşları tarafından "taşkın milliyetçi, idealist, heyecanlı bir ruh, gözü pek" biri olarak tanımlanan Mahmut Esat, İsviçre hükümeti tarafından "ihtilalci" olarak damgalandı. Milli Mücadele'ye katılmak için yakın arkadaşı Şükrü Saraçoğlu ile birlikte ülkeye döndü, Kuşadası'nda Kuvayı Milliye birliklerine katıldı ve Eroğlu'ndaki çiftliğini askerlere açtı. Bu faaliyetlerinden dolayı 1924 yılında meclis tarafından kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile onurlandırıldı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iktisat (1922-1923) ve adalet bakanlığı (1924-1930), 1923 yılında düzenlenen İzmir İktisat Kongresi'nin fikir babalığını yaptı. Soyadını almasına vesile olacak Bozkurt-Lotus davasında Lahey Daimi Adalet Divanı'nda, adalet bakanı olarak Türk tezini savundu. Mahmut Esat'ın güçlü bir hatip olması onu aynı kuvvette bir polemikçi de yapmıştı. Kendisini davalarda yanlı davrandığı gerekçesiyle Atatürk'e şikâyet eden avukat Haydar Rıfat'la, gazeteci Yunus Nadi ve Zekeriya Sertel ile yaptığı tartışmalar; Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif olanları eleştirirken sarf ettiği "Bu memleketin efendisi Türk'tür. Türk olmayanların Türk vatanın-

da bir hakkı vardır o da hizmetçi olmaktır, köle olmaktır" sözleri kamuoyunda tepki çekti ve 1930'da adalet bakanlığı görevinden istifa etti.

Aşar vergisinin kaldırılmasının kuvvetli bir destekçisi, erken Cumhuriyet döneminde Mesleki Temsil'in en ateşli savunucularından biri olan Mahmut Esat, kendini Türk milliyetçisi olarak tanımlamıştı. 1920'de Atatürk tarafından kurdurulan Türkiye Komünist Fırkası üyesiydi. Yazdığı bir köşe yazısında yer verdiği "Komünizm Türkler için bir ideal değil, bir vasıtadır. Türklerin ideali, Türk milletinin birliğidir, altın elmadır" sözleriyle fırkanın pragmatist rolüne vurgu yapmış ve milliyetçi duruşunu tartışmaya kapatmıştı. "Anadolu Türklüğünün en şuurlu aşıkı" Mahmut Esat, köklerine "Boğaz'ın tam ortasına suların üstünde yükselecek bir Fatih heykeli" yapılmasını savunacak kadar bağlıydı.

"Türk'e ve Türklüğe inanan" biri olarak Mahmut Esat'ın milliyetçilik meşrebi, "Türk'ün en kötüsü, Türk olmayanın en iyisinden iyidir" sözleriyle ırkçı bir söylem kurmuş, Türk olmayanlara karşı bu ırkçılık kendini daha açık göstermiş ve Musevileri Türkiye'nin iktisadi ilerlemesinde engel olarak değerlendirmişti. Benzer bir tepkiyi "beynelmilelci, milliyet düşmanı, gizli ve siyasi bir teşkilat" olarak nitelediği masonlara karşı da yöneltmiş, "CHP'nin yüzde doksanı masondur" iddialarını reddetmiş, mason localarının kendini feshetmesinde büyük pay sahibi olmuştu.

Mahmut Esat, Kemalist inkılabın teorisyen kadrosundandır. *Atatürk İhtilali* kitabı, Kemalizme düşünsel bir temel arama gayretinin ürünüydü. 1931-1934

arasında İnkılap Enstitüsü'nde verdiği derslerde, inkılabı hukuksal açıdan açıklama görevini üstlendi. Bu derslerin dinleyicilerinden Nihat Erim'e göre inkılabı "hem salahiyetle hem de aşk ve imanla anlatabilecek" niteliğe sahip olan Mahmut Esat'ın üslubu "ihtilalci" idi.

Mahmut Esat için, Cumhuriyet'le yaşanan değişim hareketi, inkılap değil "ihtilal"di. Atatürk ihtilalinin ayırıcı özelliğiyse, Türk milletine dayanması ve Türk'e benzemesiydi. Sovyet ve Fransız devrimlerini Kemalist inkılapla, bütün büyük liderleri Atatürk'le karşılaştırmış, "Aniballer, İskenderler, Napolyonlar ve Sezarlar her yönden Atatürk'ün yanında bir mana değiller" sözleriyle Atatürk'ün ve ihtilalinin benzersizliğini savunmuştu.

Kemalizmin "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" şiarına gönülden bağlı olan Mahmut Esat, "Kemalist inkılap", yani demokrasi yerleşinceye kadar milli iradenin gerçekleşmesine engel olacağına inandığı çok partili siyasal yaşamı tehlikeli bulmuş, TCF'yi ve SCF'yi şiddetle eleştirmişti. Güçlü bir anti-liberal olan Mahmut Esat'ın sloganı "yek fikir, yek emel" olmuştu.

Düşünsel mesaisi ölümüne dek devam eden, çok sayıda kitabı olan, sosyalizm üzerine okumalar yapan, Marx'ı "âlim ve bir iktisat dehası" olarak tanımlayan ve görüşlerini kıymetli bulan Mahmut Esat, 1941'de Türkçeye çevrilen *Sosyalizm ve Sosyal Mücadelelerin Tarihi* adlı kitabın önsözünde, "Fikrin en tehlikelisi gizli kalanıdır. Bir fikri yenmek için alınacak tedbir onu imha etmek değil onu anlayıp, kritik edip karşısına daha güçlü fikirlerle çıkmaktır" sözleriyle, (korkulan) sosyalizmin anlaşılmadan

üstesinden gelinemeyecek bir ideoloji olduğunu vurgulamıştı.

Mahmut Esat müfrit milliyetçi olarak da anılmıştır, sol milliyetçi olarak da... Cumhuriyet'e ve Kemalizme bağlı, inançlı bir inkılapçı duruşunuysa ölümüne kadar taşımıştır.

PINAR AYDOĞAN

SERTELLER



Zekeriya Sertel (1890-1980)

Sabiha Sertel (1895-1968)

Sabiha ve Zekeriya Sertel'i anmadan Türkiye basın tarihini, gazeteci imgesini, gazetecilikle demokrasi ve özgürlük ilişkisini anlamak mümkün değil. İkisi de hayatları boyunca gazetecilik, editörlük, yayıncılık, çevirmenlik, radyo programcılığı gibi işleri bir arada yürütmüş muhalif aydınlar. Hayat hikâyeleri, savundukları değerlerin bedeli olarak ortaya çıkan baskınların, linçlerin, yargılamaların, sürgünlerin, hapis cezalarının da tarihini barındırıyor.

1895 yılında Selanik'te "dönme" bir ailenin kızı olarak dünyaya gelen Sabiha Sertel, Türkiye'nin gazeteciliği meslek olarak edinen ve yazıları dolayısıyla yargılanan ilk kadın gazetecisi. Yazdığı yazılar, yaptığı çeviriler, çıkardığı dergilerle kültür alanında eşitlikçi, demokratik ve sosyal adaletçi sınıfsal bir perspektifin oluşmasına katkı sağlamış.

Zekeriya Sertel ise 1911'de Selanik'te başladığı

gazeteciliği önce Balkan Savaşı sonrası göç ettiği İstanbul'da, sonra Kurtuluş Savaşı yıllarında ABD'de aldığı eğitimle devam ettirmiş.

Sabiha henüz 16 yaşındayken Zekeriya Sertel'in çıkardığı *Yeni Felsefe* dergisine gönderdiği düşünce yazılarıyla "dönemin genç ve parlak gazetecilerinden" sayılan Zekeriya Bey'in dikkatini çekmeyi başarıyor. Öyle ki, Zekeriya Bey kendine en azından "biraz eğitimli" bir eş adayı düşündüğünde aklına Sabiha geliyor. 1915'te İstanbul'da, epey İttihatçı bir ortamda nikâhlanıyorlar. İlk kez bir "dönme" ile bir Türk evlendiğinden bu nikâh kamusal bir mesele haline de gelmiş.

Zekeriya ve Sabiha Sertel, İstanbul'da sırasıyla *Yeni Ses, Diken, Büyük Mecmua* gibi yayınları çıkarıyorlar. *Büyük Mecmua* İstanbul'un işgal altında olduğu dönemin dergisi. Halide Edib, Ömer Seyfettin, Reşat Nuri, Falih Rıfkı Atay, Nâzım Hikmet, Sabahattin Ali, Suat Derviş gibi isimlerle çevrili bir ortam, onların hareketli bir fikirler cereyanının parçası olduklarını gösteriyor. Özellikle Sertellerin kızı Yıldız Sertel'in daha sonra yazdığı biyografik metinlerde, Nâzım Hikmet'in aileyle nasıl bir dostluğu ve entelektüel dayanışma ilişkisi olduğu açıkça görülüyor.

Sertel çifti, Kurtuluş Savaşı'nın başladığı yıllarda Halide Edib sayesinde ABD'de eğitim görme fırsatı buluyor: Sabiha Sertel, Columbia Üniversitesi'nde sosyoloji dersleri ve sosyal hizmet eğitimi alıyor. Bu dönemde Marksizmle tanışıyor (1935 yılından itibaren Türkiye Komünist Partisi üyesi olacaktır), Amerika'da yaşayan işçi ve öğrencilerin sosyal sorunlarını çözmek ve Kurtuluş mücadelesine destek

olmak amacıyla 1922'de *Türk Teavün Cemiyeti*'ni kuruyor. Zekeriya Sertel ise eşinden farklı olarak hiçbir zaman örgütlenmemiş, sağcıların komünist dediği, komünistlerinse yeterince solcu bulmadığı bir sosyal demokrat.

Cumhuriyet'in ilanının ertesinde Türkiye'ye döndüklerinde Zekeriya Sertel Ankara'da Basın Yayın Genel Müdürü olarak atanıyor. Sabiha Sertel ise Çocuk Esirgeme Kurumu için geliştirdiği projeyle meşgul oluyor ancak projesi reddediliyor. Zekeriya Sertel de sansür dolayısıyla istifa edince Ankara maceraları kısa sürüyor ve İstanbul'a yerleşiyorlar. Zekeriya Sertel'in başyazarı olduğu ve yine Sabiha ile birlikte çıkardıkları *Resimli Ay* dergisi 1924-1931 arasında yayımlanıyor. Kamuoyunda iyiden iyiye Sertellerin komünizm propagandası yaptığı iddiasının güçlenmeye başladığı bir dönemde Cevat Şakir'in "Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile, Asılmağa Nasıl Giderler?" adlı yazısı dolayısıyla sorumlu yazar olduğu için Zekeriya Bey de İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıyor. Sonraki yıllarda sırasıyla *Resimli Perşembe, Projektör* ve nihayet 1934-1945 arasında ünlü *Tan* gazetesini çıkarıyorlar.

Rejimin gittikçe otoriterleşmesi, basın üzerindeki baskının artması onları yeni rejimi eleştiren bir pozisyona itiyor. Bu durum onları aynı zamanda İkinci Dünya Savaşı etkisiyle Türkiye'de yükselen faşist eğilimlerin de hedefi haline getiriyor. Sertel-ler, hem Osmanlı'dan kalan gerici, kadın düşmanı toplumsal kalıplarla hem rejimin otoriter politikalarıyla mücadele ederken, yazıları aracılığıyla Türkiye'de de hızla yayılan faşist siyasetle de mücadele etmektedirler.

Böyle bir iklimde hükümetin ve yükselen milliyetçi havanın da desteğiyle 4 Aralık 1945'te Tan Baskını gerçekleşiyor. Sonradan, aralarında Süleyman Demirel'in de olduğu öğrenilen kalabalığın yerine Serteller yargılanıyor ve hapisle cezalandırılıyorlar. Binlerce kişinin katıldığı bu linç eylemi Türkiye basın tarihinde özgür basına gerçekleştirilen, hükümet destekli, planlı saldırıların ilk örneklerden biri olarak bugün de hatırlanıyor.

Serteller, Tan Baskını'ndan sonra beş yıl daha Türkiye'de yaşamaya devam etseler de Sabahattin Ali'nin öldürülmesiyle 1950'de yurtdışına gitmeye karar veriyorlar. Yıldız Sertel "Bu gönüllü bir sürgündü" diyor. Türkiye'den ayrıldıkları o günden sonra Sabiha Sertel dönüştürme iradesiyle bağlı olduğu bu topraklara bir daha hiç dönemiyor; 1968 yılında Bakü'de hayatını kaybediyor. Zekeriya Sertel tam 27 yıl sonra Türkiye'ye dönüyor ancak burada hayatını devam ettiremiyor, 1980'de Paris'te hayatını kaybediyor.

Sertellerin en belirgin özelliği, içinde bulundukları dönemde hemen her güç odağına muhalif olmuş ya da zamanla muhalif hale gelmiş olmaları. Sabiha Sertel'in hayatı boyunca hiç de sahiplenmediği dönmeliğin, ona her dönem hakaret olarak dönmüş olması onları her formülde hemen herkesin ötekisi yapan unsurlardan biri olmuş örneğin. Ancak bugün ülkenin düşünsel iklimine kattıkları aracılığıyla bir mücadelenin öncül isimleri olarak hatırlanıyorlar. Zekeriya Sertel'in otoriterleşen her fikriyat ve politikayla olan kavgası onu bugün "ideal modern gazeteci" tipinin ilk örneklerinden biri haline getiriyor. Sabiha Sertel'in ülkenin düşünsel hayatına

yayınlarıyla, çevirileriyle sunduğu alternatifler, yüz yıl önce feminizmin, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sınıf perspektifinde tartışılabilmesinin imkânları olarak okunuyor.

Hak mücadelesi veren her muhalif gazetecinin hikâyesi sanki Sertellerin hikâyesinin gölgesi gibi uzayıp gidiyor.

EMEL UZUN



Şevket Süreyya Aydemir
(1897-1976)

Cumhuriyet tarihinin etkili düşünürlerinden. İktisatçı, bürokrat, yazar. Enver Paşa'nın yanında Turancı, Türkiye Komünist Partisi'nin merkez komite üyesi bir Marksist, Türk inkılabının hizmetinde bir Kemalist. *Kadro* dergisiyle; Atatürk, İnönü, Menderes, Enver Paşa biyografileriyle ömrünü aşan bir ün kazandı.

Şevket Süreyya, Osmanlı İmparatorluğu'nun son demlerinde, Edirne'de, Balkan göçmeni bir ailenin çocuğu olarak büyüdü. Anlattığına göre çocukluğu, geceleri mahalle kadınlarının anlattığı çete-komita hikâyelerini dinlemekle, bu hikâyeleri rüyasında devam ettirmekle; gündüzleri savaş oyunlarıyla ve bazen gayrimüslim çocuklarıyla gerçeğe dönüşen mahalle kavgalarıyla geçti. Dönemin ruhu onu Askerî Rüştiye'de okumaya itti. Aldığı eğitimin ve ilgiyle takip ettiği milliyetçi yazının etkisiyle "hürriyetin

ilanına" karşın kaybedilen imparatorluk topraklarını büyük Türk coğrafyasıyla telafi düşüncesine yöneldi: Turan ideali.

Askerî okuldan sonra Edirne'de Muallim Mektebi'ne gitse de Birinci Dünya Savaşı'nda bu Turan idealiyle kendisini Kafkas Cephesi'nde ihtiyat zabiti olarak buldu. Savaştan sonra da Azerbaycan'a eğitimci olarak gitmeyi seçti. Sonradan kendisine soyadı olarak seçeceği, aynı adlı romandaki Aydemir gibi Turan'da Türklüğü uyandıracak; tarih, dil ve birlikte yaşama arzusu temelinde bir millet yaratmak için kahramanca mücadele edecekti. Ancak Kafkasya'nın dilsel, dinsel, mezhepsel farklılıklarının birleştirici bir mayadan yoksunluğu onu Turan idealinin gerçekleşmesi konusunda şüpheye düşürdü. Teklifine olumlu yanıt vermeyerek yanında Türkistan'a gitmeyi tercih etmediği Enver Paşa'nın bile bile ölüme gidişi de onda bir dönemi kapattı. Marksist düşünce ve program ışığında yeni bir dünya vaat eden, emperyalizmi karşısına alan Bolşeviklerin Azerbaycan'daki etkisi onun için yeni bir kapı açtı. Komünizm ona ayakları yere daha sağlam basan ve varlığını adayabileceği, haysiyet kırıcı yenilgilerin sorumlusu düvel-i muazzamaya karşı mücadelesini devam ettirici bir ruh sundu. Bu antiemperyalist duruş, Sedat Gencer'in tespitiyle, eylem odaklı entelektüeller zamanına doğan Şevket Süreyya'nın gruplar veya düşünceler arasında geçişkenlik göstermesini sağlayan temel unsurdu.

Şevket Süreyya'nın İttihatçılarla ilişkisini sürdürürken komünist teşkilatına katılma arzusuyla Mustafa Suphi'yle iletişime geçmesi 1920'de oldu. 1922'de artık Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nurettin ile Moskova'da

Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde Marksist eğitim alan bir öğrenciydi. 1923'te İstanbul'a geldi, *Aydınlık*'ta, *Orak Çekiç*'te yazdı. Yazılarında yurt ve dünya devrimi için birleşik mücadele önererek milliyetçi tutumunu bu dünya devrimi içinde harmanladı; işçilere dönük yazılarında sınıf ve sınıf mücadelesi konusunu işledi. İşçi hakları konusunda eleştiriler yöneltse de bir aşama olarak "burjuva devrimcisi" yeni rejimi sahiplendi; üstelik Şeyh Sait İsyanı karşısında rejimin yanında saf tutmasına karşın Takrir-i Sükûn Kanunu sonrasında henüz merkez komitesine seçildiği TKP'nin bazı mensuplarıyla birlikte tutuklandı (1925), 1,5 yıl kadar sonra hapisten çıktı.

TKP'nin Komintern'in görüşleri doğrultusunda yeniden organize edilmesi ve örgütlü faaliyete geçilmesi teklifleri karşısında Türkiye'nin somut koşullarını göz önünde bulundurmak gerekliliği iddiasıyla bireysel faaliyetlerde bulunmayı önerdi. Ayrıca yoldaşlarına göre Kemalizme çok daha olumlu bakıyordu. 1927'de Vedat Nedim'in (Tör) TKP arşivini polise teslim etmesiyle TKP bir büyük darbe daha aldıktan sonra bir süredir oportünizmle, milliyetçi sapma içinde bulunmakla suçlanan Şevket Süreyya partiden koptu ve kendisini "Türk inkılabının" emrine verdi.

Şevket Süreyya, 1928 yılında Başvekil İsmet Paşa'nın uygun görmesiyle bürokraside görev yapmaya başladı. TKP'den yoldaşları Vedat Nedim ve İsmail Hüsrev Tökin, *Aydınlık*'ta yazmış olan Burhan Asaf ile Kemalist Yakup Kadri'nin birlikte çıkardıkları *Kadro* dergisi (1932-1935) de İnönü'nün sahiplendiği devletçilik ilkesini temel alarak Türk inkılabına yön

verme gayretiydi. Şevket Süreyya, *Hâkimiyeti Milliye*'den başlayıp *İnkılâp ve Kadro: İnkılâbın İdeolojisi* kitabıyla (1932) devam eden ve *Kadro*'ya uzanan yolda Türk inkılabını bütün milleti esas alarak sürdürecek otoriter önderliğin katı hiyerarşisi içerisinde –kendisini de içinde gördüğü– bir kadronun oluşturulması gerekliliği düşüncesini işledi. Bir özgünlük vurgusunda bulunarak, Türkiye gibi sanayileşmemiş ülkelerde Batı'daki gibi sınıf çatışmasının değil, emperyalist ve sömürge ülkeler arasındaki çatışmanın temel olduğu tespitini yaptı. Bundan hareketle devletçiliği merkeze alan otoriter bir kalkınma modeli önerdi. Ancak Atatürk'ün devletçiliği yumuşak bir biçimde ele almak istemesi, karşı kutupları temsil eden Celal Bayar'ın İnönü karşısında siyaseten güçlenmeye başlaması önce *Kadro*'nun, sonra da Şevket Süreyya'nın bürokrasi yaşamını sonlandırdı (1951).

1950'lerin sonlarına doğru, DP'nin meşruiyetinin en güçlü değil, en zayıf olduğu bir zamanda, bağımsızlık gibi konularda eleştirileri olsa da kalkınmayı sağlayacak önder olarak Başbakan Menderes'i buldu. Çok geçmeden Menderes'i kaybetti ama bu kez de bir "ihtilal" olarak tanımladığı "27 Mayıs Hareketi"ni buldu. 27 Mayıs onun için her şeyden önce güçlü bir kadronun devletçi-kalkınmacı bir programın uygulanmasına zemin hazırlayan bir hareketti. Devletçi-kalkınmacı, kapitalist olmayan yol önerisiyle *Kadro* ile benzeşen ama onun basit kopyası/devamcısı olmaktan çok 1960'lar dünyasının ürünü olan *Yön* dergisiyle bu sebeple yolu keşişti. Kendisi de burada düşüncelerini 1960'ların dünyasına uygun biçimde formüle etti: Sosyalizmin "memleketçi" bir hüviyet kazandığı bir zamanda, karma ekonomiyi reddetme-

yen ama "başıboş ve sömürücü" kapitalizmi karşısına alan Türk sosyalizmini kurmak.

Şevket Süreyya, biyografik çalışmalarıyla görünürlüğünü artırdı. Ancak bu süreçte yavaş yavaş Türk sosyalizmini de gündeminden çıkardı. 12 Mart Muhtırası onun kalkınmayı demokrasiye önceleme tutumunu değiştirdi. Turancılıkla başlayan hayatı, sosyal demokrat bir partiyle yürütülecek parlamenter mücadeleyi merkeze aldığı bir noktada son buldu.

HALİL AKKURT



Hasan Âli Yücel

(1897-1961)

Cumhuriyet'in uzak ara en uzun görev yapan eğitim bakanı – aynı zamanda kültür bakanı. Aralık 1938-Ağustos 1946 arasındaki 7,5 yıldan fazla süre, bir "süper bakan"dı. Köylü nüfusa hızla temel eğitim vermeyi ve yerel kalkınma öncüleri yetiştirmeyi amaçlayan Köy Enstitüleri tecrübesi ve 300'ü aşkın dünya klasiğinin Türkçeye çevrilmesi, onun adıyla özdeşlemiş "süper" icraatlardır.

Eğitimci İsmail Hakkı Tonguç'un şekillendirdiği Köy Enstitüleri projesi, sadece toprak sahipleri arasında değil bürokratik-siyasi seçkinler arasında da, köyden çıkardığı yeni elitle "ayakları baş yapacağı" endişesiyle tepki gördü. İkinci Dünya Savaşı biter, Soğuk Savaş'a doğru gidilirken, Enstitüler meselesi, Türkiye'nin Batı dünyasına giriş bileti olarak kullandığı anti-komünizmin çok elverişli bir malzemesine dönüştü. Buralardaki kız-erkek karma eğitimi, poli-

teknik formasyonu ve hümanist müfredatı, komünist propagandası olarak karalayan bir kampanya başladı. Onyıllarca gerçekten "aydınlatıcı" bir öğretmen profili teşkil edecek olan Köy Enstitülü öğretmenlere takılan lakaplardan biri, "Yücel'in piçleri" idi. Çok partili hayata geçilirken hızla milliyetçi-muhafazakâr anti-komünist havaya uyarlanan CHP yönetimi, zaten "şımardığını" düşündüğü milli eğitim bakanını gönül rahatlığıyla günah keçisi yaptı. Yücel, bakanlıkta komünistleri himaye etmekle suçlandığı davada partisince yalnız bırakıldı. 1950'de seçilemeyince, 1935'te milletvekili olarak başlayan siyasi hayatı, CHP'den de istifasıyla, 53 yaşında sona erdi.

Hasan Âli, Kemalistlerce övülerek, milliyetçi-muhafazakârlarca yerilerek, Türkiye'de hümanizmin sembollerinden sayılmıştır. Sağda, körü körüne Batı hayranlığının, kozmopolitliğin, katı laisizmin, kısacası Kemalizme atfedilen günahların şampiyonu olarak görüldü. Gerçekten hümanistti; bu onun nazarında, "nerede insan zekâsının eseri varsa onu içine alan... onu kendi idrakinde tekrar eden... zekâ ve anlama kudretini o eserler nispetinde artıran" bir anlayış, bir iştah demekti. Yücel'in hümanizmi, milliyetçiliğinin tamamlayıcısıydı. Ona göre güçlü bir milli inşa ancak hümanizmin kazandıracağı hünerlerle gerçekleşebilir; o hünerlerin içselleştirilmesini de ancak sağlam bir milli bilinç sağlayabilirdi. Onun hümanizmi, "Türk hümanizması" idi. Milliyetçilikte, kuşağının ve siyasi sınıfının insanı olarak, tipik ve sıradan bir etno-merkezcilikten fazla uzaklara gitmiş değildi.

Kemalizmin bir teori değil, çağın icaplarının "milli realitelere" uyarlanması olduğunu düşünmesiyle, tipik bir Kemalistti. Kemalizmi, millete düşünmesi ve kabiliyet edinmesi, böylece hürriyet nizamına alışması için yardım etme misyonu olarak görmesiyle de öyle. Atatürk'e hayranlığı had safhadaydı; ona sıfırı "sizin solunuzda olan bendeniz" diye tarif edecek kadar. Mustafa Kemal'in sofrasındaki hazırûna sorduğu "Türk milletini ne zaman kurtulmuş sayarsınız?" sorusuna, "Milletimiz ne zaman halaskâr aramaktan kendini vareste hissederse" karşılığını da verebilmişti ama.

Yücel, Kemalizmin güçlü bir karakteristiği olan *kültüralizmin* baş mümessilidir. Yani kültürü, toplumsal değişimin zembereği olarak görüyordu. Bu tutum, özellikle 1960'lardaki sol yükseliş içinde, Kemalizmin "devrimciliğinin" eksikliği olarak görülecektir. Hararetle desteklediği 27 Mayıs darbesinden tam on ay sonra bir kalp kriziyle hayatını kaybeden Hasan Âli, bu tartışmalara kalamadı. Ona hayran ve hasret büyüyen ("Hayatta ben en çok babamı sevdim") oğlu şair Can Yücel'i de komünistleşmekten alıkoyamamıştı!

İkbalden düşüp siyasetten çekilince inziva ve hüzün havasına girmişti. Dindarlığının canlanmasında, bu duygusal tecrübenin payını arayanlar olmuştur. Dostu Ahmet Hamdi Tanpınar "tekke adamı" der onun için; çocukluğunda Mevlevi tekkesinde sosyalleşmişti. Mevlevimeşrepti. Laikliğe imanı tamdı; laiklik sayesinde dünyevi olandan gerçekten azat edilen dinin, kendi uhrevi derinliklerine inece-

ğine inanıyordu. Hakikatin, dünyevî olanın kavrayamayacağı metafizik cephesinin hakkını tanımak gerekirdi, Yücel'in fikrinde. 1950'lerdeki yazılarında, gayet hâkim olduğu dinî lügatı geniş geniş kullanışı, adına yapışık laik-hümanist-Kemalist etiketi düşününce, birçoklarına şaşırtıcı gelir.

1960'lardan itibaren yavaş yavaş unutulduktan sonra Yücel'in hatırası 1990'larda 28 Şubat sürecinde tam da o "laik-hümanist-Kemalist" etiketiyle canlandı. 2000'lerde, hem dindar cephesinin keşfedilmesi hem de bakanlığındaki olağanüstü üretken icraatına ahiren duyulan hürmet nedeniyle, muhafazakâr çevrelerde de belirli bir iade-i itibara uğradı.

Hasan Âli Yücel, "meslek" olarak maarifçi/eğitimci, meşrep olarak "kültür adamı" idi. Yazılarında, konuşmalarında *irfan* kelimesini sıklıkla ve tutkuyla kullanmıştır. "İrfan"ı, Fransızca/İngilizce *erudition* karşılığı kullanırken, "bilgiçlik" diye karşılıyordu. Onun "vukuf, allâmelik" anlamında kullandığı bilgiçlik, daha sonra bilmişlik taslama veya *pedantizm* anlamını kazanacaktır. Aralarındaki gerginliğe rağmen saygı duyduğu ve Tercüme Bürosu'nun başına getirdiği Nurullah Ataç, Yücel'e, onu tam da Türkiye'deki aydınların temel zaafı saydığı bu pedantizmin timsallerinden bellediği için mesafeliydi. Ataç'a göre "aydınlarımız", biraz "genel kültüre" ve bir alanda derledikleri ortalama bilgiye dayanarak derhal etraflarını "aydınlatmaya" kalkışıyor, böylece vasatta kalıyor, derinleşmiyorlardı. Yücel'i ve izlediği siyaseti, bunun için biraz küçümsüyordu. Yücel, kendi çok yazdığı gibi (eğitim incelemeleri, felsefe

ders kitapları, biyografi, seyahatnameler, denemeler, yakın dostu Tanpınar'ın "istidatsız" bulduğu şiirler, hatta güfteler ve bir beste), *yazdırma*yı da çok sevdi. Gerçekten vukuflu yazarların kadrini bilip iş yaptırmakta da mahirdi. 1950'lerde danışmanlık yaptığı Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nda hamarat bir editörlük örneği vermiştir.

Dostluklarına sadakati, karakteriydi. "Dostluk yuvasında" rahat etti, o yuvaları yapmaya emek verdi. Can Yücel'in deyişiyle "sevilmeye teşne" idi; ilgisini, sevgisini saçması, sevilmek içindi...

TANIL BORA



Adnan Menderes
(1899-1961)

Cumhuriyet tarihinin idam edilen tek başbakanı. Üç oğlunun bahtsızlığı, mazlum hâlesini büyüttü. (Yüksel 42 yaşında intihar etti; Mutlu 41 yaşında trafik kazasında öldü; Aydın ağır bir trafik kazası sonucu ömrünün son 15 yılını felçli geçirdi.) "Demokrasi şehidi" olarak ikonlaştı.

Küçük yaşta öksüz ve yetim kalmıştı, babaannesinin elinde büyüdü. Ama yoksul değildi; dedesinden koca bir Çakırbeyli Çiftliği kalmıştı. (İlk aldığı soyadı "Ertekin"di, bunu memleketiyle bağını vurgulayan "Menderes"le değiştirdi.) 1928'de evlendiği Berin Hanım, İttihatçıların tasfiyesinde asılan Dr. Nâzım'ın yeğeniydi; o nedenle eşinin siyasete girmesini istemedi. Fakat Adnan Bey 1930'da, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın (SCF) Aydın il başkanı oldu. SCF fazla teveccüh gördüğü için üç aya kapatıldıktan sonra kurumlaşan tek parti rejiminde CHP il

başkanlığına ve 1931'de milletvekilliğine devşirildi. Hukuk fakültesini bitirerek, siyasi eşrafa dahil oluşunu tezyin eden bir bröve taktı.

Siyasi eşraf içinde sıradan biriydi. İlk sivriliği, 1945'te Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu tasarısını, nasyonal-sosyalist ilhamlı olmakla eleştirmesidir. Ama asıl, 1946'da tek parti rejimine kibarca itiraz eden "Dörtlü Takrir"in imzacılarından biri olarak sivrildi. Kurucularından olduğu Demokrat Parti'de, Genel Başkan Celal Bayar'ın temsil ettiği yumuşak geçişçilerle radikal anti-CHP reaksiyon arasında ortayı bulma yeteneğiyle parladı. SCF tecrübesinde uç veren, "Jakoben" değil tedrici bir modernleşmeyi arzulayan muhafazakâr-liberal geleneği temsil ediyordu.

1950'de başlayan DP iktidarının başbakanı oldu. "Devlet hizmetinde bir gün bile bulunmamış ilk başvekil" olarak kayda geçti. Çok partili demokrasiye geçişe ve "katı devletçi" denen ekonomik politikalar yerine serbest piyasaya açılma hedefine uygun bir "kariyerdi" bu. Menderes'in 1946-1950 arası muhalefet döneminde "münevver zümreyi devlet kapısına bağlama" siyasetini sorgulaması ve bütçe hakkını hararetle savunması, liberal-demokratik bir açılımı haber veriyordu. Ahmet İnsel'in tanımıyla *liberal-devletçi* idi aslında; kamu sektörünü genişletirken, güdümlü ekonominin imkânlarını sermayedar "yetiştirmekte" kullanmıştı.

1950'lerin ilk yarısında, konjonktürün himmetinden yararlandı. Dünya Savaşı'nın ardından dünya ekonomisinin genişlemesinin, bilhassa tarımsal ihracat gelirlerinin ve Amerikan kalkınma yardımının sefasını sürdü. Bu konjonktür, Menderes'i refah ar-

tışının ikonu yaptı. Kendisi de kalkınma-refah emeline aşkla bağlıydı. Eski-komünist iktisatçı Şevket Süreyya Aydemir, "büyük rakamlardan korkmayan adam" diye över onu. İmarcılığı, bu ikonografiyi bütünler. İstanbul'un imarına verdiği mesaiyle, şehirlerin otomobil-merkezli hale gelmesine de öncülük yaptı.

Konjonktür himmetinin siyasi cephesi de vardı. Türkiye'nin "jeopolitik konumunun" ihracat payını artırdı. Batı dünyasını tehdit eden Sovyetler Birliği'nin komşusu olmayı uluslararası destek fırsatına çevirmek, zaten Dünya Savaşı ertesinde başlamış devlet politikasıydı. Menderes hükümeti henüz 1,5 aylıkken, komünist tehdide karşı Kore'ye asker gönderme kararı aldı, Türkiye bu "jestin" de katkısıyla 1952'de NATO'ya kabul edildi. Menderes, siyasi müttefiklikten öte, ABD'ye hayranlık duyuyordu. Refah siyasetinin tıkanışını, ABD'den ilave destekle çözmeyi umdu. Hatta bunu alamamanın hayal kırıklığıyla SSCB'yle ilişkileri biraz normalleştirme arayışına girmesi, ABD'nin 27 Mayıs'a ses çıkarmamasında etkili olacaktı, kimilerine göre.

Dış politikaya doğrudan müdahil olması, formaliteleri takmayan enerjik siyasetçi imgesine uygundu. Bu hamlelerinden biri, Ortadoğu'da Türkiye'nin bölgesel hamiliği altında bir anti-komünist ittifaklar sistemi kurmaya dönük başarısız girişimleridir. Diğeriyse, uzun süre sürüncemede tutulan Kıbrıs politikasında milliyetçi taksimciliğe yönelmesi... Kıbrıs ihtilafı nedeniyle Yunanistan'la ilişkiler gerilmişken, gayrinizami harp aygıtının tahrikiyle İstanbullu Rumların kitlesel bir lince uğratıldığı 6-7 Eylül 1955 felaketini, "milli galeyanın ortaya koyduğu birta-

kım tahribat" diye mazur gösterecektir. Menderes milliyetçi hamasette, sağın ortalama seviyesinden "ileri" değildir aslında. 1953'te gazeteci Ahmet Emin Yalman'a yapılan suikastten sonra, tahrikçilerden sayılan Türk Milliyetçiler Derneği'nin kapatılmasını sağlamıştır. Milliyetçi-muhafazakârlar bu tavrı yüzünden Menderes'in, 27 Mayıs öncesinde sokaktaki muhalefete karşı koyacak bir militan potansiyelden mahrum kaldığını düşünürler.

Menderes'in muhalefet günlerindeki liberal-demokratik belagati gerçekten etkilidir. Siyasi hak ve hürriyetler bakımından 1908 inkılabının gerisine düşüldüğünü söyler. Meselenin kalbinde, milli iradenin sahiden hâkim kılınması vardır, ona göre. Milli egemenlik inkılabının ancak 1950 seçimlerinde gerçekleştiğini, Cumhuriyet'in ancak o zaman kurulmuş sayılacağını ileri sürer. Türk sağının mukaddesine dönüşecek olan *milli irade* kavramıyla, tek parti devrinin vesayetçi demokrasi anlayışını nişan tahtasına koyar. Demokrasinin ancak "vatandaşların ve milletin talim ve terbiyesiyle mümkün ve müyesser olabileceği" kabulüne dayanan "münevver demokrasi" anlayışını ve bu anlayışla "kendilerini Allah tarafından bu memleketi idare ve milleti terbiyeye memur görenleri" yerden yere vurur.

1950 seçiminden bir ay sonra, demokrasiyi "mütemadi ve mütevali müzakere ve münakaşa usülü" diye tanımlamıştı Menderes. Fakat bu ucu açık demokrasi tanımının ömrü kısa sürdü. Çok geçmeden bunun yerini "hürriyet musluklarını sonuna kadar açma"nın risklerine, "hürriyetlerin, yine hürriyetlerin yok edilmesi için kullanılmasına" dair ikazlar almaya başladı. 1950'lerin sonlarına doğru artık,

"geniş bir hürriyet içinde memleketi idare etmenin arz ettiği güçlükler ve hatta tehlikeler"den dem vuruyordu. "Demokrasi, egzotik bir çiçeğe benzer" demişti: "Onu yaşatabileceğimiz setlere ihtiyaç var. Yoksa sağdan soldan, önden arkadan esen sert rüzgârlara dayanamaz." Atatürk'ten delil getirerek, onun da "demokratik bir idareyi kurmak iştiyaki ile" iş başına gelmesine rağmen "şartlar müsaade etmediği için her şeyden evvel vatanı düşündüğünü" hatırlatıyordu.

Menderes'in milli irade/milletin egemenliği anlayışının özü, "ekseriyet sistemi" idi. Seçimde çoğunluğu alanın elde ettiği milli iradeyi temsil yetkisi, bir mutlak iktidar ruhsatıydı. Bu iktidarı sınırlandırmaya kalkmak, milli iradeye karşı gelmek demekti. Bu bakımdan mesela yargının özerkliğini tanımak, "kaza [yargılama] hakkını milletten koparıp almak demek"ti. Güçler ayrılığı, Batı'nın sınıflı toplumlarına mahsus bir önlemdi Menderes'e bakılırsa, "daha sınıflara bölünmemiş, iç sanayi sömürüsü belasına uğramamış Türk toplumunda" lüzumu yoktu.

DP'nin kuruluşunun duyurulduğu basın toplantısında Menderes, siyasi yelpazedeki pozisyonlarını soran gazetecilere "Belki CHP'nin iki parmak solundayız" cevabını vermiş; özgürlükçülük ifadesi olarak sol sıfatına başvurmakta beis görmemişti. Hemen 1950 seçimleri sonrasındaysa, solu şöyle tanımlayacaktır: "Biz solculuğu bugün 'Bu memleketin aleyhine ve zararına çalışan kuvvetlerin ajanı olma' mânâsına alıyoruz." Solu komünistlik alameti olarak gören anti-komünizmin tipik bir mümessiliydi. 6-7 Eylül vakasının suçunu bile ilk günlerde ezberden "komünistlere" yıkmıştır!

Menderes'in en ünlü sözleri, "millete mal olmamış (...) bazı tedbirleri ortadan kaldıracağız" vaadiyle "Türkiye bir Müslüman devletidir ve Müslüman kalacaktır" ve (DP Meclis grubuna söylediği) "Siz hilafeti bile geri getirebilirsiniz" beyanlarıdır. En fazla anılan icraatlarından biri de, ezanın yeniden Arapça okunması... Aslında Menderes, "katı" laisizme mesafe koyarken, anti-laik olarak gördüğü radikal hareketler karşısında müteyakkızdı. Atatürk heykellerine yapılan saldırılar üzerine "Atatürk'ü Koruma Kanunu"nu canla başla sahiplenmesi bunun örneğidir. Yine de İslâmcılar, Necip Fazıl'ın sözleriyle, sürekli "Menderes'ten yeni tecelliler bekler" olmuşlardır. Örtülü ödenekten aldığı cömert desteklere doymayan Necip Fazıl, onu CHP'yi "gebertmeye" çağırıyordu.

1959 yılı başındaki Londra ziyaretinde düşen uçaktan sağ çıkması, dindar halk arasında Menderes'in Allah'ın sevgili kulu olduğuna dair inancı ve kendisine duyulan muhabbeti pekiştirmiştir.

Sevilmenin Menderes için ne kadar önemli olduğu, hakkındaki bütün biyografik anlatılarda tekrar edilir. Yetim ve öksüz olmasına da bağlarlar bunu. Meydanlardan, kalabalıklardan can bulması da, "yalnızlık hislerini halk içinde unutmağa çalışmasına" bağlıdır, mesela Samet Ağaoğlu'na göre. Ne var ki, Şevket Süreyya'nın söyleyişiyle, "kalabalıklar içinde yalnız"dır. Mizacı ve huyu-suyu, başka cepheleriyle de, Menderes karizmasının, Menderes efsanesinin, Menderes trajedisinin olmazsa olmazlarıdır. Muhakkak sevilme "endişesinden" de beslenen sıcaklığını, samimiyetini, eski ihtilafları unutup barışmaya hazır oluşunu, mütevazı yanını ve özel-

likle nezaketini, ona mesafeli yaklaşanlar bile teslim ederler. Döneminin ağır politik şahsiyetlerinin "devlet ciddiyetiyle" tezat oluşturan duygusallığı ve naifliği, onun daha çok zaafı olarak işlenir. (Necip Fazıl onu "hünsalık"la damgalayacak; "suni nezaket dolu kırıtık hal" gibi homofobik imalardan, "seküler" hasımları da geri kalmayacak.) Karakoyunlu "marazi romantizm"den bahseder. Şevket Süreyya onu güvensiz ve güvenilmez kılan "çift şahsiyetliliğini" vurgular, dostlarından Mükerrem Sarol çevre tesirine olan açıklığına üzülür.

Sevme-sevilme "zaafının" bir perdesi de, opera sanatçısı Ayhan Aydan'la yaşadığı aşk hikâyesi. Aydan'ın "zayıflayan" evliliğini bitirmesi için baskı yapması ve ilişkisini tutkuyla sürdürmesi, cüretkârcaydı. Tabii asıl yürekli olan, Ayhan Aydan'ın DP ileri gelenlerinin yargılandığı Yassıada duruşmalarında çıkıp "Ben bu adamı sevdim" demesi...

27 Mayıs'a gidilirken, Cumhurbaşkanı Bayar muhalefeti şiddetle ezmekten yanayken Menderes "halka gitme" ümidini yokluyordu. Yassıada'da sırtını Bayar'a dönerek oturdu, birbirleriyle konuşmadılar. Bu olağanüstü hal mahkemesinde olağanüstü boynu bükük tü ("Emir buyrulursa arz ederim"). Anayasayı ihlal suçlamasıyla idam cezasına çarptırıldı. 17 Eylül 1961 günü sabaha karşı cezası infaz edildi.

TANIL BORA



Suat Derviş
(1901-1972)

"Başı eğilmez", "efsane", "yıldızları seyreden" kadın sıfatlarının yakıştırıldığı Suat Derviş, her daim hayatın, çevresindeki yaşantıların, ayrıntıların farkındaydı. Feministler, yazarlar, evsizler, veremliler, suçlu çocuklar, devrimciler yolunun kesiştiği, yaşantılarını merak ettiği insanlardan bazılarıydı. Arşınladığı sokakları, o sokaklarda gördüklerini, duyduklarını, hissettiklerini bazen kurmaca yoluyla bazen de söyleşi yaptığı kişilerin sesleriyle aktardı.

Yaşamı dönüştürme mücadelesinde kalemi en güçlü dayanağıydı: Edebiyatçıydı, çevirmendi, gazeteciydi. Asıl adı Hatice Saadet'ti. İstanbul'da, Küçük Çamlıca'da, "Boğaz'dan adalara kadar hâkim, çok bol ışıklı, dünyanın hiçbir yerinde burada olduğu kadar mutlu olmadığı, her köşesini çok sevdiği bir köşkte" aristokrat bir ailenin kızı olarak dünyaya geldi. 7 yaşlarındayken ilk metinlerini karalamaya

başladı. 13-14 yaşlarına geldiğinde babası İsmail Derviş'in yakın dostu Nâzım Hikmet, bir yazısının yayımlanmasına aracı oldu. Bu yayımlanan ilk yazısından itibaren de kalemi hiç durmadı. İlk romanı *Kara Kitap* 1920'de, henüz Derviş 19 yaşındayken yayımlandı.

1918'in yaz aylarında ailesi tarafından öğrenim için Berlin'e gönderildi. Önce konservatuarda şan ve piyano eğitimi aldı, ardından felsefe derslerine devam etti. Ayrı ayrı zamanlarda on yıl kadar Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde ve özellikle Almanya'da yaşadı. 1920'li yıllardan itibaren Almanya'daki çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayımlandı. 1930-1932 yılları arasında birçok Alman gazete ve dergisinde çalıştı. Ayrıca 1930-1931 yılları arasında yazdığı edebi metinler pek çok Avrupa gazete ve dergilerinde yayımlandı.

Suat Derviş, Almanya'da kaldığı dönemde faşizmin yükselişini, komünizm düşmanlığını yakından gördü. 1933'te Türkiye'ye döndükten sonra ayağının tozuyla günlük gazetelerde fıkra yazarlığı, kısa biyografi yazarlığı, çeviriler yaptı. Tefrika romanları ve röportajları yayımlandı. Muharrirlik unvanı "onun yegâne serveti, biricik iftiharı ve ekmeğiydi" 1935'ten sonra hayatın içindeki insanlarla, yoksullarla, evsizlerle yaptığı röportajları, bir kadın gazeteci olarak konularının seçimi ve dile getiriş biçimi Derviş'in duruşunun yansımasıydı. "Muharrirlik" onun muhalif kimliğinin aynasıydı.

1937'de çalıştığı *Tan* gazetesi tarafından Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Burada gördükleri, özellikle kültür sanat ve yayıncılıktaki ilericilik, kadınların toplumdaki yeri, işgücüne katılmaları ve çocuk-

larını bırakabildikleri kreşler ve bu kreşlerdeki eğitimler onu derinden etkiledi. 1939'da Sovyetler Birliği'ne ikinci kez gitti. Bu dönemde hem Hasan İzzettin Dinamo hem de Mihri Belli ile yakın dostluklar kurdu. Türkiye Komünist Partisi üyesi oldu. 1941'de Türkiye Komünist Partisi Genel Sekreteri Reşat Fuat Baraner ile evlendi.

1940-1941 yılları arasında yayımlanan *Yeni Edebiyat Dergisi* büyük ölçüde Suat Derviş'in yönetimi altında çıktı. O ve Neriman Hikmet'in dışında derginin kadrosu erkeklerden oluşuyordu. *Yeni Edebiyat*'ta Orhan Kemal, Atilla İlhan, A.Kadir, Ömer Faruk Toprak, Enver Gökçe, Mehmet Seyda, Orhan M. Arıburnu, Reşat Fuat Baraner, Hasan İzzettin Dinamo gibi yazar ve şairler bir araya geldiler.

Niçin Sovyetler Birliğinin Dostuyum? adlı incelemesinin 1944'te yayımlanmasından sonra gazeteci kimliğiyle hiçbir yerde iş bulamadı. Aynı yıl TKP soruşturmaları ve tutuklamaları çerçevesinde eşiyle birlikte tutuklandı. Sorgu sırasında çocuğunu düşürdü. Reşat Fuat Baraner'i sakladığı ve yasadışı TKP'ye katıldığı gerekçesiyle yargılandı, 8 ay tutuklu kaldı. Hapisten sonraki günlerde geçim sıkıntısına düştü. Radyo skeçlerini, sahne piyeslerini müstear isimle yazdı. Çocuklara yazdığı *Dev Masalları*'nda bile "Onun imzasını koymayınız. Çocuklar bu imzayı öğrenirler de büyüdükleri zaman yazılarını ararlar" uyarıları nedeniyle ismini yazamadı.

En çok bilinen eseri Fosforlu *Cevriye* 1948 yılında *Gece Posta*'sında tefrika halinde çıktı ve 1968 yılında kitap olarak yayımlandı.

1951'de eşinin yeniden tutuklanarak 1953'te yargılanması ve kendisinin de tutuklanma olasılığına

karşı pasaport bile almadan Avrupa'ya gitti. Bu arada kitapları da birçok dile çevrildi. 1963 yılında Baraner'in hapisten çıkması üzerine Türkiye'ye döndü. İstanbul-Gümüşsuyu'nda küçük bir ev kiraladılar. Beş yıl sonra, eşini, yoldaşını kaybetmesi onu derinden etkiledi.

Suat Derviş, Nisan 1970'te Neriman Hikmet'le birlikte Türkiye Devrimci Kadınlar Derneği'ni kurdu. Mediha Özçelik, Asiye Aliçin, Fikret Elbe, Necla Özgür, Züleyha Aytüz derneğin diğer üyeleriydi. Gözaltına alındı. Nevzat Üstün ile birlikte Kültür Sarayı yangınından suçlandılar. Sonrasında da birçok kez gözaltına alındı. Evi, son günlerine kadar eski arkadaşlarının, devrimci gençlerin uğrağı oldu. 1971'de evi basıldı; birçok solcu genci evinde sakladığı ortaya çıkınca tutuklandı.

Suat Derviş'in belki de en ayırt edici yanı erkeklerin alanı olarak görülen sokağı tercih etmesi ve sokaktaki insanın sesini duyurmaya çalışmasıydı. Röportajlarıyla İstanbul'un adeta yoksulluk haritasını çıkardı. Küçük esnaftan işçiye, hamala, çocuk işçiye, sokak çocuklarına, kadınlara, iş arayan genç kadınlara, gündelikçiye, esrarkeşe, işsize, mağara kovuğu gibi yerde barınanlara, bekâr odalarına, Taşhan'ın muhacir kiracılarına kadar görüştü. Röportajlarının giriş bölümlerinde insanları ve mekânları tasvir edişi kaleminin güçlü izlerini taşıdı. Serdar Soydan, adeta kazı niteliğindeki çalışmasıyla Derviş'in şimdiye kadar 40'ın üzerinde telif romanı, 27 tane çeviri ve adapte romanı, 300'ün üzerinde öyküsü olduğunu saptadı.

"1936 Modeli Gençler ve Zavallı Peyami Safa" başlıklı risalesinde kadın olarak duruşunu şöyle

anlattı: "Evet baylar. Ben kadınım, ben kadın olmaktan utanmıyorum. Eğer tabiat beni erkek de yaratmış olsaydı, ondan da utanmazdım. Benim için gaye erkek ya da kadın olmak değil; evvela insan olmaktır."

"Başı eğilmez", "efsane", "yıldızları seyreden" kadın en çok da devrimciydi, her seferinde kendini yeniden yarattı.

FERYAL SAYGILIGİL



İsmail Bilen
(1902-1983)

Nâzım Hikmet'in bir şiirinde andığı biçimiyle "Laz İsmail" Türkiye Komünist Partisi'ndeki (TKP) adıyla Marat (Bostancı); yazı ve kitaplarındaki imzasıyla S. Üstüngel. Partinin ilk kuşak üyelerinden. Uzun yıllar yurtdışında yaşadı. Komintern nezdinde TKP temsilcisi ve ardından Dış Büro içerisindeki birkaç kişiden birisi oldu. 1973'te başlayan "atılım" döneminin öncüsü, kısa bir süre sonra kullanmaya başladığı sıfatla TKP genel sekreteri.

20 yaşında partilenmiş, ömrünün sonuna kadar bu illegal partinin merkez kadrosunda faaliyette bulunmuş birisinin hayatını parti tarihinden ayırmak pek mümkün değil. Hal böyle olunca Bilen'in yaşadığı zaman diliminde geniş kesimlerin onun hakkında sahip olduğu malumatla TKP hakkında sahip olduğu malumat arasında da koşutluk ortaya çıkıyor. Öncesinde sınırlı bir örgütlülüğe sahip

olan TKP, 1951 Tevkifatı sonrası uzun süre "adı var kendisi yok" niteliğinde bir partiye dönüşmüştü. Siyasal ve toplumsal hareketliliğin yükselişe geçtiği 1960'ların sonlarına doğru Türkiye'deki örgütlerin kendilerini devrime ulaştıramayacağını düşünen bir kısım genç militan, Sovyetler Birliği'nin desteğini almış, adıyla ve sanıyla "komünist" TKP'yi aramaya koyulmuşlardı. Aradıklarını bulduklarında sis dağıldı. Kendilerini birer neferi olmak istedikleri TKP'nin öncüleri arasında buldular. Böylece öncülerin öncüsü Bilen, bir kısım insan için 70'li yaşlarında cisimleşti. Bununla birlikte onun geçmişi bir sis perdesi içerisinde kaldı. Eski TKP'lilerin anılarını henüz yazmaya başlamadığı ve emniyet kayıtlarıyla basına yansıyan haberler dışında TKP'nin tarihine ve niteliğine değinen kaynakların yok denecek ölçüde cılız olduğu bir dönemde, Bilen'in hayatına dair anekdotlar gerek kendisi gerek yoldaşları tarafından günün siyasal koşulları gözetilerek yazıldı. Bilen, bir geçmiş anlattı; yoldaşları, anlattıklarından hareketle ve "atılım" ruhu içerisinde onu efsaneleştirdi. Onun, zamanında TKP bildirilerini avladığı yunusların içinde gizleyerek taşıdığı, mavi işçi gömleği ve Rus kasketiyle Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesi'nde (KUTV) bir moda başlattığı türünden anılarını pek sorgulamadı.

Bilen, TKP'li olduğu 1922 yılında Moskova'daki KUTV'a öğrenci olarak gönderildi. 1926'da dönüşünde parti tarafından Adana'da görevlendirildi. Pasif bulduğu Vedat Nedim Tör yönetimini eleştirdi. Aynı gerekçeyle eleştirdiği Şefik Hüsnü'nün pozisyonunu yanlış değerlendirdiği gerekçesiyle sonradan bir özeleştiride bulundu. 1927'deki TKP

Tevkifatı sonrasında partinin (önce geçici, sonra asli) merkez komitesi üyeliğine seçildi. Kısa bir aralık dışında 1928'den 1933'e kadar tutuklu kaldı. Bu dönemde Hikmet Kıvılcımlı ile bir sürtüşme yaşadı. Ancak yaşam alanı daralıp 1937'de Türkiye'den ayrıldıktan kısa süre sonra Komintern nezdinde TKP temsilcisi olduğunda hazırladığı özgeçmişinde "acı tecrübelerden" sonra artık "grupçuluğu tamamen giderdiklerini" belirtiyordu. 1943'te konumunu özel ilişkilerinde uygunsuz bir biçimde kullandığı için Komintern'in sert kınama ve ihtarıyla karşılaştı. Komintern'in dağılması üzerineyse Moskova'da radyoda raportörlük, redaktörlük gibi görevler üstlendi.

1946 yılındaki bir kayıtta Bilen'in TKP Merkez Komitesi üyesi Mihri Belli'yi tanımadığı yönünde bir bilgi mevcut. TKP'yle dahi sağlıklı bir iletişim kuramadığı anlaşılan Bilen, sonradan tanıştığı Belli'yi Merkez Komite'nin "en iyi üyelerinden biri" olarak raporladı (1949). 1951 Tevkifatı'nda sorgudaki tutumu nedeniyle Belli'nin karşısına aldığı Zeki Baştımar 1959'da yurtdışına çıkıp kendisini bulana kadar, faaliyeti radyoculukla sınırlı kaldı. Bu faaliyetlerinde 1951'de yurtdışına çıkmış olan Nâzım Hikmet'in katkılarını gördü. 1958'de Bizim Radyo'nun kuruluşunu gerçekleştirdi ve Demokratik Alman Cumhuriyeti'nde yaşamaya başladı. 1962'de Belli'nin de "likidatör" olarak mahkûm edildiği bir toplantıda Baştımar ile birlikte TKP Dış Büro'nun oluşumuna; 1964'te *Yeni Çağ*'ın çıkarılmasına öncülük etti. O sıralar Türkiye'de çok sınırlı bir kesime ulaştığından kuşku duyulamayacak bu dergide TKP'nin ideolojik hattını çizdi. 1969'la birlikte ge-

rek burada gerek kimi kitaplarının satır aralarında Belli'ye ve Kıvılcımlı'ya ağır ithamlarda bulunmaya başladı. Onların TKP'den nasıl "kovulduklarını"; Şefik Hüsnü'nün nasıl Marksizmden uzak birisi olduğunu anlattı.

Bilen; Belli'nin ve Kıvılcımlı'nın gençlerin yoğun ilgisini çektiği, Doğu Perinçek önderliğinde gelişim gösteren Aydınlık grubunun Şefik Hüsnü'yü bayrak edindiği bir zamanda geçmişi çarpıtarak (dış) TKP adına Türkiye'de yükselen sola bir müdahalede bulunuyordu. Baştımar'ın sağlık durumunun bozulduğu bir zamanda gerilimli geçen bir liderlik mücadelesine girerek TKP'ye de müdahalede bulundu. Önce vekil (1973), ardından asil (1974) olarak genel sekreter sıfatını kullanmaya başladı. Bu süreçte partinin program ve tüzüğünün yenilenmesi kararının alındığı bir toplantıyla TKP'nin ama aynı zamanda kendisinin "atılım" dönemini başlattı. TKP, Türkiye'de sınırlı bir örgütlülüğü aşamasa da (1976'da 50; 1977'de 120 ve 1978'de 200 civarında üye) muazzam bir kitleselliğe ulaştı. 1974'te kurulan ve ziyadesiyle Kıvılcımlı'ya yaslanan Türkiye Sosyalist İşçi Partisi örneğinde olduğu gibi sol örgütlerden TKP'ye, TKP'nin örgütlülüğünü aşan kitlesel katılımlar oldu. Bilen artık o kadar özgüvenliydi ki, otuz küsur yıl kadar önceki TKP üyeliğinden henüz istifa etmemiş olduğuna göre hâlâ partili saydığı TİP lideri Behice Boran'a "görevini yapsın" diye haber salıyordu. Tetikleyicisi bu çağrı olmasa da TİP de TKP'nin çekim merkezine girecek; 1987 yılına dek uzanacak birlik görüşmeleri başlatılacaktı.

TKP, 1977'de Bilen'in 75. yaşını kutladı. *Yeni Çağ*'da birkaç sayı onun biyografisi yayımlandı. Bi-

len, gerçek adıyla dünya sosyalist hareketi içerisinde görünür olan, nişanlar alan bir figüre dönüştü. Ancak 1978'le birlikte ön açıcı politikalar geliştiremez oldu. 1983'te genel sekreterlik görevini Nabi Yağcı'ya teslim edip, parti başkanlığına seçildikten kısa bir süre sonra hayata veda etti.

HALİL AKKURT



Nâzım Hikmet

(1902-1963)

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması bahsinde *çok alametlerin belirdiği* 1902 yılında doğduğunda, hariciye memuru Hikmet Bey ile ressam Celile Hanım'ın ilk çocukları Mehmed Nâzım'ın ömrünün önemli bir kısmını hapishanelerde geçireceğini kim bilebilirdi?

Henüz ortaokul yıllarında bir şiir yazdı. Denizcilerin kahramanlığını anlattığı bu şiiri Bahriye Nâzırı Cemal Paşa'nın da olduğu bir ortamda okuyunca istikameti doğruca Heybeliada Bahriye Mektebi oldu. Bu mektepte geçireceği günler sona yaklaşırken, memlekette *gök kubbe sıcaktı ve kan kokuyordu.* Hele bir askerî okul öğrencisi için. Hastalandı, zatülcenp, askerlikten çürüğe çıktı. Birkaç yıl sonra da Kurtuluş Savaşı'na katılmak için Anadolu yollarına, Ankara, Bolu, Düzce, Zonguldak ve Trabzon. Memleketin toza bulanmış havası. Bu sırada Sadık Ahi ile tanıştı, onun aracılığıyla da komünizmle. *yarin yanağından*

gayrı / her yerde her şeyde hep beraber olmayı öğrenmeye başlıyordu. Sonrası Batum ve komünist tedrisat, *altın aynalarda Moskova şehri*. Devrimin tazeliğini gözleriyle gördü, 1924'te Lenin'in mezarı başında nöbet tutanlardan biriydi. *Öldü büyük ustamız / öl-dü / Lakin arkasında kolu bağlı bırakmadı bizi.*

Aynı yıl Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) çalışmalarına doğrudan destek vermek için memlekete döndü. 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu çıkınca komünist parti üyeliğinden 15 yıl ceza aldı. Bulunamadı. TKP lideri Şefik Hüsnü ile birlikte gizlice önce Viyana Konferansı'na –ki bunun için de yargılanacaktır– ardından yeniden Moskova'ya gitti. Cezası bir yıla düşünce dönmek için başvurularda bulundu, reddedildi. Sonraki yıllarda TKP'nin "kudretli" genel sekreteri olacak İsmail Bilen'le birlikte sahte pasaportla ülkeye girdi ve yakalandı. İki ay tutuklu kaldı. Bu sürede 1 yıllık cezası kaldırıldı ve sahte pasaport taşımaktan aldıkları 3 aylık ceza, tutukluluk süresi göz önüne alınarak serbest bırakıldı, yine yurtdışına çıktı. *İşte böyle Laz İsmail*: Mavi gökyüzü ile demir parmaklıklar arasında uzun yıllar sürecek rekabet başladı.

1927 Tevkifatı ve sonrası TKP'nin birçok üyesi tutuklandı. Gıyabında hapis cezası verildi. Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya başta, Kadro hareketi etrafında Kemalizmle bağ kuran bir ekip doğdu. "Destan"ında hakkında en etkileyici dizeleri yazdı ama "şayak kalpaklı adam"la arası hiç iyi olmadı. Bir yandan parti içinde de farklı gruplar oluşmaya başlamıştı. Tüm bunların karşısında hep "muhalif kanat"ta kaldı. "Komintern kararlarını eleştirme özgürlüğü" isteyen kanatta. Ve sonunda o "Komintern"in kararıyla ihraç edildi: *partimden*

koparmağa yeltendiler beni / sökmedi / yıkılan putların altında da ezilmedim. Sahiden sökmedi, uzun yıllar "parti için, komintern için" çalıştı.

Şair olarak basamakları art arda çıktı. Elinde tuttuğu "kızıl bayrak"ı da yükseltmek istiyordu tabii. Politik sözü çok kuvvetli bir şairdi... Ünü her yere yayıldı. Çoğu kitabı, şiiri hakkında dava açıldı, aklandı. 1933 yılında karşısına bu sefer "gizli örgüt" kurduğu suçlaması çıktı: *otuzumda asılmamı istediler*, dört yıl ağır hapis cezasıyla "kurtuldu" Cumhuriyet'in 10. yılında çıkan afla serbest bırakıldı. Başta "Simavne Kadısı Oğlu Şeyh Bedrettin Destanı" olmak üzere önemli eserlerini yazmaya devam etti. 1938 yılında "askerî öğrencileri isyana teşvik suçlamasıyla" hakkında dava açıldı ve 28 yıl 4 ay ağır hapis cezasına çarptırıldı. Önce İstanbul sonra Çankırı'da gün saymaya başladı. *Çankırılı bir cümle var / Pamukladı mıydı kavaklar / kiraz gelir ardından*. Onun için gelmeyecek gibi görünüyordu. Sağlık sorunları yüzünden aynı yıl Bursa Cezaevi'ne nakledildi: *Yatar Bursa kalesinde*. Kemal Tahir, Orhan Kemal, İbrahim Balaban'la memleket hapishanelerinde tanıştı hep.

Milli Mücadele ve Anadolu insanına dair en kuvvetli eserleri burada yazdı. "Kuvâyi Milliye Destanı": *Herhal ilerdedir / yaşanacak günlerin / en güzelleri* ve "Memleketimden İnsan Manzaraları": *fakat bir taraftan da bütün insanların acısı*. Sağlık sorunları da artıyordu. *Üç aydan beri canlı cenaze halindeyim* diyordu, Piraye'ye –Piraye, Münevver, Vera "aşklarıyla da" meşhurdur tabii!– gönderdiği mektuplardaki şiirlerden birinde. 1949'da Demokrat Parti çevresinden Ahmet Emin Yalman cezaevinde kendisiyle görüştü. 22 Eylül'de Kemal Tahir'e yazdığı mektupta, "söyle-

mediği şeyleri yazmakla" itham ettiği Yalman'ın kaleme aldığı yazı bir bakıma Nâzım Hikmet'e özgürlük kampanyasına dönüştü. Aralarında Sartre, Aragon, Camus gibi uluslararası "şöhretlerin de" olduğu birçok isim kampanyaya destek verdiyse de sonuç alınamadı. "Millete verdiğim açık istidaya canımı pul yerine kullanıyorum" diyerek Nisan 1950'de açlık grevine başladı, peşi sıra annesi ve Orhan Veli, Melih Cevdet ve Oktay Rifat gibi şairler de. Demokrat Parti'nin oyların yüzde %55'ini aldığı, tek parti döneminin sonlandığı seçimler sonrası, yeni meclise fırsat tanımak için 19 Mayıs'ta greve son verdi. Çıkan genel afla 12 yıllık hapis hayatı son buldu. Uluslararası Barış Ödülü'nü kazandı. Sonra rekabet yine başladı. 50'li yaşlarına yaklaşmışken askere çağrıldı. Kendini güvende hissetmediği için ülkeden ayrıldı: *bir denizde genç bir arkadaşla* yürüdü *üstüne ölümün.* Aynı yıl "yurttaşlıktan çıkarıl'dı" Uzun yıllar sürgünde kaldı: *karşı yaka memleket.* Bulgaristan'dan Küba'ya, bir çok ülkede savaş ve emperyalizm karşıtı etkinliklerde yer aldı. 3 Haziran 1963'e kadar: *tepemde bir de çınar olursa taş maş da istemez hani.*

2009'da, vatandaşlıktan çıkarılmasına ilişkin kararı iptal eden bir kararname kabul edildi. O tarihten beri Türkiye'nin ölü vatandaşı. Ama hep söz alan, yazdıklarını eylemleriyle destekleyen tarzıyla bir entelektüel/yazar tavrının, politikayla edebiyatın birbirlerine temas ettikleri yerde beliren o "büyük yazar" halinin imgesi, uzun yıllar *Türkçemle yasak* olan şiirleriyle Türkçenin yaşayan şairi.

EMRE BAYIN



Hikmet Kıvılcımlı
(1902-1971)

Fotoğraflarında upuzun boyu, kayalığı andıran geniş alnının üzerinde yükselen gür saçları, yuvarlak kemik çerçeveli gözlüklerin içinden bakan zeki-delimsirek gözleriyle, bir deli-dahi portresi gibidir. 1960'lardan 1983'e TKP'yi idare eden İ. Bilen gibi "manyak, zıpır, akıl hastası megaloman" demeseler de ona, birçoklarına eksantrik göründüğü kesin. Sadece görünüşüyle değil, fikirleriyle, kendine özgü söyleyişiyle, yabancı dildeki kavramlara ürettiği karşılıklarla... (Agnostik-bilmemcil, sinik-itsel, muhafazakâr-tutalak, seyfiye-kılıçlıgil...)

Ortodoksi içinde bir heterodoks oluşunun acayipliğine yakışan bir acayipliktir onunkisi. Resmî komünist öğretiye, Sovyetler Birliği'ne sadık, fakat asla o kaba sığmayan, kendisi düşünen, arayışçı, yaratıcı bir teorisyendir. Ömrünün aralıklarla 22,5 yılını hapishanede geçirmiş birisinden söz ediyo-

ruz – Cumhuriyet tarihinin en uzun süre hapiste kalan siyasilerinden ve yazarlarından. Nâzım Hikmet, kitap-ve-kelepçe imgesiyle nazmetmiştir onu: "*Çevirirken dizinde duran kitabın yapraklarını / çok rahat bir ustalıkla kullanıyor/ bileklerinden demirli parmaklarını.*" Mücadeleciliği kadar, düzenli kitaplık tutamadığı, kaynaklara erişiminin sınırlı kaldığı koşullardaki o düşünsel iştahı, hayranlık uyandırıcıdır.

TKP'nin ilk kuşağı içinde Balkanlılar çoktur. O da Priştineli; emekçi, yoksul bir aileden. İstanbul Tıp Fakültesi'nde okudu. "Doktor", lakabıdır aynı zamanda; izleyicilerine "Doktorcu" denecek. Sahiden hekim, bir yandan da... Çankırı hapishanesinde yatarken halkın "Burada doktor varmış" diye getirdiği hastalarla ilgilendi. Serbest kaldığı zamanlarda mahallede yoksullara ücretsiz baktı. Sağlığını korumanın ahlâki –ve komünist– bir görev olduğunu telkin ederdi çevresindekilere.

Hikmet Kıvılcımlı'nın heterodoksluğunun belki en spektaküler cephesi, dine bakışı. İslâm'ın kuruluş evresinde devrimci bir ilkel komünist cemaat olduğunu düşünür. Bu kadim kökün verdiği sürgünle, "Allah" ve "şeriat" mefhumlarının, halk dilinde kamu ve adalet özlemini yankıladığı fikrindedir. 1957'de Eyüp Sultan'da yaptığı ünlü konuşmada, İslâmî bir dille sosyalizm propagandası yapmıştır; Hz. Muhammed'in son peygamber olması, insanların kanunlarını artık kendileri yapacakları anlamına geliyordur onun tefsirinde. İslâmiyet gibi, eski Türk topluluklarında eşitlikçi askerî örgütlenme evresinde de, bir ilkel komünizm cevheri görür. İslâm'a, Türklere mahsus değil; "taze insancıl güç-

ler" dediği barbarlık aşamasında o cevherin nefes aldığını düşünür. Ve o barbar cevher, her an canlandırılabilecek, adeta fıtrî, zaman aşırı bir köktür. Bu nedenle onun tarihsel materyalizm anlayışı, determinist ilerlemeciliğe karşı eşitsiz gelişme ve eşzamansızlığa dayanır; "tarihte bata çıka gidiş"e inanır. Marksizmin ekonomizme indirgenmesine yüz vermez; ekonomi, "ölü aletlerin diri insanları oynatması değil"dir ona göre. İnsanın kolektif eylemine, *üretici güç* statüsü verir; "insancıl üretici güçler, diyalektik pehlivan gibi"dir!

Öncü fikirlerinden biri, ta 1935'te, "ev sanayinin adsız proleterleri" dediği kadınları bir sosyal sınıf, patriyarkal tahakkümü sınıfsal bir çelişki olarak tanımlaması. Kendisi, patriyarkal "sözleşmeyi" bozmadı. Uzun süre hayat arkadaşı olan Fatma Nudiye Yalçı, aynı zamanda fikir arkadaşıydı – 'düşünen' bir kadın... Evlendiği kadınsa, hapishane penceresinden bakışıp mektuplaşarak –başta kendisini Nâzım Hikmet zannederek!– tanıştığı banka memuresi Emine Hanım oldu. Politikayla pek ilgilenmeyen, evi çekip çevirecek bir kadın...

TKP'nin Sovyetler-Türkiye ilişkilerini bozmamaya ve Kemalist rejimin "ilericiliğine" rıza göstermeye hizalanmış resmî siyasetine hiç aklı yatmadı; her zaman muhakkak bir şeyler yapmanın ödev olduğuna inandı. Türkiye'de proletaryanın henüz gelişmediği tezine karşı, hamallar, mavnacılar vs. geniş bir aşağıdakiler-ezilenler kadrosuna, devrimci özne kapasitesi atfediyordu. Menemen'de "meczup" Nakşibendi şeyhinin ajite ettiği köylülerin reaksiyonunda da, "gericilikten" öte, düzene karşı bir isyan kapasitesi görüyordu. 1930'ların başında kaleme aldığı, ancak

1978'de ortaya çıkan *Yol* çalışmasında, Kürt "ulusal sorunu" bağlamında Türkiye'nin bir "küçük emperyalistlik" istidadında olduğunu yazmıştı – bu da öncü bir dikkatti.

Gerçekten, her şartta bir şey yapmaya çalıştı. Hapiste durmadan yazdı, serbest kaldığında örgütlenme ve propaganda gayretine daldı. "Legaliteyi istismar" şiarıyla, mevcut kanunların imkânlarını sonuna kadar tüketmek gerektiği kanısındaydı 1930'ların ortasında kurduğu Marksizm Bibliyoteği'nden bir dizi Marksist eser yayımladı. 1954'te, sosyalizmi yurtseverlik ve yurttaşlık ülküsüne uyarlayan Vatan Partisi'ni kurdu. 27 Mayıs'tan sonra, Kemalist devrimci rüzgârı çalma saikiyle, "İkinci Kuvayı Milliye" sloganını kullandı. (17 yaşındayken Kuvayı Milliye gönüllüsü olarak savaşa katılmıştı.) 1967'de çıkartmaya başladığı *Sosyalist* gazetesinde 12 Mart darbesini "Ordu kılıcını attı" manşetiyle karşılaması, bütün eserlerinden daha fazla şöhret kazanacaktır. Ordu içinde o tarihsel "barbarlık" nüvesinin barındığını düşünürdü; yoksa, darbeci değildi.

Latife Fegan "tek adam örgütü" diye tanımlar Kıvılcımlı'yı. "Tek başına örgüt gücünde" anlamında ama esasen "yalnızlık" anlamında. 1960'ların sonlarında müthiş ivmelenen devrimci hareket saygıyla kulak verdi gerçi kendisine. Fakat Kıvılcımlı literatürü biraz "zor" ve "eksantrik"ti; hem kendisi bu yeni hareketin yönelimini "avantürye" buluyor; "ham yiğitlik", "çete yaratıcılığı" diyerek küçümsüyordu.

12 Mart'tan sonra kanser hastası olarak yurtdışına çıktığında Sovyetler ve "peyki" ülkelere kabul edil-

medi, çünkü TKP yönetimi "bizden değil" raporu vermişti. O hayal kırıklığıyla, son nefesinde, vurucu bir hesaplaşma metni yazmadan gitmedi (*Kim Suçlamış - Brejnev'e Mektup*).

Ölümünden sonra Kıvılcımcılar oldu, hâlâ da bölük bölük var. 2000'lerin ilk on yıllarında, o mahfiller dışında da, düşüncesinin zenginliğinin biraz olsun keşfedilmiş olması, kârdır.

TANIL BORA



Necip Fazıl Kısakürek
(1904-1983)

Öldüğünde, İstiklal Harbi'nin asıl kahramanının son padişah Vahdettin ("Vahidüddin") olduğunu ileri sürdüğü yazısında Atatürk'ün hatırasına hakaret ettiği gerekçesiyle hapse girmeyi bekliyordu. Tarih revizyonizmi cehdinde daha önce de Abdülhamit'in aslında Kanuni'den bile üstün bir "ulu hakan" olduğunu ilan etmişti. Ölümünden çeyrek asır sonra, Abdülhamit yüceltisi, resmî ideolojinin parçası haline geldi. Yaşarken "Üstad" ve "Sultanışûara" diye koltuklanırdı; AKP iktidarının ilham babası oldu.

Maraşlı bir eşraf ailesinin tek evladı olarak doğduğu İstanbul'da, çocukluğu da hastalıklarla geçince, büyük ihtimamla büyüdü. Okullarını yarım bıraktı. Bitiremediği Bahriye Mektebi'nden, Ahmet Necip olan adını şairane Necip Fazıl'a çevirerek çıktı. Felsefe bursunu, Paris'te bohem bir hayata savurdu. Dö-

nüşünde de, banka memurluğu yaparken sürdürdü bu hayatı. (Hidayete erdikten sonra, 1951'de de bir kumarhane baskınında yakalanacak, "tertip" diyecekti.) 1928'de varoluşçu havalı *Kaldırımlar* şiiriyle meşhur oldu. Tek parti gazetesi *Ulus*'un 1938'de ona yeni bir milli marş ("*Büyük Doğu Marşı*") sipariş edeceği kadar meşhur ve muteberdi. Şiiri, artık gitgide marş makamında akacaktı.

1934'te, Nakşibendi şeyhi Abdülhakim Arvasi ile tanışıp onu "Efendisi" kabul etmesiyle, dünyasını değiştirmişti. Cumhuriyet'in "bohemyasından" bir elit saf değiştiriyordu; bu ona İslâmcı muhitlerde peşinen rütbe kazandırdı. "İslâm davası" bayraktarına dönüşerek, buna yeni rütbeler ekledi. 1943'te çıkardığı *Büyük Doğu* dergisiyle, her şeyden önce İslâmcılığın "ezik" dilini, atak bir kavga diline çevirerek çığır açtı: "Yüzüstü çok süründün, ayağa kalk, Sakarya!" On beş devrede 1978'e kadar yayımladığı dergide, müstearlarıyla beraber, ciltlerce yazı yazdı, kitleleri ajite ettiği konferanslar verdi. Aralıklarla sekiz kez, toplam yaklaşık dört yıl hapis yatması, "dava adamı" namını pekiştirdi.

1949-1951 arasında Büyük Doğu Cemiyeti'yle doğrudan siyaset etmeyi denemişti. DP iktidarında rotası, Menderes'i "davaya" kazanmaktı – ve neşriyatı için örtülü ödenekten bir türlü kâfi bulmadığı destekler aldı. MSP'yi başta destekledi fakat Erbakan'ın "fikir babası rolündeki bu adama [Necip Fazıl, yani!] karşı takındığı 'boş verme' tavrına" çıkışarak veda etti. 1977 seçimlerinde Türkeş'le mitinge çıktı; "müstesna bir motor kuvveti" dediği ülkücülere İslâm'ın "dinamosunu" takmaya azmetti fakat orada başka bir "başbuğ" vardı – bu ülfet kısa sürdü. Milli

Türk Talebe Birliği'nden geçen Milli Görüşçü kuşaklar üzerindeki etkisiyse kalıcıdır.

İslâm bilgisinin eklektikliği ve araçsallığı, ahiren, bazı eleştirel İslâmcılarca sorgulanmıştır. Bir tür "sahte" diyalektik kurar; kutupları, uçları ilahî ve müphem bir "zıtların birliği" sentezinde belagatle birleştirir, adına da "İslâm" der. İslâm, içeriksel bir referans olmaktan öte, "Üstad"ın hükmünü meşrulaştıran zorunlu-tek referansa dönüşür.

"Sentez"lerinden biri, "Doğu-Batı terkibi"dir. Kastettiği, Batı'dan "akıl ve teknika çalmak" ve "İslâm davasıyla" birleştirmek kadar "basittir" Hep birinci tekilde kullandığı Türk'ü bu davanın seçilmiş öncüsü saymakta tereddüdü yoktur.

Milli hançeremize öylesini uygun gördüğünden komünizma, liberalizma, kapitalizma... diye sıraladığı evrensel izm'ler arasında ilkine, tabii, "Rus tipinin tiksinme edalı ismi" *Moskof*'la özdeşleştirerek tiksintiyle bakıyordu. Komünizm, insanın hayvanileşmesi demekti onun nazarında. "Komünistlikten şüpheli her ferdin" masumiyetini ispatla yükümlü olacağı özel mahkemeler önerdi. Grev hakkına kesin karşıydı; "emekçiyi evlat kabul eden mü'min sermaye"ye güvenmek lazımdı.

1978'de, "Eğer faşistlik, inanılan bir dava uğrunda kalabalıkların tepesine inen bir yumruk demekse, davanın hak olması şartiyle ondan daha aziz bir sistem düşünemem" diye yazdı. Bir İslâmî düzen tasarımını ortaya koyma iddiasındaki *İdeolocya Örgüsü*'ndeki (1948), Başyücelik rejimi, gerçekten faşistçedir. Zaten Necip Fazıl'ın, "demokrasya"ya başından beri itirazı vardır. "Hakikat birdir ve daima bir kişidedir" der. "İdrak soyluları" ve onların

başındaki Başyüce, hakikate sahiptirler ya, yeter. Onun demokrasi nefreti, avam nefretiyle tamamlanır. "Kalabalıklar kanalizasyonu"ndan, "kent istilacısı köylüler"den yaka silker. Millet, "hastalığından ve doktorundan habersiz" bir şuursuz yığındır onun gözünde. Dinleyicilerini, ziyaretine gelen hayranlarını aşağılama hikâyeleri, çoğu kez yine bir çeşit hayranlıkla aktarılır. Murat Belge'nin kibar söyleyişiyle "kendine düşkünlüğü" de –ki az buz değildir– yakıştırırlar kendisine.

Şiddet ve cebir, onun için haz dolu fantezilerin konusudur. (Çocuğu "erkeğin taarruz mahsulü" diye tanımlamasını da bu fasıldan zikredelim!) "Komünist" yaftası takılıları hedef alan linççi saldırıları aşkla selamlamış, her toplumsal soruna çözüm olarak "sert tedbir" teklif etmiş, vebayla-mikropla-fareyle mücadele mecazları kullanmış, hasımları için idam istemiştir. DP döneminde CHP'den alınacak öce koyduğu emsal, "Hitler hareketinin arkasından Yahudilerin hiçbir hayat hakkı bulamamış" olmalarıdır!

Belagati, aşırılık ve fanatizmden hız alıyordu. Aşırılığa karşı uyaranlara, "İyi olan bir şeyin fazlası daha iyi, kötü olanın da daha kötüdür" diye karşı çıkmıştı; "Danaya 'sen hep böyle kal!' kuzuya da 'bu halini değiştirme!' demek" kadar saçmaydı bu uyarılar. Ya hep ya hiç'çi idi; kendi deyişiyle *Ya Ol ya Öl*'cü. "Büyük fikir öfkesi" dediği öfkeyi, haklılık emaresi sayıyordu. Şeker hastalığından doğan asap dalgalanmaları ve gözündeki tik, onun şahsi öfke performansına katkıda bulunmuştur. Metin Önal Mengüşoğlu'nun Necip Fazıl'ı eleştirel bir saygıyla ele alan kitabının başlığı *Mağrur Öfke*'dir (2013). "Kibirliye kibretmek sada-

kadır" hadisi, tam onluktu. Müslümanların mazlum olduğu anlatısını, intikam öfkesiyle beraber, kibri ve nefreti meşrulaştırma "imkânına" dönüştürdü. İnönü'ye hitaben yazdıkları, ruhundandı: "Ben senden öyle nefret ediyorum ki, bu nefreti görmen ve içtimai bir sille halinde yemen için daha uzun yaşamana duacıyım."

TANIL BORA



Esat Âdil Müstecaplıoğlu
(1904-1958)

Yol aldı bulutlar garptan şimale / Ufuklarda açtı bir kızıl lâle / Bütün âlem döndü başka bir hale / Gül fidanlığında bülbül uyandı.

Hukukçu. Siyasetçi. Yayıncı. Yazar. Şair. Yazmaya çok erken bir dönemde, Milli Mücadele günlerinde başladı. Ömrünün sonuna dek devam etti. Kendisini "düpedüz bir yazıcı, düpedüz bir vatandaş" olarak tanımladı. İncelikleri en çok şair olarak anılmayı arzu etmiş olacağını düşündürür.

Dil, kültür, toplumsal ilerleme, sınıf, özellikle köylülük, sosyalizm üzerine düşünceleri hak ettiği değeri bulmadı. İyi de bir gazeteciydi. Özellikle 1945 sonrasındaki toplumsal çözümlemeler yaptığı yazılarında karşılaştırmalı verilere, istatistiki bilgilere dayanmakla öncü rolü üstlenmiştir.

Türkiye'nin 20. yüzyıldaki kültürel ve siyasal

hayatına ilişkin yazında önemli bir yeri olmalıydı. Oysa günümüzde adı ancak 1940'ların sol entelektüelleriyle birlikte, diğerlerinin yanı sıra bir figür olarak anılır. Nadiren, örneğin Sait Faik'in yeniden gün yüzü gören bir hikâyesinden söz edilirken, bunun Esat Âdil'in yayımladığı bir dergide çıktığı söylenir. Siyasal yazında, özellikle Sovyetçi mahfilce, çoğu kez anti-komünist olduğu vurgulanır; Marksizm bilgisinin yetersiz olduğu söylenir, yerilir. Oysa, örneğin, enternasyonalizm karşıtı değildir; bağımsızlıkçıdır. Zaman içinde geliştirdiği sosyalizm anlayışının mutlak olarak özgücü olduğu da söylenemez. Sadece yaşadığı yıllarda Türkiye'nin sınıf kompozisyonunu dikkate alarak ait olunan toplumsal yapının özgüllüklerini dikkate almayan bir sosyalizm anlayışının pratikte bir karşılığı olmayacağını vurgulamış, bu koşulları gözeten bir sosyalizmi savunmuştur. Türkiye'de sosyalist siyasetin bağımsız isimlerinin önde gelenlerinden biri olarak anılmalıdır.

Ankara'da tamamladığı hukuk öğrenimini, Belçika'da pekiştirdi. Bu süre Avrupa'daki siyasal düşünceler ve gelişmeler hakkında bilgilenmesi sağladı. İlgisi memlekete döndükten sonra da sürdü; kültürel hayatımıza 1930'ların başındaki katkılarından biri Avrupa siyasal literatüründen muhtelif eserleri Türkçeye kazandırmak olmuştur.

Türkiye'de savcılığa başladıktan sonra ceza hukuku ve uygulamasına dair kafa yordu. Avrupa hukuk pratiğini biliyordu. Akademik olarak da üretkendi. Edirne ve İmralı cezaevi yöneticiliklerini üstlendiği dönemde düşüncelerini pratiğe de döktü. Dönemin mahkûmları arasındaki şöhreti insancıl bir ceza

hukukuna ilişkin düşünce ve uygulamalarının sonucudur.

Bir hukukçu olarak devlet memuriyetinde kalabilir yahut 1943'teki talebi 1932'de kaydolduğu CHP tarafından kabul görse mebus seçilebilir, belki "yüksek mevkiler"e gelebilirdi. Bu, elbette içinde bulunduğu siyasal örgüte yönelik ta en baştan benimsediği eleştirel ve muhalif tavrı nedeniyle mümkün değildi. Halkçılığın emekçiler hesabına uygulanması gerektiğini düşünüyordu. İş Kanunu'nu, İlköğretim Kanunu'nu eleştiriyor, emek güçleri en ağır işlerde kullanılan çocukların eğitim hakkından mahrum bırakıldığını söylüyordu. 1934'te Balıkesir Halkevi Reisi'yken yayımladığı *Savaş* gazetesindeki yazılarıyla komünizm propagandası yapmaktan yargılandığı unutulmamalı.

Yakından tanıdığı köylüler ve köylülük ömrü boyunca uğraştığı meselelerden biri oldu. İçinde bulunulan gerçeklikle temasın korunmasının öneminin farkındaydı. Onun gördüğü gerçeklikte, Türkiye'nin kendine özgü koşulları, sınıfsal yapısı içinde köylülüğün yeri ve önemi büyüktü. Bu yüzden, işçi sınıfıyla köylülük arasındaki ilişki üzerinde çok durdu.

Daha öğrenciyken köylülerin harap durumda olduğunu, halkçılığın köylülerin saadetini temin etmek için uygulanması gerektiğini yazdı. Yazıcılığının erken döneminde Macaristan gibi ülkelerde bile sınıfsal farklılıklardan bağımsız olarak kültürel bir birlikteliğin, o ülkenin insanlarını bir arada tanımlamayı mümkün kılan ortak bir bağın var olduğuna; Türkiye'deyse derin uçurumlar, kültürel olarak aynı bütüne ait olmayan, birbirinden çok farklı toplumsal tabakaların bulunduğuna işaret etmiştir. Simav Dağ-

ları'ndaki köylü vatandaşla İstanbullu bir vatandaş arasında ortak hiçbir ilişki yoktu. CHP üyesi olduğu 1930'larda inkılabın ilkelerinin toplumsal eşitliği kurmak üzere uygulanması gerektiğini ancak öncelikle ortak bir duygu, düşünüş ve yaşayış farklılığını, derin toplumsal, kültürel ayrışmayı gidermek gerektiğini yazmıştır. Millet düşünsel ve maddi bir birlik arz etmeli, inkılap ve Cumhuriyet bu millete mal edilmeliydi. Milli birliğin sağlanmasının şart olduğunu belirten ve halkçılığın amacını halkı iktidar mevkiine getirmek olarak yorumlayan eleştirileri, bir on yıl sonra bağımsız bir sosyalizm anlayışına yönelik sınıf temelli eleştirilere evrilecektir.

İnsanın insanca sömürüsüne dayanan iktisadi bir düzen içinde yapılacak reformları avutucu ve uyuşturucu bir nitelikte gördü. Bir zamanlar sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum olunduğunu ileri sürecek denli safdillikler gösterirken, sonrasında da sınıf mücadelesinin Çalışma Bakanlığı'nın afyonlu enjeksiyonlarıyla bertaraf edilmesinin mümkün olmadığını söyleyecekti. Emekçi halk kitleleri kendi hak ve çıkarlarını hukuksal ve siyasal araçlarla koruma özgürlüğünden yasalarla mahrum edilmiş, sadakalara mahkûm kılınmıştı.

Uzun yıllarını, kendi sözleriyle, memleketin en bedbaht ve birçok felaketler geçirmiş insanları arasında geçirdi. Bu yüzden "Asıl halk kütlelerini, işçiyi ve köylüyü çok yakından tanır, hallerini bilirim" diyordu. Kafası, kalbi ve kalemi her zaman onların hizmetinde oldu. Ömrünü hiçbir kişisel çıkar gözetmeksizin ve karşılığında hiçbir şey istemeksizin emekçi halk yığınlarının refah ve saadeti uğruna harcadı.

1946'da Türkiye'de emeğinin kira bedelinden başka geliri bulunmayanların sayısının en az 12 milyon olduğunu vurguladı. 1946'da kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi, bu insanlar hesabına toplumsal ve iktisadi adaletsizliği ortadan kaldırmak, emek ve yetenekleri değerlendirmek üzere sosyalisttir. 1893 ile 1945 arasındaki demokrasi tarihini "Bravo sesleri ve alkışlar" olarak özetliyordu. Başka türlü bir demokrasi anlayışını hâkim kılmayı arzu etmişti.

ÖZGÜR GÖKMEN



Nihal Atsız

(1905-1975)

Atsız soyadının göndermesi, eski Türklerde henüz ad takınmayı hak edecek bir kahramanlık göstermemiş erkek çocuklara takılan anonim ismedir. Hüseyin Nihal Atsız bir mülakatında bu soyadı, kadınsı Nihal adından kurtulmak için aldığını söylemişti.

Saf Türklük kadar, saf erkek olmak da önemliydi onun için. (Kadın da saf kadın olarak değerliydi; "hatta" annelik görevini ihmal etmemek kaydıyla kamusal alanda boy gösterebilirdi.) Erkeklik kadınsılaşmamalı, *sert* kalmalıydı. Kadınlarla fazla yakınlık, erkeği yumuşatabiliyor; ortaya "karı kılıklı erkekler" çıkabiliyordu.

Bütün toplumsal hayatı "askerî şecaat" temelinde örgütlemek gerektiğini düşünüyordu. Askerliği, temel hayat bilgisi sayıyordu; "tek gerçek bilim"di, çünkü "yaşamaya hak kazanmak bilimi"

idi. 1960'ların başında *Millî Yol*'da "Hayat savaştır" diye yazar: "Toplumlar ölmesini bildikleri nisbette millettirler." Kâinatın kanununda her mahlûk yaşamak için güçlü olmak, öldürülmemek için öldürmek zorundaydı; tarihin öznesi olan milletler için de aynısı geçerliydi. Yegâne anlamlı ideal olan milli ülküler de "taarruzi" olmalıydı. Sertlik, hatta gaddarlık, varoluşsaldı: "Yufka yüreklilerle çetin yollar aşılmaz..."

Bir Arap subaya selam vermeyi reddetmek gibi "milliyetçi" bir gerekçeyle Askerî Tıbbiye'den atılması, onun marazi militarizmini bilemiş olabilir. 1944'te davalaştığı Sabahattin Âli'yi süngüyle düelloya davet etmişti – askerce, heroik bir jest... Onun militarizmi ve "milli ülkü" adanmışlığı, *heroik* bir karakter taşır. Maddi, rasyonel hesaplar, gündelik sıradanlık, sıradan insan halleri, adeta "hayvanca" gelir ona. Demokrasiyi de bu mercekten bakarak hor görür. "Her mesele için bol bol konuşup münakaşa ederek karar verme rejimi" ve "hürriyet yobazlığı" insanları (milletleri, diye okuyun) gevşetip ülküsüzleştiriyordur. İnsanın kendini gerçekleştirmesinin, milli ülküye kahramanca adanarak canından geçmesine bağlı olduğunu düşünür. En yüksek bilim askerlikse, en yüksek insani varoluş da savaştır. Şiirleri, şehitlik hamasetiyle doludur: "*Anlamayız hayatı felsefeyle, ilimle / Hayat çelik ellerle atılan zar olmalı / Rahat yatakta ölmek acep olmaz mı çile? / Kanlı sınır boyları bize mezar olmalı.*" En popüler eserleri olan *Bozkurtların Ölümü* (1946) ve *Bozkurtlar Diriliyor* (1949) romanları, eski Türk tarihi sahnesinde, intiharî kahramanlık izleği etrafında döner.

Irkçı milliyetçiliğin kurucu figürlerinden Rıza Nur'un manevi evlat ilan ederek kuşak bağladığı Atsız, askerlikten atılınca gittiği edebiyat fakültesinden Türkçü tarihçi Zeki Velidi Togan'ın asistanı olarak çıkmıştı. 1932'deki Birinci Türk Tarih Kongresi'nde resmî tezleri eleştirdiği için hırpalanan hocasına bir protesto telgrafıyla sahip çıkınca, üniversiteden atıldı. Öğretmenlik yaptı. 1931'den itibaren çıkarttığı *Atsız Mecmua*, *Orhun* dergileriyle Türkçülüğün en etkili ideologu oldu.

Türk tarihini ezeli-ebedi bir tarihsel devamlılıkla ele alıyor; bu "büyük" tarih içinde, Mete, Kürşad, Alparslan, Fatih'in yanında Atatürk'ün abartılmaması gerektiğini söylüyordu. Yeni cumhuriyeti, "başarılarını" abarttığı ve kendinden fazla memnun olduğu için sorguladı. Resmî milliyetçilik söylemini, soyut, muğlak ve sakıngan bir milliyetçilikten sıyrılıp, sahici Türkçülüğe doğru yol almaya çağırdı. 1930'larda bütün dünyada "moda" olan ırkçılığı, halis milliyetçiliğin icabı olarak görüyordu. Ona göre milliyetçilik, "her şeyden önce maşerî bir bencillik"ti. Kanı-soyu da yabana atmamakla birlikte, *metafizik* bir ırkçılıktı Atsız'inki. Odağında, "din gibi derin, tasavvuf gibi mistik bir sistem" dediği *ülkü* mefhumu vardı.

Açık ırkçılığıyla, topyekûn milli ülküye hizmete koşulmuş "vazife ahlâklı" toplum tasarımıyla "tutarlı" bir faşist olan Atsız, alnına Hitlervari düşürdüğü perçemiyle, "yerli Hitlerler"in birincisi sayılmıştı. O buna, Nazi ırkçılığının sadece Yahudileri hedef alırken, Türk ırkçılığının "bütün azlıklara" ve "bütün dünyaya düşman" olduğunu söyleyerek mukabele etti! (Ünlü vasiyetnamesinde oğlu Yağmur'u, otuz

ayrı millete ilaveten komünizmin oluşturduğu düşmanlara karşı uyarır.)

1944 yılı, Atsız'ın şöhretinin zirvesidir. Mart ve nisanda, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nu "Türkçüyüz" beyanatlarının icabını yapmaya ve "devlete sızan" komünistleri tasfiye etmeye çağıran iki açık mektup yayımladı. 3 Mayıs'ta Sabahattin Âli'nin kendisine açtığı iftira davasının ilk duruşması, linççi bir antikomünist gösteriye dönüştü. Bunun üzerine hükümet, Dünya Savaşı'nı kazanmakta olan Batı-Sovyet ittifakına selam vermek üzere bir "Irkçılık-Turancılık Davası" açtı ve başta Atsız, önde gelen Türkçüler 1,5 yıla yakın tutuklu kaldılar.

Üst mahkemede beraat etseler de Türkçüler artık milliyetçi-mukaddesatçı çadırı altında sığıntılar gibiydiler. 1952'de öğretmenlikten alınıp Süleymaniye Kütüphanesi'nde memurluğa atanan Atsız, 1969'da emekli olana kadar burada çalıştı. En yalnız, en etkisiz dönemiydi bu. 27 Mayıs darbesinde Albay Türkeş'in varlığından ötürü biraz ümitlenmişti, sonra "Albay"ın partisine bel bağladı. Ancak 1972-1973'te mektuplarında Türkeş'in Türkçülükten koptuğunu yazacaktı; onun "siyasi ümmetçilere" taviz verdiğini düşünüyordu.

MHP'deki plebyen dinamikten de hoşlanmamış olmalı. Yakınları, itirazdan, tartışmadan hazzetmediği gibi, kalabalıklardan da hoşlanmadığını söylerler. Avama güvenmezdi; Türkçülerin bile çoğunu "laubali, cıvık" buluyordu. Milleti temsile, ancak kararlı, adanmış bir küçük öncü topluluk ehil olabilirdi ona göre. Aksiliği, yazılarındaki kara mizaha, acı sinizme ve fotoğraflarındaki dik bakışlarına yansır.

Kürtleri aşağılayan yazılarından ötürü ırkçılıktan hüküm giyerek 1973'te hapse girdi, cumhurbaşkanının re'sen affıyla serbest kaldıktan yaklaşık iki yıl sonra öldü.

Ülkücü hareketi, "fazla" Türkçü ve dine fazla mesafeli bulduğu için onu hürmetkâr bir mesafede tuttu. 1990'larda, gerek anti-Kürt reaksiyonun gerek "Türk dünyası"nın bağımsızlaşmasının etkisiyle, "Atsız Beğ" yeniden rağbet buldu. 2000'lerde, onun ırkçı vecizeleri, sosyal medya ganimetine dönüştü.

TANIL BORA



Mehmet Ali Aybar
(1908-1995)

Otuz yıl boyunca askıda kalan Kanun-ı Esasi'nin yeniden yürürlüğe girdiği İkinci Meşrutiyet'in ilanından 2,5-3 ay sonra, 5 Ekim 1908'de doğdu Mehmet Ali Aybar. Kendi –meşhur– deyişiyle "bey takımı"nın göbeğinde: Hüseyin Hüsnü Paşa'dan ünlü matematikçi Gelenbevi İsmail Efendi'ye, Nâzım Hikmet'ten Ali Fuat Cebesoy'a, Oktay Rıfat'tan Rasih Nuri İleri'ye kadar uzanan köklü bir ailenin üyesiydi.

10 yaşında İstanbul'un işgalini gördü, 15 yaşında Cumhuriyet'in kuruluşunu. *Komünist Manifesto*'yu ilk okuduğundaysa 18 yaşındaydı. Aynı dönemlerde esas tutkusu başkaydı: Koşmak. 1928'de Amsterdam Olimpiyatları'nda, 1931'de Balkan Oyunları'nda Türkiye adına yarışacak kadar büyük bir atletti.

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Devletler Genel Hukuku kürsüsünde doçentken İnönü'ye ve tek parti rejimine karşı sesini yükseltmekten, yaz-

maktan çekinmedi. Üniversitedeki görevine son verildi, kovuşturmalara uğradı. Vazgeçmedi; Orhan Veli, Oktay Rifat, Sabahattin Ali, Aziz Nesin, Zekeriya Sertel, Behice Boran gibi isimlere yazdırarak *Hür*'ü, *Zincirli Hürriyet*'i çıkardı. Gazetelerinin üstündeki baskıyı protesto için bastırdığı broşürle "cumhurbaşkanına hakaret" ettiği gerekçesiyle cezaevine girdi, çıktı. Mücadeleciydi.

1950'lerden '60'lara uzanan dönemde kendisini "boşa akan bir musluğa" benzetiyordu Aybar. Oysa avukatlık yapıyor, "hak mücadelesinin" yanında yer alıyordu; mesela Hikmet Kıvılcımlı ve 38 Vatan Partisi üyesinin avukatlığını üstlenmesi o dönem için cesaret isteyen bir işti. İktidara gelen Demokrat Parti yönetimine de sert eleştiriler yöneltmeye başlayan Aybar, 27 Mayıs darbesinden hemen önce bir kez daha gözaltına alınıp bırakıldı. Cesurdu.

27 Mayıs'ı eleştiren ama 1961 Anayasası'nı ve getirdiği –en azından kâğıt üstündeki– özgürlükleri her zaman savunacak Aybar'ın büyük hayali bir sosyalist partiyi hayata geçirmekti. Epey uğraştı, başaramadı ama parti onun kapısını çaldı: 12 sendikacının kurduğu Türkiye İşçi Partisi'nin anahtarı, bazılarının "Sol bir şöhreti var" gerekçesiyle karşı çıkmalarına rağmen, "Parti sana emanet hoca" denilerek 1962'de ona teslim edildi. Örgütçüydü.

Aybar'ı Aybar yapan TİP performansıdır: TİP örgütüyle, ekibiyle, düşüncesiyle iyi bir parti oldu. Antiemperyalist tutumu, özgürlük ve eşitlik vaadi, demokrasi vurgusu ciddi yankı buldu. Kendisinin de "bey takımı"ndan geldiğini açık yüreklilikle söy-

leyen heybetli, kravatlı üniversite hocasının nasıl olup da halkla bu kadar yakından temas edebildiğine partili dostları bile şaşırdı. Ancak o, "merkezci, tekelci, ceberut Osmanlı tipi devlet"e karşı özgürlük mücadelesini bir tür sınıf ve "haysiyet" mücadelesi olarak anlamlandırmaya yatkındı. Emekçileri, işçileri, "ikinci sınıf" vatandaş sayılanları iktidara getirmek mücadelesiydi TİP'in mücadelesi: "Sen bu memleketin has evladısın, sana ayaktakımı demek kimin haddine (...) oylarını Beylere, Paşalara değil senin kurduğun, senin gibi emekçilerin yönettiği, senin partin olan TİP'e verirsen devletin başına sen kendin geçersin ve emekçilerin aşağılanmadığı, horlanmadığı, insanca yaşadığı bir düzen kurarsın..."

1946 seçimlerinde tek parti rejimine karşı "özgürlük cephesi"nde yer almaya karar verip DP listesinden "bağımsız" aday olan ancak diğer DP'liler gibi seçimi kazanamayan Aybar, 1965 seçimlerinde –milli bakiye sisteminin de sayesinde– 15 milletvekiliyle meclise giren TİP'in milletvekillerindendi. TİP'liler meclisin havasını değiştirdi: ABD ile ilişkilerin sorgulanması, emperyalizm, antiemperyalizm ve antikapitalizm, tam bağımsızlık, geri kalmışlık, demokrasinin ve özgürlüklerin genişletilmesi, insan hakları... Nitekim meclisteki daha ilk konuşmasında Amerikan üslerine işaret ederek "Türkiye'nin 35 milyon metrekare toprağı işgal altındadır" deyince kıyamet koptu. Tarık Ziya Ekinci'nin anlatımıyla, "Bütün AP'liler ayağa kalktı: 'Sen, bunu söyleyemezsin.' Aybar tekrarladı. 'Sözünü geri al' dedi başkan, Aybar tekrarladı, sözünü geri almadı." Kararlıydı.

Murat Belge onun için "Dediğim dedik bir adamdı ama hiçbir zaman tartışmaya kapalı değildi. Kuv-

vetli kanaatleri olan bir insandı ama dogmatikti denilemez" diyor. "Dediğim dedik"liği parti içinde hoşnutsuzluk yaratıyordu belki ama daha da çok sıkıntı yaratan bağımsız ve eleştirel düşünebilmesiydi: Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali bir dönüm noktası oldu. Aybar'ın Sovyetler'e yönelik sert eleştirilerine "Sen, bunu söyleyemezsin" diyen bu sefer kendi arkadaşlarıydı... Parti çözüldü, Türkiye belki de büyük bir fırsatı kaçırdı, Aybar ölene kadar yılmadan –kendi, biraz da darlaşmış, âleminde– mücadelesini sürdürdü.

Mehmet Ali Aybar, sadece Türkiye solu için değil, dünya solu için de gerçek bir özgünlük abidesiydi. Daha 1940'lı yıllardan itibaren sosyalizmin iktisadi bir mesele, bir politik tutum olmaktan ziyade bir hayat tarzı/görüşü olduğu üzerinde duran Aybar, Marksizmden öğrendiği temel ilkelerin başında gelen her şeyi sorgulamayı, geliştirdiği eleştirel yaklaşım becerisini kendisini teoriye ve kitaplara hapsetmeden, ezbercilikten uzak durarak siyasetin içine yerleştirmeyi başarmıştı. ABD'nin Vietnam'daki savaş suçlarını yargılamak için kurulan Uluslararası Russell Mahkemesi'nde yargıçlık yapacak uluslararası saygınlığı, entelektüel donanımı vardı. Sadece kapitalizmin değil, sosyalizmin uygulamaları içinde de gördüğü çarpıklıkları ifade etmekten hiç çekinmedi. Çekoslavakya'nın işgalini eleştirirken de; "Türkiye'ye özgü sosyalizm, güler yüzlü sosyalizm" derken de; "yatay örgütlenme" modelini savunurken de; Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamını önlemek için mecliste neredeyse tek başına mücadele

ederken de; 1989'da, 81 yaşındayken hapishanelerde yürütülen açlık grevlerini desteklemek amacıyla arkadaşlarıyla iki gün süren sembolik açlık grevi yaparken de "yalnız adam" olmaktan korkmadı. Çünkü "sosyalist her şeyden evvel 'taassuplara' karşı olan insan demektir. Sosyalist, dogmalara, naslara, hazır formüllere karşıdır. (...) Ve sosyalist, herhalde fikren son derece cesur, bedenen cesurluğu kadar fikren de cesur adam demektir."

Sözcüğün kendisine bile tahammülün olmadığı bir dönemde "sosyalizm"in Türkiye'de meşruiyet kazanmasını sağlayan isimlerden birisi olmanın ötesinde simgesel bir yeri ve işlevi oldu solda Aybar'ın. Parti içindeki otoriter tavrı ve işçici (uvriyerist) bakış açısı eleştirilebilir olsa da "sosyalist aydın" kimliğinin cisimleşmiş hali gibiydi. Mehmet Ali Aybar'ın tüm özeti belki de "İnsanlar sosyalizm için değil, sosyalizm insanlar içindir" sözünde yatıyordu. Hayatının sonuna kadar da bundan milim sapmadı.

KIVANÇ KOÇAK



Nurettin Topçu
(1909-1975)

Cumhuriyet dönemi düşünce tarihinin özgün ve belki de en ayrıksı şahsiyetlerinden biri Nurettin Topçu. Kapitalizm, teknoloji, büyük sanayi, kentleşme karşısındaki keskin eleştirisinin yanında antikomünist külliyatın güçlü kalemlerinden; Kemalist inkılabın muhalifi; muhafazakârlığın uzlaşmacı tutumuna mesafesi net.

Maddeden ruha, modernden geleneğe doğru bir hatta cemaatçi yeni bir nizam idealiyle yola çıkıyor; dönemin egemen paradigması pozitivizmin karşısında spiritüalist bir mevzi arayışında Topçu. Hareket felsefesiyle çerçevelediği bu idealin olanaklarını, kaynağını mesuliyet ve merhamette bulan, tasavvuf ruhundan beslenen bir "iman hareketi"nde, "isyan"da görüyor. Bireysel-toplumsal kurtuluşu formalist din kalıplarının dışında mistik bir potada eritirken, "nefislerin... zorbalığı"nı ve "despotların

zulmü"nü bertaraf edecek "yeni nizam" tahayyülünü, Anadolucu milliyetçilik ve "isyan ahlâkı" üzerine kurduğu "Müslüman Anadolu Sosyalizmi" *proje*siyle somutluyor.

Topçu'nun mücadelesi entelektüel alanda süregitmiş. Fransa'da metafizik ve ahlâk felsefesi dalında M. Blondel ile tamamladığı doktora çalışmasıyla (*Conformisme et Révolte*, 1934; çev. *İsyan Ahlâkı*, 1995) başlayan yazı hayatı, kurucusu olduğu *Hareket* dergisi (fasılalarla 1939-1982) başta olmak üzere, *Türk Yurdu*, *Büyük Doğu*, *Komünizme Karşı Mücadele*, *Sebilürreşad* gibi dergilerde yayımlanan makaleleri, hikâyeleri ve kitaplarıyla devam ediyor. Tasavvuf düşüncesine yönelmesi de –L. Massignon etkisiyle– yine doktora yıllarına uzanıyor, ancak Topçu açısından tasavvuf salt düşünsel bir pratik olmanın ötesinde bizatihi kuşatıcı bir deneyim, bir yaşam tarzı. Öğretmenlik kimliğinin ayrılmaz bir parçası. Türkiye'ye dönüşü akabinde Galatasaray Lisesi'nde felsefe öğretmeni olarak başladığı bu tecrübeyi farklı liselerde yaklaşık kırk yıl aralıksız sürdürüyor. Dönemin milliyetçi derneklerindeki faaliyetleri dışında, sıklıkla yozluğunu vurguladığı (reel) siyasetin uzağında olmuş. Ne var ki, komünizm karşıtı tutumu bariz olmakla birlikte, sol terimleri telaffuzu 1960'larda onu keskinleşen milliyetçi-muhafazakâr çevrenin eleştirilerine maruz bırakacak, süreç manevi lideri olduğu *Milliyetçiler Derneği* ile yolunu ayırması (1964) milliyetçi örgütlenmelerle bağlarının kopmasıyla neticelenecektir. Ancak Topçu düşüncesinde anti-kapitalist vurguların komünizm eleştirisini önceliğini not düşmek gerekir: Komünizm kapitalist sömürüye

isyandır; adalet savunusuyla "davası hak" maddeciliğiyle "batıl"dır. Kapitalizm hem adaletsiz hem maddecidir.

Köklerini kapitalist sistemde sabitlediği maddeciliğin, insanlık üzerinde yarattığı tahribat, fikriyatının ana aksını oluşturur. Avrupa'nın "yaşatıcı kuvvetleri" olarak saptadığı Hıristiyanlık ile sömürgecilikten beslenen büyük sanayi arasındaki çatışma, maddenin-tekniğin ruh-kültür karşısındaki zaferiyle sonuçlanmıştır ona göre. "Taklitçi" Batılılaşma süreciyle Türkiye'ye de sirayet eden bu çatışmayı/bozulmayı bertaraf etmenin yollarını kültür-medeniyet bağını kopartan anaakım milliyetçi-muhafazakâr düşünceden ayrıksı bir hatta ikisi arasında öngördüğü *bir*likte arayacaktır. Topçu'ya göre sorun Batı'nın ahlâkı değil, teknolojinin ahlâki alanda yol açtığı yozlaşma, yitirilen denge ve yaratıcılıktır. Çözümüyse hareketin yönünü Batı'dan Doğu'ya çevirmek; Müslüman-Türk kültürüyle uyumlu milli bir teknik yaratmaktır. Selçuklu-Osmanlı nostaljisiyle yad ettiği "dengeli işleyiş"in imkânlarını, milletin yaşam/*hareket* kuvvetlerinin, halk İslâmı ile Anadolu'nun geleneksel üretim tarzı "ziraat tekniği"nin, yeniden canlan(dırıl)masında görecektir. Bu şekilde geleneği iktisadi alana doğru genişletirken, "ahlâk ilahilerini boğan makine gıcırtıları"nın olmadığı ideal bir geçmiş tasavvurundan yola çıkarak "ruhçu sosyalist" nizamının temelini atar.

Topçu'nun "siyasi" projesini kaleme aldığı satırlar mistik-felsefi dünyadan rasyonel gerçekliğe doğru bir kaymanın izlerini taşır. Detaylı bir ıslahat programı olarak okunabilecek satırlarında, "otoriteli ve

mesuliyet ruhunu yaşatabilecek [milli] devletin" öncülüğünde her alana nüfuz edecek bir değişim öngörür. Kooperatifçiliğe dayanan, küçük ölçekli tarımsal üretimin öncülüğünde ilerleyecek milli iktisat tasavvurunu, iş/hareket ahlâkıyla donattığı "namuslu adam" ideali üzerinden kuran Topçu, madde (iktisat) ve ruhun (ahlâk) bütünleştiği sosyalist bir ahlâk nizamı önerir. Böyle bir bütünleşmenin bireysel düzeydeki yansımasınıysa ruh-beden birliğinde somutlar. "Ruhçu iktisat" insanın "iktisadi hareketi" bu birliğin sınırları dahilinde düzenlendiği ölçüde, namuslu adamı yeniden üretecek, kalkınmayı garantileyecektir.

Topçu "ahlâk inkılabı"nın taşıyıcılığını, cemiyet karşısında isyan/başkaldırı iradesini kullanabilen "millet mistikleri"ne yükler. Maddi dünyadan ve kendi benliklerinin esaretinden özgürleşmiş ve fakat bunun ötesinde mesuliyet duygusuyla milletin kurtuluşunu da görev edinmiş "büyük ruhlar" olarak resmeder millet mistiklerini ya da Bergson etkisini takip ettiğimiz satırlarından anlaşıldığı üzere tarihin akışını değiştirecek "sıçrama"nın özneleri. "Erginliğe kavuşacak milletlerin... güdülmeye ihtiyacı" olduğunu söyleyecektir. Millet iradesinin yaratımını olduğu kadar "kullanımı"nı da "halka rağmen halk için çalışa[cak]" mistiklere teslim eder, bir nevi Platoncu bilgeler yönetimi önerir. Farklı felsefi-politik öncüller etrafında şekillenmekle birlikte, Topçu'nun halkın iradesi karşısında tereddüdünün, yukarıdan aşağıya ilerleyen seçkinci değişim modeliyle Kemalist inkılabın yöntemsel güzergâhının çok da dışında durmadığını not düşmeli.

Topçu son yıllarında derin bir karamsarlık içerisindedir; düşünsel-"politik" anlamdaki yalnızlığı, memleket meselelerine dair ümitsizliğini perçinler. Millet mistiklerinin öncüsü olarak gördüğü, hayranlıkla andığı Mehmet Akif'in "Yürekler merhametsiz, duygular süflî, emeller hâr!" mısrasıyla resmeder manzarayı. Kurtuluş için tek ümidi, üçüncü bir dünya savaşı, büyük bir yıkımın açacağı yeni bir sayfadır artık.

AYLİN ÖZMAN



Behice Boran
(1910-1987)

Behice Boran'ı anlatan en iyi fotoğraf, 1979 1 Mayıs yürüyüşündekidir. İstanbul'da sokağa çıkma yasağı var, sendikacılar gözaltına alınmış, sıkıyönetim göz açtırmamaya kararlı. Behice Boran ve bir avuç TİP'li, Merter'deki DİSK genel merkezinden Taksim'e yürümek üzere sokağa çıkarlar, Behice Hanım koyu renk etek-ceketi, topuksuz ayakkabıları, kemik çerçeveli gözlükleri, beyaz saçlarıyla kortejin önündedir. Silahlı askerlerin komutanı yüzünü yüzüne yaklaştırmış bir şeyler söylerken onun karşısında öyle bir durur ki, adama acırsınız. Behice Boran, çetin cevizdir. Gösterişsiz bir cesareti, gürültüsüz bir kararlılığı vardır.

Bursa'da, orta halli bir ailenin üçüncü çocuğu olarak dünyaya geldi (Boğa burcu, tabii ki!). Birinci Dünya Savaşı sonrası, aile İstanbul'a taşındı ve Behice, Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'ni bitirdi. Bir süre Manisa'da İngilizce öğretmenliği yaptı.

Burslu olarak Amerika'ya, Michigan Üniversitesi'ne gitti. Burada sosyoloji okurken, Marksizmle tanıştı. Bu tanışma, tesadüfi bir karşılaşma değil, bilinçli bir arayışın sonucuydu. "Benim sosyolojiyi seçmemin sebebi, Türkiye'nin kalkınmasını sağlayabilmek için toplum hakkında bilgi edinmekti" diye anlattı sonradan. 1941'de Ankara'daki Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi'ne doçent olarak atandı. Milli Eğitim'e "liselerde bile ders vermemeli" raporu gitmişti çoktan ama Hasan Âli Yücel vardı arada. Niyazi Berkes'le birlikte, sosyoloji bölümünü kurdular. 1948 yılındaki tasfiyeye kadar burada dersler verdi (bu dersler o kadar popülerdi ki, Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin asistanları izlemeye gelirlerdi), saha çalışmaları yürüttü, akademik yayınlar yaptı ("Toplumsal Yapı Araştırmaları" çalışması, Türkiye'de sosyolojinin temellerinden biridir) ve önce *Yurt ve Dünya*, sonra da *Adımlar* dergilerini çıkaran ekibin içinde yer aldı.

1942'de Türkiye Komünist Partisi'ne katıldı. *Tan* gazetesinde, *Görüş* dergisinde yazıları yayımlandı.

Fakültenin dekanı Enver Ziya Karal'ın hazırladığı bir rapor, dört öğretim üyesinin (Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Pertev Naili Boratav) komünist oldukları için fakültede ders vermelerinin sakıncalı olduğunu bildirdi ve 3 yıllık bir hukuk ve sinir mücadelesine rağmen (bu mücadelenin berbat bir boyutu da, Danıştay kararıyla fakülteye dönen öğretim üyelerinin kışkırtılmış milliyetçi öğrencilerin saldırılarına uğramalarıydı) 1948'de tasfiye tamamlandı.

Bu süreçte, 1946'da Ankara Radyosu'nda çevirmen olarak çalışan Nevzat Hatko ile evlendi. Nevzat Hat-

ko'nun da işten atılmasıyla, işsiz kalan karı-koca, İstanbul'a taşındı. Behice Boran eşinin açtığı tercüme bürosuna gelen ticari tercümeleri yaptı.

Türk Barışseverler Cemiyeti'nin kurucularından biriydi ve 1950'de Kore savaşına asker gönderilmesini protesto amacıyla TBMM Başkanlığı'na telgraf gönderdiği için hapse atıldı. 15 ay hapis cezasına çarptırıldığı sırada hamileydi, oğlunu hapishanede doğurdu, doğumdan sonra 6 ay daha oradan çıkamadı.

1951'de başlayıp iki yıl aralıksız devam eden TKP tevkifatında yeniden gözaltına alındı, serbest kalalı henüz 4 ay olmuştu, 5 ay daha tutuklu kaldı.

Demokrat Parti iktidarının baskısı altında, TKP ikiye bölünmüş, komünist hareket görünmez hale gelmişti. Başka pek çok parti üyesi gibi Boran da bağlantılarını kaybetti, evine çekildi.

1961'de, "uzun altmışlar" denen dönemin başında, yakın arkadaşı ve yoldaşı Mehmet Ali Aybar ile birlikte, sosyalist sendikacılarla temas kurdular. O yıl Türkiye İşçi Partisi kuruldu, 1962'de Aybar partinin genel başkanlığını üstlendi. 1965 seçimlerinde Boran TİP Urfa milletvekili olarak meclise girdiğinde 55 yaşındaydı.

1960'ların sonuna gelindiğinde, Behice Hanım ile partideki TKP'lilerden fazlasıyla tedirgin olan Aybar arasında ciddi görüş farklılıkları başlamıştı. Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali sonrası Aybar'ın benimsediği "güleryüzlü sosyalizm" çizgisi, Behice Boran için çok "fazla"ydı ve onun ülkedeki anti-komünist havayı beslediğini düşünüyordu. 1969 seçimlerinde uğranılan hayal kırıklığından sonra, Aybar genel başkanlıktan çekildi, 1970'te

yapılan Dördüncü Kongre'de Behice Boran genel başkan seçilerek cumhuriyet tarihinin ilk kadın parti lideri oldu. Paşa torunu Aybar'ın "şarman"ına ve esnekliğine sahip değildi, cazibe ve parıltısıyla değil, kararlılığı ve güvenilirliğiyle biliniyordu. Partinin başına geçmesi, yükseliş sırasında değil, seçim yenilgisinden sonraydı.

1970 kongre kararları, Behice Boran'ın 1960'lardan beri itiraz ettiği MDD çizgisini açıkça eleştiren maddeler içeriyordu. Boran ta 1962'de *Yeni Ufuklar* Dergisinde yayımlanan yazısında, aydınları (ve genel olarak "kadro"yu) toplumsal yapı ve üretim ilişkilerinden bağımsız bir faktör olarak görmenin yanlış olduğunu söylemişti. Ona göre milli-demokratik devrim için aydınları değil, sosyalist devrim için işçileri örgütlemek gerekiyordu.

Bir yıl sonra, 12 Mart ertesinde parti kapatıldı, gerekçesi 1970 kongre kararlarında Kürt halkının varlığının tanınmasıyla ilgili maddeydi. Boran meşhur 141. madde gereğince 15 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

1974 affıyla serbest kaldı. Bu sırada 64 yaşındaydı. Yalçın Küçük TİP'i yeniden kurma önerisiyle geldiğinde, "Benden bir şey olmaz artık" cevabını verdi. Kocası felç geçirmişti, kendisi yorgundu. Yine de, 1975'de kurulan yeni TİP'in genel başkanlığını kabul etti. Resmî TKP'nin layıkıyla yerine getiremediğine inandığı misyona, Sovyetler nezdinde Türkiye'nin esas KP'si olarak tanınmaya talipti. 12 Eylül yaklaşırken, "tam boy faşizme gidildiği" uyarıları yaptı.

1980 darbesinden sonra gönülsüzce yurtdışına çıktı. TİP ile TKP'nin birleştiklerini açıkladıkları basın toplantısından 3 gün sonra, Brüksel'de öldü.

Sevgi Soysal, "bütün gücünü en gerekli yere saklamak akıllılığını gösteren sağlıklı kişilerden" diye yazmıştı hakkında. Erkeklerin egemen olduğu bir siyasal dünyada, erkeklerin egemen olduğu sosyalist harekette silinmez bir iz bıraktı.

AKSU BORA



Kemal Tahir
(1910-1973)

İsmail Kemalettin Demir –soyadı olarak Tipi ve Benerci'yi de kullanır–, bugün hepimizin bildiği haliyle Kemal Tahir, 1910 yılında İstanbul'da doğdu. Babası II. Abdülhamit'in yaverlerinden Tahir Bey, annesi Nuriye Hanım; evliliklerinin aracısı da yine II. Abdülhamit'in kızlarından Naile Sultan'dı. Padişaha ve çevresine bu yakınlık başlarına iş de açtı: Tahir Bey'in rütbesi İttihatçılar tarafından düşürüldü ve emekli edildi. Padişah tarafından "bilabedel" verilen –Kemal Tahir'in de doğduğu– ev de elinden alınacakken Tahir Bey, evi İttihatçılardan "satın alarak" kurtardı.

Ailesiyle birlikte imparatorluğun çeşitli yerlerini dolaşan Kemal Tahir, Mütareke'nin ardından aile İstanbul'a yerleşince önce Cezayirli Hasan Paşa Rüştiyesi'ne, sonra Galatasaray Mektebi Sultanisi'ne girdi. Annesinin ölümü ve babasının yeni bir evlilik

yapması üzerine okulu bıraktı ve hayata atıldı: Zonguldak'taki kömür işletmelerinde ambar memurluğu, İstanbul'da avukat kâtipliği...

1930'ların başında gazetecilik macerası başladı. *Haber*, *Son Posta*, *Vakit* gibi gazetelerde musahhihlikten röportaj yazarlığına her işi yaparken, bir yandan da şiir yazdı. Aynı dönemlerde kendi dergisini çıkardı: *Geçit*. Amacı, Cumhuriyet devrimlerine sahip çıkmaktı.

Ne var ki 1935 yılı, ileride kendi dergisini bile kötüleyeceği bir "dönemeç" oldu onun için: "Gözlerimin içi sızlıyor eski halime. Ne saçmaymış düşüncelerim. Hele kocaman *Geçit Mecmuası* kepazeliğini bir düşün." Onu bu noktaya getiren, Marksizmle tanıştıransa kaldığı pansiyondan komşusu, TKP'nin kurucularından "Sarı" Mustafa Börklüce'ydi. İlerleyen günlerde Nâzım Hikmet ve Kerim Sadi ile de tanışınca bu yeni dünyanın kapıları ardına kadar açıldı: "Yarım yırtık bilgili kafama birçok kocaman meseleler yığdılar. Kant, Dekart, Niçe, Engels, hatta Marks bomboş kafamda koşmaca oynuyorlar. Demokrasi, Liberalizm, Komünizm, Bolşevizm, Faşizm, Hitlerizm, Emperyalizm fır dönüyor etrafımda."

Yeni dönemde üzerindeki Nâzım Hikmet etkisi çokça hissedilmeye başladı; fikrî etkinin yanı sıra şiirlerinin biçim ve içeriği de Nâzım'ın şiirlerine benziyordu artık. Sonraki yıllarda şiirden düz yazıya geçişi de yine onun telkinleriyle oldu. Zaten kendisi de "ustasının" şiirlerini aşamayacağı görüşündeydi.

1938'de Donanma Davası'nda, aralarında Hikmet Kıvılcımlı ve Nâzım Hikmet'in de bulunduğu kişi-

lerle beraber yargılandı. "Kitaplar vasıtasıyla fikrî telkinlerde bulunduğu" iddiasıyla suçlandı. Telkinle suçlandığı kişi bahriyede görevli kardeşi, "vasıta" olan kitaplarsa Sabahattin Ali'ninkilerdi. İstanbul, Çankırı, Çorum, Kırşehir, Malatya cezaevlerinde 12 yıl yattı. Oradan Fatma İrfan'a yazdığı mektuplarda okuyup yazmak için bolca zamanı olduğundan duyduğu mutluluğu dile getirdi ara ara. Oysa "her şey" o kadar da güllük gülistanlık değildi, hiçbir şey olmasa bile önünde uzun hapishane günleri vardı. Romanlarının taslak çalışmalarını yaptığı, binlerce not aldığı hapishane günleri 1950'de çıkan genel afla bitti. *Sağırdere, Esir Şehrin İnsanları, Rahmet Yolları Kesti, Yediçınar Yaylası, Köyün Kamburu, Büyük Mal* ve polisiye çevirileri hapishanede "demlenen" eserleriydi bir bakıma.

1955'te yine tutuklandı, bu kez suçlama 6-7 Eylül olaylarında komünistlerin –ve dolayısıyla Kemal Tahir'in de– dahli olduğu yönündeydi. Altı ay kadar Harbiye'de yattıktan sonra suçsuz olduğu anlaşıldı.

1960'lı yılların başından itibaren Kemal Tahir'in dünyasında *Devlet Ana*'dan *Yorgun Savaşçı*'ya önemli eserlerini de yayımlayacağı, romancı olarak Yunus Nadi ve Türk Dil Kurumu ödüllerini kazanıp yükseleceği yeni bir dönem daha başladı. Bu yeni dönemde Halit Refiğ ve Metin Erksan başta olmak üzere sinemacılarla da daha yakın bir temas halindeydi. Bu temas karşılıklı bir etkiye dönüştü ve uzun yıllar devam etti. Mesela Tahir'in ölümünün ardından Refiğ, *Yorgun Savaşçı*'yı televizyona uyarladı. Ancak kayıtlar, resmî tarihe aykırı düşen noktalar olduğu gerekçesiyle 12 Eylül rejimi tarafından yaktırıldı.

Turgut Özakman ve Kerim Aydın Erdem'in çabalarıyla saklanan bir nüshaysa 1993'te ortaya çıktı.

Kemalizmle barışık olduğu ilk dönemden Marksizme yöneldiği ikinci dönem arasındaki geçiş kadar keskin olmasa da, Tahir'in Marksizmi "yorumladığı" ya da bir başka ifadeyle "yerel şartlara göre yeniden ele alınabileceğini teklif ettiği" bu üçüncü dönem de kendi içindeki çelişkileriyle başlı başına ilginçti. Öyle ki iş, "Türk sosyalistleri[nin] Türk burjuvalarıyla iş birliği yapmadan hiçbir varlık gösteremeyeceklerine" kadar gidiyordu ya da Türkiye'ye sosyalizmin "devletten yani yukarıdan geleceğine"

Yine bu dönemde, önceleri Tahir'in politikayla-edebiyat arasında daha çok toplumcu gerçekçi bir zeminde kalarak kurduğu bağ, bu sefer son dönem Osmanlı-erken Cumhuriyet döneminin kavramlarının, birtakım tarihsel anlara karşı yerleşmiş ve kemikleşmiş kabullerin yeniden yorumlanmasına dönüştü. Bu yaklaşımlar da tıpkı Marksizm ve Türkiye toplumu eşleşmesindeki yorumlar gibi çokça tartışıldı. Başta Asya Tipi Üretim Tarzı'ndan esinlenerek yarattığı "Kerim Devlet" kavramı ve Osmanlı Devleti'nde toprağın devlete ait olduğu fikrinden yola çıkarak, imparatorluğun "sınıfsız ve kaynamış" bir kitleden oluştuğu fikri olmak üzere Kemal Tahir'in çoğu tezine uç noktalardan yorumlar geldi. Bir uç, bu görüşlerin bırakın solun herhangi bir "tonunda" olmasını, basbayağı "anti-komünist" olduğunu dile getirdi; diğer uçtan, örneğin Metin Erksan, Tahir'i "Türk düşüncesinin en özgün ismi" diye niteledi. Murat Belge ise ifrat ve tefrit arasındaki tüm bu yorumların dışında kalan bir görüşteydi: "Kemal Tahir'i sağ rahatça

kendi düşünüşüne eklemleyebilir" ancak "mümkün olan en 'sol' yorumu ise, dünya görüşünde devlete 'iyilikperver özne' olarak yer veren sosyal demokraside mümkündür."

Kemal Tahir 1973 yılında, tüm bu "savaş alanının" ortasında hayatını kaybetti. Kavramlar üzerine düşünürken yarattığı çelişkiler, bu çelişkilerden ortaya çıkan aydınlanmalar ve açmazlar kadar, yeni yollar açmak için hissettiği şevk ve heyecan da onun düşünce dünyasını aralayabilmek için bir ipucu olarak önümüzde duruyor hâlâ.

EMRE BAYIN



Nihat Erim
(1912-1980)

Nihat Erim bir köktür. Darbeci filizlerin kökü, Türkiye'ye has nasyonal sosyalist (şimdilerde ulusalcı denilen) sarmaşıkların kökü, bürokratik oligarşinin kolay saf değiştiren amfibi figürlerinin kökü, devletin çelik çekirdeğinde leblebiliğe memur kamu hukukçularının kökü...

Amfibi dedik: Solun isotlu sularında, sağın kezzaplı neminde, ulusalcıların tekçi topraklarında nevş-ü nema bulmayı bildi. Ona bakarak Baykal'ın yüzündeki meşum nuru görürüz, Ecevit'i bulduracak el fenerine kavuşuruz, Perinçek'i afişe edecek spotların şarteline ulaşırız. Cumhuriyet'in adanmış pozu kesen bürokratı da odur, cumhuri ilkeleri yerle bir edecek ihanet figürini de onda belirir basit bir yüzey kazısıyla. Ecevit ve Baykal'da vehmedilen "parlak genç dâhi" mankenlerinin de prototipidir, Demirel'in üstlendiği sağ oportünizmin ("dün dün-

dür bugün bugündür") baş döndürücü taraf, konum, fikir ve ahlâk değiştirme becerisiyle donanmış siyasi tipinin de.

Kandıra'da 1912'de doğdu. Aile eğitime Galatasaray'da başlatacak kadar iktisadi ve kültürel sermaye sahibi: Eşraf (bir lakapları Kahvecioğlu) ve ulema (diğer lakabı Kadızâde) sınıfından. Osmanlı'nın ayrıcalıklı zümrelerinden askeriye eksiğini ise 12 Mart paşalarına hizmetle tamam etti. Başlangıç serveti çoksa ömür de bereketlenir, '39'da doçent, '41'de (30 yaşındayken) kamu hukuku profesörü oldu.

İnönü tedrisatına alındığında, iktidara yürüyen Demokrat Parti'yi durdurmak için "Hürriyet ilahesine bazen şal örtülebilir" incisini yumurtladı; Carl Schmitt'ten belki, "Demokrasi için her fedakârlık elzemdir, demokrasinin kendisi bile" diyen Rossiter nam erken neocon'dan kesinlikle haberdardı. Aziz Nesin hicvi ona "Şalcı" lakabını taktı hemen.

İnönü onu evvela 1945 San Francisco Konferansı heyetine kattı: Böylece İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya nizamında Türkiye'nin yerini, gücünü, repliğini, işlevini belirleyen görüşmelere şahit oldu. Ömrünü bu repliğin ve işlevin gereğine adadı.

Çok partiye geçilirken önce vekil oldu, sonra inşaattır, binadır, şehirdir anlamasa da bayındırlık bakanı. İşi kıvıramasa bile başbakan yardımcılığına terfi etti 1950 değişiminin eşiğinde; bugün yapamaya yapamaya yükselen bürokrat ve siyasetçi tiplerin de köküdür.

Siyasette sadece basit kadro değil doktrinerdi de, yazarlığa baş yazar olarak başladı. San Francisco görgüsü ona seçim meydanlarından "Küçük Amerika" nutukları attırdı.

Yazarlık yıllarında bir toplumsal tipe düşmanlığını ilan etti: Hayırcılık. "Hayır!" diyenler onun gözünde "veba gibi, zehirli yılan gibi" kişilerdi, evet efendimci bir ulus hülyasıyla yananlar için hayırcıdan daha fena ne var? "Menfi adam" yazısıyla hastalığın ilacını açıkladı: "Ağzına yumruk tıkılır." Özgüvenin kaynağını hocası Nermin Abadan Unat tespit eder: Kibirli. Kendini beğenmiş. Elitist.

Yakın dönemde Kılıçdaroğlu için dillendirilen "Gandhi" ilhamcılığının da köküdür. DP'ye karşı 1954 seçimlerinde alınan hezimet üzerine "Gandhi Politikası" diye bir şey uydurdu. Bu icadına İsmet Paşacılar tepki verince, Menderes'in dümen suyuna yöneltti siyasi kayığını. "Mevzubahis devlet ise gerisi teferruattır" oligarklığının gereği olarak Menderes de Kıbrıs işlerinde onun kamu hukukçuluğuna davetiye çıkardı; 1960 tarihli "Kıbrıs Anayasası"nın hazırlayıcılarından.

27 Mayıs sonrasında Kurucu Meclis'i çok arzuladı, İsmet Paşa yol vermedi. Paşa'nın gücünü anlamış olacak ki kayığı yeniden CHP limanına çekti.

Gel zaman git zaman sol sosyalist "Hayır" rüzgârları esmeye başladı, Kürtler "Doğu Ocakları"ndan zuhur etti, TİP siyasal sahnede, sosyalist gençlik sokakta boy gösterdi. Ordu da 12 Mart'ta nizamı alemi ihya için süngülere asılı Atatürk filigranlı mektuplarıyla siyasete el koydu. Erim behemahal "beyin takımı"na dahil olundu, darbenin başbakanıydı artık. Rivayet o ki askerler onu, TBMM albümünü harf harf tarayarak buldu: A'dan başladılar, bu olmaz, bu olmaz... diye ilerlediler, Kocaeli'ye gelince hah bulduk, dediler. Belli ki adını hatırlamak için albümü kullanmışlardı, yoksa daha 15 harf vardı.

Askerin elişi 1961 Anayasası'nı yine asker "fazla hürriyetçi" buluyordu, askerin görevden uzaklaştırdığı Demirel gibi tıpkı. "Fikri iktidarda kendi uzakta/zındanda" çağı böylece başladı. Sevenlerine bakarsak hiç istemedi başbakanlığı, fakat 22 Nisan 1971'de TRT'de yeni lakabına kavuşacağı lafı yumurtlayacak kadar sevmişti işini: "Alınacak tedbirler balyoz gibi kafalarına inecektir."

Sıkıyönetim ilan edildi, operasyonlar başladı. Nurhak, Kızıldere... "Balyoz"culuğu doktrinerliğini unutturmadı elbet, "1961 Anayasası lüks" sözüyle '80 cuntasının başındaki Evren'e ilk sufleyi o günden verdi. Böylece "hürriyet ilahesine şal örtme" muradına ermişti ama şalın sahibi değil tutucusu olarak.

Kimse ona sormamıştı ya Mendereslerin idamına açıktan karşıydı. Denizlerin idamına ise başbakanken karşı çıkmadı, bir-iki naz niyaz sekansını saymazsak. "Bu (idam) hükümetin değil, parlamentonun konusu" herzesiyle nizamı alemcileri esafili şarkla harmanlayıp "mevzu başka" makamından teraneler söyledi. 17 Nisan'da başbakanlıktan istifa etti. Etti ama "idamcı"lıktan kurtulamadı, 6 Mayıs'ta üç fidan darağacına asıldı, o 22 Mayıs'a kadar müstafi de olsa görevdeydi. Halk hafızasının Kiramen katibi Aşık Mahzuni, "Erim erim eriyesin" plağını çıkarıp Cumhuriyet devrinin en ağır beddualı taşlamasıyla Erim'in iddianamesini hazırladı.

Müstafi terekesinde sadece "Balyoz" cinayetleri ve idam değil, egemenlerin arzuladığı zorba devlete has anayasa değişiklikleri de vardı. Nadir Nadi onu "Sol, Atatürkçü" diye alkışlamıştı, gel gelelim o başbakanken başka bir kamu hukukçusu, Mümtaz Soysal ha-

pisteydi. Solcu Erim ise Soysal komünist kalır elbet. 12 Eylül sonrasının Kozakçıoğlu gibi, Demiral gibi bürokratları da onun eteğinden düşmedir.

Kontenjan senatörü sıfatıyla istirahate alındı 1977'ye kadar. Sosyalist örgütler peşine düştü. 15 Temmuz 1979'da bombadan kurtuldu. 19 Temmuz 1980'de Devrimci Sol militanlarınca çapraz ateşe alındı. Saldırı onun sadece devlet çekirdeğinde bir leblebi olmadığını, insan da olduğunu kanıtladı. Öldü yani.

ALİ DURAN TOPUZ



Osman Bölükbaşı
(1913-2002)

"Meydanlarda 'rahman' diye alkışlarsınız, sandık başına gidince şeytana sarılırsınız."

"Doğru söylüyorsun!"

"Ben doğruyum ama ne çare, ah bir de sizi doğru yola getirebilseydim, harmanı bol tanesi az milletim benim! Sapı uzun, tanesi kıt Türk milleti; meydanlarda veriminiz bol, benden alkışlarınızı esirgemezsiniz, ama sandık başına gidince başkasına oy verirsiniz."

Bir mitinginde kitleyle arasındaki bu atışma, Osman Bölükbaşı'nın "olayını" özetler. Osman Bölükbaşı adı, Türkiye'nin siyasi kültüründe, seçimlerde oya dönüşmeyen ilginin, nafile ajitasyonun simgesidir.

Akis dergisi 1956'da "Osman Bölükbaşı efsanesi"nden söz etmişti. Konuşma şehvetiyle yaratılmış bir efsaneydi o; rekoru, Düzce'de bir mitingde 8,5 saat konuşmasıymış.

1946'da, çalıştığı Kandilli Rasathanesi'nin müdürü, onu Demokrat Parti kurucularına "Ağzı iyi laf yapan adam, size lazım olur" diye tavsiye etmişti. Siyasi kariyerine belagat şöhretiyle başladı. DP'nin ilk genel kongresinde yaptığı konuşmada İsmet İnönü'den "kızıl sultan" diye bahsederek ilk söz skandalını yarattı. Hemen bir yıl sonra, DP yönetimini iktidara karşı yeterince sert bulmayarak partiden ayrılıp 1948'de Millet Partisi'ni kuranlar arasında yer aldı. 1949'da İnönü ve Celal Bayar'a suikast hazırlama iddiasıyla kısa bir süre tutuklu kaldı; bu vaka "müfteri, tertipçi ve jurnalci" dediği Bayar'a ve DP'ye öfkesini biledi.

1946 seçimlerinde Yozgat'ta şu manzum sloganı dillendirmişti: "*Sesimiz gür olacak / Vicdanlar hür olacak / Efendi bir olacak / O da millet olacak.*" Milli iradeci popülizmin tutkulu sözcüsüydü. 1947'de bir konuşmasında şöyle demişti: "Dumlupınar, Sakarya günlerinde olgun denilen Türk milleti neden dolayı 23 senedir taçsız ve tahtsız sultanlar tarafından idare ediliyor?" DP iktidarı dönemini de "Sazlar aynı saz telleri değişti; yumruk aynı yumruk eller değişti" diye tanımlayacaktır.

Popülizminin diğer yüzü, milliyetçi-muhafazakârlığı ve taşralılığıydı. Büyük şehirlerin "züppeliğine" karşı "Anadolu insanının" çilesini, tevekkülünü ve sadeliğini romantize etti. "Bir köylü, bir halk çocuğu olduğunu" hiçbir zaman unutmadığını, "bu toprağın insanı olarak kaldığını" söylüyordu: "Ben bu boz toprağın uşağıyım. Sarayım çalı dibidir! Siyasette davam, hayattan nasibini almamış, benzi sarı ve boynu bükülklerin davasıdır." Toprağı, çalısı dediği yer, Orta Anadolu'ydu. Kırşe-

hir'in bir köyünde doğmuş, İstanbul Erkek Lisesi üzerinden gittiği Fransa'da Nancy Üniversitesi'nde matematik okumuştu. Buna "rağmen" kökünden hiç kopmadığıyla övünürdü. Samet Ağaoğlu'nun *Aşinâ Yüzler*'deki nefis Bölükbaşı portresine koyduğu başlık "Orta Anadolu'nun adamı"dır; onu "doğduğu, büyüdüğü topraklara benzeyen insanlardan" diye tarif eder.

Bölükbaşı'nın liderlik ettiği partiler de, Orta Anadolu'nun yaşattığı partiler oldu. Orta Anadolu taşrasına, köylüye, küçük çiftçiye, küçük esnafa dayanan partiler... 1950 seçimlerinde MP'nin tek milletvekili olarak meclise girdi; basında "nazar boncuğu" dediler. Kırşehir, kalesiydi. 1954 seçimlerinde de Kırşehir'den adeta şahsen birinci parti olarak çıkması üzerine, Cumhuriyet tarihinin hâlâ parmak ısırtan partizanlık örneklerinden birini vererek Kırşehir'i ilçeliğe düşürdüler.

Bu arada 1953'te laikliğe aykırılık suçlamasıyla kapatılan (Bölükbaşı'nın kendisi "dine hürmetkâr laik" cinsindendi) MP'nin yerini Cumhuriyetçi Millet Partisi, sonra 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CMKP) almıştı. Bölükbaşı, DP iktidarını "Köye çeşme getirdiler ama adalet, müsavat ve hürriyet çeşmelerini kuruttular" diye suçluyordu. Bunlar onun hafif ve insaflı sözleriydi. "Sert" muhalefetin markasıydı. Cihad Baban'ın aktardığı sözle, "politikacı değil, ısırgan otu..." 1957'de TBMM'ye hakaretten tutuklandı, 1957 seçimlerini hapisteyken kazandı. 1959'da bir defa daha hapis cezasına çarptırıldı.

27 Mayıs darbesini "hürriyet ve fazileti iktidara getirecek bir nizam" diye selamladı. Kurucu Mec-

lis'te yer aldı. Fakat normalleşme sürecinde Milli Birlik Komitesi'nin parti yöneticileriyle yaptığı yuvarlak masa toplantılarını protesto etti; 1961 seçimlerinden sonra CKMP'nin İnönü'nün koalisyon hükümetine katılmasını protesto etti; CKMP'yi bırakıp yeniden kurduğu Millet Partisi 1965'te Suat Hayri Ürgüplü'nün koalisyon hükümetine katılmasına rağmen kabineye girmedi ve bu hükümete de veryansın etmekte geri durmadı. Komünizme zemin hazırlamakla suçladığı TRT yayınlarını protesto etti; genel müdür Adnan Öztrak'ın görevden alınmasını takıntı haline getirdiğinden, "TIRT Osman" lakabı taktılar kendisine. O ara *Hürriyet* gazetesinde "ebedi muhalif, her şeye, herkese hatta kendine bile karşıt olan bir siyasimiz" diye anılmıştı.

Yine Samet Ağaoğlu, sesinin rengi olsa simsiyah olacağını yazmıştı; Bölükbaşı renkli, nüktedan kişiliğinin ardında siyahtı, hep olumsuzdu. Taşralının, galiba en çok da kasabalının, değişen ve hızlanan dünyadan hoşnutsuz, tedirgin, karamsar gündelik (ve kronik) muhafazâkarlığının temsilcisiydi. Siyaset arkadaşları, buna geçimsizliğini ve ben-merkezciliğini de ilave ederler. İtibar görmeyi her şeyden çok önemser, karşılamayı, kalabalığı kâfi görmezse somurturmuş. Fuat Arna, uğradıkları köylerde bir tavuk buldularsa, "Başkanınız size lazım" diyerek kendi yediğini aktarır! 1973'te, henüz 60 yaşında aktif siyasetten çekilmesini, bu "zor kişilik" problemine de bağlamalı.

Bir de tabii, temsil ettiği milliyetçi-muhafazakârlık cinsinin eskimesine... Bıraktığı CKMP, Alparslan Türkeş'in liderliğinde, Milliyetçi Hareket Partisi adını aldı ve anti-komünist mücadeleye

adandı. Tipik bir anti-komünist olan Bölükbaşı, Türkeş'le ahbaplığını ölümüne dek sürdürdü. Kıdemli siyasetçi olarak, siyasi magazinin konusu olmayı da sürdürdü.

Onun asıl magazin olayı, 1963 Ekim ayında intihar girişiminde bulunduğunda, bunu şarkıcı Behiye Aksoy'la arasındaki imkânsız aşka bağlayan dedikodulardı. 1960'ta yazdığı bir şiir bestelenip Behiye Aksoy tarafından seslendirilmiş, ancak Bölükbaşı dava açıp icrasını durdurmuştu. Şarkının adı: "Geçelim güzelim gel bu sevdadan..."

TANIL BORA



Mehmet Mihri Belli
(1915-2011)

Türkiye komünist tarihinin köşe taşlarından, 1940'ların TKP'lisi bir "eski tüfek" Yunan İç Savaşı'nda "Kapetan Kemal" Sosyalist devrimden önce anti-feodal ve antiemperyalist mücadele verilerek tam bağımsızlığın sağlanması gerektiğini salık veren milli demokratik devrim (MDD) tezinin ve hareketinin Türkiye'deki öncüsü.

Komünizmle, Robert Kolej'den sonra eğitim almaya gittiği ABD'de tanıştı (geçmişini bilmediği Vedat Nedim Tör ile de). Döndükten sonra Türkiye'deki komünistleri aradı ve bir ay kadar sonra TKP'li oldu (1940). 1943'te TKP Merkez Komitesi'ne dahil edildi. 19 Mayıs 1944'te, Süleymaniye Camii'nin iki minaresi arasına "Saraçoğlu Faşisttir" yazılı bir pankart asma teşebbüsü sonrasında "tescillendi" Mahpusluk yaşadı.

Hapishaneden çıkınca yurtdışına kaçtı. 1947'de

Demokratik Ordu saflarında Yunan İç Savaşı'na (1946-1949) katıldı, komutanlık yaptı. İki kez ağır yaralandı. Yunan Halk Kurtuluş Ordusu'nun marşını birliğindeki Türkçe konuşanlara söylettmek için Türkçeleştirdi, marşta geçen Yunanistan ifadesini "vatan" olarak değiştirerek. *Rigas'ın Dediği* gibi, kendisini bir Balkan kurtuluş mücadelesi içerisinde gördü.

1950'de yurda döndüğünde bir süre hapis yattı. İleride evleneceği Sevim Tarı'yı takip eden emniyet güçlerinin marifetiyle birçok TKP'linin hüküm giyeceği 1951 Tevkifatı'yla tekrar içeri girdi, 1958 yazına kadar. Sorguda çözüldüğünü düşündüğü Zeki Baştımar ile bir kopma yaşadı. Şefik Hüsnü'nün de hayatını kaybettiği dönemde Baştımar yurtdışına çıktı, "Dış Büro" adıyla TKP mührünü elinde tuttu. Dış Büro'nun 1962'deki konferansında adı "likidatörlerin baş aleti"ne çıkmış olan Belli, Türkiye'de kaldı. Aynı yıl, birkaç on bin satış rakamına sahip *Yön*'ün okuyucu köşesinde "Mehmet Doğu" müstear adıyla yazdığında belki de sesini en geniş kitleye duyurdu: Ülkenin öncelikli meselesi, ilericileri feodalizme ve emperyalizme karşı milli bir cephede buluşturmaktı.

Bu ses, kimi isimler üzerinden de olsa işçi sınıfı mücadelesini öne çıkaran TİP'e bir itirazdı. Kimi TİP'lilerin ise Belli ve onun gibilerin sola müdahalesine itirazı vardı. Mücadelede geri kalmış gördükleri bu isimleri "eski tüfek" olarak andılar. Belli, 1965'te *Yön*'de bir kez daha göründüğünde bu yok sayışı tersine çevirircesine "E. Tüfekçi" mahlasını kullandı. Önceki mahlası da ("Doğu") bir tercihe işaret ediyordu elbette. E. Tüfekçi imzalı bu yazısında emper-

yalizmin bir görünümü olarak Batıcılığı karşısına aldı, bir Doğulu olarak. Ona göre "Marksist ihtilalcide dahi mevcut" bulunan "milli gurur" kırmak, evrensel kültürü tekeline alan emperyalist Batı'nın amacıydı.

Belli, benzer günlerde ve aynı mahlasla Roger Garaudy'nin kimi metinlerini *Sosyalizm ve İslamiyet* adıyla çevirenlerden oldu. Diğer çevirmen Doğan Avcıoğlu ile 1965-1966 yıllarında birbirlerine pek yakınlık gösterdiler. İkisi de bir "milli kültür" unsuru ve Doğu'nun dini olarak İslâm'ı önemsedi, Batı emperyalizminin karşısına koydu, onda bir direnç aradı. Arayış, kavramsal sorunları, teorik açmazları beraberinde getirince aramayı sessizce bıraktı.

Belli'nin *Yön*'deki en önemli yazısı, "Demokratik Devrim: Kimle Beraber, Kime Karşı?" (1966) başlığını taşıdı. *Milli Demokratik Devrim* (1970) kitabına temel teşkil edecek bu yazı, 1962'deki yazının gelişmiş haliydi. "Sosyalizmin bilimi" esas alındığında Türkiye'de sosyalizme varmak için önce "Türk milli bağımsızlığını gerçekleştirmek" gerektiğini (tam bağımsız ve gerçekten demokratik Türkiye!), bunun için asker-sivil zümre dahil devrimcilerin güç birliğinin zorunluluğunu vurguluyordu. Öte yandan *Yön*'ün TİP tartışmalarını başlattığı ve İkinci Büyük Kongresi'ni yapacağı bir süreçte TİP'in stratejisine dönük dolaylı bir müdahale anlamı taşıyordu. Belli'nin yanında, kimisi TİP üyesi, büyük ölçüde 1940'lardaki ilişkilerine dayanan bir çevre oluşmuştu. MDD tezini savunan bu çevre TİP içinde etkin olamadı, çoğunlukla tasfiye edildi. Buna karşın MDD Hareketi gelişti, TİP'i pasifist bulmaya başlayan gençlerin akınına uğradı.

Belli, 1967'de kendi adıyla konuşmaya, yazmaya başladı. Hareketin yayınları *Türk Solu* (1967) ile *Aydınlık Sosyalist Dergi* (1968) gençlerin hem yükünü sırtlandığı hem de okuyucusu olduğu yayınlar oldu. Nicelerinin yanında Deniz Gezmiş, Mahir Çayan, Doğu Perinçek, İbrahim Kaypakkaya... Bir süre sonra bu hareket de gençlere yetersiz geldi. Bir bir Belli'den koptular. Kürt kimliğine sahip gençler zaten "Türk Solu"na pek ısınamamışlardı: Belli, –zihninde Kurtuluş Savaşı direnişçilerinden babası Hayrettin Bey'i canlandırarak– "Kemalistle sosyalist arasında aşılmaz bir duvar yoktur" derken (1968); Kürt gençler Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nı kurma hazırlığındaydı.

12 Mart sürecini Filistin kamplarında geçiren Belli, döndükten sonra Türkiye Emekçi Partisi'ni kurdu (1975). MDD tezinden sapma göstermedi. Ancak partisi ciddi bir iz bırakamadı. Belli, devrimci doğru çizgiyi temsil ettikleri için egemen güçlerin baskısıyla karşılaştıkları düşüncesindeydi ve ona göre parti kapatma davası (komünizm, Kürtler) bunun deliliydi. Oysa MDD tezinin önemli başka bir kalemi Muzaffer Erdost'un dahi parti binasına ilk uğrayışı, bir dosta destek olmak içindi. Belli, 1979'da bir ülkücü tarafından vurulmuş, ağır yaralanmıştı.

Belli, 12 Eylül darbesinden sonra uzun süre yurtdışında yaşadı. Marksizmle arasında aşılmaz duvarlar görmediği Kemalizm bu süreçte 12 Eylül'ün sol üzerinde yarattığı yıkımla oluşan siyasal boşlukta liberal politikaların, PKK'nın ve siyasal İslâm'ın yükselişiyle Atatürkçülük, ulusalcılık gibi isimler altında ama savunucuları arasında önemli düşünsel, siyasal farklılıklar bulunan bir akım olarak öne

çıkmaya başladı. Belli, Türkiye'ye döndüğünde Özgürlük ve Dayanışma Partisi'nin (1996), ardından Türkiye'nin en önemli gündemini Kürt meselesi olarak belirleyen Sosyalist Demokrasi Partisi'nin (2002) kurucuları arasında yer aldı ama hayatının sonuna dek söz konusu duvarların aşılmaz olmadığı düşüncesini terk etmedi. 2002'de Kürt siyasi partisi Demokratik Halk Partisi'nin milletvekili adayı oldu. Seçilseydi, en yaşlı vekil olarak TBMM'nin açılışını gerçekleştirecekti.

HALİL AKKURT



Aziz Nesin
(1915-1995)

Aziz Nesin, Türkiye'nin en çok yazı yazan, en çok kitabı olan, en uzun süreyle en çok konuşulan yazarı olabilir. Eylemci kişiliği, konuşkanlığı, anlatabilme mahareti, meselelerin üzerine gitme cesareti bu yoğunluğun temel nedenleriydi. Geçinmek için çok yazmak ve çok üretmek zorunda olması, aktüele olan ilgisi, siyasi harareti ve çalışkanlığı onun bilinirliğini-görünürlüğünü çoğaltıyordu. Nesin'i önemli siyasi gelişmelerin içinde ya da kıyısında görmek, tartışmalı konular hakkında yazılarını okumak neredeyse sıradan bir hadiseydi. Nesin'in olmadığı muhalif bir eylem, onun yorumda bulunmadığı siyasi bir angajman yok gibi bir şeydi. 1945-1995 yılları arasında bir mizahçı, "bir gündelik hayat tarihçisi", bir eylemci ve hatip olarak hep göz önündeydi. Kendisini iyi bir yazardan çok çalışkan bir yazar olarak tarif ediyordu, alışılmadık ölçüde

üretken biriydi. Çalışkanlığı, vatanseverlikle ilişkilendiriyordu k, vatanseverliği karşılıksız katkıda bulunmak olarak görüyordu.

Meramını yalın bir dille ifade etmekten yanaydı. Basitçe anlatmak istiyordu ve öğretilmesi gerektiğine inanarak "doğrularını" bıkmadan tekrarlardı. Söyleşilerini okuduğunuzda, onunla ilgili hatıralara baktığınızda onun taviz vermeyen bir öğretmen edasıyla yaşadığını görebiliyordunuz. Küçük yaşlarda Kuran'ı ezberlemesi, subay olması, askerlik eğitiminden geçmesi, öğrenme ve öğretme pratiğini etkilemiş olmalıydı. Tekrara düşmekten, aynı sorulara cevap vermekten usanmıyordu. Vakıftaki öğrencilerine bir odaya girerken kapının nasıl çalınacağından, nasıl hitap edileceğinden başlayan en küçük ev işlerine varıncaya kadar genişleyen pek çok şeyi bizzat öğretiyor, biteviye yineliyordu.

Yoksul ve sofu bir babanın oğluydu, askerlik ister istemez, kültürel sermayesini değiştiren bir dönemi oldu. Askerlikle ilişkisi kesildiğinde edebiyata ve gazeteciliğe yönelmesiyse, oralarda geçinebileceğine ve yükselebileceğine inandığını gösteriyordu. Şair olmak istiyordu ama şiirleri beğenilmiyordu, şiir kitabını yakacak kadar hiddetleniyordu durumuna. '40'lı yılların şedit ikliminde komünist sayılarak hapse düşmesi ve fişlenmesi onu bir kere daha dönüştürdü. *Markopaşa* gibi çoksatar bir yayının yaratıcılarından biriydi, heccavlığı dikkat çekiciydi, bir yandan yazı yazması isteniyor, diğer yandan imzasından korkuluyordu. DP döneminin büyük bir çoğunluğunu ismen yasaklı, ancak apolitik bir mizah yaparsa çalışmasına izin verilerek geçirdi. Dikkatle ve gizlenerek yazmak, öfkesini ve siyasi

muhalefetini koyulaştırdı. 27 Mayıs sonrasında Marksizme daha çok yakınlaştı ama bu yakınlık, her zaman yerlici bir yönelim taşıyordu, Sovyetik ve evrenselci sol eğilimlerle, özellikle TKP mahfilleriyle didişmekten çekinmedi.

Teori ile pratiğin iç içe geçtiği bir siyasete inanıyordu, bir insanın değişmez değer yargıları olmalıydı. Nasıl yaşamalı sorusu onun için önemliydi. Her ideolojinin ve her dinin reddettiği kötülükleri yapmadan, mutlaka çok çalışarak ve ruhen severek yaşamak gerekiyordu. Sorgulamadan yaşanırsa, yanlış yerlere varılabilirdi, diktatörleri sevebilir, Nazilere çalışabilir hale gelinebilirdi. Sürekli halk için yazmaktan söz ediyordu. Yazdıklarının ve eylemlerinin Türk halkına zarar vermemesi gerektiğine inanıyordu. Parti adamı olamayacağını, siyasetin değişkenliğinden ve yenilmeme gayretinden hoşlanmadığını söylerdi. "Taraf değilim, yan tutmuyorum" dedikten sonra mutlaka eklerdi: "Tek tuttuğum yan Türk halkından yana olmak." Çelişkili görünebilir çünkü Nesin halkın %60'ını aptal bulan sözleriyle hatırlanıyor bugün. Çeşitli zamanlarda, kastettiğinin Türk halkının işçi sınıfı olduğunu belirttiği oldu, sanki ayırıyordu. Polemiklerinde pragmatik bir mesafesi vardı, bile isteye susabiliyordu: "Türk halkının yararına ise söylerim, değilse susarım" veya "Söylediklerim sağcılar tarafından sahipleniliyorsa yanlış yapıyorumdur". Doğal olarak tek tek olaylara, dönemlere, taraflara göre değişebilecek çelişkili bir tutuma sahipti. Neyin doğru, neyin halk yararına olduğunu nasıl anlayacağımız çok açık değildi. Belirleyicisi Aziz Nesin olduğu için cevapları da istediği biçim-

de verebiliyordu. Yüksek harareti, iddiacı tutumu ve meselelere olan yoğunlaşma gücünü asıl belirleyen de bu kişisel tınısıydı. Tabulaştırmalar hoşuna gitmiyordu, hayranı olduğu Nâzım Hikmet'e dahi en yoğun eleştirilerde o bulunmak istemişti, Atatürk soyadına kızarak kendine Nesin'i seçmişti. 12 Eylül sonrasında cuntaya direnen sembol isimlerden oldu, Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri* kitabının yayıncısı olmak istedi, İslâmcı çevrelerde hedef gösterildiğinin farkındaydı üstelik. Sivas'ta kendisini linç etmek isteyen şeriatçı kalabalık, kaldığı oteli yaktı, ölümden kurtulmasına rağmen fikirlerini ajitatif biçimde savunmayı sürdürdü. Hiçbir zaman mutedil biri olmamıştı ama meseleler zorlaşıp sertleştiğinde sesini yükseltmekten geri durmuyordu. Cesaretinin kaynağı sorulduğunda "Bileğimden (yazarlığımdan), birikimimden, halkıma olan sevgimden, kendim için bir şey istemeyen yaşama biçimimden ve inancımdan alıyorum" diyordu. Davaya adanmışlık ve borçlu olmak adını verdiği bir yaklaşımı vardı. Kendini halka karşı borçlu hissediyor, epeyce kişisel ve tek başına sürdürdüğü mücadelesini davaya adanmışlıkla açıklıyordu.

Bir kuruma, bir partiye ya da bir çevreye dahil olmadı, yakınlaştığı her yerde üyelerle polemiğe girerek uzaklaşma ihtimali vardı. O sebeple pek çok farklı mecrada ve muhalif oluşumda var olabildi, belki de sırf bu nedenle uzun zaman genç kalabildi. Diğer yandan, bütün mesafesine ve eleştirelliğine rağmen kurumlara ve kurumsallaşmaya derin bir tutku besliyordu. Ona göre, Türkiye'de kurumsallaşma olmadığı için tek tek bireylere iş düşüyordu.

Sanıyorum tam da bu noktada kendine bir görev çıkardı, yıllarca teori ile pratiği bir arada düşünen, yanlış politikaları ve bağnaz yöneticileri eleştiren Nesin, kendi kurumunu yarattı ki, Nesin Vakfı en büyük başarısı ve mutluluğuydu, mücadele dolu hayatının nihai ödülünü kimseden almadan kendine vermişti.

LEVENT CANTEK



Talât Aydemir
(1917-1964)

1954'ten itibaren orduda birbiri içine geçerek gelişen cunta örgütlenmelerinin önde gelen simalarındandır. Kamuoyunun tanık olduğu ihtilalcilik serüveniyse iki yıl kadar sürer. 22 Şubat 1962'de lideri olduğu ilk darbe girişiminin ardından tutuklanmaz ama emekliye sevk edilir. Bu dönemde bir yandan basının ilgi gösterdiği bir politik figüre dönüşürken asker kimliğinden de vazgeçmez. Bir söyleşisinde kendisine yakıştırdığı, gazetelerin başlığa çektiği namıyla o asi bir albaydır. Emekli olmasına rağmen ordu ve özellikle Kara Harp Okulu içindeki etkisiyle 21 Mayıs 1963'te ikinci kez darbe girişiminde bulunur. Bu defa yargılanır ve idam edilir. Geride bıraktığı hatıratı ve mahkemedeki savunması düşüncelerinin izinin sürülebileceği yegâne kaynaklardır. Hatırasını politik bir figür olarak canlı tutan yazdıklarından ziyade

kararlı, hatta inatçı denilebilecek ihtilalciliğidir.

1950'lerin cuntacı örgütlenmelerinin başlıca hedeflerden biri "ordunun gidişatının düzeltilmesi"dir. Aydemir'in düzeltmekten kastı İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki yeniden yapılanmanın yol açtığı sorunlara, özellikle kuşak çatışmasına çözüm bulmaktır. Ona göre Alman tedrisatına göre eğitilmiş eski kuşak fazla "evet efendimci"dir. Dahası Amerikan ekolünde yetişen genç kurmayların kariyer yollarını tıkayarak ordunun ve ülkenin geleceğine zarar vermektedirler. Aydemir ve arkadaşlarının diğer temel meselesiyse ülkenin savaş sonrası dönemde geçirdiği politik değişimdir. İnönü rejiminin yıllar içinde biriktirdiği rahatsızlıkları paylaşan hemen herkes gibi, Aydemir de muhalefetteyken DP'den umutludur. Hatıratında DP'nin iktidara gelişini "memlekete hayırlı istikamet" kazandıran bir olay olarak gördüğünü yazar. Ne var ki, "başlangıç çok iyi olmasına rağmen seneler geçtikçe istikamet değişmeye" başlamış, DP idaresi bir "zümre diktası" halini almıştır: "Bu memleketin gidişatı gidişat değildir." Orduyu kurucu unsur, kendisini sorumluluk sahibi "bir münevver, bir kurmay subay olarak" gören Aydemir gidişatı düzeltmenin vazifesi olduğuna inanır.

1957'de ihtilal hazırlıklarının kısmen ifşa olmasının (9 Subay Olayı) etkisiyle cuntacı faaliyetlerin hızı kesilir. Aydemir bu iklimde şark hizmetini tamamlamak üzere Kore'ye gitmeye talip olur (1959). 27 Mayıs'ta da hâlâ oradadır. İhtilalin ve dolayısıyla Milli Birlik Komitesi'nin dışında kalmıştır. Unutulacağından, geçmişte gösterilen çabaların üzerine sünger çekileceğinden endişeli-

dir. İdamına kadar yazmayı sürdüreceği (yer yer günlüğe meyleden) hatıratına 27 Mayıs'tan birkaç gün sonra, bu ruh hali içinde ve tarihe not düşmek kaygısıyla başlar. MBK'daki arkadaşları Alparslan Türkeş ve Sezai Okan'ın temin edici sözleri ve jestleri, ağustos başında yurda dönüşü sonrasında albaylığa terfisi, akabinde Kara Harp Okulu Kumandanı olarak atanması unutulma endişesini ancak kısmen teskin eder.

Aydemir MBK'nın idareyi hızla sivillere devretme kararından da rahatsızdır. Kasım 1960'ta MBK'dan tasfiye edilen 14'lerin ve Aydemir gibi dış görevde bulunduğu için MBK'ya girememiş bazı isimlerin yanı sıra komuta kademelerinde de benzer düşüncelere sahip subaylar vardır. Nisan 1961'de Silahlı Kuvvetler Birliği'nin kurulması ve ardından rejime hiza vermeye yönelik girişimleri ordudaki rahatsızlıkları iyice aleni hale getirir. Darbe yanlısı eğilim Ekim 1961'de idarenin sivillere devriyle kuvvetlenir. 9 Şubat 1962'de İstanbul'da toplanan 59 kişilik general ve subay grubu imzaladıkları protokolle 28 Şubat'tan evvel hiyerarşi içerisinde bir müdahale yapılması kararını alırlar. Aydemir'in 22 Şubat'taki kalkışması tam bu sırada, hükümetin cunta hazırlıklarını durdurmaya yönelik tayin ve gözaltı hamlelerine cevap verme arayışının sonucunda ortaya çıkar. Ne var ki, 9 Şubat protokolüne imza atanlar şartların tamamıyla oluşmadığı gerekçesiyle ve ihtilal seçeneğini aceleci ve tehlikeli bularak darbe planına destek vermeyi reddederler. Aydemir ihtilali başlattığında Ankara'da askerî kuvvet açısından yine de üstündür. Ancak Hava Kuvvetleri'nin mukavemeti ve İnönü'nün tavizsiz tutumu karşısında

harekâtı durdurur. Anılarında çatışmaya girmeme kararına gerekçe olarak kan dökülmesi durumunda "dikta rejimine" gitmeye mecbur kalacak olmasını gösterir. "Amacımız" der, "dikta değil demokrasi idi" Daha zayıf bir askerî kuvvetle giriştiği ve Hava Kuvvetleri'nin şiddetle karşılık verdiği 21 Mayıs 1963'teki ikinci kalkışmasının muhasebesini yaparken de "kana, cana susamış ihtilalci değildik", "medeni ihtilalciler idik" der. İç savaşa neden olup tarih nezdinde sorumlu tutulmaktan endişe ettiğini belirtir. Bu açıklamasını reddeden, kaybedeceğini bildiği için çatışmadan kaçındığını iddia eden karşı tanıklar da (başta Metin Toker olmak üzere) mevcuttur tabii.

Münevver askerler ve seçkinler idaresindeki güçlü bir devletin toplumu ileriye taşıyacağına inanır Aydemir. Aydınlanmacı, Batıcı ve Jakoben eğilimleri kuvvetli bir Kemalizm doktrini olarak tarif eder. Onun ihtilali "medeni gelişmeyi süratlendir"ecektir. İhtilalden sonra "geçici bir zaman için Aydınlar kitlesine dayanacak" bir "demokrasi" mecburidir der. "Gerçek demokrasiye" ise "köklü reformlar yapıldıktan, iktisadi düzen ve sosyal adalet nizamı kurulduktan sonra" geçilecektir. Dikta rejimine karşı, demokrasiden yana olduğunu sıklıkla vurgular ama siyasetçileri hakir gören, siyaseti menfaatçilikle, popülizmle eşitleyen ifadeleri de bolca kullanır. Dönemin cuntacılarının, SKB'nin retoriğinde de siyaset-çıkar çekişmesine, CHP-DP kavgasına indirgenir. Aydemir'in (ve dönem cuntacıların) "Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasetten uzak kalması" hedefi de bu nedenle ilk bakışta göründüğü kadar paradoksal

değildir. Aydemir ihtilal tasarısını kansız ve her türlü çıkar arayışından uzak olduğu için siyasetin dışında ve diğer cuntacılarınkinden üstün görür. Savunmasının sonlarında, menfaat ithamını reddederken kendisi "kadar merhametli ve medeni bir ihtilalcinin de bundan sonra Türkiye'ye geleceğini tasavvur" etmediğini söyler.

BURAK ONARAN



Kenan Evren
(1917-2015)

12 Eylül 1980 darbesinden sonra sıkıyönetim mahkemelerinde 210 bin dava açıldı, 6.353 kişinin idamı istendi, 50 kişi idam edildi, 650 bin kişi gözaltına alındı, çoğu işkence gördü, 1 milyon 683 bin kişi fişlendi, 30 bin kişi Türkiye'yi terk etti, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, SEKA'da 39 ton kitap imha edildi, 14.509 kamu görevlisi işinden atıldı. Diyarbakır Cezaevi bir zulüm simgesi haline geldi, binlerce kişi akla hayale gelmedik yöntemlerle işkence gördü. Diyarbakır'da ve diğer cezaevlerinde koşullara tepki göstermek için başlatılan açlık grevlerinde onlarca insan hayatını kaybetti.

Kenan Evren, Türkiye tarihindeki en gaddar darbenin lideri ve bu darbenin mantığını kişiliğinde özetleyen timsalidir. 12 Eylül darbesi bir kuşağı biçti. Cezaevlerinden sağ salim çıkanlar bile işkencelerin travmasını çok uzun yıllar ya da hiç atlata-

madılar. Evren ise bu yıllarda topluma kendini yeni bir Atatürk gibi sunmanın peşindeydi. Onun gibi tren penceresinden pozlar verdi, ata bindi, 1981'in Atatürk'ün doğumunun 100. yılına denk gelişi sonu gelmez etkinliklerle, bu "öykünmeyi" beslemeye çalışan bir havayla kutlandı.

7 Kasım 1982'deki halk oylamasında %91,4'lük kabul oyuyla cumhurbaşkanı olmayı ihmal etmedi. Darbe koşullarında, aslında darbe anayasası için yapılan oylamada, "Hayır" oyu için mavi pusula belirlenmişti ve zarflar öyle inceydi ki, "mavi" pusula kendini gayet belli ediyordu. Ve tahmin etmek hiç zor değil: 1982 referandumu öncesinde "mavi"den bahsetmek neredeyse yasaktı. Halk oylamasının özelliği Anayasa'ya "evet" diyenin Evren'in cumhurbaşkanlığına da otomatik olarak "evet" demiş olmasıydı. Siyaset tarihine geçecek bir uyanıklıktı bu elbette.

Bir şansı da vardı bir yandan. Emekli olmayı beklerken dönemin başbakanı Süleyman Demirel ile ordu arasında yaşanan bir "pata" durumu sayesinde Kara Kuvvetleri Komutanı oluvermişti. Böylece genelkurmay başkanlığı yolu açıldı. Yaklaşık bir yıl sonra Ecevit hükümeti döneminde de genelkurmay başkanı oldu. Hem Demirel hem de Ecevit, birkaç yıl sonra Evren ve "konsey" eliyle partilerinin kapatılacağını, Çanakkale'de "enterne" edileceklerini herhalde akıllarına getirmemişlerdi.

Cumhurbaşkanı olarak çok yakın bir "dostu" vardı. Bir başka darbe lideri, Pakistan Devlet Başkanı Ziya ül Hak. ABD'nin komünizm karşıtı "Yeşil Kuşak" projesinde diğer gözde lider olan Ziya ül Hak, darbe döneminde Türkiye'de de devletçe el

üstünde tutuldu, Pakistan ile çoğu kişinin anlam veremediği bir yakınlık kuruldu, şarkılar bestelendi ("Cive Pakistan"). Ancak bu anlam açıktı: Komünizmle mücadele öncelikliydi, "NATO ve CENTO"ya bağlıydık. Bu mantık içinde Türk-İslâm sentezine, devletli bir İslâmî uyanışa yol verildi, okullarda din ve ahlâk dersleri zorunlu tutuldu. İdamlarsa "Kuran'da yeri var" denerek meşrulaştırılmaya çalışılıyordu.

Siyaseti hemen hemen yok etti. O ve arkadaşları, partileri kapatmakla kalmadı, 1980 öncesinin siyasilerine yasak getirildi, belediye başkanları ve belediye meclisleri görevden alındı, dernekler kapatıldı. 1983'te yapılacak seçimden önce bir "veto" mekanizması kuruldu, birçok siyasetçi bu engeli aşıp seçime giremedi. Demirel, Ecevit, Erbakan ve Türkeş ancak 1987'deki referandumla siyasi haklarına kavuşabildiler. O da aslında kıl payıyla.

Siyasetin kepenklerini kapatan Evren, kendisi ve darbeci arkadaşları içinse önlem almaktan hiç çekinmedi. 1982 Anayasası'na eklenen geçici bir maddeyle 12 Eylül'ün icracıları yargılanmaktan muaf olacaklardı. Bu hamle muhalefetin artık sesini çıkarabildiği yıllarda doğal olarak eleştirildi. Ancak bir savcı, Sacit Kayasu, bu duvarı delmeyi denedi. 2000'de Kenan Evren'in anayasal suç işlediği yönündeki iddianamesini yazdı ve 12 Eylül yöneticilerinin yargılanmasını istedi, iddianameyi basına da dağıttı. Kayasu meslekten ihraç edildiyse de AİHM 2008'de Türkiye'yi tazminata mahkûm etti (Kayasu 2014'te hayatını kaybetti).

Siyasi tarihimize –ne yazık ki– geçmiş sözleri vardır. İdamları savunmak için söylediği "Asmayalım

da besleyelim mi?" ve Aydınlar Dilekçesi'ni imzalayanlar için söylediği "Son Padişah Vahdettin aydındır. Ama memleketi düşmanlara teslim etti. Ben ne yapayım öyle aydını?", ilk ağızda hatıra gelenler. Bu sözler hem o zaman hem de şimdi, irkilticidir elbette. Beri yandan her türlü farklı düşünceyi ve sözü ezen otokrasinin temelleri de atılıyordu. O otokrat "ses" 20 yıl sonra başka bir şahsiyette iktidara gelecek ve yıllar boyunca susmayacaktı.

Tarihin bir ironisi olsa gerek, yargılanması da o "ses"in iktidarında söz konusu olabildi. AKP 2010 yılında bir dizi anayasa değişikliği peşindeydi. Öyle anlaşılıyordu ki asıl maksat, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nu tam manasıyla AKP iktidarına bağlamaktı ama "pakette" darbecilerin yargılanması da vardı. Böylesi bir ambalaja sarılan paket, 2010'da, yine bir 12 Eylül'de, halk oylamasıyla kabul edildi ancak darbecilerin bir kısmı artık hayatta yoktu, Evren hastane yatağından ifade verdi. 12 Eylül'ün asıl çilesini çekenler, uzun bir tereddütten sonra davaya müdahil olmak istediler ancak yargılama eğretiydi, iktidarın darbe "zihniyeti" ile aslında büyük bir derdi yoktu.

"Kendi karikatürünü çizmiş bir darbecidir" diyebiliriz Evren için. Atatürk öykünmeleri, toplumu zapturapt altına almaya matuf akıl yürütmeleriyle çoktan fırçasını oynatmaya başlamıştı. Böylece Türkiye'de hiçbir diktatöre nasip olmayan bir "tip" çıktı ortaya. Mustafa Kamil Zorti imzasıyla *Limon* dergisinde yayımlanan "Netekim" köşesi, Evren'i başarılı biçimde alaya aldı, karikatürleştirdi. Öyle ki, o yazıların Evren'in kaleminden çıktığını düşünmek, pekâlâ mümkündü.

"Çizmek" derken, genel itibariyle istihzayla karşılanan bir ressamlığı da vardı. Sergiler açtı, bazı tabloları yüksek fiyatlarla iş dünyası tarafından (Sabancı, Koç vd.) rekor fiyatlarla satın alındı. Bir ABD gezisinde Picasso tablosu önünde "Ben de yaparım bunu" demişliği de vardı!

Mesele şu ki, kenarından köşesinden yamalar yapılsa da, Türkiye'nin en uzun süre yürürlükte kalan anayasasını yaptı.

YETVART DANZİKYAN



Alparslan Türkeş
(1917-1997)

Doğumundaki adı Ali Aslan idi – veya bazı kaynaklara göre, Hüseyin Feyzullah. Kıbrıs doğumluydu; kendi terminolojisiyle bir "dış Türk" 16 yaşında ailesiyle İstanbul'a göç edip askerî okula kaydolurken, Türkçü heyecanlarına uygun bir ad aldı: Alparslan Türkeş. 1960'ların sonunda "başbuğ" sıfatıyla bütünleşerek, amblemleşti bu ad. MHP'liler, halk dilinde "Türkeşçi" diye de bilindiler. Başbuğ-Türkeş, MHP'nin lider-teşkilat-doktrin üçlemesinin ilk halkası olarak, bizzat *ilke* hükmündeydi. 1972'ye dek MHP'nin ikinci adamı olan Dündar Taşer, "Onun yanlışı benim doğrumdan daha doğrudur" demişti Türkeş hakkında.

Adı ilk olarak 1944 Irkçılık-Turancılık davasında bilindi. Rejim, faşist dünya görüşüne yakın, totaliter

ve ırkçı akımlara müsamahası kalmadığını dünyaya göstermek istiyordu. Oysa o vakte kadar bu akım, tek parti rejiminin fiilî ana muhalefeti konumundaydı. 1944 davasının 23 sanığından biri olan Üsteğmen Alparslan Türkeş, "Milletimin, Türklüğün büyüklük ve üstünlüğünü... bulunduğum bütün okullarda öğretmenlerim söylediler. Askerî hayatım başlayınca kıtalarda kumandanlarım ve maiyetinde vazife gördüğüm bütün generaller bu gerçeği daima tekrarladılar" derken doğru söylüyordu. Resmî milliyetçilik ideolojisi, etno-merkezci bir Türklük yüceltisine abanmıştı; Türkçü akımın yaptığı, bu yönelimi mantıki uç noktasına doğru çekiştirmekti.

1944 sanıkları bir yılı aşkın süre hapis kaldıktan sonra "milliyetçiliğin suç olmadığı" hükmüyle beraat ettiler ve Türkeş kariyerini gölgesiz sürdürdü. Hatta 1950-1955 arasında radyoda konuşmalar yaptı.

1948'de gönderildiği ABD'de "gerilla harbi" eğitimi gördü, 1955-1958 arası NATO'da Genelkurmay'ın daimi temsilciliğinde görev yaptı, Almanya'da nükleer savaşla ilgili formasyon aldı. Bu kariyer, başının üstüne bir "süper-subay" halesinin kondurulmasını sağladı. Süper güçlerin sırlarını bilen, yüksek donanımlı bir strateji ustası olarak resmedildiği MHP mahfillerinde "Albay" diye de anılırdı.

Albaylığını 27 Mayıs 1960 darbesinden kısa süre önce almıştı; darbeden sonra, Türkiye kamuoyunda "İhtilalin Kudretli Albayı" sıfatıyla bilindi. Radyodan askerî müdahale tebliği onun "davudi" sesinden işitilmişti. Başbakanlık müsteşarlığına "konarak" fiilen geniş bir iktidar yetkisi kullandı. Zamanın ruhuna damgasını vuran, demokrasinin

cilvelerine takılmadan koşacak bir "hızlı kalkınma" ülküsünü subay *ethos*'uyla da birleştiren, tipik bir 27 Mayısçıydı aslında. Cuntanın muğlak "Atatürkçü reformlar" hedefini, milliyetçi-korporatist-otoriter bir bedene kavuşturmayı hedefliyordu. Darbe idaresini sündürmeye dönük bu arayışı bizzat 27 Mayısçıları rahatsız etti; 13 Kasım 1960'ta 13 arkadaşıyla tasfiye edildi ve uyduruk bir görevle Hindistan'a yollandı.

1963 Şubatı'nda Türkiye'ye dönünce, 1961 seçimleriyle tekrar işlemeye başlayan parlamenter rejimi "yoz" bulan ve 27 Mayıs'ı tamamlamak üzere yeni bir darbe planlayan Talât Aydemir grubuyla temas kurdu. Anlaşamadılar; bunun üzerine onları ihbar ettiği iddia olunur. "Baş olma" hırsı sönmedi. Adalet Partisi'ne girmeyi denedi, teveccüh görmedi. Milliyetçi-muhafazakâr popülizmiyle Orta ve Doğu Anadolu taşrasında bir orta sınıf tabanı tutan Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'ni (CKMP) gözüne kestirdi. 1964'te girdiği partide, Komünizmle Mücadele Dernekleri militanlarının desteğiyle kısa sürede hâkimiyet kurdu. Eski CKMP'liler, Türkeş'in "Yeni Führer" olma hevesinden, "partide nasyonal sosyalizm hayranlarının türediği"nden şikâyetçiydiler. 1965 yazında genel başkanlığa seçildi. CKMP, 1969 başında Milliyetçi Hareket Partisi adını alarak, Türkeş'in "doktriner Türk milliyetçiliğini örgütleme" emeliyle müsemma hale geldi.

Türkeş 1965'te *Dokuz Işık* risalesiyle "yüzde yüz yerli ve milli bir idare sisteminin doktrini"ni ortaya koymuştu. Milliyetçilik, Ülkücülük, Ahlâkçılık, Toplumculuk, İlimcilik, Hürriyetçilik, Köycülük, Gelişmecilik ve Halkçılık, Endüstricilik ve Teknik-

çilik ilkelerini kapsayan içerik aslında Altı Ok'un milliyetçi-muhafazakâr bir versiyonundan ibarettir. Doktrin, ilk başlarda solidarist-korporatist *milliyetçi-toplumculuk* sıfatıyla bitişmişti. Ancak gerek buradaki "sosyalizan" imaların anti-komünist cepheyi böleceği endişesiyle, gerek bu sıfatın doğrudan "nasyonal-sosyalist"in karşılığı olmasının "aleyhte iftiraları" tahrik etmesi sebebiyle Türkeş, terimi 1971'de resmen men etti.

Anti-komünizm, Türkeş'in siyasi kariyerini borçlu olduğu meslektir. 1973 seçimlerinde %3,4, 1977'de %6,4 alan MHP, komünizmi desteklediği ya da en azından ona zemin hazırladığını ileri sürdüğü CHP'ye karşı AP lideri Süleyman Demirel başbakanlığında Milliyetçi Cephe hükümetlerinin ideolojik kilit taşıydı. Türkeş, kurduğu bu ittifakla devlette kadrolaşma imkânı bulurken; "Milli devlet, güçlü iktidar", "Her şeyden evvel nizam, her şeyden evvel devlet otoritesi" sloganlarıyla, geleneksel orta sınıfların, küçük mülk sahiplerinin korkularına hitap etti. Sadece anti-komünist korkulara değil, hızlı kapitalistleşmenin yol açtığı modernist değişimden duydukları tedirginliğe ve sınıfsal konumlarını kaybetme endişelerine sesleniyor; otoriter bir devletin himayesini vaat ediyordu. Ülkücü hareketin şiddeti tırmandırma stratejisinin ucu da, sıkıyönetim ve bir anti-komünist askerî müdahale beklentisine dayanıyordu. Ancak bu "teşvikteki" aşırılık ve şiddetin kontrolsüz tırmanışı, hâkim güçleri de rahatsız etti ve MHP'yi itibarsızlaştırdı.

CKMP, Türkeş'in katılmasından itibaren, "komünist" damgası vurduğu her türlü faaliyete saldıran linç güruhlarının merkezi haline gelmişti. Parti

gençliği, "komünizm" tehdidine karşı *vijilantizmin*[1] yarı-resmî mümessiline dönüştü. Bu vijilantist misyon, parti bünyesinde "komando" kimliğiyle eğitilip örgütlendi. 1968'de açılan ilk "komando kampını" Türkeş, şu sözlerle tanıtmıştı: "Komünistler memleketi sahipsiz sanıp da sokak hâkimiyeti kuramazlar. Onların anlayacağı dilden konuşacak, memleketçi, milliyetçi çocuklarımız vardır. Bunun için gençlerimizi mücadeleci olarak yetiştiriyoruz." Komando adı, açık paramiliter anlamının gördüğü tepkiden ötürü çok geçmeden terk edildi.

1960'ların sonundan itibaren "ülkücü" adını alan gençlik tabanı, vijilantist reaksiyondan öte, örgütlü paramiliter faaliyete yöneldi ve 1970'lerdeki silahlı mücadelenin tırmanmasında baş rolü oynadı. Türkeş ve MHP yöneticileri bunu, rejimin felç olduğu şartlarda, ülkücülerin "milli refleksi" temsil ederek devletin aczini ikame ettiği savıyla meşrulaştırdılar. Bu paramiliter yapılanma, devletin sol tehdide karşı gayrinizami harp örgütlenmesiyle karşılıklı "sızma" ve kullanma ilişkisi içinde gelişti. Türkeş'in 1990'larda, ülkücülerin o sıralar "provokatörlerin etkisiyle" bazı kontrolsüz eylemlere girdiğini teslim etmesi, bu karmaşık ilişkilerin de ikrarıdır.

CKMP/MHP, Türkeş'in yönetiminde Türkçü ideoloji ve mitolojiyle yoğrulmuştu; ancak hem kitle siyaseti "katı" Türkçülüğü kaldırmıyordu, hem de taşralı muhafazakâr gençlik tabanı, harekete dindar bir hassasiyet taşıdı. Gitgide, "Türklük gurur ve şuuru, İslâm ahlâk ve fazileti" formülüne sığmayan, "Kanımız aksa da zafer İslâmın" gibi sloganlar üre-

1 Suçlu saydıklarını bizzat cezalandırmaya dönük eylem ve örgütlenme.

ten bir yönelim oluştu. Aslında dine hürmetkâr bir laikliğe yatkın olan Türkeş, tabandaki bu yönelime olabildiğince uyum sağladı. Ancak İslâmcılaşma eğilimine hep şüpheyle yaklaştı, kadroları "siyasi ümmetçiliğe" karşı uyardı. 1980'lerde radikalleşen bu İslâmcı yönelimin önderlerinin, kendisinin de tahrikiyle, 1992'de partiden ayrılması onu rahatlattı. 1990'ların konjonktüründe Kürt siyasi hareketinin yol açtığı milliyetçi reaksiyon ve çöken Sovyetler Birliği'nin Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlaşması, popülerleşmiş bir Türkçülüğün canlanmasına zemin hazırlamıştı. Türkeş, bu atmosferde çok daha ferah soluk alacaktı.

1990'ların başındaki bu ferahlama, 12 Eylül darbesiyle düştüğü yerden tamamen doğrulup silkinmesi anlamına geliyordu. Türkeş, darbenin ilk günlerinde tecrübeli darbeci refleksiyle, müdahalenin rotasını anlamak maksadıyla bir süre saklanmıştı. Sonra teslim oldu, yaklaşık 4,5 yıl tutuklu kaldı. 12 Eylül'ü, MHP yöneticilerinden Agâh Oktay Güner, ünlü "Fikri iktidarda kendi zindanda bir siyasi heyetiz" sözüyle karşılamıştı. Türkeş, 12 Eylül'ün "doğrudan doğruya Türk milliyetçiliğine karşı yapıldığı" söylemini benimsedi. MHP ve Ülkücü Kuruluşlar Davası'nda Yargıtay 1995'te Türkeş'i "siyasi bir görüşten kaynaklanan amaçla cürüm işlemek için teşekkül meydana getirmek"ten suçlu bulacak, ancak zamanaşımı nedeniyle kararın hükmü kalmayacaktı.

Türkeş, %3-4 oy alan Milliyetçi Çalışma Partisi'ni (feshedilen partilerin 1993'te açılmasıyla MHP adını alacak), 1991 genel seçimlerinde –partisindeki çekincelere rağmen– Refah Partisi ve Islahatçı Demokrasi Partisi'yle ittifak yaparak meclise sokmayı ba-

şardı. Yine parti yönetimini ve tabanını zorlayarak, DYP-SHP koalisyonuna destek verdi. Bu hamlelerle, Soğuk Savaş sonrasının temel politik "değerleri" haline gelen "istikrar, yumuşama, hoşgörü, merkezde birleşme" motiflerine uyum sağlamış oluyordu. Nitekim, merkez medyada müthiş itibar gördü; "bilge lider" payesi kuşandı.

Bu payeye layık görülmesinin bir nedeni "Başbuğ"un "komünist imparatorluğun çöküşünü" öngörmüş olması, bir nedeni uzlaşmacı tutumu ise; asıl önemli neden, Kürtleri hedef alacak bir milliyetçi reaksiyon potansiyelini "gemlediği" kanaatiydi. Öyle ki, SHP Genel Başkanı Murat Karayalçın, "Türkeş'in 1980 öncesi tavırları olsaydı, Türkiye'de çok ağır çatışmalar yaşanabilirdi" diyerek, "Türkeş Türkiye'nin sübabıdır" hükmünü vermişti. *Hürriyet* genel yayın yönetmeni Ertuğrul Özkök, art arda cenazelerin geldiği "böyle bir milli kasırgada, Türkeş gibi bir liderin istese ülkeyi bir anda yangına çevirebileceğini" söyleyerek şükretmişti. Türkeş "'Haydi' dese, milliyetçilik bir anda ırkçılık haline dönüşecek ve belki de Türkiye bir Saint Bartelemeo gecesi[2] yaşayacak"tı, ona bakılırsa. Türkeş'in "haydi dese" bir etnik kıyıma yol verebileceği kabulünü, o "haydi"den imtina ettiği için şükrana dönüştüren bu bakış, "ülkeyi yangına çevirebilecek" türden milliyetçi refleksleri doğallaştırması bakımından hazindi.

Kürt meselesinde Türkeş, Kürtlerin aslında Türk olduğunu ileri süren resmî tezi sürdüregelmişti. 1990'larda bu tavrı "Onlar ne kadar Kürtse ben de o kadar Kürdüm, ben ne kadar Türksem onlar da

2 16. yüzyılda Fransa'da birkaç gün içinde on binlerce Protestanın öldürüldüğü katliam.

o kadar Türktür" vecizesiyle müphemleştirip "görelileştirdi" Türkiye'nin çokkimlikli, çokkültürlü potansiyeline dikkat çeken "mozaik" teşbihine karşı, 1995'teki "Ne mozaiği ulan! Beton, beton!" çıkışı meşhur olmuştur.

"Bilge lider" kampanyasının zirvesi, 1 Ağustos 1995 günkü "Türkeş'in 30. Siyaset Yılı" törenleri oldu. "Bütün varlığını Türkiye'ye, Türk Dünyası'na, insanlığa adamış gerçek devlet adamı" olarak perestiş gördü. Bu itibar köpüğü içindeyken, dört ay sonra yapılan genel seçimlerde %8,1'le barajın altında kalması büyük hayal kırıklığı yarattı. Türkeş, MHP'nin özellikle Batı'da ve Akdeniz'de destek potansiyelini artıran kentli-modern imajı ve "pop-ülkücülüğü" haddinden fazla öne çıkartarak hareketin kimliğini "sulandırmakla" eleştirildi.

80 yaşını sürerken kalp krizinden öldü. Cenazesi, kar yağışı altında kitlesel bir törenle kaldırıldı. Ankara'da yarı-resmî bir anıt-mezara defnedildi.

TANIL BORA



Musa Anter
(1920-1992)

Şeyhmus Elmas, ne zaman doğduğunu kendisi de tam olarak bilmiyordu: Kayıtlara 1924 doğumlu olarak geçmişti, "Doğrusu 1921" diyenler olsa da doğum tarihi daha sonra mahkeme kararıyla 1920 yapıldı; oysa annesine sorduğunda "Ermeni Katliamı yıllarında" yanıtını almıştı. Ama nerede doğduğunu çok iyi biliyordu: Mardin'in Nusaybin ilçesine bağlı Zivingê (Eski Mağara) köyünde. Doğduğu mağara daha sonra Şeyh Sait İsyanı'ndan kaçanlara da sığınak olurken, oğlu olması için Sultan Şeyhmus Türbesi'ne adaklar adayan annesinin koyduğu Şeyhmus adını resmen değiştirinceye kadar taşıyacaktı Musa. Soyadı olaraksa babasının adını alacaktı: Anter.

Babası felç geçirince bütün yükü annesi sırtladı, hatta Türkiye'nin ilk kadın muhtarlarından biri olarak köyün dertleriyle de ilgilendi. Musa'yı ilkokuldan fazla okutmayı düşünmüyordu Fesla Hanım

ama Musa okumak istiyordu; gizlice girdiği parasız yatılı sınavlarını kazandı. Kooperatif kurup kantin işlettiği Adana Erkek Lisesi'ndeki günlerinin en büyük olayı, Dersim İsyanı'nın lideri Seyit Rıza'nın karısına hakaret eden arkadaşlarına Zübeyde Hanım'a hakaretle cevap verdiği için ilk kez gözaltına alınması oldu: 15 gün nezarethanede kaldıktan sonra, Atatürk'ün şikâyetçi olmaması üzerine affedildi.

Öğretmenlerinin de etkisiyle felsefe okumaya karar verdi. 1941'de İstanbul Üniversitesi'nin felsefe bölümünü tercih eden üç öğrenci Cavit Orhan Tütengil, Sabahattin Batur ve oydu. Ancak yakın arkadaş olduğu Faik Bucak'ın ısrarlarıyla kaydını hukuk fakültesine aldırdı. Okulu bitiremedi ama Bucak'ın amcasının Kürt öğrenciler için açtığı Dicle Talebe Yurdu'nun müdürlüğünü yapmaya başladı. Kendisi de Fırat Talebe Yurdu'nu kurdu.

1948'de bir grup arkadaşıyla "Cumhuriyet tarihinde Kürt halkının sorunlarını dile getiren ilk gazete" olarak niteleyeceği *Dicle Kaynağı*'nı çıkardı. İktidarı eleştiren yazılarıyla dikkat çekti. DP'nin başa gelmesiyle birlikte –çiftçiyi destekleyen politikaların da etkisiyle– epeyce arazisinin olduğu köyüne dönmeye karar verdi. Çiftçilikle uğraştı, Diyarbakır'ın ilk otellerinden birinde müdürlük yaptı. Aynı dönemlerde *Şark Postası* adlı bir gazete kurarak yine bölgenin sorunlarını ele alan yazılar yazdı; "Kürtçü" ve "komünist" olarak fişlendi.

Diyarbakır'da *İleri Yurt* adlı gazeteyi devralan Anter hakkında, yazdığı bir yazının başlığını Kürtçe atınca dava açıldı. 1959'da kaleme aldığı "Qımıl" başlıklı Kürtçe şiirse sıradan bir dava konusu olmanın ötesine geçti: Bir yandan kendisini sert biçimde

eleştiren ve hükümeti Kürt hareketine karşı önlem almaya çağıran yazıların, bir yandan da Irak'taki Kürtler arasında yaşanan gelişmelerin etkisiyle Anter'e destek veren 50 kişi hakkında tutuklama kararı çıktı. Bu isimlerden birinin ölmesiyle sayı 49'a düştüğü için dava "49'lar Davası" olarak anıldı. Anter, cezaevinde ağır işkenceler gördü ve idamla yargılandı. Bu dönemde, Cumhuriyet sonrasında yayımlanan ilk Kürtçe kitap olan "Birîna Reş" adlı oyunu yazdı, yine basılan ilk Kürtçe-Türkçe sözlüğü hazırladı. 27 Mayıs darbesi sonrası tahliye oldu.

1963'te Kürtçülük iddiasıyla bir kez daha tutuklanıp yine bir süre cezaevinde kalan Anter, 1965 seçimlerinde TİP'ten aday olmaya karar verse de yaşanan anlaşmazlıklardan sonra bağımsız aday oldu, kazanamadı. Aldığı mahkûmiyet sonucu bir ara Çanakkale'de sürgün olarak yaşayan Anter, İstanbul'a döndüğünde gitgide hareketlenen gençliğin akıl hocalarından biri haline geldi. Yılmaz Güney, Deniz Gezmiş, Ömer Ayna, Hüseyin Cevahir gibi isimler evine gelenler arasındaydı.

Sık sık gözaltına alınıp serbest bırakılan Anter, 12 Mart darbesiyle birlikle Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Türkiye Kürdistanı Demokrat Partisi davasından yargılandı. 3 yıla yakın hapis yattıktan sonra 1976'da yeniden köye yerleşti: "(...) düşündüm, karar verdim: Ulan Musa, Türkiye'nin düzeltilmesi, Türk, Kürt kardeşliği sana mı kalmış, bırak ne halleri varsa görsünler!" Ne var ki, kızı Rahşan'ın da anlattığı gibi, köy yaşamında ciddi hayal kırıklığına uğradı: "Babam çok naif, güzel bir insandı ama maalesef köydeki insanlar onu anlamıyorlardı. (...) köylüler, 'Ya senin bu baban ne yapıyor, yiyecek bir

şey ekmiyor, hep çiçek ekiyor' diyerek aklın sıra dalga geçiyorlardı."

1989'da İstanbul'a döndü. *Gündem* gazetesine ve çeşitli dergilere yazdı; kültürel-siyasal etkinliklere katıldı; Kürt Enstitüsü, Mezopotamya Kültür Merkezi ve Halkın Emek Partisi kurucularından oldu.

Yurt yöneticiliği yaptığı günlerden itibaren birçok Kürt gence sahip çıkması, ağarmış saçları, farklı ve aydın kişiliği nedeniyle "Apê" Musa (Musa Amca) olarak anılan Anter ilk gençlik günlerinden itibaren Kürt siyasi mücadelesinin hep içindeydi. Yakın ilişkide olduğu Osmanlı dönemi Kürt aydınlarıyla yaşadığı dönem arasında köprü işlevi görmüş, zamanla yeni nesil Kürt aydınlarına öncülük eden bir isim olmuştu: "Türkiye'nin 55 yıllık girdisinin, çıktısının yeminli, canlı bir şahidiyim. Hem yalnız şahidi mi? Değil! Sanığıyım. Mahkûmuyum."

Gerek yaşam biçimi ve sosyoekonomik durumu gerek zevkleri bakımından Kürtler arasında da farklı bir portre çizen, Kürt milliyetçisi olduğunu saklamayan ancak "Kürt-Türk kardeşliği" söyleminden pek vazgeçmeyen Anter, yer yer aşırı milliyetçi bir tavra savrulmuş olsa da silahlı mücadeleye çok sıcak bakmıyordu. Kürt sorununu esas olarak insan hakları çerçevesinde değerlendirme eğilimindeydi: "Sayın hâkimler ben Kürtçüyüm; ama savcının dediği gibi bölücü değilim. Eğer ben Kürt asıllı olmasaydım, yine 20 milyon Kürt insanının insan haklarının yok edilmesine karşı savaşırdım."

Bir festival için Diyarbakır'a giden Musa Anter, 20 Eylül 1992 akşamı uğradığı silahlı saldırıda öldürüldü. Cinayeti Güneydoğu'daki pek çok faili meçhul cinayetten sorumlu olduğu iddia edilen Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Grup Komutanlığı'na (JİTEM) bağlı kimselerin işlediğini açıkça belirten itirafçılara ve görgü tanıklarına rağmen onu kimin, nasıl bir planla öldürdüğü resmî olarak ortaya çıkmadı. Dava Eylül 2022'de zaman aşımına uğradı: "(...) Şu lafa bak yahu faili meçhul cinayet olur mu? Meçhul dediğiniz fail koskoca hükümettir, devlettir."

KIVANÇ KOÇAK



Turan Güneş
(1922-1982)

12 Eylül 1980 darbesi öncesindeki cumhurbaşkanlığı seçimi krizinde bir ara Turan Güneş'in adı da geçmişti. Süleyman Demirel'in onun kalitesine diyecek olmadığını söylediği, fakat "Ya seçilince Çankaya Köşkü'nün önünde ney çalarsa!" diye takıldığı nakledilir. Ney üfleyen, klarnet çalan bir siyasetçiydi. Oturduğu lokantada bekletilmekten yakınan Fransız turistleri fark edince koluna peçeteyi takıp siparişlerini alarak mutfağa ileten bir dışişleri bakanı... Arkadaşı Muammer Aksoy'un tarifiyle "sınırsız şakacı, çuvaldız alaycı..." "İdare hukuku, hukukun idaresidir" diye dalga geçen bir idare hukuku profesörü... Bir magazin figürü sanılmasın; eşi az bulunur bir düşünür-siyasetçi...

Odun ticaretiyle zengin olmuş bir ailede doğdu. Galatasaray Lisesi'ni müzik, ney, divan edebiyatı muhabbetiyle, "edebiyatçı" olarak bitirdi. Bu ilgile-

riyle kaydolduğu Edebiyat Fakültesi İslâmî İlimler Şubesi'nin tek öğrencisi olarak bir yıl sebat ettikten sonra, gönülsüzce Hukuk Fakültesi'ne geçti. Bitirdikten sonra Paris Üniversitesi'nde doktora yaptı. Takım elbiseli başladığı Paris hayatını, boheme meylederek tamamladı. Dönüşte İstanbul Hukuk'ta asistanken siyasete atıldı. 1961'de Ankara'da Mülkiye kapısından üniversiteye geri döndü. 1965'te orada profesörlüğünü aldı.

Çocukken, "bilemediği bir nedenden ötürü" bütün aile çevresi Halk Partili'yken Serbest Fırka'yı tuttuğunu hatırlar. "İktidardan hoşlanmayan, muhalefetten hoşlanan mizacına" bağlar bunu.

1946'da, yine ailesinin hilafına, Demokrat Parti'ye kaydoldu. Kandıra'nın iki etkili eşraf ailesinin, Güneş ve Erim ailelerinin karşı karşıya gelmesi demekti bu. CHP'nin prenslerinden, "seçkin" prototipi Nihat Erim'le "halk adamı" Turan Güneş, alabildiğine zıt figürlerdi. Erim, ileriki yıllarda da rakibi olacak; Güneş çok daha popüler olmasına karşılık Kocaeli il delegelerine hâkim olan Erim, onun önünü kapatacaktı. 1958'de CHP'ye geçen Güneş, ancak Erim'in partiden ayrılmasından sonra 1973'te milletvekili olabilecekti.

İlk kez 1954'te, 32 yaşında DP'den milletvekili seçildi. "Devlet aristokrasisi" çehresine bürünmüş CHP'ye karşı, DP halkın "bulanık isyan seli" üzerinde sürüklenerek iktidara taşınmıştı Güneş'e göre. Ancak çok geçmeden aynı anti-demokratik idareyi kendi üslûbunca sürdürür hale geldiğini, çoğulcu değil çoğunlukçu olduğunu düşündüğü DP'de müzmin muhalife dönüştü. 1955'te DP'den liberal-demokratik tepkilerle ayrılarak Hürriyet Partisi'ni

kuranlardan biri oldu. 1958 sonlarında HP'yle beraber CHP'ye katıldı. O ara *Akis* dergisi, "muhalefet kontrolörü" diye anmıştı Güneş'i.

Güneş'in esas derdi, daima, demokrasinin kurumlaşması ve *gerçeklik* kazanmasıydı. Bunun sınıfsal-toplumsal koşullarını hep önemsedi. 1970 CHP Kurultayı'nda, Kandıra'dan çıkan iki profesörün de zengin ve ağa çocukları olan Erim'le kendisi olduğunu söyleyerek, neden ilkokulda beraber okudukları arkadaşlarının hamal ve boyacı olduğunu sormuştu. Ona göre Türkiye'deki sınıfsal çelişkiyi çözümlemek için, Osmanlı-Türk "Doğu tipi iktidar" çerçevesindeki devlet-reaya ilişkisine eğilmek gerekirdi. Bürokrasiyle ve "bizim aydınlar dediğimiz orta sınıf"la halk arasındaki çelişki hesaba katılmadan, Türkiye'nin sınıfsal yapısı anlaşılamazdı.

Onun siyasal *ethos*'unun kalbinde, "sıradan" halkı siyasete bilfiil katmak vardı. "Hem demokrasi yapalım hem de halka hoş görünmekten vazgeçelim diyenleri" "pek romantik" buluyordu. "Halka hoş görünme çabası" demek, "halkı anlama, dertlerine teşhis koyma, derinlerde yatan istemlerini bulma" niyetinin ifadesiydi ve kıymetliydi ona göre. Partileri "seçim komiteleri" olmaktan çıkarıp taban örgütlerine dönüştürmek gerekirdi.

Katılımından itibaren merkez yönetiminde yer aldığı CHP'yi bu yaklaşımla yenilemek için uğraştı. Tek parti döneminden kalma, "mahalli eşraf ve mütegallibeye" dayanan parti, Ortanın Solu yönelimi içinde "sosyal adalete dayanan, zulme, dengesizliğe ve fakirliğe karşı mücadele"ye bağlanmalıydı. 1973 seçimlerinden sonra, zamanında DP'yi destekleyen halkın "Hassolar Memolar" diye horlandığını hatır-

latarak; "şimdi Hasso Memo olma sırası CHP'ye geldi" diye yazdı. "Komünistlikle suçlanma sırası da" CHP'ye gelmişti – çünkü, "Türkiye'de komünistlikle suçlanmak demek, büyük halk yığınlarının yanında yer almak demektir aslında..."

1974'te CHP-MSP koalisyon hükümetinde dışişleri bakanı oldu. Türkiye'nin "dünyayla ilişkisi kopuk, tamamen çağdışı ve içe kapanık anlayışını bırakmasından" yanaydı, bu bakımdan Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katılmaya da sıcak bakıyordu. Ancak 7 aylık bakanlık dönemini Kıbrıs krizi yuttu. Türkiye'nin Kıbrıs'a askerî müdahalesinde ikinci harekât, onun telefonda söylediği "Ayşe tatile çıkabilir" parolasıyla başlamıştı (Ayşe, Güneş'in kızı, sonranın siyaset bilimi profesörü Ayşe Ayata'ydı). Aslında, ikinci harekât öncesi siyasi çözüm için özel gayret sarf etmişti. Sonrasındaysa "Dış politikada bazı sorunlar vardır ki ille de çözülmeleri gerekmez" formülüyle, Türkiye'nin Kıbrıs siyasetinin adını koyacaktır.

1974'ten sonra, CHP içinde de muhalifti. 1976 Kurultayı'nda muhalefetin liderliğini Deniz Baykal'ın üstlenmesine kırılarak Ecevit'i destekledi. En yüksek oyu almasına rağmen istediği genel sekreterliğe getirilmedi. 1978'de AP'den transferlerle kurulan CHP azınlık hükümetine eleştirel yaklaştı. Başbakan yardımcılığı umarken önerilen adalet bakanlığını kabul etmedi. Bu hükümet devrildikten sonra 1979 sonlarında toplanan Olağanüstü Kurultay'daki konuşması dramatiktir: "Alnından ter akan emekçinin, geçinemeyen işçinin, memurun oyunu, yani solun oyunu kaybettik. Biz solculuk falan da yapmadık... 79 yılında emekçilerin geliri azalmıştır. On yıl geriye gittik." Herkesle resmî konuşan Bülent Ecevit'in

adıyla hitap ettiği tek kişi olarak, ona ret oyu veren birkaç delegeden biri oldu.

12 Eylül darbesinden sonra, askerî yönetimin katılmalarına bir süre izin verdiği Avrupa Konsey toplantılarında, Türkiye aleyhine sert bir kınama çıkmaması için lobi yapması, tabiatıyla, eleştirilmiştir. Büyükelçi Semih Günver'e, "Şu canım memleketi askerlere teslim ettik... Şimdi de burada yabancılara, şu pespaye heriflere rezil oluyor, insan hakları, demokrasi uğruna hakaretlere uğruyoruz" diye yakınmıştı.

1982'de yeni partiler kurulurken, CHP mahfillerinde, solu toparlaması umulanlardan birisiydi. İstanbul-İzmir vapurunda geçirdiği kalp krizi, buna mahal vermedi.

TANIL BORA



Yaşar Kemal
(1923-2015)

Birinci Dünya Savaşı'nda Çukurova'ya göçen Van kökenli bir ailenin çocuğu olan Kemal Sadık Gökçeli, bilinen adıyla Yaşar Kemal, Osmaniye'deki bir Türkmen köyünün tek Kürt ailesinin ferdi olarak doğdu. Tarih, ancak ilkokulu bitirdikten sonra alabildiği nüfus kâğıdına göre 1926, kendi hesaplamalarına göreyse 1923'tü. 3,5 yaşındayken bir kurban kesimi sırasında kayan bıçakla sağ gözü kör oldu. Bir yıl sonraysa babası, bir cami avlusunda, üstelik o yanındayken bıçaklanarak öldürüldü. Çok etkilendi, 12 yaşında yine kendiliğinden düzelinceye kadar kekeme kaldı. Okumadı; uğruna Âşık Rahmi'nin köy köy dolaşma teklifini reddettiği ortaokulu bir süre sonra terk etti. Arzuhalcilik, çıraklık, tarım işçiliği, vekil öğretmenlik gibi işler yaptı.

İlk eseri, "Seyhan" başlıklı şiir *Görüşler* dergisinde yayımladığında henüz 16, kimi ağıtları derlediğinde

20, ilk hikâyesini yazdığında 23 yaşındaydı. Aynı dönemlerde Pertev Naili Boratav ve Nurullah Ataç gibi isimlerle, Adana'da sürgünde olan Abidin Dino ve Arif Dino'yla tanıştı. Özellikle Arif Dino'dan etkilendi.

1950'de Komünist Parti'yi kurmaya teşebbüs suçundan kısa süre Kozan Cezaevi'nde tutuklu kaldı. 1951'de (1963'te "siyasal nedenlerle" çıkarılıncaya kadar çalışacağı) *Cumhuriyet*'e girdi; köşe yazıları yazdı, ses getiren röportajlar kaleme aldı. Bugün kullandığımız anlamıyla "söyleşi" anlamına gelen değil, bir edebi tür olarak, yazarlık maharetini sonuna kadar gösterdiği röportajlardı bunlar.

Asıl tanınırlığını sağlayan *İnce Memed* serisinin ilk cildi 1955'te yayımladı. Onu diğer kitaplar izledi. Türkiye'nin Nobel Edebiyat Ödülü'ne aday gösterilen ilk yazarı oldu. Ödülü "neden" alamadığı ve yine "neden" bu kadar çok almak istediği uzun süre tartışıldı – bir söyleşisinde "Ölene kadar da aday olacağım" diyecekti. Tartışmak demişken, Yaşar Kemal ismi hiçbir zaman tartışmaların dışında kalmadı. İnsan hakları mücadelesinde hep söz alan taraftaydı. Ama tüm bunları yaparken romanlarını, güttüğü davasının kuru ve sası bir bildirisi haline sokmadı. Yaratıcılığın tek boyutluluk ve bir kalıba tâbi olmak demek olmadığını bilerek, yaşamı boyunca bunu savundu.

1962'de Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu. İstifa ettiği 1969'a kadar genel yönetim kurulu ve merkez yönetim kurulu üyesi olarak çalıştı. Burada da hep özgürlükçü, çoğulcu safta yer aldı. Çünkü onun için "dünya bin çiçekli bir kültür bahçesi"ydi ve "bir çiçeğin bile yok olması dünya için büyük

bir kayıptı" Yakın arkadaşlarından Mehmet Ali Aybar'ın "güleryüzlü sosyalizm", tam bağımsızlık ve insani özgürleşmeyi temel alan çizgisini izledi, destekledi. 1971'de Abdi ipekçi ile yaptığı söyleşide, "Hiçbir politik ihtirasım olmadı ve bunda kararlıydım. Ama emekçilerin yanında, ölünceye kadar onların hakları için, onların yönetime gelmesi için çalışacağım" diyordu.

TİP'in 1966 Malatya İkinci Büyük Kongresi'ndeki çatışmalar, Yaşar Kemal'i sosyalist etiketli politikanın da toplumun ortalama sorunlarını olduğu gibi içinde taşıdığına ikna etti. Daha sonra "Tepeden tırnağa hepimiz yanlışlar içindeydik" diyecekti. Kendini bu yanlışların dışında göstermeye çalışma kibrine kapılmadı. *Ant* dergisinin kuruluşunda yer alması, TİP'te karşılaştığı olumsuzluklara karşı bir arayıştı. Ant Yayınları'nın yayımladığı *Marksizmin Temel Kitabı* adlı eser nedeniyle 18 ay hapis cezası aldı ama bu karar daha sonra bozuldu. Buna karşılık 1971 askerî muhtırasını izleyen sıkıyönetim döneminde o zamanki eşi Tilda ve geliniyle birlikte bir ay gözaltında kaldı. Yaşar Kemal, devletin olağan şüphelilerinden biriydi. Bu, onu örgütlü mücadeleden caydırmadı. 1973'te Yazarlar Sendikası'nın kuruluşuna katıldı ve ilk genel başkanlığını yaptı. 1980 darbesiyle kapatılan PEN Yazarlar Derneği'nin 1988'de ikinci kez kurulmasına önayak ve kurucu başkanı oldu.

TİP'ten istifa ettikten sonra başka bir partiye üye olmadı. Bu kararının romancılığa tam zaman ayırmak gereğinin sonucu olduğunu söyledi ama kalbi her sosyalist parti kurma teşebbüsünde kıpır kıpır etti. 1990'ların ortasında Özgürlük ve Demokrasi

Partisi'nin kuruluşunda adı olası başkanlar arasında ön sıralarda yer alıyordu. Daha sonra 2003'te SHP-DEHAP-ÖDP yeni bir parti kurma görüşmeleri yürütürken düşünülen başkanlardan biri yine Yaşar Kemal'di. Eşitlik ve Demokrasi Partisi kuruluşuna giden süreçte, Kürtleri, Alevileri, sosyalistleri ve sosyal demokratları buluşturacak parti girişiminde de adı ilk sıralarda geçti hep.

1990'lı yıllara geldiğimizde artık dünyaca tanınan bir yazardı ama bu onun Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin önüne iki kez çıkmasına engel olamadı. *Der Spiegel*'e verdiği bir demeç nedeniyle 1995'te hakkında açılan bir davada savunmasını yaparken ifade ettikleri güncelliğini "hep korudu": "Ormanların yakıldığı doğru değil mi? Bundan dolayı devleti suçlamaya hakkım yok mu? 1.800 faili meçhulü bütün dünya duymadı mı? Türkiye en büyük işkenceci devlet olarak ilan edilmedi mi? Halkın üstüne zulüm bir ağır rüzgâr gibi esmedi mi? Üç milyon insan yerinden yurdundan edilmedi mi?"

Bu davadan beraat etti. Ama aynı yıl yurtdışında yayımlanmış başka bir yazısı nedeniyle 1 yıl 8 ay hapis cezasına çarptırıldı, ceza ertelendi. 1999'da cezaevlerinde ölüm oruçlarına son verilmesi için hükümetle eylemciler arasında arabuluculuk yapan heyette yer aldı. Bu girişimin sonuçsuz kalmasının, çok ağır bir insani maliyete yol açmasının, devletin gaddarca girişiminin yarattığı burukluğu ve öfkeyi cesur bir dille getirdi.

Eserleri de politik tavırları da tavizsizdi. Halk edebiyatından, onun ağıtlardan türkülere, manilerden destanlara, halk hikâyelerine uzanan geniş havzasından bolca beslendi. Kahramanları hep doğanın

yamacındaydı ama yer yer onunla da mücadele ediyorlardı, her zaman koşulsuz ve şartsız bir biçimde "zalimin" karşısındaydılar. Nobel olmasa da hem Türkiye'de hem de uluslararası sahada onlarca ödül aldı, yine hem ülkesinde hem yurtdışında çeşitli üniversitelerde fahri doktor olarak onurlandırıldı. Kitapları onlarca dile çevrildi.

2015'te 91 yaşında hayatını kaybederken geride gür bir ses bıraktı.

EMRE BAYIN



Süleyman Demirel

(1924-2015)

7 yıl cumhurbaşkanlığı (1993-2000), 10 yıl 6 ay başbakanlık (1965-1971, 1975-1977, 1977-1978, 1979-1980, 1991-1993) yaptı. İsmet İnönü (9 yıl 6 ay cumhurbaşkanlığı, 17 yıl başbakanlık) ve Recep Tayyip Erdoğan'la (2023 Ağustos ayı itibariyle 9 yıl ve devam eden sürede cumhurbaşkanlığı, 11 yıl 5 ay başbakanlık) birlikte, bu makamlarda en fazla bulunan üç kişiden biri.

Bir Cumhuriyet "eseridir" Yoksul bir köyden çıkıp devlet okullarında okuyup imtihanlar kazanarak mühendis oldu, "dünyaya katıldı" Zekâsının tek delili okul başarıları değildi. Müthiş hafızasını, örgütlenme ve siyaset emeğiyle perdahladı: İlçe başkanının oğlunun sünnetini ve ücra bir göletin metre mikap hacmini hatırlamak, örgütlenmek demekti.

Herhalde en fazla lakap takılan ("Morrison Süleyman", "Çoban Sülü", "Barajlar Kralı", "Nurlu

Süleyman", "Baba", "Bir Bilen"), en fazla müstehcen karikatürü çizilen, en fazla parodisi yapılan "devlet büyüğü"dür. Bunlara sahiden –genellikle– müsamahayla katlandı. Hazırcevaplığı, laf cambazlığı, zekâsının ve pragmatizminin nişanlarıdır. Kimisi skandal etkisi yaratmış birçok sözü, siyasal tarihin demirbaşları arasında yer alır. Portresini, kendi "özlü" sözleri çizsin.

"*Ben mühendisim, benim işim yapmaktır.*" – Birkaç yerde tekrarlamıştır bu lafı. İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra ABD'de tecrübe edinmiş, 1955'te 31 yaşında Devlet Su İşleri'nin genel müdürü olmuştu. Mühendisliğe aşkla bağlıydı. Mühendislik, rasyonelce düşünmek ve imkânlar dairesinde olurunu bulmak demekti onun gözünde. Siyasetteki pragmatizm ve icracılık vasıfları, ilhamını, mühendisliğinden de alıyordu.

"Garp medeniyetinin yaratıcı kudretinin muharriki, fertlerin bu nimetlerden mahrum olmamak ve bilakis çok daha rahata huzura kavuşmak için giriştikleri çabadır." – 1962 tarihli bir makalede yazmıştı bunu. Batı uygarlığını, şeksiz şüphesiz benimsemişti. Uygarlığın motorunun, –adını öyle koymasa da– kapitalizm olduğuna kaniydi. "Solcuların", insanların zenginleşme arzusunu küçümseyen bir ikaz vardır bu sözde. Derdi gücü kültürel inkılaplar olan CHP çizgisinin "gerçek" medeniyetçiliği ıskaladığına dair bir ima da vardır. DP-AP geleneğinin, "Jakobenizme" muhalefetini özetleyen bir ima... 1965-1971 arası başbakanlığındaki hızlı kalkınma konjonktürünü, ülkenin altın çağı olarak yad edecekti.

"Atatürk'ün ilkeleri, sensin aziz vatandaşım. Onun eseri olan Cumhuriyete, millî hâkimiyete ve millî iradeye sahip sensin!" – 1966'da Uşak'taki mitingde söylemişti bunu. 27 Mayıs sonrasında, seçimlerde çoğunluğu elde etmenin yegâne meşruiyet kaynağı olamayacağını, "Atatürk ilke ve inkılaplarına" riayetin de zorunlu bir koşul olduğunu koyan vesayetçi tavır güçlüydü. Demirel, ordunun güçlü temsilcisi olduğu bu tavra karşı *milli iradeci* söylemi çıkartır; fakat bunu Atatürkçü söylemle eklemleyerek yapar. Orduyu "idare etmeyi" hep önemseyecektir.

"Yollar yürümekle aşınmaz." – En ünlü sözlerinden biri. 1968'de, devrimci öğrenci hareketinin sokak eylemlerinin kendi parti tabanında uyandırdığı rahatsızlığı yatıştırma maksadıyla söylemişti. Demirel'in demokratik hakların kullanılmasından rahatsız olmamak gerektiğini telkin ettiği, liberal-demokrat bir momenttir. Sağındakiler ve ordu, "anarşi" tehlikesine karşı duyarsızlığının alameti saydılar bunu; solundakilerse, demokratik talepler karşısındaki kayıtsızlığının...

"Dün dündür bugün bugündür." – Belki de en ünlü sözü. 1974'te, Genelkurmay Başkanı Semih Sancar'la yaptığı gizli toplantının basına sızması üzerine önce görüştüklerini reddetmiş, Sancar'ın görüşmeyi ikrar etmesi üzerine o da kabul etmiş, iki beyanı arasındaki farkı bu sözle açıklamıştı. "Dün"kü inkârı, "Asker kişiyi zor durumda bırakmamak için"di, söylediğine göre. Aslında görece malum bir inkâr olan bu söz, oportünizmin levhası oldu.

"Bana milliyetçiler suç işliyor dedirtemezsiniz." – 1976'da, sürekli sol tedhişe veryansın ederken neden sağ tedhişçilere hiç değinmediğini sorgulayan

gazeteci Abdi İpekçi'ye böyle söylemişti. O sırada başında bulunduğu Milliyetçi Cephe koalisyonunun (1975-1977) küçük ortaklarından MHP'nin militanları, okullarda ve mahallelerde gerçekten tedhiş uyguluyor, silahlı, bombalı saldırılarda bulunuyorlardı. Demirel onları "devleti devirmek için yapmıyorlar" diye mazur görüyor, suçlarını "ferdi suç kabul ediyor"du. "Sağcı denilenler"in yaptıkları, "memleketi komünizme götürmek isteyenler karşısında bir reaksiyon"dan ibaretti. 1970'lerin ikinci yarısında Demirel, "komünizm" tehdidi karşısında giderek tırmanarak iç savaş boyutlarına ulaşan "milliyetçi" tedhişi meşru gördü.

"*Herkesin bir şeysi olsun ki, 'zincirden başka kaybedeceğim hiçbir şey yok bu rejimde' demesin.*" – 1977'de Aydınlar Ocağı'nda sarf ettiği bu söz, Marx ve Engels'in "proletaryanın zincirlerinden başka kaybedecek bir şeyi yoktur" kelamını tersine çevirir. Demirel'in Marksizmden az çok haberdar "bilinçli" bir anti-komünist olduğuna işarettir. Asıl önemlisi, komünizm-sosyalizm "tehlikesine" karşı refah devleti siyasetini en sağlam çare sayan tutumuna işarettir. Demirel, 1990'larda da Özal'ın radikal piyasacılığına karşı bu *sosyal-liberal* çizgide diretti. Türkiye'de neoliberalizm çığırını açan 24 Ocak 1980 kararlarını çıkartan başbakan kendisiydi fakat bunun geçici bir şok önlem olduğunu, 12 Eylül darbesi gelmeseydi sosyal tedbirlerle durumu telafi edeceğini ileri sürecekti.

"*Tapulu arazime gecekondu yaptırtmam.*" – 1983'te yeni partiler kurulurken, askerî yönetimin ve Özal'ın merkez sağ tabana göz diken partilerine destur vermeyeceğinin ifadesiydi. 1964'te genel başkan

seçildiği Adalet Partisi (AP), 12 Eylül rejimince bütün partilerle beraber kapatılmıştı. AP misyonunu sürdürecek Büyük Türkiye Partisi'nin kapatılması üzerine 1983'te Doğruyol Partisi (DYP) kuruldu. Demirel "Bir Bilen"i olarak perde arkasından yönettiği bu partinin, 6 Eylül 1987 referandumuyla siyaset yasakları kalkınca, resmen genel başkanı oldu.

"*Kan döken insanlar 'Biz kan dökmekten vazgeçtik' derlerse, 'İyi yaptınız, alın size bir mükâfat verelim' denmesi mümkün değil. Kan döken insanlara 'Aman vazgeçmeyin, kan dökmeye devam edin' demek de mümkün değil. Kan döken insanlar bundan vazgeçerlerse,'Bu iyi olmadı' demek de mümkün değil.*" – 1993'te, başbakanken, PKK lideri Öcalan'ın ateşkes ilanı üzerine yaptığı bu yorum, bir "devlet sanatı" gösterisidir. Bir sorunu ve muhatabı asla resmen tanımadan, kimi iyileştirmelere açık olmak mümkündür, bu sanatta. 1991 seçimlerinden sonra kurulan DYP-SHP koalisyon hükümetinin başbakanı olarak Demirel gerçi "Kürt realitesini tanıyoruz" demişti ama Kürt sorununa yaklaşımı, bu "kuru" tanımadan ileri gitmedi.

"*Türkiye Cumhuriyeti devletinde laiklik dinsizlik olarak anlaşılmamış, aksine dinin şemsiyesi olarak anlaşılmıştır.*" – 1993 Din Şûrası'ndaki bu tespitiyle, dini, devletin etkin bir rıza üretim aracı olarak gören "Türk laikliği/Türk Müslümanlığı" sözleşmesinin tanımını yapar. 28 Şubat 1997'de, cumhurbaşkanı olarak, laiklik karşıtı bulduğu uygulamaları nedeniyle DYP-RP hükümetine verilen fiilî muhtıraya, bu sözleşmenin ihlal edildiğine inandığı için, iştirak etti. Doğrudan darbeyi önleyip, meclisin açık kalmasını sağlamakla övündü. İslâmcı, muhafa-

zakâr ve "bir kısım" liberal sağ, 28 Şubat kavşağında onu milli iradeci geçmişine ihanetle suçladı ve defterden sildi. "Merkez sağ" denen geniş şemsiye, galiba o rüzgârda kırıldı. Buna mukabil Demirel, her şeyden önce en fazla sayıda imam hatip okulu açan başbakan olması nedeniyle onu "irtica destekçisi" saymış olan "Atatürkçülerin" muhabbetini kazandı. 2000'lerde emekliliğinde de, en fazla muhabbeti AKP iktidarına muhalefet bâbında onlardan görecekti.

"*Ben devlet fikrinin adamıyım.*" – 1973'te, 12 Mart ara rejimi sırasında, rejime sadakatini ve sorumluluk duygusunu bu sözle vurgulamıştı. Her zaman, Devlet Aklı'na bağlıydı. "Kariyerini", Devlet Aklı'nın düşünür-siyasetçisi olarak geliştirdiğini söyleyebiliriz. Devletin bekasının icapları ve rıza üretim kabiliyeti üzerine düşündü, bunu yeniden yeniden rasyonalize etmeye çalıştı. Cumhurbaşkanlığı dönemi, bunun zirvesi sayılır. 2000 yılında başını eski ezeli rakibi Bülent Ecevit'in çektiği bir girişimle, bu "devlet adamı" performansının ödülü olarak süresini uzatmayı denediler – olmadı.

"*Derin devlet, devletin kendisidir.*" – Daha önceleri reddettiği "derin devlet" kavramını, emekliliğini sürdüğü 2005'te bir mülakatta kabullendi. Devam cümlesi şudur: "*Askerdir, derin devlet.*" "Cumhuriyet'i kuran askerler, devletin yıkılmasından daima korku duyar"dı ona göre, bu nedenle müteyakkızdılar. Ağır bir devlet veya yönetim krizi halinde, olağan zamanlarda "hareket halinde olmayan" derin devlet harekete geçer, hatta ülke "derin devlete muhtaç" hale gelirdi. Ordu/asker vurgusundan önemlisi; "derin devlet" denen gayrinizami siyasi

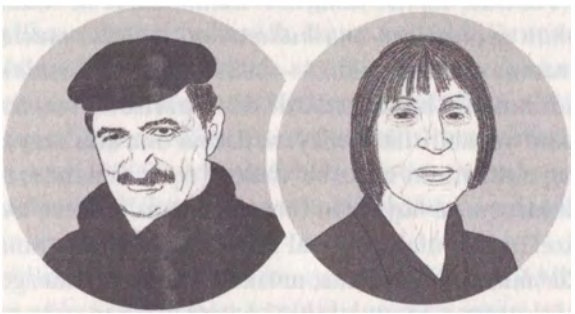
vesayet mekanizmasının ve zihniyetinin *asli* ve *yapısal* niteliğini ikrar etmesi idi.

"*Politika, imkân sanatıdır. Benim elime ne kadar imkân geçerse ben onu kullanırım. Politika mucize yaratma sanatı değildir.*" – 1989'da bir söyleşideki bu hikmetini başka yerlerde de tekrarladı. Yine, iradesini yapabilirlikle bileyen, daima olurunu arayan pragmatizminin veciz bir ifadesi. Aynı zamanda, tipik bir *siyasal hayvan*'ın (*homo politicus*) ifadesi. Demirel'in irili ufaklı siyasal sorunlara çözüm bulma, uzlaşma, orta yol arama, müzakere ve ikna etme, gönül kazanma, gereğinde blöf, manipülasyon yapma... enerjisi, hasımlarını bile hayran bırakmıştır.

Şair Cemal Süreya, 1980'lerin sonunda çizdiği portrede, "Menderes'teki duygusallığı silerken fazla ileri gittiği ve o arada duyarlığı da kazıdığı söylenebilir" demişti Demirel hakkında. Soğukkanlı, kimilerine göre duygusuzluk derecesinde aşırı soğukkanlı olduğu kesin. Gazeteci-siyasetçi Firuzan Tekil "flegmatik" (aşırı temkinli, renk vermez) diye tanımlamıştı. Dışarıdan bakanlar için çok renkli olduğu kesindir. En azından, devlet grisinin tonlarınca...

TANIL BORA

ECEVİTLER



Bülent Ecevit (1925-2016)

Rahşan Ecevit (1923-2020)

Ecevitler tek kişi ama Bülent Ecevit (doğum 1925) iki kişi gibidir. Şair: İdealist, kâşif, barışçı, halkçı, katılımcı, özgürlükçü! Siyasetçi: Elitist, kuralcı, ithamcı, tasfiyeci, savaşçı, katliamcı! İdealist ve cumhuriyetin arzuladığı idealin kendisi; ideal/ist. Babası hukuk profesörü.

Şiire başladığı, Tagore okuyup çevirdiği, tek ve büyük aşkı Rahşan Aral ile tanıştığı Robert Kolej'i bitirir bitirmez (1944) Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nde çevirmen oldu. Hukuka kayıt yaptırdı, vazgeçip İngiliz filolojisine girdi. Normlarla imgeler arasında ilk keskin tercihiydi, onu da bitirmedi. Hep iyi başlayacak nadiren iyi bitirecekti, evliliği hariç.

Ecevit, Rumelili bir aileden gelen Rahşan Aral ile 1946'da evlendiğinde edebiyat ve siyasetin en dayanıklı nikâhı kıyılmıştı. Londra Büyükelçiliği Basın

Ataşeliği'nde dört yıl kâtiplik yaptı. Kolejde tutuşan Sanskritçe ve Bengalce aşkını, Hindistan'ın sömürgecisi İngiltere'de tamamına erdirmeye girişmesi varlığına hâkim çelişkilerin belki de en önemsiziydi. Şiir çevirdi, yazdı, haiku gibi az bilinen türü denedi. Yunanca (Helikon) isimli dernek kurdu, "Türk-Yunan Şiiri" yazdı; imgelerle inşa ettiği dostluk söylencesini 1974'te Kıbrıs'ı işgal emriyle imha etti ama.

CHP 1950'de muhalefete düşünce, baba dostu ve ideal/ist gençliğin önceki kuşak mahsulü Nihat Erim'in aracılığıyla *Ulus* gazetesinde işe başladı. Yazıları "Rahşan da okudu" diyerek teslim ediyordu. Siyasette pişme vaktiydi artık ve (Rahşan Hanım'la) CHP Gençlik Kolları'na girdi. Zamanın ruhundaki Amerikan muhipliği tek Menderes'e değil, Erim gibi Ecevit'e de bulaşmıştı. ABD yoluna koyuldu. Soğuk Savaş'ın ünlü Amerikalı politikacısı Kissinger'ın talebesi oldu; Olof Palme, Bertrand Russell gibi Avrupalı demokratlarla tanıştı. Tanışma vesilesi Avro-Amerikan âleminin pek sevdiği "anti-komünizm" semineriydi. Aşka olduğu kadar ezberlerine de sadıktı. 1999'da eylemci solu kapatmak için hazırlanan F Tipi hapishanelere direniş katliamla bastırılırken başbakandı. Aynı günlerde Rahşan Ecevit'in adıyla anılan affın da ortaya koyduğu gibi çelişkiler sadece Bülent Bey'e has değil, ikilinin ortak hususiyetiydi.

1957'de milletvekili seçildi. 27 Mayıs sonrası İnönü hükümetinde çalışma bakanı oldu. İşçi haklarında devrim değilse bile reforma mühür vurdu: Sendika, toplu sözleşme, grev ile sosyal sigortalar kanunlarını çıkardı, Halkçı Ecevit mitinin temelini atıyordu. Halkçılık stajı yaparken devletçilik dersi boşlanmaz; fabrika ayarları Kürt fobisiyle yüklü

askerlerin kurduğu "Doğu Grubu"nda da vardı. Yıllar yıllar sonra arşivinden "Hepsini sürelim" evrakı çıkacaktı.

Hareketli bereketli '60'ların ortasında Paşa'nın "ortanın solu" icadının mucit heyetindeydi, aynı isimle kitap yazdı. 1966'da CHP genel sekreteri oldu, artık İnönü ile rekabetini örgütleyebilirdi. Rahşan Ecevit, bu yıllarda en büyük yardımcısı rolünü oynamaya başlamıştı. Birlikte 1967'de depremin vurduğu Pülümür'e gittiler; ruh uyumları öyle derindi ki, Bülent Bey, "Pülümür'ün Yaşsız Kadını" şiirini, Rahşan Hanım (tiyatroya da uyarlanan) "Pülümür'de Aşk"ı yazdı. Rivayete göre 14 Mayıs 1972'de Bülent Bey siyasal babası İnönü'nün yerine genel başkan olunca Rahşan Hanım, "Bülent parti bizim oldu!" demişti. Bir kadının siyasal gücünü sindiremeyenlerin uydurmasıydı belki bu fakat hem Ecevit'in sadece "Bülent" olmadığını anlatıyor, hem de "bizim olsun küçük olsun" anlayışını erkenden ifşa ediyordu. Sonraki yıl "Karaoğlan" lakabını aldı; ismin kaynağı yaşlı bir seçmen kadın mıydı, Suat Yalaz'ın '62'de yarattığı çizgi kahraman mı, emin olmak zor.

Erbakan ile 1974'te kurduğu koalisyon, "Halkçı Ecevit"i bir de "Fatih" yapacaktı Kıbrıs harekâtıyla. Hocası Kissinger'ı karşısına almıştı. Sol popülizmin şampiyonuydu ama rakibi de sağ popülizmin zirve ismi "Morrison" Süleyman Demirel'di. İkili halk ve millet kelimesine yaslanmış, kıran kırana kapışıyordu. "Halkçı"lığı "altı ok"tan geliyordu elbet. Halkçı olan Bülent Ecevit'ti tabii ama bu efsunun sürmesi için "halkın içinde" olmaya çalışan Rahşan Hanım'dı. Behice Boran'ı paranteze alırsak, siyasi

sahnede Rahşan Ecevit'in örneği ve dengi yoktu, olmadı da. Mesela '70'lerin en Ecevit işlerinden Köylü Derneği'nin başkanıydı. Dernek için yıllar sonra dile getirdiği kaygı, çiftin temel kaygısıydı: "En önemli sorunlarımızdan biri, CHP'nin dışındaki solun sızma çabalarıdır."

Ecevit'in yükselişi de düşüşü de muammalı halkçılığının soy kütüğü 1927'deki "dört ok"a kadar gider: Cumhuriyetçilik, halkçılık, laiklik ve milliyetçilik. Ok takımına '31'de inkılapçılık ve hepsinin sahibini ve sınırlarını emreden devletçilik eklendi. Ecevit'in halkçılığı kalkan yapan siyasal yükselişi, sadaktaki eşitler arasında birinci devletçilik okuyla delindi sürekli.

"Pülümür'ün Yaşsız Kadını" şiiri, siyasetçi Ecevit'in halk tarifine de ışık düşürür: Yaşsız, sınıfsız, kökensiz, dilsiz, mecalsiz, esrarengiz. Pülümür'deki kadını çoklu köklerle (Hitit-Selçuklu-Ermeni-Kürt) tasvir ederken zincirin sonundaki "Türk" çokluğun parçası değil, amacıydı; poetik hamledeki çokluğun potansiyel lirizmi, siyasi hamledeki tekliğin fırınında erir gider. Bugünün "ulusalcı"ları, "Türkiyelilik" kelimesinin göbeğinin bu şiirde kesildiğini bilmek istemez; siyasi terekeyi sahiplenir onlar, şiirseli değil.

12 Eylül öncesindeki son başbakanlığı sırasında, 1979'da Maraş'ta Kızılbaş pogromu yaşanırken ailesinin Dersim kökenlerini sadece kendisi biliyordu. Fötr şapkalı ama köylü Demirel'e karşı kasketi seçse de şehirliydi; kökeni Kızılbaş olsa da devlet Sünniliğinin koruyucu zabitiydi. Uzak bir ülkeye ait ölü bir dili öğrenmek için harcadığı çabanın aynısını yaşayan bir dili yok edecek politikalar için de harcayabilirdi.

12 Eylül cuntası siyaseti yasaklayınca gazeteciliğe ve şiire ricat etti. Haftalık dergi *Arayış*, darbeye diklenen ilk yayındı. Yasaklandı. Üç defa hapse girdi. "Aydın, şair, duygulu, demokrat" elbisesi, örgütünün olmadığı, siyasetin yasaklandığı günlerde üstüne cuk oturmuştu. Siyasetteki rakipleri Türkeş, Erbakan ve Demirel ile partideki rakibi Baykal, sinik taktiklerle fırsat ararken o, cunta karşısında dimdikti. Ne ki bu saygınlık çığı örgütlerin, sınıfların, halkların belirdiği siyasal sahnede çabucak eriyecekti. Cumhuriyet'in "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış kitle" tasvirine "kalbi temiz, aklı saf, mantığı sade" koşul setini ekliyordu. Örgütlü toplum şarkısı eşliğinde örgütsüz toplum inşaatında ustaydı.

Ecevitlerin ikinci siyasi yürüyüşü 1985'te Demokratik Sol Parti ile başladı, generallerin yasaklamayı unuttuğu Rahşan Hanım başkandı. CHP'deki hizipçilikten, bilhassa Baykalizmin hiperaktif manevracılığından sıtkı sıyrılan Ecevit, doğru bildiği yolda tek (yani çift) başına yürüyecekti. Elbette siyasete 1983'te SODEP'le giren Paşa'nın biyolojik oğlu Erdal İnönü'yü (aynı cunta gibi) istemeyecekti, babasından aldıklarını oğluyla paylaşacak değildi.

Bu yıllarda temel sorunun "devlet"te olduğunu tespit eder. Perikles'ten ilhamla 1987'de yayımladığı "Özgürlüğün Ardından Bir Ağıt Söylev"deki, "*oysa dünyalarımız öylesine küçüktü / devlet öylesine büyük*" dizeleriyle büyük devletin özgürlüğü boğmasına karşı yurttaşı yönetime davet eder etmesine ya, vaiz elit konumu yakasını bırakmaz: "*yönetilmek öylesine rahattı / yönetmek öylesine yük.*"

Şair teşhis ve tedaviyi söylerken siyasetçi davet ettiği çokluğun "öz"ünü mahkûm eder. Süzgeci ince-

ciktir, karşısına dikildiği devletin obsesif-kompülsif takıntıları kendi varlığına sinmiştir: Aşırılar, kötü niyetliler, yobazlar, bölücüler, Paşa'nın oğlu filan hep süzgece takılır; bunların iması bile gerilim anlarındaki ünlü tikinin belirmesine yeter. Mütemadiyen el yıkar gibi teşkilatını temizleme derdindedir; kovamazsa kaçar gider. Şiirinin başarısı siyasetinin başarısı gibidir: Asla bırakmadığı hatip ve öğütçü makam nedeniyle tırmandığı poetik zirvenin dibine iner.

Ecevit/ler 12 Eylül nizamını aşındırmak için çırpınırken yeni nizamın değirmenine su taşımaktan kurtulamadı: DSP ikazlara rağmen aday çıkarıp "sol" oyları bölünce 1994 İstanbul seçimini Erdoğan kazandı. SHP yöneticileriyle sol/sosyalist kesimlerin "Birleşelim" nidalarına da hep kulak tıkayacaktı. SODEP'in devamı SHP, Kürtlerle (DEP) ittifak kurmakla, Ecevitlerin "küçük ama bizim" parti filtresine takılıyordu.

Laiklik okunu, 28 Şubat günlerinde başörtüsüyle seçilen Merve Kavakçı'yı parlamentoda parmakla işaret ederek "Bu hanıma haddini bildiriniz" sözüyle fırlattı. Son iki başbakanlık 1999'da geldi. Yıkımla biten bir başarı daha: Deprem talihsizlikti belki ama 19 Aralık F Tipi katliamı, çelişkilerinin ve adındaki lekelerin en koyularındandı. Başbakan olarak PKK lideri Öcalan'ın Türkiye'ye getirildiğini açıkladıktan sonra babasının "Kürdizade" sıfatını kamuoyu artık duyabilirdi.

Cumhurbaşkanlığı adaylığını gururla açıkladığı Anayasa Mahkemesi Başkanı Ahmet Necdet Sezer ile de geçinemedi. Ecevit, ünlü MGK toplantısında Fazilet Partisi'ne açılan davada kapatma kararı çık-

maması için müdahale etmesini isteyince Sezer, Ecevit ve Özkan'a Anayasa fırlatmıştı, cevap: "Nankör kedi!"

Ekonomi (kendisine başbakanlık önünde yazarkasa bile fırlatılmışlığı vardır!), siyaset filan krize girerken Ecevit sık sık hastanelik olacak kadar kötüleşmişti. Hüsamettin Özkan, Kemal Derviş ve İsmail Cem artık "Ecevitsiz Ecevitçilik" peşindeydi, dedikodular aldı yürüdü: Kasten tedavi edilmiyor. Artık bıraksın.

İşi 2002'de seçmen bitirdi: Ecevit ve ortakları (ANAP, MHP) barajın altında kaldı. Ecevit bütün sıfatlarıyla, öztürkçesiyle ve kendisine hâkim olmak için çok çaba gösterdiğini herkese anlatan tikiyle siyasal sahneden çekildi. Belki de Ecevit'in kendisi her şeye hâkim olmak için çok çaba gösteren Cumhuriyet'in bir tikiydi.

Bülent Bey, Rahşan Hanım'ı 60 yıl sonra yalnız bırakıp 2016'da vefat ettiğinde siyasi adisyonunda hırsız olmadığı yazıldı. İdealindeki her şeyin tersini yapacak ya da yaşayacak kadar tuhaf bir serencamdı onunki. Mezkur "Ağıt Söylev" şiirinde dediği gibi, sürekli hasletlerinin ve kendisinin mezarını kazdı bir ömür: "*yok artık dostlar / ağlamanın yararı / ellerimizle kazıldı / özgürlüğün mezarı / kendimizi gömdük içine.*"

ALİ DURAN TOPUZ



Attilâ İlhan

(1925-2005)

Gözlüklü Hamdi, Abbas Yolcu, Kamarot Hasan, Ömer Haybo, Ali Kaptanoğlu... Ne sadece tilmizlerinin ona verdikleri adla "Büyük Yolların Haydudu" ya da "Yalnız Şövalye", ne kendi adlandırmasıyla "Fedailer Mangası"nın yürekli bir neferi, ne de muarızlarının adlandırmasıyla ajan ya da "yarı-askerî şair", Attilâ İlhan bunların hepsi ya da hiçbiri idi...

İlginç hayat öyküsü, edebiyatçı kimliği, bir dönem siyasi örgütlenmelere aktif katılımı, edebiyat, gazetecilik, dergicilik, sinema, televizyon gibi farklı alanlardaki üretkenliği, değişik çevre ya da şahıslarla giriştiği *savaşlar,* polemikçi üslubu onun renkli kişiliğinin kurucu öğelerini oluşturur. İlhan bu kişiliğin sonucu olan popülaritesinin de yardımıyla 1930'ların Kadro hareketinden '60 sonrasının Yön-MDD çizgisine uzanan "özgücü sosyalizm" anlayışının en nev-i şahsına münhasır adlarından biridir.

İzmir Atatürk Lisesi'nde okurken, âşık olduğu kıza yazdığı mektupta Nâzım Hikmet'ten söz etmesi yüzünden –kendi ifadesiyle– "40 karanlığında" hapisle erken tanışmasıysa ona göre hayatının dönüm noktalarından birincisidir. Bu "suç" nedeniyle okuldan atılan İlhan, devamlı okul değiştirdiği ve gözaltılar yaşadığı bir ergenlik geçirir.

Edebiyat yoluyla siyasetle tanışan bu genç adam, 1940'lı yılların sonlarında Türkiye Sosyalist Partisi (TSP) içinde yer alır ve partinin yayın organları olan *Gün* dergisi ve *Gerçek* gazetesine yazı ve çevirilerle katkıda bulunur. İlhan'ın üniversite yılları bu yazılar yüzünden ünlü Sansaryan Han'da gözaltılarla geçer. Ta ki Nâzım Hikmet'i kurtarma komitesi tertipleme ve Marksizm ilmini öğrenebilme gailesiyle Paris'e gitmeye karar verinceye dek...

İlhan'ın üç defa yapacağı Paris seferleri hayatında çok önemli rol oynar. Paris'te İlhan hayatı boyunca fikriyatının nirengi noktalarını ona tanıtacak üç anlayışı keşfeder. Bunlar Kemalizm, Plehanovcu Marksist sanat anlayışı ve Parisli eşcinsel ressam Margot sayesinde tanıştığı kendi deyişiyle "marjinal" cinselliklerdir.

İlhan, ikinci defa yurda döndükten sonra Kemalizm ile Plehanovcu Marksist sanat kuramının sentezine dayalı "sosyal realizm" olarak adlandırdığı anlayışla yazılar yazmaya, çeşitli sanat ve edebiyat gruplarıyla sert polemiklere girmeye başlar. Bunlar arasında "aktif realistler" dediği Stalinist toplumcu gerçekçiler ve o dönemki muhafazakâr ya da Türkçü dergilerin temsilcileri vardır. Sadece onlar mı, "bobstiller" adını verdiği Garipçiler, mücerret sanat sevdalısı ressamlar, kendi adlandırmasıyla

"İkinci Yeni Sirki"nin şairleri, natüralizm ve popülizme düşmekle eleştirdiği köy romanlarının yazarları...

Söz konusu sanat yazılarının yanı sıra ikinci Paris seferi sırasında gittiği "filmoloji" kursları sayesinde "20. asrın şeytanı" dediği sinemayla daha ciddi ilgilenir ve yurda döndüğünde de dergilerde sinema yazıları yazar, *Vatan* gazetesinde film tenkitleri kaleme alır. 1950'lerin sonuna doğruysa biraz da kız kardeşi Çolpan İlhan sayesinde sinema çevrelerine girer ve senaryolar yazmaya başlar. Ancak Ali Kaptanoğlu mahlasıyla yazdığı bu senaryoların Yeşilçam prodüktörlerinin elinde tanınmayacak hale gelmesi nedeniyle bu sevdadan vazgeçip kendini tamamen şiir, roman ve köşe yazılarına verir. "Ansiklopedist pedantizm"le malûl bir üslupla yazdığı köşe yazılarını daha sonra *Anılar ve Acılar*, *Attilâ İlhan'ın Defteri* ve *Cumhuriyet Söyleşileri* başlıklı kitap serilerinde toplar.

İlhan'ın sık sık kullandığı kavramların başında "terkib" ya da "sentez" veya öztürkçesiyle "bileşim" gelir. Ona göre Mustafa Kemal Paşa başkanlığında verilen antiemperyalist savaş neticesinde ulusal demokratik devrim gerçekleştirilerek Türkiye Cumhuriyeti kurulmuş, şiarı "muasırlaşmak" (Batılılaşmak değil) olan Kemalist anlayış doğrultusunda bazı altyapısal değişiklikler yapılmış, ama Paşa'nın erken vefatı yüzünden bu çaba akamete uğramış, milli terkib (ulusal bileşim) bürokratik oligarşi yüzünden gerçekleştirilememiştir. Milli Şef İnönü, komprador burjuvazi ve Tanzimatçı aydın takımıyla birlikte gerçekleştirdiği üst yapısal reformlarla ülkeyi yanlış bir Batılılaşma rotasına sokmuş ve o zamandan bu

yana, gerek sağ gerek sol hükümetler bu yanlış yolda gitmeye devam etmiştir. Oysa yapılması gereken bu toprakların kadim kültürleri olan Bizans-Selçuklu-İslâm-Osmanlı kültürleriyle muasır medeniyetin "ulusal bir bileşimine" gitmektir.

Herhalde edebiyat tarihimizde kendi ürettikleri üzerine onun kadar konuşan başka bir yazar yoktur. Her kitabının sonuna koyduğu "Meraklısına Ekler" başlıklı metinler sayesinde yazdıklarıyla gerçek yaşam anıları birbirini tamamlar, bazen yaşam kurguyu bazen da kurgu yaşamı örter... Mamafih, anlattığı şeylerde epeyce abartı olduğunu söyleyenler de az değildir.

Bu, aslında biraz da yazarın daha 1950'lerdeki şiir matinelerinden başlamak üzere kendini kurmasının, bir çeşit kendi mitini yaratmasının eseridir. Bir tarafta avare, serseri, her limanda bir sevgili bırakan gezgin şair ama öte tarafta da gözü pek, militan bir devrimci "*image*"ı. Nitekim imaj onun en sevdiği, dilinden düşürmediği, sanat anlayışının temeli yaptığı bir diğer kavramdır.

Onun sosyal realist sanat yaklaşımı bugün artık gözden düşmüştür denebilir ama hayatının son dönemecinde üçüncü dünya milliyetçisi Sultan Galiyef ile Kemalizmi "sentezleme" yoluyla güncellediği Kemalist sol yaklaşımı, özellikle 1990'lar sonrası küreselleşme hareketleri karşısında yeni arayışlara çıkan resmî sağ ve sol dışındaki milliyetçi kesimlere –ki İlhan buna "Türkçü-devrimci koalisyonu" derdi– oldukça cazip gelmiştir. Bu yaklaşımının izlerini hem 2016 sonrası AKP-MHP koalisyonunun "yerli ve milli" söyleminde hem de Gezi sonrasında kendilerine "seküler milliyetçi" diyen ve özellikle göçmen

karşıtı faşizan söylemlerle kendilerini gösteren parti ve hareketlerde görmek mümkündür.

Sözün özü, İlhan'ın ulusalcı Kemalist tezlerini sorgulamadan Türkiye solunun bugün bile gerçek bir fikrî hesaplaşma gerçekleştirmesi mümkün değildir. Bu anlamda İlhan, Türkiye sol fikriyatının üzerinde gezinip duran bir hayalet gibidir.

EMRAH ÖZEN



İdris Küçükömer
(1925-1987)

İktisatçı olmasına karşın daha çok siyaset bilimcilerin ve sosyologların; solcular kadar mukaddesatçıların/siyasal İslâmcıların da önemsediği bir düşünür. Kimilerince Türkiye'de özgün düşüncenin önemli isimlerinden birisi, kimilerince İkinci Cumhuriyetçiliğin temellerini atanlardan birisi olarak görülüyor. *Düzenin Yabancılaşması: Batılaşma* kitabıyla, kendisine atfedilen "Türkiye'de sol, sağdır; sağ, soldur" aforizmasıyla ve sivil toplum çözümlemeleriyle tanınıyor.

1960'lı yılların başlarındaki öğrencilerinin bize tanıttığı Küçükömer, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde dolu amfide her defasında büyük coşkuyla karşılanan ve öğrencilerini cezbeden bir doçenttir. Sesinin amfideki yankıyı aşması, 1962-1965 arasında *Yön*'de kaleme aldığı yazılarla mümkün oldu. Sonraki yıllardaki serüveni olmasa, *Yön*'ün

devletçi, kalkınmacı, sivil-asker bürokrasiyi (zinde kuvvetler) önemseyen çizgisiyle aynı doğrultudaki yazıları bugün hatırlanmasına muhtemelen yetmeyecekti. 1962'de darbe teşebbüsünde bulunacak Talât Aydemir cuntasının sivil kanadında yer alması da onu Türk siyasal hayatında farklı bir yerde konumlayacaktı.

Küçükömer, Mart 1966'da TİP'in bir broşüründe Türkiye'nin bağımsızlığının TİP Programı'nın uygulanmasıyla mümkün olduğunu dile getirdiğinde *Yön*'de yazan bir TİP üyesinden TİP programı çerçevesinde yazan bir TİP'liye dönüşmüştü. "TİP'in Programı Değişmelidir" (18 Kasım 1968) başlıklı yazısına kadar geçen süredeyse bugün en çok üzerinde durulan düşüncelerini olgunlaştırdı. Nisan 1969'da çıkan *Düzenin Yabancılaşması*'ndaki yazılarını, Türkiye'nin siyaset geleneği iddiasını içeren tablosu dışında, bu süreçte yayımladı.

Küçükömer'in siyaset geleneği tablosunun "sol yan" başlığını taşıyan sütununda "yeniçeri-esnaf-ulema birliğinden gelen doğucu-İslâmcı halk cephesine dayanan" kesimler olarak Jön Türklerin Prens Sabahattin kanadı, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Birinci TBMM'de II. Grup, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Serbest Cumhuriyet Fırkası, Demokrat Parti ve Adalet Partisi vardır. "Sağ yan" başlığını taşıyan sütunundaysa "Batıcı-laik bürokratik geleneği temsil eden" İttihat ve Terakki, Birinci TBMM'de I. Grup ve CHP mevcuttur. Küçükömer'in ölümünden sonra kitabın yeni baskılarını yapan yayıncıların marifetiyle hatalı biçimde "Türkiye'de sol, sağdır; sağ, soldur" tespitine indirgenen tablo, esasında tarihsel olarak Ba-

tıcı-laik-bürokratik geleneği temsil eden CHP'nin sol olmadığı iddiasıydı. Küçükömer'in yazılarının izleği de buydu. Onu bu hususu düşünmeye iten gelişme CHP'nin 1965 seçimlerinde kendisini "ortanın solunda", sosyalist TİP ile kesişen bir kümede tanımlamasıydı.

Ortanın Solu, *Yön*'ün CHP'ye dönük ilgisini muazzam ölçüde artırmıştı. Milli demokratik devrim tezi yanlısı parti içi muhalefetin de yükselişi TİP yönetimini krize soktu. TİP Genel Başkanı Mehmet Ali Aybar CHP'yi "Osmanlı tipi ceberut devlet" geleneğinin temsilcisi olarak tanımlamaya başladı ve zamanla Küçükömer'in oluşturacağı tablonun prototipi bir siyaset geleneği çizgisi oluşturdu. Sencer Divitçioğlu, Asya tipi üretim tarzını Türkiye için yorumladı ve Osmanlı yönetici eliti "kapıkulunun" uzantısı bir zümrenin egemenliğindeki idarenin halk idaresiyle uyuşmayacağını öne sürdü. Küçükömer, düşüncelerini bu siyasal zeminde ve kaynaklardan beslenerek oluşturdu. *Düzenin Yabancılaşması*'na temel teşkil eden metinlerini de CHP'nin 19. Kurultayı'ndan hemen önce yayımladı.

Küçükömer; Batı'nın kurumlarını Türkiye'ye uyarlayarak kapitalizmin gelişiminin sağlanacağını düşünen ve laiklik temelinde hareket eden Batıcıların aslında emperyalizme hizmet ettiği, üretici güçlerin gelişimini engellediği, temel çelişkiyi görünmez kılarak gerçek bir sınıf hareketi potansiyeline sahip "Doğucu-İslâmcı" hareketi öte tarafa ittiği, nihayetinde "Doğucu-Batıcı" ve "laik-İslâmcı" gibi sınıfsal değil, ikincil düzeyde bir çatışmanın merkeze yerleşmesine sebep oldukları kanaatindeydi. Bu kanaat, o gün TİP'e yakın *Ant* dergisi çevresinin,

mukaddesatçı Nurettin Topçu'nun *Hareket*'ini çıkaran gençlerin ilgisine mazhar oldu.

Küçükömer, 1970'lerde sınırlı sayıda yazdı ve beyanda bulundu. Kurtuluş Savaşı'nın emperyalizme karşı değil Yunanlara karşı verildiğini, Lozan Antlaşması'nın tartışılması gerektiğini söyleyerek dikkat çekti. 1973 seçim sonuçlarının –Erbakan'a katıldığını belirterek– o güne kadarki en demokratik meclisi yarattığını ifade etti ve bu gelişmeyi Üçüncü Cumhuriyet olarak andı. 1984'te tekrar görünür olduğunda 12 Eylül sonrası üzerinde en çok durulan konularından birisi olan "sivil toplum" konusuna eğildi. Bu bağlamda zaman zaman *Düzenin Yabancılaşması*'na atıflarda bulundu, daha önce ortaya koyduğu tarihsel kategorilere yaslandı. Türkiye'de sivil toplumun "yokluğunu" Doğu-Batı dikatomisi içerisinde ele aldı. Batı'nın kavramlarını ve kurumlarını İslâmî-politik bir yapıya sahip topluma giydirmeye çalışan ancak Batı'daki iktidar bölüşümünü yaratmayan tarihî bürokratik kesimi, demokrasinin önündeki engellerden birisi olarak tespit etti. "Demokratik misak" için devleti bu tarihî miras bürokratik ağdan kurtarmak gerektiğini öne sürdü. Ama artık ucu CHP'ye kadar uzanan, sağı-solu olan bir tablosu yoktu. Üstelik büyük ölçüde CHP tabanına dayanan SHP'nin üyesiydi.

Gökhan Atılgan'ın isabetli tespitiyle, Küçükömer, solda soruları, sağdaysa yanıtını bulamadığı çözüm denemeleri nedeniyle değerlidir. Ölümünden sonra sınıf çatışması, emperyalizm bahisleri pek söz konusu edilmeden 1990'lardan başlayarak ama özellikle bir yandan Ahmet Davutoğlu gibilerinin yorumlarıyla, bir yandan Kültür ve Turizm Bakanı, eski CHP'li

Ertuğrul Günay'ın destekleriyle AKP iktidarının ilk dönemlerinde çok konuşuldu. AKP, Küçükömer'in tezleri/tablosu temelinde meşrulaştırılmaya çalışıldı. Kendisini bu siyasal akımın karşısında konumlayanların bir kısmıysa (solcu/Kemalist/ulusalcı) İkinci Cumhuriyetçilikten "yetmez ama evet" tercihine uzattıkları bir siyasal hattın gerisindeki (muteber olmayan) isimlerden birisi olarak onu görmeye devam ediyorlar.

HALİL AKKURT



Doğan Avcıoğlu
(1926-1983)

Kayıtlara geçen adıyla Mehmet Erdoğan Avcıoğlu. Üçüncü Dünya devrimcisi. Antiemperyalist, milliyetçi. Türkiye'nin uzun 1960'ları boyunca ziyadesiyle etkin olmuş bir sosyalist, düşünce ve eylem adamı. Sosyalizmi Türkiye'de sadece düşünce olarak değil aynı zamanda adlı adıyla meşrulaştıranlardan. Ülkenin aydın birikimini yansıtan *Yön* (1961-1967) dergisi, Türkiye'ye dair teşhis ve reçete barındıran *Türkiye'nin Düzeni* (1968) kitabı, orduya "tarihsel" görevini hatırlatmayı görev edinmiş *Devrim* (1969-1971) dergisi ve başarısız 9 Mart Cuntası (1971) onun siyasal ve düşün hayatımıza miras bıraktıklarıdır.

Henüz kurulmuş Cumhuriyet'e, ismi henüz dönüşmüş Mustafakemalpaşa'da, ailesinin Kurtuluş Savaşı'nda Bursa'da işgale karşı verdiği mücadelenin taze anıları içinde doğdu. Cumhuriyet'i de, Mustafa

Kemal Paşa'yı da, anti-sömürgeci tavrı da sahiplendi. Ancak kendisine miras kalanla yetinmedi. Daha ortaokul yıllarındayken, Bursa'da mahpus Nâzım Hikmet'i ziyarete gitme "eylemini" bu konuda bir işaret saymak gerekir. Cumhuriyet'i ve Mustafa Kemal Paşa'yı (Kemalizmi) soldan yorumlayarak sosyalizme, anti-sömürgeciliğin sınırlarını genişleterek antiemperyalizme ulaştı.

Avcıoğlu, yeterli görmediği 1961 Anayasası'nın ve sonuçlarından memnun kalmadığı 1961 genel seçimlerinin ardından kurduğu *Yön* dergisiyle düşüncelerini geniş kesimlere ulaştırdı. "Kapitalist olmayan yolu" savundu. Türkiye'deki sosyalizm tabusunu, Nâzım Hikmet yasağını yıktı. Ancak Nâzım'ın TKP'siyle ilişkilenmedi, Türkiye'de bir işçi sınıfının varlığına onun kadar inanmadı. İçinde kimi TKP kökenliler barındırmakla birlikte farklı bir örgütlenmeyi temsil eden TİP ile arasındaki en büyük gerilim buradan doğdu. Sosyalizme ulaşmak için "zinde güçler" diye adlandırdığı sivil yahut asker "okumuş" kesimin öncülüğünü daha gerçekçi buldu. Dönüşümün anahtarını onlarda gördü. Bu nedenle bileşenlerini göz önünde bulundurarak –bir dönem– CHP'yi TİP'ten daha fazla önemsedi.

Kapitalizm ve "emperyalist" Batı karşısında gördüğü her tavrı ve düşünceyi dikkatle izledi. "Kravatsız Nurcu" Osman Yüksel Serdengeçti, Nurettin Topçu gibi "mukaddesatçı milliyetçilere" kimi zaman paye vermesi bundandı. Halkı büyük ölçüde Müslüman ve tarihsel gelişimi Batı'dakinden farklı Türkiye'nin de kalkınabileceğine teorik destek sunduğu müddetçe İslâm sosyalizminin de

Asya tipi üretim tarzı kavramının da tartışılmasına kapıları açıktı. Radarına giren isimlerin "tutucu güçler koalisyonunun" dışına çıkamadığını gördükçe, tartışılmasına ön ayak olduğu konular Türkiye'nin içsel dinamikleri nedeniyle bir dönüşüm geçiremeyeceğine dair tezlere vesile oldukça onlardan uzaklaştı.

Aynı hızda olmasa da seçim sonuçları beklentilerini karşılamayan biçimlerde sonuçlandıkça, her seferinde "tutucu güçler koalisyonunun" galip geldiğine şahit oldukça parlamenter sisteme olan inancından da uzaklaştı. İlk baskısını Aralık 1968'de yapan *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)* kitabında, bu galipleri mağlup etmek ve bir düzen değişikliği gerçekleştirmek için nasıl iktidara gelindiğinin değil, örgütlü ve bilinçli halk desteğinin önemli olduğunu belirttiğinde bu uzaklaşma yeterince görünür oldu.

Türkiye'nin Düzeni ilk yılında dört baskı yaptı, çok konuşuldu. Kitabı bir "montaj bilim" ürünü (Demirtaş Ceyhun), Avcıoğlu'nu "teorisiz bir devrimci" (Taner Timur) olarak niteleyenler oldu. Gerekli tedbirler alındığında –5, 10 sene içerisinde memleketin refaha kavuşacağını bildiren Tanzimat Fermanı gibi– 15, 20 yıl içerisinde kurtuluşu vaat eden kitabın ordu ve gençlik içerisindeki itibarıysa çok yüksekti. Ancak kurtuluş için Tanzimat paşalarına, idare-i maslahatçılara değil devrimcilere ihtiyaç vardı.

1969 seçimlerinin sonuçları Avcıoğlu için yeni bir adımın başlangıcı oldu. Gazi Mustafa Kemal imzalı "İdarei Maslahatçılar Esaslı Devrim Yapamaz" mottosuyla gerek *Yön*'ün gerek kendisinin entelektüel

zenginliğinin çok altındaki *Devrim*'i çıkardı. Kürsüsünü, devrim açısından ön açıcı olduğunu düşündüğü, ordu mensuplarının karşısına kurdu. Hamasileşti. Düzenin devamına yönelik bir kurum olarak gördüğü Türkiye'deki demokrasiyi "cici demokrasi" olarak hafızalara kazıdı. Bir süre öncesinde umut beslediği Ecevit, onun için artık devrimci ruhu parlamentoya hapsedecek bir umut taciriydi.

Avcıoğlu bu yolda ilerledikçe önce Mümtaz Soysal, sonlara doğru İlhan Selçuk kendisiyle bağlarını gevşetti. Ordunun çeşitli kademelerinden askerlerin kendisiyle bağlarıysa sıkılaştı. 27 Mayıs'ın önemli isimlerinden Cemal Madanoğlu ile birlikte bir cunta örgütlenmesi içinde oldu. Üst komuta kademesinden Faruk Gürler ve Muhsin Batur saf değiştirip 12 Mart Muhtırası'nın aktörlerinden olmasalardı 9 Mart 1971'de Avcıoğlu'nun arzu ettiği müdahale gerçekleşecek ve muhtemelen kendisi de başbakan olacaktı.

Avcıoğlu kaybetti. Cunta girişiminden dolayı bir süre hapis yattı. 12 Mart'tan sonraki yaşamı daha eylemsiz ama aynı ölçüde üretken geçti. Düzenli olarak yazdığı bir süreli yayın olmadı. Soldaki muarızı Sencer Divitçioğlu gibi geçmişe, gittikçe geçmişe baktı. Önce dört ciltlik *Millî Kurtuluş Tarihi*'ni, ardından beş ciltlik *Türklerin Tarihi*'ni yayımladı. Kansere yenik düşmeden önceki son yazısında o günden umutsuzdu: "Bir dönme dolap ki, dön baba dön..."

Avcıoğlu'nun adı ilerleyen yıllarda, *Devrim*'deki yazı işleri müdürü Hasan Cemal gibilerin de katkılarıyla, katıksız bir darbecilikle özdeşleşti. Gerek 12 Eylül Darbesi'nin yarattığı yıkım, gerek

darbenin önünü açtığı yeni aktörlerin birkaç yılda bir yapılan seçimlerden ibaret gördükleri demokrasinin karşısına paradoksal olarak darbeleri çıkarması, bu özdeşleşmeyi pekiştirdi. Ergenekon, Balyoz gibi dava süreçlerinde; anayasada önemli değişiklikler öngören 2010 yılında gerçekleştirilen referandum sürecinde Avcıoğlu'nun ruhu pek örselendi – en başta da 2016'da bir darbe girişiminde bulunacak çevreler tarafından. Buna karşın ona kıymet verenler de az değil. Kitaplarının ve notlarının yer aldığı, adını taşıyan bir kütüphanenin kurulması; Doğan Avcıoğlu Ödülleri bunu görünür kılan gelişmelerdendir.

HALİL AKKURT



Necmettin Erbakan
(1926-2011)

Gözde siyasi talebelerinden Bülent Arınç, 1999'da parti içi memnuniyetsizliklerini konuşmak üzere Erbakan'la görüşmeye gittiklerinde başlarına geleni şöyle anlatır: "Hocamız 1969'dan beri değiştirmediği üslubuyla önce hemen hemen 1,5 saat Siyonizmi anlattı. 1,5 saat de *Milli Gazete*'nin faziletlerini anlattı. 3 saat dolduğunda 'Hadi bakalım siperlere! Siz ne yapacağınızı bilirsiniz!' diyerek bizleri uğurladı." Ağızlarını bile açamamışlardır. Saatler süren nasihatler, onun biraz da naif-çocuksu görünen "tebliğ etme" azminin spesiyalitesidir. Egomanik bir özgüvenle, anlatır, anlatır... Hedefe ulaşmak için "davanın delisi olma" gerektiği şiarına, herkesten önce kendisi uyuyordur. Partilileri "siperlere" uğurlamıştır; siyasi dili askerî teşbihlerle doludur: Parti "teşkilat ordusu", seçimler "büyük manevi muharebe"dir onun dilinde. "Hoca"nın yanında en

ünlü lakabı "Mücahit"tir. Liderliğinin "cihat emiri" olarak kabul edilmesini istemiştir.

Babası ağır ceza hâkimiydi. "Adana'da hüküm sürmüş Kozanoğulları'ndan" geliyor olmasıyla övünürdü. "Zekâmı ölçmeye makine dayanmaz" diye de övünürdü. Parlak bir öğrenci, sıradışı bir mühendis olduğuna şüphe yok. İstanbul Erkek Lisesi'ni birincilikle bitirdi, İTÜ'de doğrudan ikinci sınıfa başlatıldı, Almanya'daki doktora dönüşü İTÜ tarihinin en genç doçenti oldu.

Mühendisliği, Batı'nın –zaten Müslümanlardan aldığına inandığı– ilmini elde edip Müslümanları yeniden güçlendirmenin zanaatı olarak önemsiyordu. Bu ülkünün simgesi, "motor"du. 27 Mayıs'tan sonra Milli Birlik Komitesi'ne "kendi motorumuzu" yapabileceğimize dair brifing vermişti. Anlattığına bakılırsa heyecandan ağlayan subaylar onu sanayi bakanı yapmayı düşünmüşlerdi ancak "masonlar" bunu engellemişti! Erbakan, müntesibi olduğu Nakşibendi İskenderpaşa Cemaati şeyhi Mehmed Zaid Kotku'nun da desteğiyle 1956'da Gümüş Motor'u kurarak, müteşebbis de olmuştu.

İthal ikamesi iştahıyla yerli sanayi geliştirme hedefini "emperyalizme karşı Müslümanların uyanışı" misyonuyla bağdaştıran söylemi siyasi yolunu döşedi. 1967'de geldiği Odalar Birliği genel sekreterliğinde, "komprador" İstanbul sermayesine karşı, taşra sanayicilerinin büyüme arzusuna seslendi. Oradan aldığı destekle başkanlık mücadelesine girdiği Odalar Birliği'nden 1969'da Adalet Partisi iktidarı tarafından tasfiye edildi.

Batı taklitçisi "mason-komprador" büyük sermayenin "montajcılıkla" sınırlı olduğunu düşün-

düğü ufkunu aşarak "ağır sanayiyi" kurma iddiası, daimi siyasi düsturuydu. 1974'te ulusal-kalkınmacı CHP'yle kurduğu koalisyonun ideolojik ortak paydası buydu. Solla "teşhiste (anti-kapitalizmde) birleşiyoruz" diyordu zaten – "ama tedavide ayrılıyor"lardı, zira kendileri mülkiyeti kabul ediyordu.

Ona göre kalkınmanın esas kaldıracı, "manevi kalkınma"ydı. Gösterişçiliği, faydasız-fuzuli üretim-tüketimi ve her şeyden önce faizciliği men eden bir ahlâki ekonomiydi, kastı. Manevi kalkınma söylemi sınıfsal eşitlik değil ama adalet vaadini de içeriyordu. 1990'larda "Adil Düzen" sloganıyla bu veçheyi pekiştirip, "hak yemeyi" önleyecek korporatist bir denge nizamı vaadinde bulunacaktı. Bu vaat, solun sönümlendiği bir dönemde, emekçilere ve yoksullara da hitap etmesini sağladı.

Odalar Birliği'nden tasfiyesinden sonra yokladığı AP kapısından çevrilince 1969'da Konya'dan bağımsız milletvekili; 1970 başında Milli Nizam Partisi'nin kurucu genel başkanı oldu. MNP 12 Mart 1971 askerî darbesinin hemen ardından "laikliğe aykırılık" suçlamasıyla kapatılınca, Milli Selamet Partisi kuruldu. O ara tedavi gerekçesiyle İsviçre'ye gitmiş olan Erbakan'a, ziyaretine gelen iki general tarafından ülkeye dönüp siyasete devam etmesi için –Demirel'i zayıflatma maksadıyla– teminat verildiği iddia edilir. MSP 1973'te %11,8 oyla (1977'de %8,5) gerçekten Demirel'i zayıflattı. Erbakan yine de 1975-1977 ve 1978'de Demirel başbakanlığındaki Milliyetçi Cephe koalisyonlarında yer almaktan, 1979-1980'de kendi deyişiyle "kerhen" de olsa Demirel hükümetini dışarıdan desteklemekten geri kalmadı. Ama Türkeş'le

çok iyi geçinen Demirel için her zaman yaka silktiren kaprisli ortaktı.

Erbakan, solculukla müesses sağ arasında bir üçüncü yol açma iddiasındaydı. Bunu bazen, merkez sağın "kozmopolit masonluk veya renksiz liberal görüş"ünden ayrıştırarak "Milli Sağ" diye tanımlamıştır. 1971'den 2001'e dört kapatma kararına maruz kalan partilerinin jenerik adı "Milli Görüş"tü. Erbakan, "milli"nin tanımını biraz müphem bırakıyordu. Bu müphemlik, milletin ümmetle eş anlamlı dinî çağrışımını davet ediyordu. Bununla beraber Erbakan'ın Milli Görüş'ü, özellikle Osmanlıcılığıyla, Türk milliyetçiliği hamasetine de göz kırptı. İslâm'ın "Türklerin sert, dövüşken ve savaşçı ruhlarını ve tabiatlarını dine hizmet edecek şekilde terbiye ettiğine", bu sayede fethettikleri ülkelerde "adil ve yumuşak muameleyle dinin ihlaslı bir davetçisi" olduklarına dair sözleriyle standart milliyetçi-muhafazakâr anlatı arasında bir pürüz yoktur. Dünyada huzur ve barışın İslâm birliğine, bu birliğin de "güçlü Türkiye'nin mıknatıs gibi bütün Müslüman ülkeleri etrafında toplamasına" bağlı olduğunu söyleyerek imparatorluk mirasının ihyasına taliptir. 1996'da başbakanken 7 Müslüman nüfuslu ülkeyle beraber D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı kurarken de amacı, Türkiye'nin İslâm dünyasının lideri misyonu mevkisinin altını çizmekti.

Saatler süren sohbetlerinin yarısını "Siyonizm" bahsine ayırdığını hatırlayın. "Tahrif edilmiş Tevrat"a dayanan Siyonizmin ve onun "Gizli Dünya Devleti"nin, sadece Müslümanların zevalinin değil dünyadaki bütün musibetin sebebi olduğu "fikri" Erbakan'ın sabitiydi. İslâmcılığın ve milliyetçi-mu-

hafazakârlığın genel anti-semitizminin bilhassa tutkulu bir mümessiliydi. Koyu anti-semitizmi çekip alacak olsak, sadece lafı değil "argümantasyonu" da epey seyrelir. 2013'te yayımladığı kitabının adını *Davam* koyarken, Hitler'in manifestosunu çağrıştıracağını dert etmemiş olmalı – bu, onun için bir tabu değildi.

Milli Görüş'ü dinin yegâne sahih temsilcisi gibi vaaz etmesi, bizzat İslâmcılar arasında dahi rahatsızlık yaratabiliyordu. 1977 yerel seçimleri öncesinde, "Eğer MSP bir an zayıflayacak olursa, Allah vermesin yeniden camiler depolar haline döner" demişti. Tek parti döneminin "katı laisist" icraatını her an geri gelebilecek bir heyûla olarak kafalara kakıp, kendi siyasi varlığını bunun yaşamsal tedbiri olarak meşrulaştırma usulünü, yetiştirdiği kuşaklar da uyguladılar. Erbakan, dahası, Milli Görüş'e hizmeti zaruri ibadet sayıyordu. Cihat etmeyen, ne kadar ibadet etse, iyi mümin olsa, "dünya imtihanını kazanamaz"dı ona kalırsa; "Hakkın hâkimiyeti için çalışmamakla, batılın hâkimiyeti için çalışmak arasında fark yok"tu. Cihat etmenin, Hak için çalışmanın anlamı da, Milli Görüş'e hizmet etmekten başka bir şey değildi. Milli Görüş güçlendikçe, kuruluşunda icazet aldığı İskenderpaşa Dergâhı'nın 1980'de şeyhliğini üstlenen Esad Coşan'ı da "dinlemez" oldu, hatta ondan tabiyet talep etti. Esad Coşan hoca Akşemseddin, kendisi Fatih Sultan Mehmet'ti Erbakan'ın nazarında.

İlahiyatçı Hayrettin Karaman, uzun erimli bilinçlendirme faaliyetinin önemini anlatmaya çalıştığı Erbakan'dan şu cevabı aldığını aktarır: "Allah önümüzdeki seçimde bana şu kadar milletvekili

lütfederse iktidarımızdan altı ay sonra İstanbul'da ince çorapla dolaşan bir kadın göremezsiniz." İlkin, iktidarın kadın bedenine hâkim olmak –ve onu "kapatmak"– üzerinden tarif edildiğini görürüz burada. İkincisi, siyasetin belirleyiciliğine duyulan inancı görürüz. Erbakan'ın siyasi tasavvuru, devlet gücünü ele geçirerek toplumu yukarıdan aşağı yeniden-İslâmîleştirmekti. 12 Eylül'den sonra Milli Görüş misyonunu sürdüren Refah Partisi'nin 1994 yerel seçimlerinde Ankara ve İstanbul'u alması, 1995'te merkez sağın dağılması sayesinde %21,3 oyla birinci parti olması, hedefe yaklaştırdığını düşündürmüştü ona. 1994'te bir toplantıda, Refah iktidarının artık kesin olduğunu söyledi: "Geçiş dönemi tatlı mı olacak tatsız mı, canlı mı olacak cansız mı, kanlı mı olacak kansız mı, yumuşak mı olacak sert mi?" – soru buydu sadece. Erbakan'ın bu sözü ve onu tamamlayan sembolizmler (başbakanlıkta tarikat şeyhlerine iftar yemeği, muhtelif parti temsilcilerinin "şeriatçı" çıkışları...), 1996 yazında DYP ile kurduğu koalisyon hükümetine yönelik reaksiyonu besledi. Susurluk skandalı üzerine "derin devleti" sorgulama talebiyle gelişen toplumsal hareketi "Gulu gulu dansı yapıyorlar" diye küçümsemesi, gördüğü tepkinin ananevi "irtica" karşıtı reaksiyonun dışına da yayılmasına yol açtı. 28 Şubat 1997'de MGK'da kendisine azarlamalar eşliğinde dikte edilen, laik rejimi korumaya dönük önlemler listesini imza etmek ve 4 ay sonra başbakanlıktan istifa etmek zorunda kaldı. RP, Anayasa Mahkemesi'nce kapatıldı.

28 Şubat sürecine ve Erbakan'a siyasi yasak gelmesine rağmen RP'nin halefi Fazilet Partisi %15,4'ü tutturmayı başardı. Ancak parti içinde Erbakan'ın

tarz-ı siyasetini eskimiş bulan "yenilikçi" kanat, FP'nin de kapatılmasından sonra yolunu ayırarak AKP'yi kurdu. Erbakan'ın ithal ikameci, kalkınmacı söylemi eskimişti, neoliberal çağa uyum sağlayamıyor, sermayeye güven vermiyordu. Erbakan'ın kâh naif-çocuksu bulunan, kâh "hacı amca" (onun okumuşu) karikatürünü andıran üslubunun, "modernlere" hitap etme kabiliyeti, yani hegemonya kapasitesi hâlâ düşüktü. Taha Akyol'un "Erbakan'ın siyasi çocukları" diye tanımladığı AKP'liler, bu eksileri gidererek iktidar olacaklardı.

Son yıllarını "siyasi çocuklarına" söylenerek geçirdi. AKP "emperyalizmin-Siyonizmin işbirlikçisi" idi ona göre, onlara oy vermek "cehenneme bilet almak"tı. Milli Görüş geleneğini sürdürmek üzere kurulan Saadet Partisi'nin başındaydı. Bu arada kapatılan RP'nin mali kayıtlarıyla ilgili bir usulsüzlükten ötürü, art arda ertelemelerden sonra aldığı ev hapsi cezasının 3. ayında, AKP'li Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanı seçildikten sonra verdiği af kararıyla affedildi. SP genel başkanlığına döndü. 2011 seçim çalışmaları sırasında kalp etmezliğinden hayata veda etti.

TANIL BORA



Erdal İnönü

(1926-2007)

"Bey takımı"ndan biri olabilecekken halktan biri olmayı becerebilmiş; Nobel Ödülü alabilecekken siyasetin girdaplarına yuvarlanmış; Kürt meselesinin çözümünü demokratik çerçevede aramaya inanırken ilerlemekten geri durmuş; "insan hakları, özgürlük" derken memleketin büyük trajedilerinden birinde önde gelen sorumlulardan olmuş; siyasal ikbalini sürdürebilecekken vazgeçmeyi bilmiş biri... Erdal İnönü'nün hayatının seyri "öyleyken böyle olmak" arasında salınıp duruyor sanki hep biraz...

Atatürk'ün belki de en yakın arkadaşı olan babası, o doğduğunda, ülkenin başbakanıydı. Erdal 12 yaşına geldiğindeyse cumhurbaşkanı çocuğu oldu. Sıradan bir cumhurbaşkanı çocuğu değil ama, Atatürk'ün vasiyetinde anılan, "İsmet Paşa'nın oğlu":

"İsmet İnönü'nün çocuklarına, yüksek tahsillerini ikmal için muhtaç olacakları yardım yapılacaktır."

Üniversitede fizik okumaya karar verdi, İstanbul'a gidecekti. Annesi Mevhibe Hanım, "Dayanamam" deyince Ankara'ya Fen Fakültesi açıldı: "Cumhurbaşkanı oğluna özel bir elbise yapılmadı ki! Fizik, kimya okumak isteyen herkesin yararlanacağı bir fakülte kuruldu. Oradan çok önemli mühendisler, bilim adamları çıktı. Fakülte kurulmasına ben neden olduysam, bundan iftihar etmem gerekir." Yüksek lisans, doktora çalışmaları için Amerika'daydı. Kuramsal fizik profesörü olarak ODTÜ'ye döndü. Rektörlük yaptı.

1983'te, 12 Eylül sonrasında siyasi faaliyetler serbest bırakılınca, ısrarlara dayanamayıp TÜBİTAK'ın Temel Bilimler Araştırma Enstitüsü Müdürü'yken Sosyal Demokrasi Partisi'nin (SODEP) ilk genel başkanı olarak siyasete girdi. Özal, İnönü'yü siyasete ikna edenlerden iş insanı İbrahim Cevahir'i "O çok solcudur" diye uyarırken Cevahir'in cevabı hazırdı: "Solcu olsa da komünist değildir." Üstelik "İsmet Paşa'nın oğlu" sıfatıyla soyadının etrafında insanları bir araya getirebilecek, sosyal demokratları toparlayabilecek, demokrasi mücadelesinde bayrak olabilecek isimlerdendi. Karısı Sevinç Hanım ise siyasete girmesine çok karşıydı: "Politikaya girmesi dışında hiç tartışmamız olmadı. O da son tartışmamızdı. Politikanın onu üzeceğini tahmin edebiliyordum. Salt bilimle uğraşabilseydi Nobel Ödülü'nü kazanabileceğine bütün kalbimle inanıyordum."

Gerçekten de –kendi deyimiyle– "aslan sosyal demokratlar"ı toparladı İnönü. SODEP'in Halkçı Parti'yle birleşmesine önayak oldu, Sosyaldemokrat

Halkçı Parti'nin 1989 yerel seçimlerindeki büyük başarısına imza attı. SHP, Sosyalist Enternasyonal üyesi oldu. Siyasete demokrasi mücadelesi için girdiğini unutmadı; Kürt siyasi hareketinin mecliste temsil edilmesi gerekliliği fikriyle 1991 seçimlerinde Halkın Emek Partisi adaylarına SHP listelerinde yer verdi. Ancak meclisteki "Kürtçe yemin krizi" ve '92 Nevruzu'nda çıkan olaylar sonrasında HEP'liler SHP'den ayrıldı. Parti içi ve dışı (örneğin, '91 seçimleri öncesi İnönü'nün birleşme çağrılarını reddeden DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit, SHP-HEP ittifakını ilk günden "SHP bölücülerle işbirliği yapıyor" çerçevesinde yorumlayacaktı) baskılara dayanamayan İnönü, başlattığı girişimin arkasında duramadı.

Beteri de oldu: İnsanlar, Madımak Oteli'nde sosyal demokrat bir partinin iktidar ortağı olduğu dönemde yakıldı; 2 Temmuz 1993'te yaşanan Sivas Katliamı sırasında Tansu Çiller başbakan, o ise başbakan yardımcısıydı. Aziz Nesin, otele saldırıların başlamasıyla aradığı İnönü'den "en kısa zamanda takviye gönderileceği, kimsenin kılına dahi zarar gelmeden kurtarılacağı" güvencesini almıştı oysa. Her şey bittikten sonraysa SHP'ye ve kendisine yönelik eleştirilere –sorumluluğu kabul etse de– "Yetkim yoktu" cevabını verecekti. Eski milletvekillerinden Fehmi Işıklar'ın anlatımıyla, Aziz Nesin'e değil "Merak edecek bir şey yok" diyen valiye inanmayı tercih etmişti İnönü: "Yetişme biçimi valiye inanmayı gerektiriyordu."

Erdal İnönü'nün başlı başına bir siyasal vizyonu, projesi olduğunu söylemek pek mümkün değildir.

Beri taraftan Türkiye siyasetinde epey farklı bir portre çizdiği de ortadadır: Babasına karşı mücadele vermiş Demirel'in DYP'siyle kurduğu, "toplumsal uzlaşma" rüzgârları estiren koalisyonun (dönemin, Sovyetler'in yıkıldığı, Soğuk Savaş'ın bittiği bir dönem olduğunu da unutmayalım); sonrasında –yine çok eleştirilse de– Demirel'in cumhurbaşkanlığına verdiği desteğin uzlaşmacı ve uyumlu kişiliğinin bir yansıması olduğu söylenebilir. Parti içi muhalefete karşı dışlayıcı değil, "yarışmacı" tavrı da (biri İsmail Cem'e, diğerleri Deniz Baykal'a karşı dört kurultay kazanmıştı) siyasal tarihimizde pek rastlanan örneklerden değildir. Yine ülkenin alışık olmadığı biçimde siyasetin tepe noktalarından birindeyken, parti içinde epey güçlüyken bir partinin tek kişiye bağlı olmasının doğru olmadığını, gençlere sorumluluk vermek gerektiğini söyleyerek doğum günü olan 6 Haziran 1993'te (ki SODEP'in kuruluş tarihi de 6 Haziran'dır) yaptığı açıklamayla aktif siyasetten çekileceğini duyurması, koltuğu kendi isteğiyle bırakması İnönü'nün siyaseti bir meslek olarak görmediğinin, siyasal hırsa yenik düşmediğinin göstergesi olarak okunabilir.

Soyadının ağırlığına rağmen mütevazı kişiliği (çantasını taşıttırmamak, kendisi için trafiği durdurmamak, siyasete girip mal varlığı azalan ender siyasetçilerden olmak gibi durumlar bir yana siyasetin asla kavrayamayacağı bir fizik kanununa dayanarak omuzlara alınmasını engellemek için yere yatışı başlı başına bir olaydır), kendisiyle de rahatlıkla dalga geçebilen esprili yaklaşımları (en basitiyle seçim otobüsünün önüne atılıp "Ölürüm yoluna" diye ba-

ğıran partiliye "Dur, ölme. Bir oy bir oydur" deyişi), köşeli olmayan düşünce yapısıyla Erdal İnönü adeta bir tür İskandinav sosyal demokrasinin temsilcisiydi. Ve fakat, bizzat babasının kurucularından olduğu, yaşadığı ülkenin sınırları netti; bunları zorlamak için sonuna kadar gittiği de söylenemez herhalde. Fizik alanındaki çalışmalarıyla Nobel'den sonraki en büyük ödül olan Wigner Madalyası'na layık görülen Erdal Bey, bir sarkaç gibi (hem olumlu-hem olumsuz anlamda) "öyleyken böyle olmak" arasında salınıp durmuştu.

KIVANÇ KOÇAK



Kemal Türkler
(1926-1980)

Kemal Türkler güçlü sezgileri, yaratıcılığı, dinamizmiyle ve 1960'lardan başlayarak siyasi süreçlere olan etkisiyle sendika hareketinde en derin iz bırakan işçi liderlerinin başında gelir. Maden-İş Genel Başkanı, Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurucu genel başkanı ve Türkiye İşçi Partisi (TİP) kurucularından olan Türkler'in meraklı, araştırıcı ve çok yönlü kişiliği onun sendikacılık yaşamını ve siyasi yönelimini de şekillendirmiştir.

Türkler, 1 Aralık 1948'de 60 lira aylık ücretle çalışmaya başladığı Emayetaş fabrikasında sendikayla tanışır. Bu, onun hayatındaki önemli dönüm noktalarından biridir. 1951'de sonraki yıllarda Maden-İş adını alacak olan Demir-İş'e üye olur, bir yıl sonra Bakırköy Semt Şubesi kurucuları arasında yer alır ve sendikanın genel sekreteri seçilir. 1954 Nisan ayında *Demir-İş Bülteni* yayın hayatına başlar ve bültende

yer alan yazıların neredeyse tamamını kaleme alan Türkler, çizdiği karikatürlerle de üyelere ulaşmaya çalışır. Demir-İş Genel Başkanı Yusuf Sidal'ın 16 Ekim 1954'teki istifasının ardından Demir-İş genel başkanı olur. 24 Ocak 1955'e kadar Emayetaş'ta çalışmaya devam eden Türkler, İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydolsa da sendikadaki yoğunluğu nedeniyle öğrenimini yarıda bırakır. 7 Ekim 1956'da toplanan 10. Genel Kurulu'nda Demir-İş adı, Türkiye Maden-İş olarak değiştirilir ve *Demir-İş Bülteni* de yerini *Maden-İş* gazetesine bırakır. Böylece sendika, Kemal Türkler'in genel başkanlığı altında savunulagelen "Türkiye tipi" ya da "milli tip" olarak adlandırılan yeni bir örgütlenme modeline yönelir. Artık sendikanın faaliyetindeki perspektif, Türkiye'nin her bir köşesine ulaşabilmektir.

1950'lerde Maden-İş grev yasağına karşı mücadele yürüten sendikalardan biriydi. Türkler, bu dönemde sendikanın uzmanlık dairelerinin kurulmasında etkili olmuştu; sendika bünyesi içinde Kolektif İş Akdi Bürosu, ardından da İstatistik Bürosu kuruldu, Yüksek İstişare Kurulu oluşturuldu. 1960'ların başlarındaysa ise Tercüme Bürosu kurulacaktı.

Kemal Türkler'in ayırıcı yanlarından biri de daha 1950'li yıllardan başlayarak ısrarla savunduğu ve gerçekleştirdiği "sosyal projeler"di. Bu çabalarla 1956'da sendika bünyesinde bir yardım sandığı kuruldu. 1958 yılında yapı kooperatifi girişimi gündeme alındı, Maden-İş İşçi Tatil ve Eğitim Sitesi'nin (MİTES) kuruluş çalışmaları 1967 yılında başladı. Gönen'de, deniz kenarında yaklaşık 779 bin metrekarelik bir arsa alındı. Türkler'in inşaatında bizzat çalıştığı tesis, 1969 ilkbaharında bitirildi. Tesisten

pek çok işçi ve yakını yararlandı. Zamanla toplu sözleşmelere Gönen'e gidecek işçiler için "tatil ödeneği" maddeleri de girmeye başladı. 1971'de Maden-İş İşçi Pazarı (MİPAŞ) kuruldu. Türkler, çok inandığı bu faaliyetleri bizzat yürütüyordu. Sendikanın sosyal projelerini hayata geçirmek amacıyla kurulan Sosyal Hizmetler Dairesi'nin başkanlığını da kendisi üstlenmişti.

1961'de TİP'in kuruluşunu gerçekleştiren 12 sendikacıdan biriydi. Bir yıl sonra kurucular, partiye canlılık kazandırmak amacıyla partinin kapısını sosyalist aydınlara açtılar. Mehmet Ali Aybar kendisine önerilen TİP genel başkanlığını kabul etti ve parti 1965 seçimlerinde 15 milletvekili kazanarak Meclis'e girdi. Türkler, TİP içinde sendikacı blokuyla birlikte Aybar'ın yanında yer aldı.

Türkiye Maden-İş 1965 seçimlerinde TİP'i desteklemişti; Türkler, 1969 genel seçimlerinde de DİSK ve Türkiye Maden-İş olarak TİP'i desteklediklerini açıkladı. Türkiye Maden-İş'in 1969'da toplanan 19. Genel Kurulu'nda Türkler, Türkiye'de sosyalizmin işçi sınıfının öncülüğünde kurulacağını, işçilerin sendikal örgütlenmelerinin yeterli olmadığını ve politik örgütte toplanmaları gerektiğini; sosyalizmin 27 Mayıs Anayasası ile biraz daha kuvvet kazandığını söyledi.

12 Mart döneminde TİP'in kapatılmasının ardından Türkler bu kez CHP'ye yöneldi, 1973 seçimleri öncesinde DİSK ve Türkiye Maden-İş, CHP'yi destekleme kararını kamuoyuna açıkladı. CHP'nin ekonomik yaklaşımları ve *Ak Günlere* seçim beyannamesinde önemli yer tutan halk sektörü fikri, DİSK tarafından zaten bir bir hayata geçirilen sosyal projeler çerçevesinde savunuluyordu. 1973 seçimle-

ri sürecinde ve 1974 yılında artık halk sektörü, bir kavram olarak DİSK'in ve Türkiye Maden-İş'in yazılı belgelerine ve söylemine girmişti. Türkler'in genel başkanı olduğu DİSK ve Türkiye Maden-İş, 1977 seçimlerinde de CHP'yi destekleyecekti.

Maden-İş'in 1974'te, DİSK'in 1975'de toplanan genel kurulları Kemal Türkler'in sendikacılık hayatında kritik yıllardı. 1974'te Türkler'e rağmen yönetimde ağırlık kazanan genç kadrolar sendikayı daha sola, sosyalist bir çizgiye taşıdılar. 1975'teki DİSK 5. Genel Kurulu'nun ardından DİSK'in ve Maden-İş'in söylem ve eylemine hâkim olan Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) politikaları DİSK'i kendi içinde bir çatışmaya sürükledi. Bu çatışmanın fitilini ateşleyen, Türkler'in DİSK adına 1977'de Ulusal Demokratik Cephe kararını açıklaması oldu. Aynı yılın sonlarında toplanan DİSK'in 6. Genel Kurulu'nda Türkler kurucusu olduğu DİSK'in genel başkanlığını kaybetti.

Türkler 1977-1980 döneminde Maden-İş'in MESS'e (Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası) karşı yürüttüğü kitle grevlerine öncülük etti. MESS grevleri sürerken İstanbul'da, Merter'deki evinden çıktığı sırada, evin önünde duran otomobilden inen silahlı faşistler tarafından katledildi.

Kemal Türkler'in öldürüldüğü gün yüz binlerce işçi iş bıraktı. Sıkıyönetimin yasaklama ve engelleme girişimlerine rağmen cenaze töreni büyük bir kitle gösterisine dönüştü. Türkler cinayeti davası yıllarca süren yargılama sonunda 30 Kasım 2010 tarihinde zaman aşımı nedeniyle ortadan kaldırıldı.

CAN ŞAFAK



Çetin Altan
(1927-2015)

Cumhuriyet'in 100. yılında, tarihî bir genel seçimin öncesinde, Şişli/Bomonti'de çok sembolik bir sohbet gerçekleşir. Avukat Haldun İleri, Feridun İnanlı'nın pazar tezgâhında, yaklaşan seçimlerde sosyalist vekillerin meclise girmelerinin önemine değinirken, sözü 1965 senesinde meclise giren TİP'e ve Çetin Altan'a getirir. Anne ve babasının Manisa Akhisar'da Altan'ı dinlemek için nasıl radyonun başına heyecanla koştuklarını anımsar. Tezgâhtar Mustafa Topaloğlu da 1968 yılında akşam gazetesi satan bir çocukken Cağaloğlu'nda karşılaştığı abi ve ablalarının attığı sloganı hâlâ çok canlı hatırlar: "Çetin Altan Taksim'de, Atatürk'ün İzinde..." 1927 yılında doğan ve Türkiye'nin en uzun süre yazan güçlü kaleminin bir iz bırakmadığı kişi yok gibi gelir insana. Kaleminin kuvveti, dili kullanışı, savunduğu fikri aşkla an-

latması hem sevenlerinde hem de muarızlarında güçlü bir karşılık yaratır.

Çetin Altan, yazmaya Mekteb-i Sultani'de bir lise talebesiyken başlar. *Varlık*, *Çınaraltı* gibi önde gelen edebiyat dergilerinde şiir ve makaleleri yayımlanır. 1946'da Türkiye çok partili bir hayata girerken, babası gibi hukukçu olmak için Ankara'da Hukuk Fakültesi'ne girer. Aynı yıl Cumhuriyet'in resmî gazetesi sayılan *Ulus*'ta hayatı boyunca sürdüreceği gazeteciliğe başlar. Dedesinin Atatürk'ün yakını Tatar Hasan Paşa olduğu düşünüldüğünde bu bir tesadüfün eseri değildir. 1950'de yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti hükümet olurken Altan'ın politik tavrının yükselişe geçtiği yeni bir dönem başlar Türkiye'de.

Çetin Altan yeni dönemin ABD hegemonyasındaki siyasetine eleştirel yaklaşınca muhalif kimliğiyle ön plana çıkmaya başlar. NATO hakkında yazdığı bir yazı sebebiyle 1953'te tutuklanır. Bu dönemin sonunda, 1959 yılında *Milliyet* gazetesinde "Taş" adlı köşesi ile bir "kanaat önderi" yazardır artık. Kitlelerin sabahları yazısını okumak için gazeteyi merakla eline aldıkları bir köşe yazarıdır. Yazdığı "Dilekçe", "Mor Defter", "Beybaba", "Tahtırevalli" gibi tiyatro oyunları 1960 yılında telif rekoru kırar. Altan "Tahtırevalli" ve "Beybaba" adlı oyunlarını 1962'de *Türk Tiyatrosu* dergisinde şöyle tarif eder: "Her ikisine de gösterilen büyük teveccühte, seyircinin sosyal tenkitten, evinde konuştuğu sözleri sahnede işitmekten ve cilaların, yaldızların arkasındaki gerçekleri seyretmekten duyduğu zevkin geniş bir rolü vardır."

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra Türkiye yeniden başka bir döneme girerken Çetin Altan da

oyunlarıyla, makaleleriyle bilinen bir popüler şahsiyettir. Politik yorumları ve denemelerinin sayısı da artar. 1960'lı yıllara damgasını vuracak *Yön* dergisinde düzenli yazar. Sendikacıların kurduğu ve Mehmet Ali Aybar'ın genel başkanlığıyla yükselişe geçen Türkiye İşçi Partisi'nin bağımsız İstanbul adayı olarak 1965 yılında meclise girer. Cumhuriyet'in kurucusunun görüşlerini yeni bir yorumla, kendisini yakından takip edenlere sunar. *Atatürk'ün Sosyal Görüşleri* kitabı 1960'lı yılların ortasında dolaşıma girer. Sadece Çetin Altan okuyucularına yazmaz; toplumun çok farklı kesimlerinden insanlar da ona yazar. Çetin Altan onların yazdıklarının çok küçük bir kısmını 1967 yılında bir kitap olarak yayımlar: *Onlar Uyanırken - Türk Sosyalistlerinin El Kitabı.*

Bu süreçte Altan'ın dokunulmazlığı kaldırılır, hatta mecliste linç girişimlerine uğrar. Bu saldırılar üzerine Fikir Kulüpleri Federasyonu bülteni *Kavga*, Çetin Altan Özel Sayısı yayımlar. Kitleler üzerindeki etkisi muazzamdır. Çetin Altan'ı 1969 yılında yerden yere vuran Nimet Arzık, eleştirisine başlarken bu etkiyi şöyle tarif eder: "Çetin Altaaan diye gümletiyorlar karşımda, ona inançlarını, hayranlıklarını, bağladıkları umutları, kafama yumruk indirircesine..."

12 Mart 1971 muhtırasından sonra tutuklanır ve 1973 yılı sonuna kadar hapis yatar. Bu deneyimi üzerine yazdığı *Büyük Gözaltı* romanıyla Orhan Kemal Roman Ödülü'nü alır. 1970'li yılları gazetecilik yapmaya çalışarak, kişisel olarak ayakta kalmaya çalışarak geçirir. 12 Eylül 1980 darbesinden kısa bir süre önce *Yankı* dergisi kapağında "Yepyeni Bir Yazar" olarak sunulur. Daha önceleri mücadelesiy-

le dergi kapaklarına çıkan Altan, darbenin hemen öncesinde bu sefer değiştiğine ilişkin sorulara cevap verdiği bir söyleşiyle kapak olmuştur. Yeni haliyle eskisi arasında bir çelişki olduğunu reddeder. Ama vurgusunun değiştiğini de kabul eder. Sokakta şiddetlenen politik mücadelenin kenarına düşmüş, artık yazarlık ve sanat üzerinde durmaktadır. "Türkiye'de en dönemli sorun, sanattır" dediğinde kendisiyle dalga geçildiğini aktarır. Ancak bu "yeni Altan"ın da takipçileri olduğunu vurgular. Okur mektupları gelmeye devam ediyordur.

12 Eylül sonrası yıllarda yükselen liberalizmin savunucusu ve yeni dönemin "kanaat önderi" olarak kabul edilir. Önemli muarızlarından Aziz Nesin 1986'da *Playboy* dergisine verdiği bir mülakatta Altan'ı "döneklik"le itham eder. Bu tür eleştirilere *Nokta* ve *İkibin'e Doğru* gibi zamanın önde gelen dergilerinde "Marksizm Haklı" diyerek cevap verir. Yeni döneme ilişkin yaklaşımını geçmişte savunduğu kavramlar ve felsefeye getirdiği yeni yorumla anlatır. Yeni liberal çizgisini Marksizmin bir gereği ve yorumu olarak anlatmaya devam eder. "İkinci Cumhuriyet" tartışmasında kendisi gibi popüler yazar oğulları Mehmet ve Ahmet de devam ettirir bu çizgiyi.

Türkiye'de 2000'li yıllarda yerleşen tek parti rejimi ve "tek adam" iktidarına karşı ölmeden birkaç ay önce ses getiren bir açık mektup kaleme alır. Giderayak, "Hayal ettiğim ülke bu değildi" der. "Ama fena da mücadele etmedik" diye ekler. Torunlarına "hayallerinizden... mücadelenizden vazgeçmeyin... amacınıza ulaşamazsanız da... biz de fena mücadele etmedik" dersiniz der. "Bu da az şey değildir, buruk

da olsa, yorgun gözlerinizde bir tebessüm yaratır. O tebessümlerin çoğalması da elbet bir gün kurtarır bu ülkeyi" derken aslında bir asra yaklaşan hayatını da özetler. Son cümlesi hem geçmişini hem de gelecek kuşaklara tavsiyesini özetler: "Enseyi karartmayın..."

Y. DOĞAN ÇETİNKAYA



Turgut Özal
(1927-1993)

Türkiye'nin sekizinci cumhurbaşkanı Turgut Özal'ı tarif edecek pek çok benzetme vardır ancak akıllarda en çok yer edeni herhalde şudur: "Çankaya'nın şişmanı, işçi düşmanı."

Neden bu benzetme tayin edici? Önce ekonomik açıdan bakalım. İşçiyi, dar gelirliyi ezen, ekonomideki otoriter liberalleşmeyi –öncüleyen değilse de– sistematikleştirenlerden biridir diyebiliriz, onun için. Mühendistir, 1927'de Malatya'da doğmuş, Anadolu'nun pek çok kentinde bulunmuş, 1950 yılında, ünlü muhafazakâr siyasetçileri bağrından çıkaracak İTÜ'yü bitirmiştir. Yine dönemin sağ siyasetçilerinin geçtiği bir uğrak olan Elektrik İşleri Etüd İdaresi'nde görev yapmıştır. 1967'deki Devlet Planlama Teşkilatı müsteşarlığı, kariyerinin köşe taşlarından biri olmuşsa da 12 Mart sonrası özel sektör deneyimi ve siyasete girişi, onun için esas manada belirleyici

olmuştur diyebiliriz. Sabancı Holding'de genel koordinatörlük, Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası'nda (MESS) yönetim kurulu üyeliği, 1977 seçimlerinde Milli Selamet Partisi'nden adaylık, ancak seçilemeyiş... Bir muhafazakâr liberal doğmaktadır, bellidir.

12 Eylül darbesi hayatını değiştirmiştir. Darbenin hemen öncesinde, Süleyman Demirel'in başbakan olduğu azınlık hükümetinde başbakanlık müsteşarı. 24 Ocak 1980 kararlarında önemli rolü olduğu söylenir. Muhtemelen öyledir. Serbest piyasa taraftarlarının kutsadığı bu kararlar, dar gelirliler için bir yıkım olmuş, devalüasyonla ABD doları, TL karşısında bir anda fırlamıştır. Darbe sonrasındaysa Ulusu Hükümeti'nde ekonomiden sorumlu başbakan yardımcısıydı. Ancak ekonomide aşırı serbestliğin getirdiği Banker Faciası ve faizlerdeki büyük sıçrama, öyle görünüyor ki "darbe hükümeti" macerasının sonunu getirdi. Beri yandan holdingler katında da muhtemelen sicili "pekiyi"lerle doluyordu.

1983 seçiminde kurucusu olduğu ANAP'ın başarısı hâlâ tartışılır. Darbenin başı Kenan Evren'in seçimden hemen önce emekli komutan Turgut Sunalp'in kurduğu Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni işaret etmesi, Özal'a mı yaramıştı? O yüzden mi seçimden birinci parti olarak çıkmıştı? Yani seçmenler, en azından ekonomik hayatta, darbe yönetiminden sıkılmış, yelkenleri "liberalleşme"ye, "köşe dönme"ye mi açmıştı? Mümkün, ama net cevabı bilmek zor. Öyleyse bile, sekiz yıl sonraki Zonguldak madenciler grevi, madencilerin Bolu'da kesilen büyük Ankara yürüyüşü ve bu grevde/yürüyüşte yaratılan "Çankaya'nın şişmanı, işçi düşmanı" sloganı, rüyanın kısa sürdüğünü gösteriyor.

Özal, sol çevrelerce "darbenin ürünü" olarak görülmüş, seçmenin Evren'e karşı ona oy verdiği yönündeki analizlere pek yüz verilmemiştir. Şüphesiz Özal'ın 12 Eylül zihniyetiyle bir derdi yoktu. Beri yandan bürokrasinin ve devletin oturuş kalkışında yüzeysel de olsa bir ferahlamadan yana olduğu belliydi. Şortla askerî kıta denetlemesinin yanı sıra, kendi kullandığı arabayla Boğaz Köprüsü'nden geçmesi, eşi Semra Özal'a arabayı sürerken "Bir kaset tak da neşemizi bulalım" demesi, bu cümleden sayılabilir. Ancak asıl hamlesi şüphesiz Birinci Körfez Savaşı sırasında ABD'nin yanında yer alması ve Musul-Kerkük petrolleri konusunda "Bir koyup üç alma" politikasını orduya kabul ettirme çabasıydı. Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay'ın istifası, bu formüle ya da siyasete büyük gölge düşürdüyse de, zaten Ortadoğu'da işlerin hiçbir zaman planlandığı gibi gitmeyeceği, çok geçmeden ortaya çıkacaktı.

Fakat Körfez Savaşı ile Irak'taki Kürtler için oluşan yeni dengelerin yanı sıra Türkiye'de Kürt sorununun ülkedeki en ciddi mesele olarak gelişmesi, "Özal ve Kürtler" başlıklı bir parantez açmayı gerekli kılar. Irak'taki Kürdistan Yurtseverler Birliği Başkanı Celal Talabani ile kurduğu yakınlık ve Talabani'nin PKK ile Türkiye arasında zaman zaman aracılık/arabuluculuk yapması, Türkiye'deki Kürt kamuoyunda "Bazı adımlar atacak mı?" sorusunun gündeme gelmesine vesile olmuştur. Şüphesiz Özal'ın bu dönemde "Anneannem Kürt'tü" çıkışını yapması, Kürtçe kasetlerin bir ölçüde serbest olması da bu gündemi iyice beslemişti. Ancak bilhassa 1992 ve sonrasında güvenlikçi politikaların ya da klasik/derin devletin

meseleye ağırlığını koymasıyla "'90'lar cehennemi" bir anlamda başlamış, Özal'dan iyice umut kesilmişti. 1992 yılında karanlık bir suikastla öldürülen gazeteci Musa Anter, 28 Eylül 1991'de yazdığı bir makalesini "Görülüyor ki Kürt, Reis-i Cumhur dahi olsa devletin resmî görüşünün şerrinden kurtulamıyor" cümlesiyle bitirmişti.

Özal'ın bilhassa Kürt meselesindeki bu tutumu, sonraki yıllarda, bilhassa sağ siyasetin soruna bir "çözüm bulacakmış gibi" yaptığı dönemlerde gündemde tutulmuştur. Bu anlatıya göre Özal, Kürt sorununu çözmek istiyordu ancak "derin devlet" buna izin vermiyordu. 1988'de ANAP Kongresi'ndeki suikast girişiminin ülkücü geçmişi olan Kartal Demirağ'dan gelmesi, bu anlatıyı besleyen bir gelişme olmuştur. Vakıa, Özal'ın yaralı olarak kurtulduğu bu girişim tam olarak aydınlanmamış, ancak Demirağ'ın 1980 öncesinde ülkücü komando kamplarında subaylar tarafından eğitildiğinin ortaya çıkması hayli kuşkulu bulunmuştur. Bu anlatı içinde Özal'ın 1993'teki ölümüne dair dosya da sık sık açılmak istenmiş, özellikle 2009 sonrasında, Ergenekon soruşturmaları döneminde konu TBMM gündemine de gelmişti. AKP daha sonra Özal'ı Adnan Menderes ile bitiştiren bir anlatıyla yetinmiş, "derin devlet" dosyasını ise, bu çevrelerle yeni işbirliklerine yelken açtığından, rafa kaldırmıştı.

AKP'nin Özal ile muhafazakârlık ve yeni zenginler yaratmaya yönelik "serbest piyasacılık" dışında da bir gönül bağı vardı: Partili cumhurbaşkanlığı. Bu işi meşru olmasa da resmî hale dökmek Recep Tayyip Erdoğan'a nasip oldu, ancak nüvelerini Özal atmıştı. ANAP 1983 ve 1987 seçim galibiyetlerinden

sonra 1989'da artık tökezlemeye başlamıştı. Öyle görünüyordu ki, dizginsiz bir serbest piyasacılık, yeni zenginlerin hegemonyası, toplumun birçok kesimini nefessiz bırakmıştı. Bu yıl yapılan yerel seçimlerde ANAP'ın il genel meclisi oy oranı %21 civarına düşmüştü. SHP'nin galibiyetiyle sonuçlanan bu seçim, doğal olarak erken seçim tartışmalarını da alevlendirdi. Ancak Özal ve ANAP, muhalefetin bu taleplerine yüz vermezken aynı yıl TBMM'nin yeni bir cumhurbaşkanı seçecek olması, durumu daha da kritik hale getiriyordu. Muhalefet cumhurbaşkanının yeni bir parlamento tarafından seçilmesinde ısrarlıydı. Israrlar sonuç vermedi. ANAP TBMM'deki çoğunluğunu kullanarak Turgut Özal'ı cumhurbaşkanı seçti, ancak tartışmalar durmadı. Özal bir partili gibi davranmakla kalmadı "Benim de cumhurbaşkanlığıma alışırsınız" deyiverdi. Bu günlerde bir teğmenin (Murat Şeref Baba) Çankaya'ya "Alışamadım" diye özetlenebilecek bir telgraf göndermesi, nasıl derler, gündeme bomba gibi düştü. Teğmen ordudan atıldıysa da olay artık literatüre geçmiş oldu. Aynı dönemde Özal'ın bulunduğu bir resmî törende ayağa kalkmayan Çanakkale Belediye Başkanı İsmail Özay'ı da hatırlamak gerekir. Sanıyorum gerek Özal, gerek "partili cumhurbaşkanlığı"na tepki gösterenler, 28 yıl sonra "cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi"nin bir referandumla kabul edileceğini akıllarına getirmemişti.

Özal, basınla ilişkiler açısından da negatif manada bir değişimin öncüsü olmuştur. Bir avantajı, 12 Eylül darbesinden hemen sonra iktidara gelmesidir. Gazetelerin neredeyse her gün Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından kapatıldığı günler belki geride

kalmıştı, ancak Özal döneminde gazete "patronları" ile gayet sıkı bir ilişkinin temeli atılmış, sermaye gazeteciliği kökleşmiş, iktidara yakın gazeteler biraz daha rahat nefes alırken, muhalif basın için kağıt fiyatları, ilan ambargosu gibi "Demokles Kılıçları" her zaman tepede durmuştu. Dönemin *Cumhuriyet* gazetesi için "Bâbıâli'nin *Pravda*'sı" diyen Özal'ın, bir başka demecinde "Türkiye'de iki buçuk gazete kalacak" kehanetinde bulunduğu rivayet edilir. Özal'ın bundan kastı, şüphesiz sermaye basınının kalıcı olacağıydı. Özal'ın sermaye basınıyla ilişkisi, aslına bakılırsa gelgitli bir ilişkiydi, ancak ekilen bu tohumlarla '90'ların ikinci yarısı ve 2000'lerin ilk yarısı, sermaye basını açısından başıboş bir özgürlük dönemine, tekelleşmeye, iktidar belirleme oyunlarına, hatta banka sahibi olup batırma tecrübelerine sahne olmuştu.

Bütün bunların ötesinde Özal bir "figür"dü. Kardeşleri Korkut Özal ve Yusuf Bozkurt Özal'ın Milli Görüş'e yakınlığı, suikast girişimi sonrası kürsüye çıkıp "Allah'ın verdiği ömrü onun izninden başka alacak yoktur" demesi ve diğer jestleri, onun muhafazakâr/mutaassıp seçmenle dirsek temasını hep korumasını sağlarken; eşi Semra Özal'ın purosu, saçları, makyajı ve gece hayatı, kendisinin bilgisayar kullanması da 1980'lerin seküler/liberal şehirlileri ya da sermaye grupları ile bir tür "yüzük kardeşliği" kurmasını getiriyordu. Bunların ötesinde, bilhassa iktidarının ilk yılları için "dört eğilimi birleştirdi" yakıştırması sık sık yapılageldi. Bundan kasıt, ANAP'ta liberal-milliyetçi-muhafazakâr-sosyal demokrat grupları birleştirdiği iddiasıydı. 1983'ün ANAP'ı, evet, çeşitli çevrelerden şahsiyetleri barın-

dıran bir partiydi ancak sosyal demokrasi çoktan sahaya dönmüştü, milliyetçilik ve İslâmcılık ise sahaya dönme hazırlıkları yapıyordu. Yine de bu dönemde Özal'ın "kalemşörleri", toplumun 12 Eylül öncesindeki kamplaşmadan bıktığını, tüm eğilimleri birleştiren Özal gibi bir siyasetçinin zamanının çoktan geldiğini usandıracak derecede yazıp duruyorlardı.

Bütün bu hikâye içinde Özal, "tonton"luğundan bilerek ya da bilmeyerek faydalanmıştır. Sonuçta sağ ve sermaye yanlısı, baskıcı bir iktidarın simgesi, temsilcisiydi. Bu vasıflarıyla çok daha antipatik bir figür olabilirdi. Boğazına düşkünlüğü, onu toplum gözünde bir nebze sevimli hale getirmiştir diyebiliriz sanırım. Böyle insanlardan zor nefret edilir bizim topraklarda. Taraftarları da bunu bildiklerinden olsa gerek, onu "tonton" diye anmaya gayret ettiler. Ölümünden sonraki ilk yıllar, yani "suikast" şüpheleri/iddiaları ortada yokken, yemek merakının hayatına mal olduğu da söylenegelirdi. Ancak hükmü, işçiler verdi.

YETVART DANZİKYAN



Abdullah Baştürk
(1929-1991)

Abdullah Baştürk 1929 yılında, ata yurdundan çok uzakta; Acarca konuşulan, gelenek ve göreneklerine sıkıca bağlı Yalova'nın Reşadiye köyünde Dağıstanlı olarak doğdu ve ömrü boyunca Dağıstanlı kaldı. Birlikte yürüdüğü yol arkadaşlarından hiç kimseyi geride bırakmadı.

Maddi zorluklar nedeniyle ortaokulu bırakarak İstanbul'da farklı işlerde çalıştı. 1955'te sıhhi tesisatçı olarak İstanbul Belediyesi'ne girdi. 1961'de kurucu üyesi olduğu İstanbul Belediyesi Fen İşleri Sendikası'nın genel sekreteri oldu. Nisan 1962'de sendika, tüm belediye işçilerini örgütlemek amacıyla Genel Hizmet İşçileri Sendikası adını aldı, Ekim 1962'de Samanpazarı'nda bir han odasında, "kırık bir masa, dört iskemle ve çözüm bekleyen yığınla sorun"la "milli tipte" Genel-İş kuruldu. Kasım 1962'de Abdullah Baştürk yaşamı boyunca sürdüreceği Genel-

İş genel başkanlığına seçildi. Bütün bunların "oldurulması" iki seneden az sürmüştü. Baştürk fazla konuşmayan, gerektiğinde yazan ama her koşulda, her zaman "yapan"dı.

1963'te, Bursa Belediyesi'nde gerçekleştirilen ilk "kanuni grev"in, 1966'da Çorum Belediyesi işçilerinin 54 gün süren 750 kilometrelik "Yalınayakların Yürüyüşü"nün, 1967'de Manisa Belediyesi işçilerinin çıplak ayakla yürüdüğü 930 kilometrelik "Anayasa Yürüyüşü"nün başında Abdullah Baştürk vardı.

İşgücünün sanayide ve özel sektörde yoğunlaştığı; "toplu sözleşme ve grevli sendika hakkı"nın kanuni güvence altına alındığı, düşünce ve ifade özgürlüğü ve siyasi faaliyetlerin görece serbestleştiği bir ortamda işçiler "kendinde sınıf olmaktan kendisi için sınıf olmaya" yönelmişlerdi. Kamuda örgütlü Türk-İş yönetimine mesafeli duran, özel sektörde örgütlü İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'ne üye sendikacılar 1961'de TİP'i kurdular. Belediyelerde örgütlü Genel-İş'in başkanı Baştürk 1963'te kısa bir süre TİP'e üye oldu.

1964'te Türk-İş Yönetim Kurulu üyesi seçildi, 1967'de CHP üyesi oldu. 1970'te, "15-16 Haziran İşçi Direnişi"ne yol açacak, sendika özgürlüğünü kısıtlayan maddeler içeren CHP teklifinin hazırlığında yer aldı.

1971'de "Dörtler Raporu" ile Türk-İş yönetiminin "partiler üstü politika"sına karşı sosyal demokrat muhalefeti başlattı. "Sosyal Demokrat Sendikacılar Konseyi"ni oluşturan 24 sendika 1973'te Türk-İş Genel Kurulu'nda yenildi. Aynı yıllarda "sınıf ve kitle sendikacılığı" ile kurumlaşan DİSK, toplumsal

muhalefetin, ekonomik ve demokratik mücadelenin odağı olmuştu. Genel-İş, Türk-İş'ten kopan sendikaların ardından 1976'da DİSK'e katıldı. Baştürk, yönetim kurulu kararıyla DİSK Genel Başkan Vekilliği'ne getirildi.

1977'de TKP'nin "Ulusal Demokratik Cephe" dayatması ve "aparatçik" tahakkümüne, "CHP ve diğer sol/sosyalist çevrelerin" karşı çıkmasıyla başlayan yönetim krizinde, "taraflar üstü arabulucu" kalarak DİSK genel başkanı oldu. "DİSK, her türlü sekterlikten, grupçuluktan, her türlü tasfiyeci uygulamalardan uzak tutulacak... içerden ve dışardan gelecek siyasal parti etkilerine karşı bağımsızlığını titizlikle koruyacaktı."

Ülkenin 12 Eylül karanlığına koştuğu Temmuz 1980'de, "kalıcı ve başarılı bir örgütlenmenin sendikal demokrasinin işletilerek, kişilere değil ilkelere bağlı bir birlikle mümkün olacağı" inancıyla yeniden DİSK genel başkanı oldu.

Baştürk 1962'de "işçileri kışkırtmaktan" 42 gün tutuklu kalmış, beraat etmişti. 1970 ve 1980'de 1 Mayıs kutlamaları nedeniyle iki kez tutuklandı ve yargılandı. 12 Eylül 1980 askerî darbesinin öncelikli hedefiydi. 106 gün ağır baskı altında sorgulandı. Sorgusunun tamamlanması 28, *Yargı Önünde Savuma* adıyla Türkçe/İngilizce kitaplaştırılan savunması 7 celse sürdü. "Anayasal düzeni yıkmaya teşebbüs"ten idam talebiyle yargılandı, 4 yılı aşkın cezaevinde yattı, beraat etti.

İşkencede, cezaevinde, mahkemede, hiç kimseyi dışarıda bırakmadan, hiçbir eylemi inkâr etmeden, "Zaman DİSK'i ve bizleri haklı çıkartacaktır" diyerek "inatçı ve bilge kişiliği" ile dik durdu. "İdam

edileceksin" diyen savcıya verdiği "Siz ancak benim ceketimi asarsanız" cevabıyla 12 Eylül'ün derin suskunluğunda direnmenin sesi oldu.

Baştürk CHP'den 1969'da Yozgat, 1973'te İstanbul milletvekili seçilmiş, 1987'de SHP'den İstanbul milletvekili olmuş; Kürt milletvekillerinin ihracının ardından SHP'den kopan milletvekilleriyle birlikte HEP'in kuruluşuna katılmıştı. Siyasal konumunu her zaman "sendikal tahayyülleri" doğrultusunda kullandı.

Baştürk aynı zamanda uluslararası ağırlığı olan bir sendikacıydı. 1977'de Uluslararası Kamu İşçileri Federasyonu İcra Komitesi, 1985'te Avrupa Sendikalar Konfederasyonu Yönetim Kurulu üyeliklerine seçildi, 1987'de daha önce Nelson Mandela'ya verilen "İsveç Sendikal Hareketi Özgürlük Ödülü'nü aldı.

DİSK'in kapatılma kararının kaldırmasıyla HEP'ten ayrılarak DİSK'in başına geçti. Kaybedecek zamanı yoktu. "İşçilerin yalnız ücretini değil toplumsal rolünü de değiştirmeyi amaçlayan bir sendikacılık" için yola koyuldu. "İşçinin kendisinin 'işçi sınıfı' kadar önemli olduğu" anlatılmalıydı. Herkesi işe koştuğu bu yoğun tempoda 21 Aralık 1991'de bir hatır sormak, varsa bir sorunlarını çözmek için gittiği bir dost evinde yere yığıldı.

Abdullah Baştürk'ü "uzun yürüyüşünde" yalnız bırakmayan eşi Ayten Baştürk, sendika alışkanlığıyla bir süre "Başkan" diye hitap ettiği eşine, "Birinci aşkın DİSK, ikinci aşkın Beşiktaş, üçüncü aşkın da benim" diyordu. DİSK, Baştürk'ün hayatıydı; Beşiktaş ise tutkusu. Soğuk çamur demez Beşiktaş'ın maçına mutlaka giderdi. "Ailesiyle, dostlarıyla paylaşacak zamanı hep olurdu."

Abdullah Baştürk, en yakın çalışma arkadaşı, danışmanı Faruk Pekin'in deyişiyle "İşçilerin işçi başkanı, sendikacılığın bilge kişisi, güzel insandı" Karamsarlığa, yılgınlığa yeri yoktu, "güzel bak, güzel olurdu" En zor anlarda "goley" der, yürürdü.

Kendi söyleyişiyle, "işçilik, sendikacılık ve parlamenterlik hayatında topluma karşı, işçi ve emekçilere karşı duyduğu sorumluluğun bilinci içinde, yalnızca ve yalnızca demokrasi ve özgürlükler için uğraş vermiş, bu inançla bağımsızlık, demokrasi ve sosyalizm mücadelesinde yer almıştı"

TUĞRUL PAŞAOĞLU



Abdi İpekçi
(1929-1979)

Abdi İpekçi, genel yayın müdürü olmasına rağmen patron safına geçmeyen bir gazeteciydi. Gazetenin sahibi Ercüment Karacan'ın verdiği 10 bin liralık *Milliyet* hissesini, sırf Türkiye Gazeteciler Sendikası yöneticiliğine gölge düşürmemek için reddetmişti.

27 Mayıs sonrasında gazetecilere yeni haklar getiren 212 sayılı yasanın da destekçilerindendi. Dokuz gazete sahibinin, yasayı boykot için üç gün gazete çıkarmama eylemine karşı duran, vilayete kadar yürüyen gazeteciler arasındaydı. *Milliyet* yeniden çıkmaya başladığında ilk sayfada bir yanda Karacan'ın yazısı vardı, öbür yanda "Milliyet Fikir İşçileri"nin açıklaması.

Patron ile çalışanlarının görüşünü karşı karşıya yayımlayabilecek gücü gazetecilik çizgisinden alıyordu. O, bir ekoldü basında. Gazetecilik onun için rastgele seçilmiş bir meslek değil, çocukluk hayaliy-

di. Daha Galatasaray Lisesi'nde öğrenciyken yazmaya ve karikatür çizmeye başlamıştı. İlk karikatürü dönemin ünlü karikatüristi Cemal Nadir'in *Amcabey* dergisinde yayımlanmıştı. Arkadaşlarından borç almıştı 10 tane dergi satın almak için.

Ancak ilk gazetecilik deneyimi sadece 15 gün sürmüştü. Ahmet Emin Yalman'ın "Bir gazetecide olması gereken yırtıcılık yok. Gazeteci olmaz bundan" sözleri onu yıldırmadı, tersine hırslandı. *Yeni Sabah* ve *Yeni İstanbul*'daki kısa deneyiminin ardından *İstanbul Ekspres*'te yazı işleri müdürlüğüne yükselerek Yalman'ın yanıldığını kanıtladı.

Milliyet'in genel yayın müdürü olduğunda henüz 24 yaşındaydı. Kendisine direnen eski kuşak yönetici ve yazarların hepsini zamanla dize getirdi. "Ben olmazsam *Milliyet* batar" diyen Peyami Safa'ya bile rahatlıkla kapıyı gösterebildi. Gazete tiraj kaybetti ama o sırada henüz tanınmayan Çetin Altan'ı getirerek açığı kapamayı bildi.

Yazı işlerinde "Bakkal dükkânlarında Allah'ın dediği olur. *Milliyet*'te Abdi İpekçi'nin dediği olur" derlerdi. Kurallar koyuyor, tavizsiz biçimde uyguluyordu. Ajans haberine muhabir imzası konulmaması, çifte kontrol, cevap hakkı gibi yenilikleri de İpekçi getirmişti.

Yoğunluğuna ve ayrıntılara titizlenmesine rağmen "Durum" başlıklı başyazıları yazma fırsatı bulabiliyordu. Hatta röportaj için iki aylık Afrika gezisine bile çıkabiliyordu.

Demokrat Parti'yi destekleyen *Milliyet*'i, hızla muhalefete çekti. 1959'da "Hapisteki Türk gazetecisi"ni yılın adamı olarak seçmesi iktidarın basına karşı tutumunu protestoydu.

27 Mayıs askerî döneminde Milli Birlik Komitesi'nin önde gelenleriyle diyalog kurması kolay oldu. Bu sayede Ömer Sami Coşar ile "İhtilalin perde arkası" dizisini hazırladı ama dizide askerlere eleştiri dozu hayli düşüktü.

İpekçi, yeni anayasanın getirdiği göreli demokratik ortamı değerlendirerek 1960'larda *Milliyet*'i baştan aşağı yeniledi. İlginç olayların esprili dille kaleme alındığı "Olaylar ve İnsanlar" köşesi, Düşünenlerin Düşüncesi ile iktisat ve ticaret sayfaları, sanat köşesi ile daha da renklendi gazete. Turizm ve Kokulu Moda ekleri verip, Kuranı Kerim'in Türkçesini dağıtması ve köylere Atatürk heykeli gibi kampanyalarla tiraj, 150 binleri aştı.

"Milliyet Kervanı" ile gazetenin yazar ve yöneticileri Anadolu'yu dolaşıp okurla buluştu. Sosyal demokrat çizgiye oturttuğu *Milliyet*, ciddi bir düşünce gazetesi kimliğine büründü ve İpekçi ile özdeşleşti.

1969'da ekonomik kriz zorlayınca "Şans Haftaları" adıyla çekilişler düzenledi, okurlara hediyeler dağıttı. Tiraj arttıkça da ekleri çoğaltti. 1970'lerde her gün bir ek veriyordu *Milliyet*; Magazin, Aktüalite ve dış olaylar, Spor, Fotoroman, Sanat, Radyo-TV ve çocuk ekleri.

Çok çalışıyor, gazetenin her köşesine dokunuyordu. Gazetedeki odasının bir kapısı dışarıya, diğeri yazı işlerine açılıyordu. O kapı sürekli açık dururdu.

İpekçi'nin bir de farklı yüzü vardı. Çalışma arkadaşları Tufan Türenç ve Erhan Akyıldız, *Gazeteci* kitabında İpekçi'yi, "İki ruhlu insandı. Gündüz ciddi, mesafeli, akşam gece eğlencelerinde bambaşka bir insan" diye anlatıyorlar. Dans ettiği, sahnedeki gita-

ristin gitarını alıp orkestraya eşlik ettiği de oluyordu eğlence akşamlarında.

Gülme krizleri meşhurdu. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın onuruna Moskova'da düzenlenen yemekte "boynuz" esprisiyle öyle bir gülmeye başlamıştı ki, onu susturamayan arkadaşları peçeteyi ağzına tıkıp, masanın altına itmişlerdi.

Ahlâki gazeteciliğin pusulasıydı İpekçi. Fakat 12 Mart muhtırası sonrasındaki tutumu Uğur Mumcu'dan eleştiri almıştı. Mumcu, *Yeni Ortam*'da 24 Ocak 1975'te çıkan yazısında hapsedilen aydınları suçlayan yazı dizisi ile iddianamenin *Milliyet*'te ayrıntılı olarak yayımlanmasını "İpekçi'nin günahı" olarak değerlendiriyordu.

Aslında İpekçi, demokrasiyi, düşünce ve ifade özgürlüğünü savunan bir gazeteciydi. Bülent Ecevit ile de çok yakındı. Ecevit ile başbakanlığı döneminde hemen her gün konuşuyordu. Uluslararası Basın Enstitüsü'nün ikinci başkanlığını yürüttüğü ve dışarıda da saygın bir gazeteci olduğu için dış ilişkilerinde Ecevit'e yardımcı oluyordu.

Bu yüzden Ecevit, yıllar sonra "İpekçi, inançlarını gazetecilik kurallarına karıştırmayan bir gazeteciydi. Ancak zaman zaman gazeteciliği aşan işlevler üstlendiği de olmuştur" diyecekti. Ama Ecevit'e desteği, anarşinin önlenmesi için liderler arası diyalogu savunması, demokrasiye sahip çıkması, ülkücü kesimin tepkisini çekiyor; tehditler alıyordu.

1 Şubat 1979'da arabasının camına silahını dayayıp tetiği çeken de ülkücü Mehmet Ali Ağca'ydı. Maltepe Cezaevi'nden kaçırılması, Roma'da kadar gidip Papa'yı vurması, Ağca'nın ardında karanlık bir güç olduğunu gösteriyordu.

Cinayeti aydınlatabilmek için en çok çaba harcayan da bir zamanlar onu eleştiren Uğur Mumcu'ydu. Cinayetten beş gün önce İpekçi ile beraber bir paneldeydiler. İpekçi, o gün Mumcu'nun sözlerini desteklemiş, "Altına imzamı atıyorum" demişti. Mumcu, o konuşmanın bantlarının kaybolmasına da çok üzülmüştü. Yazılarının *Barış, Demokrasi, Özgürlük* adıyla basıldığı kitabı okuduktan sonra "Türk basınının büyük kaybı" olarak anacaktı İpekçi'yi.

Mumcu'nun dediği gibi, İpekçi'den büyük bir boşluk kaldı geride...

FARUK BİLDİRİCİ



Turan Dursun
(1934-1990)

Sivas'ın Şarkışla ilçesine bağlı Yapaltın köyünde doğan Turan Dursun, kalabalık bir aileye mensuptu. İmamlık yapan babası, Turan 5 yaşındayken ailesiyle Ağrı-Tutak'a yerleşmeye karar verdi. Oğlunun "Basra'da ve Kûfe'de bile görülmeyecek bir âlim" olması en büyük hayaliydi; onu ilkokula göndermedi, hocaların yanına "bıraktı" İlk gençliği boyunca birçok il ve ilçedeki farklı hocaların/mollaların yanında Arapçayla birlikte Kürtçeyi ve Çerkesçeyi öğrenen Dursun, İslâmî ilimlerde hızla ilerledi, zekâsı ve bilgisiyle dikkat çekti, "icazet" aldı.

Dışarıdan verdiği sınavlarla ilkokul diplomasını alan Turan Dursun, "bir süre, İstanbul'da 'yüksek dereceli talebeler'e ve hocalara Arapça, İslâmî bilim dallarında 'ders'ler" verdi, birçok vaiz ve müftü yetiştirdi. Kendisi de sınavları kazanarak vaiz ve müftü oldu. Çeşitli yerlerde görev yaptıktan sonra 1961'de

Sivas-Gemerek Müftülüğü'ne atandı. 1962'de Sivas (Bölge) müftüsü oldu. Ortaokul bitirme sınavlarını da başarıyla verdi.

"Sivas Müftülüğü'nde Nurcu ve Süleymancılarla savaşımlarda bulundum." Yörenin önde gelen zenginleriyle de takışınca önce Manisa'ya, ardından Tokat'a sürüldü. Ne var ki "paşalar", yaptıklarıyla adı "Atatürkçü müftü"ye çıkan (600'den fazla imam-hatibin bir Cumhuriyet Bayramı törenine katılmasını, Atatürk anıtına çelenk koyup saygı duruşunda bulunmalarını sağlamış; "cinayetler köyü" diye bilinen bir köyde barışı sağlamıştı) Dursun'un arkasında durunca Sivas'taki görevine iade edildi. Ancak baskılar sonucu fazla kalamadı, yine sürüldü.

Bu dönemde içsel ve dinî sorgulamaları artan Dursun yavaş yavaş dinsel inancını yitirince müftülüğü bıraktı. 1966'da "bir mektup yardımıyla" TRT'ye girdi. Burada farklı memuriyetlerde çalıştı. Sınavları geçerek prodüktör oldu, yayın kısmına geçti; 1968-1976 yılları arasında dinî programlarla ilgilendi. Ancak sürgünler peşini bırakmadı, Erzurum Radyosu'na gönderildi. Ankara'ya dönüşünde "dinsel olmayan" programlar yaptırıldı, başarılı yapımlara imza attı. Ne var ki, Dursun'un programlarındaki "tavırlar" beğenilmiyordu: Programlarda Darwin teorisine yer verilmesi, "dinsizlik", –kendi deyişiyle– "kafayı üşüttüğü" gibi (Diyanet İşleri'nin de dahil olduğu) suçlamalarla yine sürgünlerle uğraştı, "uzmanlığa" çekildi. 1982'de emekliye ayrıldı.

Dinler tarihi ve özellikle İslâm üzerine araştırmalarını sürdüren Dursun, 1987'den itibaren Do-

ğu Perinçek'in kurduğu *2000'e Doğru* dergisinde yazmaya başladı. Başka yayın organlarına yazdığı yazıların yanında İbn Haldun'un *Mukaddime*'sini çevirdi; bir *Kuran Ansiklopedisi* hazırlama çalışmalarına girişti (8 cildini tamamladı). Eleştirileriyle gün geçtikçe daha çok dikkat çeken Dursun, İslâmî çevrelerin hedefi haline geldi. Dönem, aynı zamanda *Şeytan Ayetleri* kitabı yüzünden Salman Rüşdi hakkında "ölüm fetvası" verildiği (1989) bir dönemdi. Türkiye'de de laiklik karşıtı söylemler daha sık görülmeye başlamış, İslâmcılık yükselişe geçmişti.

Ölüm tehditlerine aldırmadan yazılarını sürdüren Turan Dursun, 4 Eylül 1990'da evinin önünde yapılan silahlı saldırıda hayatını kaybetti. Katilleri yakalanamadı ancak cinayetten sonra evinde yapılan aramada çoğu basıma hazır durumdaki birçok çalışmasının götürüldüğü anlaşıldı. Suikasttan 4 yıl sonra İslâmî Hareket Örgütü'ne yapılan bir operasyonda Dursun'un katillerinin de yakalandığı açıklandı. "Hz. Muhammet'i ve Kuran'ı küçük düşürdüğü" gerekçesiyle ona yönelik suikast emrini veren örgüt üyelerinden (Çetin Emeç cinayetinden de suçlanan) İrfan Çağrıcı müebbet hapis cezası aldı fakat cinayetin tetikçisi olduğu ortaya çıkan Muzaffer Dalmaz halen yakalanamadı.

Bilhassa 1950'lerden itibaren İslâmî duyarlılıkların siyaset tarafından sürekli kollanıp gözetildiği; anayasasında laik olduğu belirtilmesine rağmen her fırsatta "%99'unun Müslüman" olduğu ifade edilen; dine yönelik eleştirilerin değil medyada, kapalı ka-

pılar ardında dahi "tabu" olarak görüldüğü bir ülkede Turan Dursun, din/İslâm eleştirisini sistematik biçimde yapmaya başlayan ender isimlerdendi.

Son derece bilgili ve gerçek bir din âlimi olmasına rağmen (oğlu Abit Dursun'un aktarımıyla, 14. yüzyıl Arapçasını da, peygamber döneminin 7. yüzyıl Arapçasını da biliyordu: "Yunan dünyasından, felsefesinden bilmediği yok. Aristo'nun kitaplarından çoğunu daha 12 yaşında ezberliyor. Kürtçeyi, Çerkesçeyi de konuşuyor. İstediği düzeyde olmamasına rağmen Fransızca biliyordu") dinden kopuşunu "doğru bilime yönelme"yle açıklıyordu: Gerek kutsal kitapları karşılaştırmalı okuyarak, gerek bunlarda yer alan çeşitli olayların (Sümerlerin tufan efsanesi gibi) tarihsel aktarımlarına bakarak dinlerin düşünsel ve tarihî kaynaklarını gördükçe, kısa süre "reformcu/yorumcu" bir çizgi takip etse de, dinî inancını yitirmişti. Dinî inanışların insanlara mutsuzluk getirdiğini, ölümlere yol açtığını, bilimsel ilerlemenin önünde engel olduğunu düşünerek tipik bir Aydınlanmacı tavrı sergiliyor; daha özgür bir dünyanın önündeki en büyük engeli din olarak görüyordu: "Daha güzel bir dünyanın, daha özgürlüklü dünya olmadan gerçekleşemeyeceği açık. [Bunun] için de 'tabuların' yıkılması gerekli. Her türlü tabu yıkılmalı. En başta da 'din'lerden, 'inanç'lardan kaynağını alan tabular..." Nitekim müftülüğü sırasında da, TRT günlerinde de (1974'te Genel Müdür İsmail Cem'in talimatıyla televizyondan ilk kez canlı yayımlanmasına karar verilen mevlit yayınına, bunun laiklikten taviz anlamına geldiğini söyleyerek karşı çıkanlardan olmuştu), yazarlık yaparken de hep tabularla mücadele etti.

31 Ocak 1990'da uğradığı suikastta hayatını kaybeden Muammer Aksoy'un ardından "Bence bu olay başka seçilmiş hedeflerin ilkidir. (...) Bu cinayetlerin arkası gelecektir" diye konuşan Turan Dursun da Çetin Emeç (7 Mart) ve Bahriye Üçok (6 Ekim) gibi dönemin İslâmî saldırılarının hedeflerinden oldu. Kitaplarıysa (özellikle *Din Bu* serisi, *Kutsal Kitapların Kaynakları* serisi) bugün hâlâ tartışılıyor. Mezar taşında "Karanlıklar için ben ölümüm" yazıyor.

KIVANÇ KOÇAK



Türkan Saylan
(1935-2009)

Türkan Saylan, Türkiye'de politik alanda üretilen ve son otuz yıla damgasını vurmuş "laik-İslâmcı" çatışmasının önemli sembollerinden. Tanıl Bora, Saylan'ın kaybının ardından yazdığı "Türkan Saylan: Bir İstisna" adlı yazıda onu bir "Cumhuriyet azizesi/mücahidi" olarak da, "adanmış bir laiklik cadısı" olarak da görenler olduğunu söyler. Saylan'ın kim tarafından nasıl hatırlandığı, hatırlanacağı meselesi günümüzde aynı çatışma üzerinden belirlenen politik ortamda önemli tartışma konularından. Tam da bu sebeple onun üzerine konuşurken hayatını, yaptıklarını, arzuladıklarını anlatmak da mümkün, tüm bunların bugün farklı politik pozisyonlardan nasıl hatırlandığı üzerine konuşmak da. Yani diğer tüm semboller gibi, Saylan'ın hayatı ve kişiliği de esasında ne olduğundan ziyade başkalarına ne ifade ettiğiyle daha çok ilgili. Saylan imgesinin sembol

görüntüsüyse 2009'da, ölümünden sadece 1,5 ay önce, Ergenekon soruşturması dolayısıyla polisin evini aradığı gün camda konuşma yaptığı anın fotoğrafı: Başında siyah beyaz bonesi, boynunda kırmızı fuları, hasta haliyle yaptığı son kamusal konuşmanın fotoğrafı onlarca farklı versiyonuyla çoğaltılmaya devam ediyor.

Türkan Saylan, Türk bir babayla İsviçreli-Alman bir annenin beş çocuğunun en büyüğü olarak 1935'te İstanbul'da doğdu. Kandilli Kız Lisesi'nden sonra "Kazanmasaydım öleceğimi düşünüyordum" dediği İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'ne girdi. 1963'te mezun oldu. 1964-1968 arasında deri hastalıkları uzmanlığını aldı. Henüz öğrenciyken dikkatini çeken cüzzam hastalığı ve cüzzamlıların yaşam koşulları konusu 1970'li yılların sonundan itibaren Saylan için bir bilimsel araştırma ve faaliyet alanı haline geldi. Türkiye'yi köy köy gezerek cüzzamlı hastalara erişti, onları tedavi etti. Cüzzamla Savaş Derneği'ni ve sonra hastane haline gelen Lepra Araştırma Merkezi'ni kurdu. 2004 yılına kadar Dünya Sağlık Örgütü cüzzam danışmanıydı. Adı, dünya tıp literatürüne "cüzzamı yenen Türk doktor" diye geçti; çalışmaları ve çabalarıyla tüm dünyada cüzzamla ilgili algıyı değiştirmeyi ve cüzzamlıları toplumsal hayatın bir parçası haline getirmeyi başardı.

Tüm bu mesleki başarısı epey zor bir hayatın içinde ortaya çıkmıştı: Henüz üniversite öğrencisiyken "daha özgür olmak" için yaptığı evliliğin yarattığı hayal kırıklığı, yirmili yaşların başında bir yıl arayla doğan iki oğlunu büyütürken yaşadığı ciddi sağlık sorunları onu zorluklara dayanıklı biri haline

getirmişti. Ancak hayat karşısındaki mukavemeti sıklıkla tekrarladığı "Her eğitimli kadının Cumhuriyet'e borcu vardır" şiarıyla da yakından ilintiliydi. Bu sebeple hayatının her döneminde toplumsal sorunları, eşitsizlikleri kendi özgün, hümanizmi ve bilimselliği merkeze almış, Atatürkçü perspektifinden görmüş ve çözüm için harekete geçmeyi vazife bilmiş bir aydın olmayı hedeflemişti.

Saylan, 35 yıl süren öğretim üyeliğinin yanında, 1990'da Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin kuruluşunda görev aldı. Başbakanlık İnsan Hakları Danışma Kurulu üyeliği, YÖK üyeliği yaptı. "Öğretim Üyeleri Derneği"ni kurdu ve başkanlığını yaptı.

1990'ların ortalarından itibaren Türkiye'de hızlı biçimde yükselişe geçen siyasal İslâmcılık karşısında gelişen orta sınıf laik-Atatürkçü hassasiyetin sembollerinden olan Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği'ni kurdu (1989) ve başkanlığını yürüttü: ÇYDD'nin ilk eylemleri arasında "Laikliğe Saygı" yürüyüşü ve laikliğin tehdit altında olmasından duyulan endişeyi dile getirmek için toplanan 3.700 imzalı mektubun Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e yollanması, kız ve erkek öğrencilerin ayrı otobüslere binmesini isteyen Konya belediye başkanına kınama telgrafları çekilmesi vardı. Ancak Saylan'ın laikliğe, eğitime ve özellikle kız çocuklarının eğitim hakkına ilişkin ilgisi sadece politik atmosferin bir çıktısı değildi. Cüzzamla ilgili köy ziyaretleri yaptığı dönemde Anadolu'da ve hatta büyük kentlerde kadınların, kız çocuklarının yaşadıkları eşitsizliği ve yoksulluğu gördüğü an bu sorunla ilgili bir şeyler yapmayı kendine görev bilmişti.

ÇYDD, yürüttüğü ve ciddi toplumsal destek aldığı "Kardelenler", "Baba Beni Okula Gönder", "Her Kızımız Bir Yıldız" gibi projelerle binlerce kız çocuğunu eğitim hakkına kavuşturdu. Atatürk ilkelerinin yaygınlaştırılması, günün koşullarında yeniden düşünülüp yaşatılması ideali eğitim meselesini onun gözünde en önemli toplumsal faaliyet alanı haline getirdi. Atatürkçü, laik ve bilimsel bir eğitimin yarattığı çağdaş bireylerden oluşan çağdaş toplum ancak böyle mümkün olabilirdi. Ona göre ÇYDD, Kuran kursları, kendi deyişleriyle "medreseler", dinî kurslar gibi adlar altında eğitim alanında çok yaygın olan tarikat, cemaat gibi İslâmcı yapılanmalara seküler ve çağdaş bir alternatif sunuyordu.

Kendini tanımladığı biçimiyle, onun "Kemalist feminizmi" bir kadının kendi rızasıyla başını kapatmış olabileceğine inanmasına mani oluyordu. Kız çocuklarının okutulmuyor olması geri kalmışlık ve ekonomik yoksunluklarla ilişkiliydi. Böyle bakıldığında Saylan'ın işlevinin "modernleştirici bir aygıt" olarak okunmaya müsait hale geldiği doğrudur. İnsan hakları, laiklik, kadın-erkek eşitliği gibi temel meselelerde pek de saklama ihtiyacı duymadığı Jakoben tavrı daha net biçimde karşımıza çıkar.

2007'de Atatürkçü Düşünce Derneği ve ÇYDD'nin birlikte düzenledikleri Cumhuriyet Mitingleri'yle oluşan toplumsal ve politik atmosfer içinde Türkan Saylan, AKP'nin ileri gelenleri ve medya marifetiyle muhafazakâr toplumsal kesimin öfkesini yönlendirebileceği bir sembol olarak kodlandı. Bizzat kendisi ve ÇYDD, iktidardaki siyasal İslâmcı politikanın ve özel olarak Gülen Cemaati'nin yargıdaki kumpas fa-

aliyetlerinin hedefi haline geldi. Hayatının kanserle mücadele ettiği son yıllarında yargılandı; evi polis tarafından arandı; misyonerlik faaliyetleri yürüttüğü haberleri manşetlerden verildi; ÇYDD'nin eğitim bursu olarak topladığı paraların terör örgütlerine aktarıldığı iddia edildi.

2009'da hayatını kaybettiğinde hakkında açılan davaların kumpas davalar olduğu, Ergenekon Terör Örgütü diye bir örgütün olmadığını onaylayan mahkeme kararı henüz çıkmamıştı.

EMEL UZUN



Yılmaz Güney
(1937-1984)

Doğduğunda Yılmaz Pütün'dü. Babası, kan davası yüzünden Siverek'ten Adana'ya yerleşmişti: Güneyin her bakımdan önemli bir merkezi durumundaki Adana'da büyümesi –daha sonra kullanmaya başlayacağı soyadı dahil– hayatının ana belirleyicilerinden oldu. Hem okuyup hem türlü işlerle aile bütçesine katkıda bulunmaya çalışan Yılmaz, sinemanın büyüsüne küçük yaşta kapıldı: 13'ünde bedava film uğruna sırtına film panoları takıp dolaşarak "reklam" yaptı, 14'ünde makinist yardımcısı oldu, film bobinleri taşıdı. Bir yandan da durmadan öyküler yazıyordu.

Ankara Hukuk'a kaydını yaptırsa da aklı İstanbul'daydı: Hukuku bırakıp İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'ne yazıldı. Böylece anlaştığı film şirketinde çalışırken okuyacaktı da. En büyük hayali bir yazar olarak tanınmak olan Yılmaz'ın adını

okurlar belki pek değil ama savcılar çoktan duymuştu: Adana'daki öğrencilik yıllarında yazdığı bir öyküde ("Üç Bilinmeyenli Eşitsizlik Sistemleri") "komünizm propagandası yapmak"tan hakkında açılan dava 1956'dan beri sürüyordu. Bu dönemde bir başka Adanalı, Yaşar Kemal elinden tuttu; onu Atıf Yılmaz'a gönderdi. Atıf Yılmaz'ın yanında asistanlık, senaryo yardımcılığı yapmanın yanında ilk başrol deneyimini de yaşarken, biraz takibatlardan saklanabilmek biraz da "artistik" nedenlerle soyadı Pütün'ü, Güney yaptı.

Adana günlerinde açılan davanın 1961'de sonuçlanmasıyla setlerden cezaevine girdi: 1,5 yıl hapis, 6 ay sürgün: "O günlerde komünizmin ne olduğunu kesinlikle bilmiyordum. Ne sınıf mücadelesi ne işçi sınıfı ne de devrim konusunda hiç bilgim yoktu." 1963'te İstanbul'a döndüğündeyse siyasi bilinci oturmaya başlamıştı. Ancak bunu sinemaya aktarabilmek için yeteri kadar güçlü değildi. Henüz...

Güney, 1960-1970 arasında çoğunluğu vurdulu kırdılı olsa da arada ödüller de kazandığı 90'a yakın filmde oynayarak sinemanın aranan isimlerinden oldu. Tarık Dursun K. ile yaptığı bir söyleşide söylediği bir lafsa lakabı olarak kaldı:

> - Ayhan Işık kesmeşeker gibi muntazam, güzel bir adam. Jön!
> - O güzelse, ben de çirkinim aga'cım! O güzel kralsa, ben de çirkin kralım, olmaz mı yani?

Oynadığı avantür filmlerdeki hor görülen, ezilen ama doğrularından taviz vermeyen, maço özellikler

gösterse de sevgi dolu ve her durumda mafyaya, patronlara, otoriteye başkaldıran "kavruk Anadolu çocuğu" karakterleri öyle sevildi ve tutuldu ki, "Çirkin Kral" efsanesi gün gün büyüdü. "Türkiye'de burnu, saçı, tavrı benim gibi olan o kadar çok insan var ki" diyen Güney'in "sokaktan biri" olma hali "suni" Yeşilçam karakterlerinin arasında ışıldıyordu: Sıradan vatandaşın başka bir dünyadaki temsilcisiymişçesine dükkânlara, dolmuşlara, hatta evlere Yılmaz Güney resimleri asılıyor, filmleri salonları dolduruyor, Anadolu'yu kasıp kavuruyordu.

Beri yandan Güney, kendi gerçekliğini oynuyordu çoğu zaman: Paraya tamah etmeyişi, önemsemeyişi kadar silahlara ve kumara (kaybettiği, parasına oynanan tavla partileri yüzünden birçok filmde bedava rol almıştı) olan sevdası, tutkulu bir âşık olduğu kadar kadınlarla ilişkilerinde şiddete de başvurması, edebiyata olduğu kadar (romanı *Boynu Bükük Öldüler* 1972'de Orhan Kemal Roman Ödülü'nü kazanmıştı) alkole düşkünlüğü...

Piyasadaki yeri sağlamlaşınca toplumsal mesajlar da içeren filmlere doğru geçiş yaptı. Senaryosunu yazdığı, yönettiği, yapımcılığını üstlendiği kimi filmler (başta "Umut") dayandıkları sosyal gerçekliklerle sadece Türkiye'de değil dünyada da başarı kazandı.

12 Mart döneminde birçok aydın, sanatçı, yazar gibi gözaltına alındı, serbest bırakılırken 3 ay İstanbul'dan uzak kalması istendi. Mahir Çayan ve arkadaşlarıyla kurduğu ilişki, Mart 1972'de tutuklanmasına sebep oldu: Kaçak durumdaki Çayan ve

arkadaşlarını evinde saklayan Güney, yardım ve yataklıkla, örgüt üyesi olmakla suçlanıyordu. "Mahkeme sonucu 10 yıl ağır hapis ve sürgün cezasına çarptırıldım. Ecevit hükümetinin 1974 genel affıyla serbest bırakıldım."

Hapishane sonrasında çektiği "Arkadaş" (1974) çok konuşuldu. Ancak esas gündeme gelişi, aynı yıl "Endişe" filminin çekimleri sırasında Adana-Yumurtalık'ta yaşanan bir tartışmada ilçe hâkiminin öldürülmesiyle oldu: Silahı ateşleyenin o olduğu ispatlanamasa, olayın nasıl meydana geldiği hâlâ tam olarak anlaşılmasa da 1976'da 19 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Cezaevindeyken de sinemadan kopmadı. Tarzını sertleştirip, netleştirdi. Yazdığı "Sürü" (1978) Zeki Ökten, "Yol" (1982) (Türkiye'de Kürtçe türkü-diyalog kullanılan ilk filmdi) ise Şerif Gören tarafından çekildi. 1981'de, tıpkı bir filmindeki gibi, izinli olarak çıktığı cezaevinden firar etti. Yurtdışında "Yol"un kurgusunu tamamlayıp Cannes Film Festivali'ne yetiştirdi ve Altın Palmiye kazandı. Fransa'ya yerleşen Güney, çalışmalarına devam ederken politik mesajlar vermekten sakınmadı, Paris Kürt Enstitüsü'nün de kurucularından oldu. 1983'te vatandaşlıktan çıkarıldı, 1984'te belki de en verimli çağında –yaklaşık 12 yılını cezaevlerinde geçirdiği– hayatını kaybetti.

Yeşilçam "film oligarşisi"nde önce büyük bir gedik açan, sonra kendi sinemasını oluşturma yolunda ilerleyen; filmleri ülkede uzun yıllar yasaklı kalsa da memleket gerçeğinin içinden çıkan Yılmaz

Güney hakkında bugün hâlâ olumlu-olumsuz konuşuluyor.

Güney'in gerçekleriyse ortada: Yaşadıklarını, gördüklerini sergileyen, sergilediği gibi de yaşayan; çelişkilere düşen ama siyasi bilincinin gelişmesiyle bunları en azından aşmaya çalışan (örneğin Fatoş Güney'le evlendikten sonra kadınlara yaklaşımının değişmesi); doğruları uğruna bedel ödemekten hiç kaçınmayan biri o. "Altyapıdan" yetişerek inşa ettiği sinemacılığını araç olarak kullanarak halkla ciddi bağ kuran biri. Bu kadar popüler olup düşüncelerini ortaya koymaktan çekinmeyen sanatçı sayısı dünyada bile fazla değilken bundan korkmayan biri. Bir film/roman kahramanı gibi yaşayan, öldükten sonra da bir film/roman kahramanı gibi devamlı yankılanan bir ses bırakan biri. O sesin yankısındaysa "Dost ve düşman herkes bilsin ki, kazanacağız, mutlaka kazanacağız"ı duyan da var, "cezasını çekmemiş katil, komünist"e uzanan reddiyeleri de.

KIVANÇ KOÇAK



Deniz Baykal

(1938-2023)

Deniz Baykal, isminin dibindeki batıktan ibarettir. Cenazesine Cumhurbaşkanı Erdoğan ile CHP lideri Kılıçdaroğlu dahil devlet ve siyaset erkanı geldi ama sanki cenaze töreni değil, Baykallı gergin bir kurultay vardı. Kimse kimsenin yüzüne bakmadı. Belki gelenlerin amacı öldüğünden emin olmaktı.

Mustafa Kemal'in öldüğü sene doğdu. Baba Kafkaslar'dan gelmiş bir Kuvvacı, anne Girit göçmeni.

Kendisinden 23 yaş büyük Nihat Erim ve 13 yaş büyük Bülent Ecevit'te temsil edilen ideal/ist Cumhuriyetçi genç zincirinin üçüncü halkasından. Erim'in eşraf ve ulema, Ecevit'in yüksek bürokrat ailelerine nispetle yoksul memur haneden. O yüzden hep çok çalıştı. Bir de profesyonellerle aşık atacak performansla yürüdü, bisiklet sürdü, yüzdü. "Baykal hırçınlığı" denilen şey belki bu çalışma ve hareket etme hırsının yoldan çıkıp hınca evrilmesidir.

Ankara hukuk mezunu, Mülkiye'de 1963'te "Siyasal Katılma" başlıklı doktorasını verdi. Doçentlik tezi: "Türkiye'nin Siyasal Eliti" O günlerde siyasete "ilerici-gerici" ikiliğiyle bakmak modaydı, tezleri kalıpları kırma iddiasındaydı: Az Kemal Tahir, biraz İdris Küçükömer, biraz Amerikan akademisi, çokça kendi belagatinin şehvetiyle yazılmıştı.

Tezlerin ışıltısı Ecevit'in davetini getirdi, hocası Turan Güneş'in etrafındaki grupla CHP'ye girdi. Ekip "Mülkiye Cuntası" adıyla maruftu. Ecevit, İsmet Paşa'ya ettiklerinin mislini Baykal'dan görecekti.

Daha 35 yaşındayken (1973) Antalya'dan vekil seçildi. Maliye bakanı oldu, "en genç bakan"dı. Bu gençlik fetişizmi, en yaşlı üye olarak TBMM'yi yönettiği gün bile canlıydı. Enerji ve tabii kaynaklar bakanıyken İpraş ve Ataş'ı devletleştirmeye girişince adı "aşırı solcu"ya çıktı, gerçekte kriz nedeniyle ABD'de para arayan Ecevit'e sağlam bir çelme takmıştı. Aşırıyı bırakın soldan hazzetmediği biliniyordu. Bir de "hizipçi" olarak bilindi; o kadar ki "Baykal hizbi" lafı ansiklopedilere girdi.

Kürtlere "feodal" demeyi o başlatmadı ama CHP'nin gramerine o yerleştirdi. "İlerici-gerici" yerine "feodal-modern" ayrımıyla teorik açılım getirdiği düşünüldü. Oysa Kürtlerden Kürt demeden söz etmenin etkili bir yolunu bulmuştu. Asla analitik olmadı, daima etkilemeye, ne etkisi büyülemeye yönelik cümleler peşindeydi; 28 Şubat'ta orduya sivil toplum kuruluşu derken, 307 krizinde Kanadoğlu taifesine hak verirken yaptığı gibi.

'70'lerde Ecevit kadar olmasa bile halk sevgisine mazhar olmuştu ne ki buradan siyasi başarı çıkma-

dı. Bir baştan çıkarıcı, bir siyasal Don Juan olarak büyülediklerinin akıbetiyle ilgilenecek değildi; efsunlayacağı yenilerini bulmak için koşusunu hiç kesemezdi.

Azınlıkları, sosyalistleri CHP'den uzak tutma günahını Baykal'a yıkmak haksızlık olur, "öğretmeni" Ecevit varken hele. Baykal'ın yaptığı bu kesimleri fail değil, daima meful olarak tutmaya yeminli rejimin icaplarına uymaktı. 1990'da Paris Kürt Konferansı'na katılanların SHP'den ihracındaki ısrarlı tutumu bundandı: Onlar "bölücülük"ten önce fail olmaya kalkmışlardı. Zaten şahsından başkasını fail saymadı hiç, ölenler hariç: Ömür boyu cephe aldığı Ecevit ölünce "hepimizin öğretmeni" diyecekti.

Ecevit'in yönettiği *Özgür İnsan* dergisindeki makalede siyaseti "bir gerilim olgusu" diye tanımladı; toplumun çoklu yapısının sonucu değil tekbenci siyasetinin ürettiği geriliminden bahsediyormuş, sonradan anlaşıldı. 12 Eylül öncesinde iki defa Ecevit'in karşısına çıktı, kazanamadı ama kaybeden 12 Eylül'den sonra siyasi otağını CHP'nin uzağında kuran Ecevit oldu.

Zülfü Livaneli'nin "Kürtlere, Alevilere, solculara düşmandır" eleştirisine çok kızdı, '89'da SHP'nin ünlü "Kürt Raporu"nu yönettiği bir heyet hazırlamıştı. Ne var ki yazdığı önsözde "Kürt" diyemiyordu, raporda da cimrice telaffuz ediliyordu. Hak yemiş olmayalım, rapor DGM'nin peşine düşeceği kadar ileriydi ama bu "ileri"liği sağlayan Erdal İnönü, Aydın Güven Gürkan, Ercan Karakaş gibi isimler Baykalizmin hıncından kurtulamayacaklardı.

Erdal İnönü'nün karşısına üç kongrede çıktı, hep yenildi; imdadına 1992'de CHP'nin yeniden açılma-

sı yetişti. Genel başkan oldu. SHP ve CHP birleşti. Baykal ikinci kongrede artık genel başkandı. İnönü kazana kazana kaybetmişti.

12 Eylül'den sonra Diyarbakır mahpusundan çıkan Ahmet Türk'ü Kasrı Kanco'da ziyaret etti. Türk gördüğü işkenceleri anlattı, Baykal ağladı. Sadece iki kişinin olduğu rakı sofrasındaki duygulu adamın "üç kişiyle ahbap, yüz kişiyle yol gösterici, bin kişiyle hiç" olduğunu imgelerin büyük ustası Cemal Süreya saptamıştı zaten.

Kürtler atılınca, Aleviler küsünce, solcular uzaklaşınca CHP, 1999'da baraja takıldı. Onurlu lider pozuyla istifa etti ya onur rezervi bir yılda tükendi, geri döndü. Karşısına iki kez çıkan ama hafif sıklet kalan Mustafa Sarıgül'e kaptırmadığı CHP liderliği koltuğunu bir evlilik dışı ilişki videosu nedeniyle kaybetti. Örnek evlilik efsanesi de böylece battı. Gerçi cenazesi cenaze olmadığı gibi düğünü de düğün olmamıştı. Akçakoca'da 1963'te yıldırım nikâhıyla evlendi. "Aile düğün istedi, biz karşıydık" dedi, zaten gelinin damada göre öne çıktığı tören ona uymazdı. Bilinen tek "düğün"ü, Ricky Martin eşliğinde sahne aldığı 1998 CHP Kurultayı'ydı. Barajda boğulacağı "hizipsiz parti"nin düğünüydü bu.

Artık lider olarak nutuk atma, hiperaktif manevralar yapma şansı yoktu, lakin bir siyasi dromomanı durdurmak ne mümkün! Dönüş kapısını hep zorladı, 7 Haziran 2015'te AKP tek başına iktidar şansını yitirince soluğu Erdoğan'ın yanında aldı. Erdoğan'ın siyasi yasağını (2002'de) kaldırması ne kadar övüldüyse, yenilince uzattığı el o kadar yerildi. 2017'de geçirdiği felce rağmen 2018'de 13. kez vekil seçilerek hırsının hakkını verdi.

Baykal batığı aynı zamanda bir özel isim mezarlığıdır. Envanterde 1965'te Ortanın Solu ile başlayan, Demokratik Sol ve Ulusal Sol ile süren, 2000'lerde Yeni Sol ve Anadolu Solu ile nihayete eren teorik edalı icatların yanı sıra gerçek kişiler de boldur: Bülent Ecevit, Erdal İnönü, Murat Karayalçın... İpler elindeyken rakip olacağını anlasa Kılıçdaroğlu da kurtulamazdı.

Bir logomandı da, konuşmadığı tek yer kendi cenazesiydi.

ALİ DURAN TOPUZ



Fikri Sönmez

(1938-1985)

Gülten Akın'ın, ardından yazdığı şiirin bir dizesi, onun ihsanını özetler: "Terzinin hasıydı bizi teyelleyen..."

1979'da Karadeniz'in kıyıcığında küçük bir ilçenin, Fatsa'nın belediye başkanı olarak ülke çapında şöhret kazandığında, hep "Terzi Fikri" diye anıldı. Sağ basın, küçümsemek için yaptı bunu. Kendisiyse, "Beni küçültmez, aksine yüceltir" demişti. Terziydi çünkü. İlkokuldan sonra bir terzinin yanına çırak vermişlerdi. Kalfalıktan sonra İstanbul'a gitmiş, Yorgo Usta'nın yanında zanaatını geliştirirken 6-7 Eylül "milli" lincine de dehşetle tanık olmuştu. Yorgo Usta, her lafına taş koymasına bozulduğundan "Taşçı" diye takılırmış ona. Sonraları, diktiği ceketin sol iç cebine "Taşçı" etiketi dikmesi, bir ara kahvehane işletip Fatsa'da ilk kez okey oynattığından ya da çok etkilendiği Çetin Altan'ın "Taş"

sütunundan değil de, bundandı belki...

Fatsa'ya dönüşte "yanına girdiği" Numan Usta'nın terzihanesi, sol fikirlerin deveran ettiği bir mahfil, bir okuldu. 1960'larda bütün ülkede olduğu gibi... Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) taşralarda örgütlenmesinde, sosyalist terzilerin mümtaz bir rolü var. Zanaatkârlığın sermayesiz-mülksüz, emekçi çehresinin tebessümü olan bu terziler, siyasi sosyalleşmenin ağırlayıcıları oldular. Fikri Sönmez kendi dükkânını açınca da bu "hizmeti" gördü.

TİP'in aktif bir üyesiydi. Kısa zamanda, fındık tefecilerine karşı mitinglerde aranan bir hatibe dönüştü. Dev-Genç'in "6. Filo'nun sarışınlarını, vatanıma, namusuma ve onuruma sahip çıkarak denize dökmek" diye tanımladığı protestosuna katıldı. Bu arada silahlı saldırıya uğradı, köydeki evi yakıldı. Üç Fatsalı'nın da öldürüldüğü (Ertan Sarıhan, Ahmet Atasoy, Nihat Yılmaz) katliam öncesinde, Kızıldere'ye giden Mahir Çayan ve arkadaşlarının yerini "söyletmek" için gözaltına alındı, işkence gördü. THKP-C Davası'nda yargılandı, 1974 affıyla tahliye oldu.

Siyasi faaliyetini sürdürdü. Beşeri münasebetleri de hep canlı, kuvvetliydi. Kurtuluşspor'un, sonra Esnafspor'un (Beşiktaşlı olduğu için, siyah-beyaz) kurucusu ve başkanıydı. Herkesle sohbete açık, şakacı, kalender...

1979'da CHP'li belediye başkanının vefatı üzerine ara yerel seçimde, devrimci sosyalist hareketin güçlü olduğu bu beldede bağımsız aday çıkarılması düşünüldüğünde, doğal aday oydu. Muhafazakâr, anti-komünist eğilimlerin yaygın olduğu Gürcü topluluğuna hitap edebilmek gibi bir avantajı da vardı fazladan. (18. yüzyıl sonlarında Gürcistan'dan göç

etmiş, mal-mülkten ziyade hatır-itibar cinsinden varlıklı bir "ağa" ailesinden geliyordu.) Can Yücel, "*Terzi Fikri öyle bir giysi dikti ki Fatsa'ya / O Gürcü öyle gürledi ki arkadaşlarıyla...*" diye nazmedecekti... Seçim kampanyasında silahlı saldırıda bacağından yaralandı, hatta arkadaşları birkaç gün sakladılar onu. O günlerde kahvehanelere konuşma yapmaya gelen diğer adayları kimsenin dinlemediği, kalkıp gittikleri aktarılır. 14 Ekim 1979'da yapılan seçimi Fikri Sönmez, CHP ve AP adaylarının toplamından fazla oy alarak kazandı.

Sonra, hasımlarının da taraftarlarının da "komün" adını takacağı bir alternatif belediyecilik deneyimi başladı. 12 Eylül'den sonra yargılanırken, "Fatsa Belediyesi'nde halktan yalnız oy alınmamıştır. Eleştiri ve takdirleri de alınmıştır" diyecekti Fikri Sönmez. Zira onun fikrince halk, "kendisine sorulmadan alınan kararların uygulanmasına, kendisine yararı da olsa, yardımcı olmuyor"dur. Bu bakış açısıyla, Fatsa mahallelerinde on bir Halk Komitesi oluşturuldu. Bu komiteler belediye işlerine aracı olmak yanında, arazi ihtilafları, kız kaçırma, kan davası, aile içi şiddet gibi meselelere de müdahale eder hale geldiler. Belediye Meclisi toplantıları hoparlörden naklen yayınlandı. Yeni bir cadde ve yollar açılıp kitle seferberliğiyle "çamura son" kampanyası yapılarak, sokaklar düzene sokuldu. Karaborsa engellendi. Ülkenin sanatçılarının, yazarlarının davet edildiği bir Halk Şenliği düzenlendi. Fatsa, Sönmez'in de taraftarı olduğu Devrimci Yol hareketinin, sosyalist toplumsal ilişkilerin nüvelerini bugünden yaratma iddiasının numunesi olarak parladı.

Sadece 9 ay sürdü bu hikâye. Dönemin Başbakanı

Süleyman Demirel, o sırada Alevilere dönük bir katliam girişiminin yaşandığı Çorum hakkındaki sorulara "Çorum'u bırak, Fatsa'ya bak" cevabını vermişti. "Fatsa Cumhuriyeti olayı"nın acilen halledilmesi gerekiyordu ona göre, yoksa, "bırakılırsa yüz Fatsa çıkar"dı. Fatsa'yı "halletmek" üzere Ordu'ya vali atanan Reşat Akkaya da, dehşet içinde, "Fatsa Komünü" tabirini kullanıyordu. O dönemde Çorum'da hekimlik yapan eski Ülkü Ocakları başkanı, bir hekimin öldürülmesinden hükümlü İbrahim Doğan anılarında, Fikri Sönmez'i kaçırmak üzere ciddi hazırlık yaptıklarını, Akkaya'nın vali atanması üzerine rahatlayıp vazgeçtiklerini yazacaktır.

11 Temmuz 1980'de, Fatsa'ya Nokta Operasyonu düzenlendi; askerî birliklerin katılımıyla, küçük şehrin üzerine çullanıldı. "Komün" –ki Batı dillerinde belediye demektir!– ezildi. Çok sayıda insanla birlikte Fikri Sönmez de tutuklandı, ağır işkenceler gördü. Fatsa'da solu "temizleme" harekâtı, dört koldan yıllarca sürdü. Sönmez, 12 Eylül'den sonra, "devletin anayasal düzenini değiştirme" suçlamasıyla, ağır hapis cezasına çarptırıldı. Sağlık sorunlarına rağmen çevresindekilere moral verdiği herkesin hürmetini kazandığı Amasya Hapishanesi'nde 4 Mayıs 1985 günü geçirdiği kalp krizi sonucu öldü.

Makamında çekilmiş bir fotoğrafı var. Ceketli, kravatsız, üst düğmesi açık, başı hafif sağına dönük, gözleri kameraya hafif yan bakıyor, kolları koltuğun kolçağında, o dakika doğrulup fırlayacak gibi, yerinde rahat oturamaz gibi... Koltuğuna sanki biraz kabadayıca kurulduğu, –bu defa ceketsiz– bir kare de var. "Karadenizli" stereotipinin güzel yüzü...

Mahkemesinde, "Ben ne iş yaptıysam, Fatsa halkıyla beraber yaptım. Halktan kopuk hiçbir davranışım olmamıştır" demişti. Mezar taşında da öyle yazıyor: "Ben ne yaptımsa halkım için, halkımla beraber yaptım."

TANIL BORA



İsmail Beşikçi
(1939-)

Kürtler tarafından "Sarı Hoca" olarak anılan Beşikçi, Hüsnü Bey ile Zahide Hanım'ın en küçük çocuğu olarak dünyaya geldi. Üniversite yıllarına kadar, doğduğu ve aynı zamanda memleketi de olan Çorum'da eğitim gördü. 1958 yılında kazandığı Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden dört yıl sonra mezun oldu. Kısa bir memuriyet hayatının akabinde Erzurum Üniversitesi Sosyoloji Bölümü asistanlığını kazandı (1964). Bu, hayatının en büyük dönüşümlerine de kapı aralayan bir gelişmeydi. Çünkü 1967'de tamamladığı doktora tezi, çalıştığı üniversitedeki –başını Orhan Türkdoğan'ın çektiği– hocaların "Marksistlik ve bölücülük" ihbarlarına yol açtı, mesleğine son verildi ("Kışın Silvan Ovasında, Yazın Nemrut ve Süphan Yaylalarında Konaklayan Bir Göçebe Aşiretin Sosyal Organizasyonu" başlıklı bu tez, *Doğu'da Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe*

Alikan Aşireti adıyla kitaplaştı). Beşikçi, ihracından kısa süre sonra Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne asistan olarak dönse de buradaki işine de 1971'de son verilip, tutuklandı. Bu ilk tutuklamayla da 17 yıldan fazla sürecek mahpusluk yaşamı, işkenceler, yargılanmalar ve kendisini bekleyen daha zorlu bir dönem başladı.

Beşikçi'nin karşılaştığı güçlüklere paralel olarak giderek keskinleşen fikirleri, bilhassa resmî ideoloji Kemalizme ve onun etkisindeki Türk soluna yönelik eleştirileriyle, Kürt halkının hak ve özgürlükleri hususunda döneminin muadilleri arasındaki Kürtleri ret ve görmezden gelme tutumundan belirgin biçimde farklılık gösterir. Beşikçi bunu yaparak, "bilim" çevrelerinden-siyasete değin Kürtleri reddeden tüm anlayışları adeta metodolojik bir yapısöküme tabi tutup, kritize ve teşhir eder. Üstelik, ilk çalışmalarına dair sonraki yorumlarında "bunların da kısmen etkisi altında kaldığı resmî ideolojinin etkilerini taşıdıklarını" büyük olgunlukla kabullenip, özeleştiride bulunarak önemli bir aydın sorumluluğu sergiler. Bundandır ki, fikir ve pratiklerinden ötürü Kürtler arasında büyük bir teveccühe mazhar olurken, bir Türk olarak Kürtlerin siyasal mücadelelerine dahil olmasıyla en çok da Türkler –bunlar arasında ihbarcıları bile vardır– tarafından hayretle karşılanmıştır (Musa Anter hatıralarında, beraber yargılandıkları Beşikçi'ye dair böyle bir mahkeme anısından bahseder). Bu da onu, Türkçülüğün ideologu Kürt Ziya Gökalp'in ters yüzü, *janus*un bir diğer çehresi yapacaktır.

Beşikçi'nin, çalışmalarının tamamen merkezine aldığı bu yönlü "koşulsuz Kürtçülüğü", karşılıklı olarak birbirlerine sempati duydukları PKK ve lideri Abdullah Öcalan tarafından dahi "ilkel Kürt milliyetçisi" olduğu iddiasına ve "Kürtlerin Ziya Gökalp'i" olarak anılmasına vesile olmuştur. Tabii bunda Beşikçi'nin, Öcalan'ın yakalanması ve örgütün sonrasındaki siyasi tutumuna yönelik eleştirilerinin etkisi de vardır. Ama tüm bunlardan ziyade en etkili neden yine de, çalışmalarında, daha çok Marksist kökenli diğer Kürt siyasetçilerin doğrudan ifade etmekten çekindikleri "Kürt milliyetçiliğinin" gerekliliği ve savunusuyla beraber, Kürtlerin bağımsızlıklarını kazanmaları hususunda kendi lehlerine yönelik her türlü dengeyi gözetmelerini ve kullanmalarını bir hak olarak görmesidir (özellikle 1990-1991 yıllarındaki Körfez Savaşı esnasında Kürtlerin almaları gereken tutuma dair ifade ettiklerinin, o tarihte henüz hayat bulamasa da Kürt peşmergenin sonraki Irak müdahalesinde doğrudan ABD'nin yanında yer alıp 2003'te Saddam Hüseyin yönetimini devirmesiyle, Kürtlerin Irak'ta özerk bir yönetime kavuşmasıyla kısmen karşılık bulduğu ifade edilebilir). Beşikçi tüm bu fikirlerini de metodolojik olarak, modern teorilerden ziyade, Ortadoğu'nun yerel dinamiklerini göz önünde bulundurup, çözümler geliştirmesiyle oluşturmuştur. Bu da onu adeta –siyasal tespitlerinin yanı sıra– daha özgün bir noktaya çekip, Kürtlere dair "kökçü" tarihî vurgular yapmasına götürür. Kürtlerin, sonrasında tanıştıkları İslâm'dan ziyade, "kadim" inançlarına sahip çıkışlarını da bu vesileyle vurgulayıp, savunur.

Beşikçi'yi özgün kılan hususların en başında, bir Türk olarak Kürtlük mücadelesine adadığı yaşamından hapisliklerle çalınan yıllar kadar, bu hayat içerisinde hem pratik hem de –doğruluğu ya da yanlışlığı bir yana– fikrî olarak Kürt siyaseti ve araştırmalarına harcadığı emeği gelir. Bugüne kadar yaşamına, kaleme aldığı onlarca kitap sığdırdı ki, bunların çoğu hapislik yaşamı içerisinde neşvünemâ buldu. Burada özellikle ahlâken "namusu çalınan bir halk" olarak gördüğü Kürtlerin yaşadığı "Kürdistan" coğrafyasını, "Ortadoğu'nun ortasındaki bir trajedi", "devletler arası bir sömürge" (hatta *sömürge statüsüne bile sahip olamayan*) olarak nitelendirmesiyle ayrışıp, sivrilir. Fakat tüm bunlar onu yine de başlangıçta büyük bir övgüyle yaklaştığı PKK ve Öcalan ile fikrî düzeyde karşı karşıya gelmekten alıkoymaz. Bundandır ki, Beşikçi ve fikirleri daha çok Barzani ailesi ve halihazırdaki Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nce karşılık bulup, derin bir saygı görmesine vesile olmuştur.

Mussolini rejimi Gramsci için "Bu beynin çalışmasını yirmi yıl süreyle durdurmalıyız" diyerek çare olarak gördüğü hapisliklerle onu susturmaya çalışsa da bu, büyük düşünüre yaşattığı zulümle –hiç istemese de– adının daha güçlü şekilde yarınlara taşınmasına vesile oldu. Aynı şey Beşikçi için de geçerlidir. Çünkü o, yaşamı boyunca sergilediği tutumu ve karşılığında gördüğü baskılardan ötürü, daha şimdiden (Edward Said'ten mülhem) kamusal entelektüel olmanın tüm vasıflarını yerine getiren bir sima olarak tarihteki yerini ayırmıştır. Aynı şekilde, yazdıkları ve beyanlarından ötürü yaşadıkla-

rıyla Türkiye'de "düşünce suçu"nun en saygın örneği ve buna mukabil, bedel ödemenin de yine bir numaralı timsalidir. Sergilediği bu uyumlu praksisi de her şeyden evvel, Kürtlerce büyük bir övgü ve sevgiye layık görülmesiyle beraber, aldığı birçok ödül ve 2011 yılından itibaren faaliyetlerini sürdüren, adına kurulmuş bir vakfın varlığıyla karşılık buldu.

YALÇIN ÇAKMAK



İsmail Cem
(1940-2007)

İsmail Cem İpekçi. İlk imzalı haberinin yayımlanmasında kuzeni Abdi İpekçi tarafından kayırıldığı izlenimi oluşmasın diye soyadını kullanmayı bırakan bir gazeteci. Soyadını kullanmaması sonradan siyasetçilerin eleştirilerine neden olunca mahkeme kararıyla adını İsmail Cem olarak kayıtlara geçiren, olaylı ve verimli TRT genel müdürü (1974-1975). Kültür bakanlığı kısa (1995) ama dışişleri bakanlığı uzun (1997-2002) süren, kendisini aynı anda Doğulu ve Batılı gören sosyal demokrat bir siyasetçi.

Selanik kökenli varsıl bir ailenin çocuğu olarak doğdu. Ailesinin siyasetten uzaklığına karşın erken yaşlarda toplumsal eşitsizliğin keskinliğini dert edindi, lisedeyken CHP üyesi oldu. Ailesinin Batılı karakterine uygun olarak liseyi Robert Koleji'nde ve ABD'de, üniversiteyi Lozan'da (hukuk) okudu.

Bununla birlikte Doğu'nun tarihine ve kültürüne büyük ilgi duydu. Bu ilginin yansıdığı ilk kapsamlı çalışması (ve bugüne kadar 33 baskı yapma başarısı göstermiş) *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*'ni Şubat 1970'te yayımladı.

Bu kitapla 1960'larda Osmanlı'nın neden Batı gibi kapitalizme doğru "ilerleyemediği" sorusunu yanıtlayarak Türkiye'nin toplumsal yapısını analiz eden ve gelecek için yol haritası çizen çalışmaların son halkalarından birisini oluşturdu. Kitapta Osmanlı'yı bir dönüşüm süreci içerisinde ele aldı; onun 16. yüzyılın ortalarına kadarki dönemini, adalet ve eşitlik anlayışına sahip İslâmiyet'le Türk geleneklerinin yarattığı "ileri", "kerim" bir devlet olarak tanımladı. Ne var ki, gelişen kapitalizmle mücadele etmek için oluşturulan Batılı kurumların, Batılılarla işbirliği yapanları zenginleştirirken onları bir üst yapı değişimi olarak algılayan halkın tepkisine ve İslâmcı akımların güçlenmesine sebep olduğunu iddia etti. Erken Cumhuriyet döneminde bürokratların iyi niyetine rağmen yapının değişmediğini, bu nedenle Batılılaşmaya, bürokrasiye, CHP'ye cephe alan halkın 1950'lerde Demokrat Parti'yi, 1960'larda Adalet Partisi'ni seçtiğini öne sürdü. Türkiye'nin geri kalmışlığı aşabilmesi için halkın yapısına uygun ("hızını kendinden alan"), dünyadaki ve ülkedeki ekonomik gerçeklere ters düşmeyen bir yöntemi zorunlu gördü.

İsmail Cem'in Osmanlı'nın özgünlüklerine vurgu yaparken ölçü olarak Batı'yı seçmek gibi bir çelişkisi göze çarpar. Ayrıca tarihsel ve kültürel birikimi nedeniyle Türkiye'yi herhangi bir Afrika ülkesinden daha ayrıcalıklı bir az gelişmişlik kategorisinde ele

alışı da. Bu "tarihsel ve kültürel birikim" vurgusu, ilerleyen yıllarda aktif siyasete katılımıyla onunla yol alacaktır.

Kitabı yayımlandığında gazeteci kimliğine sahipti, aktif siyaset içerisinde yer almıyordu. Onun CHP içerisinde bürokrasi-halk karşıtlığı üzerinden siyaset geliştiren "Ortanın Solu"nun lideri Bülent Ecevit'i ve Avrupa tarzı bir sosyal demokrat parti olarak yorumladığı TİP'i kendisine yakın bulduğu anlaşılıyor. İdris Küçükömer ve Kemal Tahir'den etkilendiği aşikâr. Bu bakımdan Kemal Tahir'in vefatı (1973) üzerine *Türkiye Defteri* dergisinin ondan bir değerlendirme talep etmesi şaşırtıcı değil. Gerçi İsmail Cem, dergiye Kemal Tahir'e verdiği önemi belirten bir not gönderdi ama yoğunluğunu gerçekçe göstererek bir değerlendirmede bulunmadı. Çünkü kendisi gibi 12 Mart muhtırasına tavır alan, ardından CHP genel başkanlığı ve başbakanlık koltuklarına oturan Ecevit tarafından TRT genel müdürlüğüne henüz atanmıştı.

İsmail Cem, TRT yöneticiliğini muhalefetin daha ilk günlerden başlayan yüklenmelerine göğüs gererek sürdürmeye çalıştı. Ekseriyetle tarafsız davranmadığı, TRT'yi sol tandanslı bir hüviyete soktuğu türünden eleştirilerle karşılaştı. Beri yandan bazılarının "laikliğe aykırı olur" çıkışlarına aldırmadan 1974 yılında televizyondan ilk kez canlı mevlit yayınlanmasına karar vermişti. 1975'te kurulan Milliyetçi Cephe hükümetinin kimi usulsüz adımlarıyla görevden alındı. Hukuki girişimlerinden sonuç aldıysa da mücadelesini başka mecralarda sürdürmek üzere bir noktada durdu. CHP'ye kaydını yaptırarak aktif siyasete yeniden girdi. Bir referans gazetesi ola-

rak kurdukları *Politika*'da bir yandan yayın saatini artırmış, içeriğini zenginleştirmiş, Batı yayın dünyasının dikkatini çeken bir televizyon kuruluşuna dönüştürdüğü TRT'deki 500 gününü anlatmaya, diğer yandan demokrasi ve sosyal demokrasi konularına yoğunlaşan başyazılar kaleme almaya başlamıştı. Ne var ki, 1977'de DİSK'in kontrolüne girdikten bir süre sonra gazeteden ayrıldı.

Bir suikast ihbarı üzerine 12 Eylül'den bir süre önce gittiği Fransa'da sosyal demokrasi üzerine çalıştığı bir yüksek lisans programını tamamladı. Türkiye'ye döndükten sonra da sosyal demokrasi arayışı içerisinde çalışmalar kaleme aldı. Her seferinde Türkiye'nin "tarihsel birikimden" güç alabileceğine (1984); sosyal demokrasinin Batı'nın tekelinde olmadığına, "yedi yüzyılın birikimine ve tarih derinliğine sahip" Türkiye'nin "toplumun kültüründen ve birikiminden yeterince beslenemediğine" (1994) vurgu yaptı. Ancak siyasi parti tercihleri bu vurgu kadar tutarlı olmadı. Sırasıyla ŞHP, CHP, DSP, YTP ve tekrar CHP içinde yer alışı, her zaman sosyal demokrasi arayışıyla temellendirilecek gibi değil. Deniz Baykal ile gerilim yaşadıktan sonra –o ana kadar on yıldır siyaset yapan– DSP'ye geçmesi; DSP'nin ve koalisyon hükümetinin yıpranması üzerine beş yıldır bakanlığını yaptığı koalisyon partisinden ayrılıp YTP'yi kurması; başarı elde edemeyince, partisiyle beraber, Baykal CHP'sine katılması bu minvalde değerlendirilmeli.

Öte yandan dışişleri bakanlığı süresince hareketli ve renkli olaylar oldu. "Hem Avrupalı hem Asyalı" Türkiye'nin birikimine değinmeyi ihmal etmeden "21. yüzyıla dünya devleti olarak ulaşmak" hedefiyle

yola çıktı. Abdullah Öcalan yakalandı; Türkiye, AB aday ülke statüsü elde etti. Yunan mevkidaşıyla zeybek oynaması çok konuşuldu. Adı, cumhurbaşkanı adayı olarak geçti (bir önceki seçimde Demirel'e kaybetmişti). Yalçın Küçük'ün onomastik çalışmalarına da başlangıç teşkil eden bu gelişme, bir adaylıkla sonuçlanmadı. Bir sonraki cumhurbaşkanlığı seçimini görmeyeyse ömrü yetmedi.

HALİL AKKURT



Mehdi Zana

(1940-)

Mehdi Bilici'nin Silvan'da Niyazi Tatlıcı'nın, bilinen ismiyle Niyazi Usta ya da Terzi Niyazi, küçük terzi dükkânında başlayan politik kariyeri, onu terzi kalfalığından belediye reisliğine, oradan mahpusa ve sürgüne gönderecekti. Mehdi Bilici için Niyazi Usta'nın terzi kalfası olması, onun için ilkokuldan sonra devam etmediği eğitim hayatı yerine bir zanaat öğrenmesinin başlangıcı değil, eğitimine kaldığı yerden devam etmesi demekti. Nitekim bu küçük terzi dükkânında dinlediği tarih, siyaset, edebiyat ve elbette aşk, direniş ve ihanet hikâyeleri onun erken entelektüel formasyonunu şekillendirdi. Terzi dükkânı, onun için bir tür hızlandırılmış gayriresmî politeknik eğitim mekânıydı ve burada aldığı formasyon onu "Zana" yaptı. Zana, soyadının Kürtçe karşılığıydı.

Kendi ifadesiyle Erivan Radyosu'nun Kürtçe yayınlarını dinleyebilecek kadar, yani bir radyoya

sahip olacak kadar prestijli bir aileden geliyordu. Terzi dükkânında şekillenen politik formasyonu onu çağdaşlarının aksine bir Kürt entelektüel yapmaya yetmedi. O, daha çok döneme ruhunu veren sosyalizm, antiemperyalizm, antikolonyalizm ve ulusal kurtuluş mücadeleleri tartışmalarının hülasasını kendi diliyle kendi halkına anlatan bir aracı oldu. Başka bir ifadeyle bir fikir insanı değildi ama zikrolunan mülahazatları Kürt taşrasına aktaran bir tür organik elit rolü oynadı. Dönemin yüksek tahsilli Kürt entelijansiyasının TİP'le olan rabıtası ve elbette ustasının sosyalist olması, onu 1963'te önce partiye üye yaptı, ardından iki yıl sonra TİP'in Silvan şubesini kurmasına vesile oldu. 1967 yılında tertiplenen Doğu Mitingleri'nden sonra Mehdi Zana artık bir politikacıydı. Mitinglerin örgütlenmesinde önemli roller üstlenen Zana, halka Kürtçe seslenerek, Kürt kimliği üzerindeki baskıların kalkmasını talep ederken aynı anda eşit ve adil bir yaşamdan bahsediyordu. On yıllardır sessizliğe büründürülmüş bir coğrafyada, genç bir Kürdün kendi dilinde eşitlik, tanınma ve özgürlükten bahsetmesi büyük bir alaka ve iltifat topladı. Nitekim 1970'lerin başından itibaren belirginleşecek Kürt özneleşmesinin bir tür remzi idi bu mitingler.

1965'ten sonra TİP içinde daha fazla görünür olan "Doğulular" olarak anılan grubun üyelerinden biri de Zana idi. Zana ve diğer "Doğulular"ın parti içindeki mevcudiyetinin alametifarikası sadece Kürt olmaları değildi. Mamafih bu grup hem kendilerini hem de partiyi ideolojik olarak dönüştürdüler. 1968'de TİP yönetimine giren Mehdi Zana, bir yıl sonraki seçimlerde Diyarbakır mebus adayı olarak

gösterildiyse de seçilemedi. Mehdi Zana'nın farklı zamanlarda toplam 16 senesini geçireceği mahpusluk hayatı birçok çağdaşı gibi 12 Mart ile başladı. 1970'lerin ikinci yarısında Zana, politik kariyerinin zirvesine 1977'deki mahalli seçimlerde Diyarbakır belediye başkanlığını kazanarak ulaştı. Polarizasyonun ve şiddetin domine ettiği bir dönemde kendi ifadesiyle Kurdîtî, yani Kürtlüğü merkeze alan bir siyasal kampanyayla belediye başkanı seçilmesi Cumhuriyet tarihinde bir ilke tekabül eder. Zana'nın adaylığı sadece Kemal Burkay ile müsemma Özgürlük Yolu ve Türkiye Kürdistan Sosyalist Partisi tarafından desteklenmedi, ki kendisi de bu hareketin bir üyesi idi, aynı zamanda sendikalar (TÖB-DER), öğrenciler ve hatta bazı aşiretler tarafından da desteklendi. Mehdi Zana seçim kampanyasını Kürt kimliğinin özgürleşmesi ile sosyalizmi yekdiğerine koşut bir biçimde yürüttü. *Yeni Yurt* gazetesinde yayımladığı seçim manifestosunda "emperyalizme, kolonyalizme, faşizme ve feodal gericiliğe karşı" aynı anda mücadele sözü veriyordu. Yerel halkla kurduğu ilişki, 1967 mitinglerindeki performansı, cezaevi deneyimleri ve '75'te Alparslan Türkeş'in Diyarbakır'a girişinin engellenmesinde oynadığı rol onu *Halk Çocuğu Zana* mertebesine çıkarmıştı. Seçim gecesi Kürtçe propaganda konuşması yaptığı için gözaltına alınan Zana, bir gün sonra TİP ve Devrimci Demokratik Kültür Dernekleri'nin desteklediği aday ve en güçlü rakibi olan Yahya Mehmetoğlu karşısında seçimi kazandı.

Merkezî hükümetin tüm engellemelerine rağmen aynı zamanda seçim sloganı olan *Mehdi Zana Halktan Yana* bir belediyecilik performansı sergiledi. 12

Eylül'de mahpuslukla sona erecek Zana'nın belediye başkanlığı sembolik ve politik manada oldukça önemliydi. Kürt eşrafı olmayan, oradan gelmeyen, milliyetçi-tahsilli Kürt eliti içinden olmayan sıradan bir Kürdün sosyalizm ve Kurdîtîye yaslanarak seçimleri kazanması hem Cumhuriyet hem de Kürt siyasi mücadelesi için bir dönüm noktası oldu.

1991 yılında cezaevinden çıktığında eşi Leyla Zana, Türkiye'nin ve Kürt siyasal hareketinin en popüler figürlerinden biri haline geldi. Mehdi Zana'nın politik kariyerinde en ayırt edici özelliklerinden biri belki de '60'ların ve '70'lerin "yüksek teorik" tartışmalarını vülgarize ederek onu kendi dilinde, Kürtçe insanlara anlatmasıydı. Tesadüfi bir biçimde Leyla Zana'nın politik kariyerinin seyrini de mecliste yaptığı Kürtçe yemin önemli ölçüde şekillendirdi.

Mehdi Zana'nın 1991'den sonraki yaşamını sürgün hayatı şekillendirdi. Kürt meselesinde de sosyalizmden de kopmadı. Yazdığı hatıratlarla, demeçleriyle ve çözüm önerileriyle siyasal bir figür olmaya devam etti. Belki yüksek tahsilli olmaması, belki Türkçeyi iyi kullanamaması, belki de Kürt eşrafından olmaması gibi bir dizi neden onun özellikle '68 kuşağının Kürt entelijansiyası içindeki konumunu sönükleştirdi. Ancak Zana, Gramsci'nin İtalyan taşrasını solla tanışması için önerdiği organik elit rolünü, Kürt taşrasının solla tanışmasında oynayan isimlerden oldu.

TUNCAY ŞUR



Fethullah Gülen

(1941-)

Erzurum'un Pasinler İlçesi'nin Korucuk Köyü'nde doğdu. "İslâm'ın Anadolu'ya Ahlat'tan girdiğini, ecdatlarının da Ahlat'tan Erzurum'a geldiklerini" belirten Gülen'in babası, doğduğu köyün imamıydı, küçük yaşlarda ilk din eğitimini de ondan aldı. İlkokulu dışarıdan bitirdi. 10'lu yaşlarında Nakşibendi tarikatının bir kolu olarak bilinen Nurculuk ve onun kurucusu Said Nursî'yle tanıştı.

Delikanlılık çağlarında bir yandan "kültürfizik" yapan genç Fethullah, diğer taraftan gece geç vakitlere kadar Erzurum'daki bütün türbeleri gezip Yasin okuyordu. Yine bu sıralar medrese ve tekkelere devamı da ihmal etmedi. Hatta "Rasim Baba" adındaki bir Kadirî Şeyhi'nin dergâhına devam ederken, şeyhin onu "damat yapmak" istediğini işitince bir daha oraya uğramadı. Bu, onun evlilikle ilk tanışmasıydı. "Utangaç" mizaçlıydı, "böylece gençliğin en tehlikeli

anlarını sağ salim atlattı" Bir arkadaşının "Hz. Muhammed'in Gülen'e 'selam söyleyerek', evlenmemesi gerektiğini, eğer evlenirse cenazesine gelmeyeceği" şeklindeki rüyasını nakletmesi üzerine, "esas vazifeyi bırakmamak" adına izdivaç defterini kapadı.

1959'da "Seyahat Ya Resulallah" diyerek, hatıratında "ahlâken büyük yıkım içindeydi, cami avlularında dahi fuhuş yapılıyordu" diyeceği Edirne'ye geldi. "Memur olmak" için mahkeme kararıyla "yaşını büyütüp", Üçşerefeli Camii'nde "ikinci imam" olarak göreve başladı. 1961-1963 arasında ilk aylarda "rahat etsin" diye "telsizci" yapılıp, korumaya alındığı fakat sonradan "ciddi dayaklara" maruz kaldığını söylediği askerliğini, "dişini sıkarak" bitirdi ve yeniden Erzurum'a döndü. Burada hem konferanslara devam etti hem de (daima gururla bahsettiği) Komünizmle Mücadele Derneği'nin kurucuları arasında yer alıp, şehirde bu derneğin (İzmir'den sonra) ikinci şubesinin açılışına da katıldı. Dernek, ilerleyen yıllarda, en uç milliyetçi grupların toplanma ve örgütlenme yeri olarak, ırkçı fikir ve eylemlerin çekirdek grubuna dönüşecekti.

Erzurum günleri yoğun geçen nam-ı diğer "Edirneli hoca", sonradan "üzüldüğünü" belirteceği bir linç eylemine de bu sıralarda sebep oldu: Ramazan ayıydı, Gülen vaaz verdiği bir camide, o hafta sinemada gösterilecek olan "Hz. Ayşe" (1966) adlı film üzerine "duygusal" bir konuşma yapınca, cemaat birden ayağa kalktı. Hadise şehir tarafından hemen sahiplenildi, kalabalık sinemayı basıp önüne geleni hırpaladı, ortalığı da dağıttı.

Erzurum, "ecdatların aziz ruhlarıyla eğlenilecek" bir yer değildi ama yüce idealler için de uygun bir

il gibi durmuyordu. Nitekim mazlum gönüllere ulaşılacak nice "gavur şehri" hizmet bekliyordu. Bu itibarla Gülen yeniden "din adamlığına" döndü. "Dünyayı başparmağıma taksalar da çevirsem" diye düşünüyordu. Fazla da beklemedi ve asıl yükselişini sağlayan gelişme İzmir Kestanepazarı Camii'nde gönüllü öğretmenlik yapmasıyla gerçekleşti. Buradaki sohbetlerine ilgi yoğundu, böylece "gönül bağıyla" etrafında toplanan bir kitlesi oldu. Bu kitle onun özgüvenini yükseltti ve Türkiye'nin farklı kentlerinde de İslâm ahlâkı, bilim, adalet, eğitim ile ateizm ve evrim karşıtlığı üzerine toplantılar yapmaya başladı. Duyguyla harmanladığı dinî bilgisi, bir cami dolusu erkeği hüngür hüngür ağlatacak kadar etkili hitabet ve ikna kabiliyetiyle de ünü giderek yayıldı.

Gülen bu rüzgârla 1970'lerin başlarında kendi cemaatini kurmaya karar verdi. Fakat tam bu sırada onun sonradan "bir ihtilal veya darbe değildir; hükümeti ikazdır" diyeceği, 12 Mart 1971 askerî muhtırası gerçekleşti ve ordu "yarı fiilî" olarak yönetimi devraldı. Birkaç ay sonra Gülen hakkında da "irticai çalışmalarından" dolayı dava açıldı, tutuklandı, yedi ay hapis yattı. Tahliye sonrası konferanslarını bu kez yurtdışına taşıdı. 1976'da İzmir'e tekrar geri döndü ve Bornova'ya atandı. Yine aynı vakitler "komünizmle mücadele" adına Buca'da ilk ve ortaokul çocukları için dinî eğitim verilen "yaz kampları" düzenlemeye başladı.

Cemaatin fikir merkezine dönüşecek olan *Sızıntı* da bu yıllarda (1979) çıktı ve Gülen, derginin ilk başyazısını "M. Abdülfettah Şahin" takma adıyla yazdı. *Sızıntı*'nın ilk sayısının kapağındaysa belki de dünyada en çok kopyası yapılan resimlerden biri

olan İtalyan ressam Bruno Amadio'nun "Ağlayan Çocuk" isimli eseri kullanılmış; Gülen de makalesinin başlığına "Bu Ağlamayı Dindirmek İçin Yavru" adını vermişti. Tasavvurundaki ideal hayatı kuracak bir *Altın Nesil* özlemi içindeki Gülen'in öncelikli hedefi, "gözü yaşlı" yavrulardı. Dergi, daha ilk sayısında niyetini şöyle açıklıyordu: Gönüllere sızmak!

Lakin ilk başlarda "ağlayan çocukların kurtarıcısı" olan Gülen'in derginin sonraki sayılarındaki yeni rotası, askerî darbe çağrısıydı. Darbeden 15 ay önce "Asker" başlıklı makalesinde dönemin Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'e "selam duran" Gülen, artık "masum yavruları" bir kenara bırakmış, "muzaffer orduya, karanlık emellerin önüne geçmesi" için sesleniyordu. Mamafih bu kez "Evren'e mesaj" tam yerine ulaştı, 12 Eylül 1980'de yeni bir askerî darbe oldu ve yönetim tamamen askerlere geçti. Bir ay sonraysa "Son Karakol" başlıklı makalesinde Gülen, darbecileri "imdada yetişmiş Hızır'a" benzetecekti. O dönemde hakkında "yakalama" kararı çıksa da "bir keramet" eseri 6 yıl boyunca yakalanamadı.

Dahası bu darbe, dünyadaki bazı politik gelişmelerin tesiri altındaydı ve bu da Gülen ile takipçilerinin önünü açtı. Zira yönetimdeki generallerin ülkedeki sosyalistlerle Kürtleri "Türk-İslâm sentezi" ideolojisiyle kontrol altına alma planları vardı. Üstelik ABD, 1960'larda geliştirdiği ve SSCB sınırlarından ileriye genişlemesi muhtemel komünizme karşı İslâm'ı "bir set olarak" kullanmayı amaçladığı "Yeşil Kuşak" projesini yeniden ısıtıyordu. Darbeci generaller, bu projeyi iştahla sahiplendi. Bunun neticesinde İslâmcıların hayal dahi edemeyecekleri iki şey gerçekleşti: Okullarda din dersleri "zorunlu" hale

geldi ve ülke sathında, görünen amacı "din görevlisi yetiştirmek" olan, fakat asıl hedefi dinî düşünce, davranış ve hiyerarşiyi meşrulaştırıp, itaat eden "uysal nesiller" yetiştirmeyi amaçlayan İmam Hatip Okulları açılmaya başladı. Bu iki dokunuş, yakın ve uzak gelecekte Türkiye'deki tüm İslâmcı topluluklar için muazzam imkânlar sağlayacaktı.

Gülen ve çevresi de bu fırsatı iyi değerlendirdi. Onun komünizm ve ateizm karşıtı düşünceleri, bunlarla mücadeleyi "ilk vazife" saymış askerî yönetimle "kontrollü bir dindarlaşmayı" savunan dönemin Başbakanı Turgut Özal'ın politikalarıyla da uyumluydu. Yine aynı yıllardaki bir gelişmeyse ekonomik sorunlara merhem olacaktı. Zira yeni palazlanan Anadolu sermayesi geleneksel değerler ve disiplinin önemsendiği, sadelikle gösterişten uzak durma gibi "erdemlerin" görüntüsü eşliğinde birlikte ticaret yapıp, meşru para kazanarak yaşamanın kabul göreceği dindar bir "ekonomik çevre" etrafında toplanma arayışı içerisindeydi. Böylece cemaat için ihtiyaç duyulan maddi desteği sağlayacak ekonomik kaynak da bu "arayış" vasıtasıyla bulunmuş oldu.

Böylelikle "kutlu bir dava" adına toplanan paralarla *Işık Evleri* yaygınlaştı; yurtlar, dershaneler, okullar, üniversiteler açıldı; gazeteler, televizyon kanalları ve yayınevleri kuruldu. Tüm bunların nihai amacıysa gelecekte ülkeyi (yurtdışındaki okullardakiler de kendi ülkelerini) idare edecek elit bir yönetici kesimi yetiştirerek "kurtarıcı" *Altın Nesil* tasavvurunu gerçeğe dönüştürmekti. Bu sıralarda Gülen de takipçilerine "vali, kaymakam, savcı olun" tavsiyesinde bulunuyordu. Nitekim onun ülke için düşündüğü değişimin anahtarı, devlet bürokrasisine

(mümkünse orduya da) "yüreği iman dolu ve vatan sevdasıyla tutuşan" cemaat mensuplarının yerleştirilmesiydi. Buralarda köşe başlarının tutulması, arkadan gelecek "kardeşlere" kolaylık sağlayacaktı.

Yine bu dönemde SSCB dağılacak, devletin "Türkçü" kanadı Orta Asya'daki emperyal özlemlerini Gülen Okulları aracılığıyla gerçekleştirmeye çalışacaktı. Bu *ülkü* gereği, daha çok Orta Asya'da, sonra Afrika ve diğer kıtalarda da okullar açıldı. Nitekim bu özlemler, milliyetçi hissiyatları güçlü, gelecek tasarımında Orta Asya'daki soydaşları da arkaya alıp Batı ve AB ile hesaplaşma düşüncesi içinde olan Gülen'e de uzak değildi.

1990'ların ortalarına gelindiğinde Refah Partisi'nin seçimlerden "birinci parti" olarak çıkması, onu "ılımlı ve aydın din adamı" pozisyonuna savurup, "Hoşgörü Ödülü" kazandırsa da 28 Şubat sürecinde rüzgâr tersine döndü. Hakkında yeni davalar açılınca Gülen de "sağlık sorunlarını" bahane ederek 1999'da ABD'ye gitti. Böylelikle "bu hasret bitsin, dön" çağrılarının yapılacağı yıllar başlamış oldu.

2002'deyse R. Tayyip Erdoğan liderliğindeki AKP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Gülen ve cemaati de "hayallerindeki ülkeye kavuşmak" için yoldaşını bulduğunu düşündü. Cemaatin medyası ve yetiştirdiği insan gücü, tamamıyla AKP'nin hizmetine sunuldu. Art arda seçim zaferleri ertesinde, artık "ne istedilerse veriliyor", cemaat sonradan "mağdur" olacakların elleriyle "paralel devlet" haline getiriliyordu.

2011'de Erdoğan ile Gülen, AKP ile cemaat birtakım politikalar üzerinde ayrılığa düştü ve restleşmeler iki yılda gün yüzüne çıktı. Cemaatin 17-25 Aralık

yolsuzluk kayıtlarını ifşasıyla 15 Temmuz 2016'daki başarısız darbe girişimiyse ilişkinin son noktası oldu. AKP bu tarihi "kuruluş miladı" yaparak (Barış İmzacısı ve muhalifler de dahil) yüz binlerce kamu personelini "terör örgütleriyle iltisak" gerekçesiyle ihraç etti, on binlercesi hüküm giydi, binlerce kurum kapatıldı.

Bugüne kadar Özal, Ecevit, Türkeş gibi siyasetçilerden, akademisyen, sporcu ya da ünlülere kadar pek çok kişi Gülen ve cemaati hakkında ılımlı söylemlerde bulundu. Lakin, "Ben başbakan ve cumhurbaşkanı olarak okullar için boş mektuplar imzalayıp verdim" diyen Demirel'in "devlet adamlığı ciddiyeti" takdire şayandı.

Bugün Gülen gurbette olsa da onun İslâmcı, milliyetçi, devletçi, çoğunluk demokrasisiyle piyasa ekonomisi yanlısı düşünce dünyasına yakın politikalar Türkiye'de her alanda iktidarda. Cemaat ruhuysa başka bedenlerde yaşamakta!

YAVUZ ÇOBANOĞLU



Uğur Mumcu
(1942-1993)

Uğur Mumcu, Türkiye'nin en üretken gazeteci yazarlarındandı. Yirmiyi aşkın kitabı, röportajları, katıldığı paneller ve televizyon programlarına bakarak bunu rahatlıkla söyleyebiliriz. "Bir gününüz nasıl geçiyor?" sorusuna, "Hiç anlatmayayım, oldukça sıkıcı" diyecek kadar işine düşkün, sadık, meraklı ve detaycıydı. Bugün gazeteci ortamlarında sıklıkla kaybolduğu söylenen araştırmacı gazeteciliği kim ile anmalı diye sorsak, akla gelecek ilk isim herhalde o olur. Uğur Mumcu, ayrıca, tam anlamıyla bir Ankara gazetecisidir: Ciddi, nadiren esprili, çokça belgeli-bilgili ve titiz... "Bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmayın" sözü şiarıydı. Öte yandan, doğru ifadeyi bulmak zor, gazeteciliği fetişleştirmeyen, her ne kadar ilkelerine son derece bağlı ve titizlikle yürütse de onu mesleki bir profesyonelliğe hapsetmeyen, kendi ifadesiyle "bir siyasi kavganın kürsüsü" olarak gören

biriydi Mumcu. Kastettiği partizan bir gazetecilik değildi elbette; suya sabuna dokunmaz bir mesleki püritanizme değil, halkı önceleyen kavganın gazetecilikle buluştuğu bir dengeye ulaşabilme çabasıydı onunki.

22 Ağustos 1942'de Kırşehir'de doğdu. Dört kardeşi vardı. Devrim İlkokulu/Ulubatlı Hasan İlkokulu, Cumhuriyet Ortaokulu ve Deneme Lisesi'ni bitirdi. Ardından Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni tamamladı. İdare Hukuku Profesörü Tahsin Bekir Balta'nın asistanı oldu, kısa süre avukatlık yaptı. Uzun yıllar çalışacağı *Cumhuriyet*'ten önce *Devrim*, *Türk Solu*, *Yeni Ortam* gibi gazete ve dergilerde yazılar yazdı.

Yazıları başına bela olacak, onu "sakıncalı piyade" sınıfına terfi ettirecekti. 1971'de, 12 Mart muhtırasını veren yüksek komuta heyetince önü alınan, milli-demokratik-devrimci bir askerî müdahale girişiminin sivil halkasında yer aldı. Aynı dönemde bir yazısında geçen "ordu uyanık olmalı" ifadesi nedeniyle gözaltına alındı, Mamak Askerî Cezaevi'nde bir yıla yakın kaldı ve yedi yıl hapse mahkûm oldu ama karar bozuldu ve tahliye edildi. 1973'te Tuzla Piyade Okulu'ndaki üç aylık eğitiminden sonra "yedek subay" olarak yapması gereken askerliği "kötü hal ve düşünce" suçlamasıyla "er"e döndürüldü, Ağrı'ya yollandı. Bu günler, sonradan 12 Mart dönemini anlattığı *Sakıncalı Piyade*'sine (tiyatroya da uyarlandı, Ankara Sanat Tiyatrosu'nda defalarca sahnelendi) adını verecekti. Askerlikten sonra üniversitedeki işini bıraktı ve kendini tamamen gazeteciliğe adadı.

Cumhuriyet'te henüz gazeteci olmadan (1977),

çok daha erken bir tarihte yazdığı bir yazıyla ödül aldı. "Türk Sosyalizmi" (1962) başlığını attığı yazı, '60'lı yılların siyasi rüzgârına dair ipuçları sunmakla birlikte herhalde Uğur Mumcu'nun temel dertlerine dair en genç ama aynı zamanda en fikir verici yazılarından sayılabilir. Vergi adaleti, "toprak-parlamento ağalığına dayanan" demokrasi, milyonerler, sosyal adalet, siyasi ahlâk sonraki yıllarda sanki onun politik yolculuğunun rotasını çizecek anahtar sözcüklerdi. "Yerli" bir sosyalizmi savundu, ona göre devrimci her şeyden evvel "kendi ülkesinin devrimcisi" olmalı, ulusal bağımsızlıkçı solcu bir hattı takip etmeliydi. Kuvayı Milliyeci bir tam bağımsızlık ilkesine sıkı sıkı bağlıydı. Kürtçülüğü, silahlı eylemciliği ve kançılarya sosyalizmini (TKP'cilik) solun ayak bağı gibi görüyordu.

1975'te Altan Öymen'le birlikte yaptıkları ve Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in hayalî mobilya ihracatını konu alan *Mobilya Dosyası* kitabından 1981 yılındaki *Silah Kaçakçılığı ve Terör*'e, 1988'deki *Tarikat-Siyaset-Ticaret*'e ve çok çeşitli araştırmalarına baktığımızda, Mumcu'nun tarikat-yolsuzluk-ticaret sacayağına oturan ilgisini tespit edebiliyoruz. Mumcu, Türkiye'yi uçuruma sürükleyen güç odaklarının bu sacayağı üzerinde yükseldiğini düşünüyor ve ona karşı kavga ediyordu. Bu kavganın o dönemin Atatürkçü kuşağının politikleşme serüveninde son derece kritik olduğunu söylemek gerekir. Bu kavgası, devlet ve onunla bağlantılı figür ve ilişkiler ağının hiç de söylendiği gibi "kutsal ve temiz" olmadığına, devlet içinde yuvalanmış hukuksuzluk, kanunsuzluk ve çeteleşmelere dair bir politik merakın ortaya çıkmasında oldukça etkiliydi. Onun hem bir medya

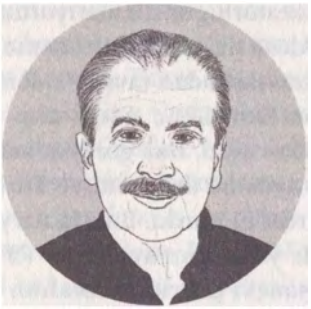
dikkatinin oluşması ve dönemin gazetecileri üzerindeki etkisi hem de politika-devlet-bürokrasi hakkında sorgulayıcı bir "okul" vazifesi görmesi ayrıca dikkate değerdir. Mumcu, "Memlekette neler oluyor?" sorusunu gündemleştirebilen figürlerdendi. Aydınlanmacı ve laik eğitimi –sıkı bir Köy Enstitüleri taraftarıydı– Türkiye'nin çağdaş atılımları yapabilmesi açısından olmazsa olmaz görüyordu. Buna paralel, yükselen siyasal İslâmcılığa en çok dikkat çeken yazarların da başında geliyordu.

Adı *Cumhuriyet* gazetesiyle özdeşleşti. 1991'de gazetenin sahibi Nadir Nadi'nin ölümünden sonraki bölünmede ilk elde Mumcu-İlhan Selçuk ekibini safdışı bırakarak *Cumhuriyet*'in yönetimine gelen Hasan Cemal ve arkadaşlarının orada fazla kalamamasında, okurların özellikle Mumcusuz gazeteye gösterdiği tepkinin payı vardı. Solculuğun koşulu olarak gördüğü Atatürkçülüğe mesafeli veya eleştirel yaklaşan sol ve liberal görüşlerle polemik, Mumcu'nun sürekli temalarındandı.

Sonraları çok nostaljisi yapılan ancak pek çok açıdan "karanlık yıllar" olarak anılmayı hak eden '90'larda devlet içindeki yozlaşmaya, kirlenmeye ve hukuksuzluklara dikkat çekiyor, bu hususlarla ilişkili önemli bürokratların, siyasetçilerin, yöneticilerin odağı haline geliyordu. Öyle ki, kızı Özge Mumcu Aybars'ın aktardığına göre dönemin emniyet müdürüne kendisini neden dinlediğini sorduğunda "Size o kadar istihbarat geliyor ki biz de faydalanıyoruz" yanıtı alıyordu. Katledilmeden önce PKK-devlet ilişkisine dair araştırmalar yaptığı biliniyordu; katledilmesinin bir gerekçesinin bu olduğunu düşünenler de az değildi.

Muammer Aksoy, Turan Dursun, Çetin Emeç, Bahriye Üçok gibi laik aydın katliamlarının son halkasında onun adı var. 24 Ocak 1993'te bomba yerleştirilen arabası ölüm yıldönümlerinde anıldığı Uğur Mumcu Parkı'nda (Eskişehir) sergileniyor. Katilleri elbette bulunamadı ama faili meşhur...

AYBARS YANIK



Doğu Perinçek
(1942-)

Doğu Perinçek bir iftiradır. Türkiye soluna, Maoculuğa, Kemalizme ve bizzat Perinçek'e!

Antep'te 1942'de doğdu, babası yargıçtı; Cumhuriyet'in ideal/ist nesil yatırımına upuygun bir bebek. Lakin devir değişiyordu. Menderes geldi ve babası 1954'te DP milletvekili seçildi.

Darbe senesinde, 1960'ta Ankara Hukuk'a girdi. Talebeyken (1962-1963'te) toplamı 10 aylık iki Almanya gezisi yaptı; şahidi kendisi olan rivayete göre Almanca öğrenmiş, "işçilik" yaparken sosyalizmle tanışmıştı; tanışır tanışmaz "izbandut Alman işçileri bilek güreşinde yıkarak" milli sosyalizmin temellerini de atmıştı. Aynı fakültede '64'te kamu hukuku asistanı oldu.

Doktorasını bitirdiği '68'de Fikir Kulüpleri Federasyonu'nda zuhur etti. Başkan oldu. Dönemin modası gereği orduya sızmayı, devleti ele geçirmeyi,

proletarya diktatörlüğünü anlatıyordu. Durmadan "diyalektik" dese de tez-antitez-sentez onda daha çok "tez-antitez-şapkadan tavşan"a dönüşüyordu.

Federasyon Dev-Genç adını alıp bölünürken herkese göre kovuldu, ona göreyse kendisi herkesi kovdu. Ünlü *Aydınlık* dergisini ve Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni kurdu. Bir Maocu'ydu artık. Yanında, 1972'de yollarının ayrıldığı, '73'te işkenceyle katledilen efsanevi devrimci İbrahim Kaypakkaya vardı. İbo'ya yanlış yolda olduğunu söylemişti elbette, iddiasına göre. Hatta Mahir Çayan ile Deniz Gezmiş'in kulaklarını çektiğini ve Deniz'i bilek güreşinde yıktığını anlattı. O, hiç kaybetmez, torunlarıyla oynarken bile!

12 Mart'ta hapse girdi, '74 affıyla çıktı. İlk işi Kıbrıs harekâtına itirazdı, *Aydınlık*'ta "İşgalci Türk ordusu Kıbrıs'tan defol" manşetini attı. Bir yandan adanmış bir enternasyonalist fotoğrafı veriyor, öte yandan devrimcilerin fotoğraf ve adreslerini ifşa ediyordu.

12 Eylül sonrası orduyu alkışlasa da tutuklandı, 1985'e kadar yattı. Tahliye olunca *2000'e Doğru* dergisini çıkardı, Amerikancı derin devleti suçluyor, Kürdistan'daki faili meçhulleri duyuruyor, işkencecileri ifşa ediyordu. Ünlü "MİT Raporu"nu yazan Eymür, herkesi İngiliz/CIA ajanlığıyla suçlayan Perinçek'i aynı şekilde yaftalıyor, yüzbaşıdan generale kadro devşirmekle itham ediyordu. Ailede general vardı zaten, kendi rivayetine göre dayısı Turhan Olcayto genelkurmay başkanı olabilecekken yeğeni yüzünden emekli edilmişti, aynı sebeple babası da beşinci kez milletvekili olamamıştı.

Sosyalist Parti'yi kurdu 1988'de. Günlük *Aydınlık*

gazetesini yayınlamaya girişti (yine "ajan" diyeceği) Aziz Nesin ile beraber. Cemal Süreya, Melih Cevdet Anday, Necati Cumalı, Turan Dursun ve Can Yücel gibi ünlüleri çemberine toplayabiliyordu. Geçmiş dönemlerde Cengiz Çandar, Nuri Çolakoğlu, Oral Çalışlar, Gün Zileli gibi isimler yanındaydı. Ayartabildiği ünlü ve general sayısı oy aldığı seçmen sayısını aşabilir, biri hesaplasa. Parti 1992'de kapatıldı, karar tabii ki hukuka değil emperyalistlerin çıkarına göreydi, doktorada yazmıştı!

1989'da bir gün, 12 Eylül öncesinde "Türkeş'in maşası" dediği Öcalan ile gül alıp verdiği fotoğrafla zuhur etti. O günlerde "Türk askeri Cudi'de kimyasal kullanıyor! Nusaybin'de Kürt intifadası!" manşetleri atıyordu. Aynı yıl Paris Kürt Konferansı'nda belirdi: "PKK, Kürt örgütleri içinde halkla en fazla birleşmiş, Anadolu ve Türk halkına en sadık örgüt" idi. Devir değişince, "Doğruya davet etmeye gittim" diyecekti.

Refah Partisi yükselirken yine orduya çatıyordu: O tanklar garajda beklesin diye alınmadı, Refah-Yol'a askerî müdahale şarttı. Parti kapatılmalıydı, doktorada yazmıştı!

En sıkı Maocu olarak Rusya'yı Amerika'yla eşdüşman sayan Perinçek, 2000'lerde uyduruk "Avrasyacılık" ideolojisine iltica etti. Rusçulukta Aleksandr Dugin'i bile geçecekti.

2005'te İsviçre'de "soykırım yalanı"yla mücadele saflarında zuhur etti; Hrant Dink'i ölüme götürenlerle aynı kadrajdaydı. Oysa *Saçak* dergisinde 1987 gibi erken bir tarihte 1915 için "soykırım" diyen yazıları basıyor, İttihatçıları Ermeni kırmakla suçluyordu.

Suriye'de 2006'da Rus uçağı düşürülünce Şam'da zuhur etti, Türk-Rus gerilimini bitirmişti ona sorarsak. AKP'ye karşı "Cumhuriyet mitingleri"nin ön saflarındaydı. Vaktiyle Atatürk'e hakaretten yargılanması hataydı, ondan Atatürkçü yoktu. 2008'de Ergenekon sanığı oldu, Kemal Kerinçsiz ile Veli Küçük'ün yolları onun adında kesişiyordu; Danıştay katliamcısında onun Ulusal Kanal'ının kartviziti vardı.

Partisine 2015'te Vatan Partisi adını verdi. "Mevzubahis vatansa gerisi teferruattır." Artık Amerikalara filan karşı Erdoğancı'ydı. '90'larda "İslâmcı tehlike"yi haykıran, Humeyni'nin ölüm fetvasına cevaben Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri*'ni yayımlamaya girişen ateistin diyalektiğinden bu kez takvada yarışan bir İslâmcı çıkmıştı. Anayasa Mahkemesi, HDP'nin hesaplarına bloke koyma kararını kaldırınca Erdoğan'dan fazla üzülen tek kişiydi. "İktidar bu karara uymamalı" diyordu, doktorada yazmıştı!

Elbet o AKP'li olacak değildi, "AKP çizgimize geldi" Binde 25 oyla, %50'ye ulaşmış Erdoğan ve Bahçeli ile aynı kadraja girdiğine göre haklıydı. Canlı yayında Ertuğrul Kürkçü'ye küfür eşliğinde "Sen Menderesleri, Abdülhamitleri savundun" çıkışını hep gururla anlattı; Abdülhamitlerin siyasi torunlarıyla ortaklık ona ne kaybettirebilir ki? O ikindiyin saat beşte sizin gibi düşünebilir, inanırsanız akşam yollarınız ayrılır, yatsıda Amerikan ajanısınızdır. Ola ki vaktinde geldiniz, ihbar edilirsiniz; o ise sabah CIA ajanı dedikleriyle sabah namazındadır. Bu taklalardan azade tek öğe belki Çin Komünist Partisi'dir; ÇKP ne yapsa top Perinçek çizgisinde kalır.

2018'de cumhurbaşkanı adaylığı için CHP desteğiyle 100 bin imzayı buldu ama 98 bin oy aldı. %10 seçim barajını aştığını ilk kez 1991'de öne sürdü, 0,44 aldı! 2023'te cumhurbaşkanlığı için sadece 20 bin imza bulabildi.

Saint Augustinus'un "zaman" için söylediği Perinçek'e uyar: Biri ne olduğunu sormazsa hakkında her şeyi bildiğinizi sanırsınız, sorarsa "Perinçek" der kalırsınız.

ALİ DURAN TOPUZ



Besim Tibuk

(1945-)

Besim Tibuk, 1945'te Rize/Fındıklı'da dünyaya geldi. Beş kardeşten ikincisiydi. Babasının (Mehmet Tibuk) işi nedeniyle liseyi İzmit'te bitirdi. Çalışkan ve okumaya meraklı bir öğrenciydi, sonradan hep övünerek bahsedeceği üzere kitap kurdu olduğu kadar yurt ve dünya meseleleriyle de ilgilendi. Lisede de çok başarılı oldu. Daha sonra o dönemlerin öğrenci değişim programlarından olan AFS ile (*American Field Service*) bir yıl da ABD'de okudu. ABD'deyken siyasi cereyanlara merakı daha da keskinleşti, "çok kitap devirdi" Türkiye'ye döndükten sonra İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi'ne kaydoldu fakat bu bölüm onun politik meselelere merakını tatmin etmekten uzaktı. Bir gözü hep Siyasal'daydı. İmtihana girip başarılı olunca bir yıl eczacılık okuduktan sonra Diplomasi ve Dış Münasebetler Bölümü'nü (bugünkü Uluslararası İlişkiler) bitirdi.

1960'ların ortalarında kısa bir süre Devlet İstatistik Enstitüsü'nde de çalıştı, uzmanlara tercüme işlerinde yardımcı oldu. Daha sonra çok teferruatlı iş yaşamında, kariyer basamaklarını ince ince dokudu ve nihayetinde Net Holding'in patronu oldu. Sabırlı, ölçüp biçen ve adımlarını titizlikle atan bir müteşebbisti. İş dünyasındaki girişimciliğini sonraki yıllarda siyasal alana yayma hevesini 1994'te Liberal Demokrat Parti'yi kurmasıyla kanıtladı.

Şüphesiz, onu anmayı ve burada zikretmeyi anlamlı kılan ne övünmekten asla geri durmadığı eğitim başarıları ne bir kitap kurdu olduğunu her fırsatta söylemesi ne de erken dönem turizm müteşebbisliği ve sonunda Net Holding'in patronu olması: Tibuk, bugün biraz kendisinin karikatürüne dönüşse/dönüştürülse de Türkiye'de popüler klasik liberal fikriyatın en kararlı müdafilerindendir ve üstelik bunu utana sıkıla değil, adeta avaz avaz dile getirmekten hiç geri durmamıştır. Dolayısıyla onu iki yönüyle ele almak anlamlı: Birincisi klasik liberal fikirleri popülerleştirme ve yayma teşebbüsü. İkincisiyse siyasal alanda bireyi en kutsal aktör atayarak kamucu fikrin "*problem solving*"e indirgenen bir siyasetsiz siyasetle kararlı bir biçimde yer değiştirmesi gerekliliği üzerindeki ısrarı. Tibuk'un "asabını" en çok bozan, bireyin serbestisini sağlamaya odaklı olması gereken siyasetin bir tahakküm kurma biçimine evrilme ihtimaliydi.

27 Mayıs, ama daha çok 27 Mayıs sonrası siyasi ve toplumsal gelişmeler onun için adeta fikrî bir milattı. Yoksa lise talebesiyken o da "27 Mayıs'ın iyi bir şey olduğunu" zannetmiş ve üst rütbeli bulamadıkları için "bir başçavuşu sırtlarına alıp"

dolaştırdıklarından bahsetmişti. Fakat bilhassa Yassıada yargılamaları sırasında Adnan Menderes ve yakın arkadaşlarına yapılan muameleler (örneğin prostat muayenesini çok büyük bir alçaklık olarak görür) ve o zamana kadar DP sevdalısı olanların suspus olması onu adeta çileden çıkardı. Bir programda lafa "Benim Türkiye halklarına saygım yoktur" diyerek girmesi, tamamen 27 Mayıs sonrası medyanın, DP destekçisi kesimlerin, askerlerin, siyasetçilerin ve entelektüellerin bu "alçaklığı" neredeyse bir festival gibi kutlayıp özgürlükçü diye nitelenmesine tepkiydi. Onun açısından "Dünya tarihinde 27 Mayıs'tan daha büyük bir alçaklık yoktu" Tibuk'un politik *asabiye*sinin temelinde böyle bir tarihsel referans olmakla birlikte bu 27 Mayıs takıntısının akabildiği aktüel bir tarihsel bağlamı da zikretmek gerekir. Türkiye'nin asker-sivil ilişkilerini hararetli ama bir o kadar da eğreti bir biçimde tartıştığı 2007-2013 yılları arası, Tibuk'un travmasının akabileceği uygun bir kanal sunmuştu.

Beri yandan Tibuk'un bilhassa genç liberal ve liberter gruplar arasında, biraz karikatürize ve nüanssız da olsa popülerleşebilmesinin en önemli nedeni, klasik liberal ilkeleri aktüelleştirme ve gündelikleştirme becerisidir ki, bu da LDP'nin kuruluşundan sonraki beyanlarına dayanır. Eğlenceli ve kendine has kâh sakin kâh hararetli üslubuyla *bürokratik hantallığın* başkenti Ankara'nın "Allah'ın belası bir şehir" olduğunu söylemesi, TRT seçim propaganda yayınında "Ne varsa satacağız, bu TRT'yi de satacağız, bunu da bilin, TRT'yi de..." diye çıkışması, erken LDP yıllarında futbolda ofsaytı kaldırma ve

kale direklerini günün fiziksel şartlarına uymadığı gerekçesiyle büyütme önerisi ilk akla gelenler... Bunlar aynı zamanda onun bir kalem insanı değil de beyan insanı olduğunu ortaya koyar. "Günün şartları" vurgusu, Tibuk'un işlevselciliğiyle mükemmel bir uyumu temsil etmesi açısından önemlidir. Tibuk, günün şartlarına uygun olmayan hemen her şeyi toplumsal gelişme ve esenliğin önündeki engel gibi görür. İşlevi yoksa, o "şey" yok hükmünde demektir. Öyle ki, LDP'nin İstanbul'da düzenlenen "Ekonomi" temalı basın sohbetinde (1994) kendi partisinin dahi bir "gereği" yerine getirdiğini vurgular: "Mevcut ortam her yönü ile asabımızı bozuyor olmasa, Liberal Demokrat Parti'yi kurmazdık!"

Asabı bozukların partisi LDP'nin kurulma sebebi, toplumda asabı bozukların varlığıydı. Fakat belki tarihin bir ironisi 1999 seçimleri toplumun asabının o kadar da bozuk olmadığını gösterdi. LDP, yaklaşık 130 bin oy aldı. Tibuk, bu oy sayısına moralinin bozulup bozulmadığı sorusunu, "Benim ne moralim bozulacak, halkımızın morali bozulsun" diye kahkahalarla cevaplamıştı. Siyaseti bir *problem çözme* tekniğine havale etmesi siyasal olanın o ideolojik bagajına mesafe koyabilmesini, bir "dava" gütmemesini, dolayısıyla "halk"ın temel sorunları ve eğilimleri üzerine önünü arkasını düşünmeden konuşabilmeyi sağlıyordu (örneğin "Türk milleti yobazdır, azınlıklara karşı saygısızdır"). Bütün bunlar, Tibuk'u elitist bir siyasetçiden çok liberal-moralist bir düşünce adamı olarak ele alabilmeyi mümkün kılıyor. Bir de tabii, "beyan insanı" olmasından ötürü, onu yazdıklarından çok söyledikleriyle ve üslubuyla hatırlayabiliyoruz.

Neticede Besim Tibuk, önemli liberal entelektüeller arasında görülmeyebilir ama klasik liberal idealleri gündelikleştirmesi, yer yer komikleştirmesi, popülerleştirmeye çalışması ve kendine has politik üslubuyla ilginç ve müstesna bir şahsiyettir.

AYBARS YANIK



Mahir Çayan
(1946-1972)

1969 Ekimi'nde Fikir Kulüpleri Federasyonu'nun Dev-Genç'e dönüştüğü kurultayda Mahir Çayan'ın yaptığı 6 saate yakın süren konuşmayı dinleyenler, bunu etkileyici hatta büyüleyici bir tecrübe olarak hatırlarlar. İki-üç yıl önce Necmiye Alpay'ın "ajitatif olmaya çalışan" diye tanımladığı üslubu aşmış, olgunlaşmıştı. Çayan'ın "sahici" bir Marksist-Leninist savaşçı örgüt kurulması gerektiğini anlatan iddialı konuşması, '68 kuşağına, başta Mihri Belli olmak üzere komünist hareketin "eski tüfeklerinin" vesayetinden artık çıktıklarını, *kendi* teorisyenlerini çıkarttıkları gururunu hissettirmişti. Ertuğrul Kürkçü, zekâ ve bilgiyi "Lenin gibi" birleştiren birini gördüğünü düşünmüştü kürsüde.

Giriştiği işe topyekûn adanmasının sinyalini, ilk gençliğindeki futbol macerasında da görürüz sanki. Beşiktaş genç takımının seçmelerini kazanacak ka-

dar yetenekli bir sol ayaktı (ve Fenerbahçe taraftarı); sert zeminlerde kendini hiç sakınmadan oynarken aldığı darbelerden ötürü iki dizine platin takılmıştı.

Bir küçük memur ailesinde yetişti. Samsun'daki çocukluğunun ardından İstanbul'da okullu oldu. Maarifin her çocuğa zerk ettiği milliyetçiliğin tesirinden çıkmasında, özellikle 6-7 Eylül "bilgisinin" tayin edici olduğu aktarılır. Haydarpaşa Lisesi'nde iftiraya uğradığını düşündükleri öğretmenlerine sahip çıkışları, katıldığı ilk protesto eylemi. Hukuku, tıbbı denedikten sonra 1964'te Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdi. Siyasi toplumsallaşmasını burada tecrübe etti. Okulun Fikir Kulübü başkanlığını yaptı; mücadeleyi sürdürmek için son yıl bir dersini bıraktı. O ara, 1968/1969 dönümünde, 1,5-2 aylığına, 1970 yazında evleneceği Gülten Savaşçı'nın yanına Paris'e gitti, Londra'ya da geçti; Avrupa'daki '68 hareketinin eylem repertuvarını gözlemek istemişti. Dönemin devrimci gençlik hareketinin dünyaya açıklığına, dünya merakına şahadet eden bir ilgi...

O tarihî kongre konuşmasından önce de, 1968'de *Türk Solu*'nda yayımlanan ilk yazısından beri, "teorisyen" gibi görülüyordu – bu imge, militan-eylemci imgesinin zıddıydı. Hatta bazı arkadaşları ilk silahlı eylemlerde onu sakınmak için katılmasını istememişlerdi. Bu imgesinden hiç hoşlanmadığı biliniyor. 1970 Eylülü'nde bazı Dev-Gençliler'in ihraç edildikleri TİP Genel Merkezi'ne yaptıkları baskındaki özellikle haşin tavrında, bu imgeyi üstünden silkelemek istemesinin, zerre miskal de olsa, payı aranabilir mi? Daha barizi, 12 Mart döneminde, işler sertleşirken, Deniz Gezmiş'in onu "pasifistlikle" itham etmesinin içe işleyen incinmesinin payı? Er-

tuğrul Kürkçü bu ithamın "ruhunda ne gibi fırtınalara yol açmış olabileceğini Mahir hiçbir zaman bize söylemedi" diye hatırlar. Çayan ve arkadaşlarının 1971 Mart-Nisanı'nda silahlı eylem vitesini artırmalarında, Gezmiş'in THKO'suyla rekabetin payı, zerre miskalden fazladır. 1960-1980 dönemi Türkiye solu hakkındaki analizinde Ergun Aydınoğlu, bu tırmanışta "ileriye doğru kaçış" motifini de arar. Üstelik toplumsal ve siyasi krizin derinleştiği, devletin olağanüstü hal fazına geçmekte olduğu koşullarda, muazzam bir süratle kitleselleşmiş devrimci hareketi ileri sıçratma imkânlarını ararken, aciliyetle yapılmış bir el yükseltme hamlesi, bir meydan okuma... Siyasi tecrübesini de henüz biriktirmekte olan bir kadrodur bu: Hareketin en birikimlisi ve yaşça da biraz büyüğü olan Mahir Çayan, katledildiğinde, 26 yaşındadır.

Kuşkusuz silahlı mücadele tercihi, sadece psikolojik bir sebebe bağlanamaz. Che Guevara'nın "Devrim için savaşmayana sosyalist denmez" şiarının zihinlere işlediği bir zamandı. Aynı zamanda bütün dünyada sistem karşıtı muhalefetin coşkuyla sahiplendiği anti-emperyalist kurtuluş savaşları, "savaşmayı" doğrudan askerî anlamıyla anlamayı telkin ediyordu. Türkiye'de hızla gelişen devrimci sosyalist hareketin ülkeyi emperyalizme bağımlı bir yarı-sömürge olarak konumlandırması, silahlı kurtuluş mücadelesinin kaçınılmaz olarak görülmesini beraberinde getirmişti. Her halükârda, zamanın ruhu içinde, silahlı mücadeleye *gerçekten* hazır olmak, sosyalizme *gerçekten* bağlanmanın ölçüsü sayılıyordu. Çayan'ın TKP'gil solda "goşizm" (aşırı solcu maceracılık) olarak görülen olağanüstü ataklığının,

meşreplerin ötesinde, böyle stratejik ve *düşünülmüş* bir anlamı vardı.

1969'ın sonlarında Dev-Genç'in katıldığı köylü örgütlenmesi faaliyeti sırasında arkadaşlarına, böyle uzun vadeli bir çalışmayla kitleleri bilinçlendirmenin çok zaman alacağını söylemiş. Dolayısıyla "işçi sınıfının fiilî değil ideolojik öncülüğünü" benimsemek ve bu tarihsel vekalete sahip bir öncüyü örgütlemek gerekiyordu ona göre. Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi (THKP-C), işte o öncü olacaktı.

Öncücü, *iradeci* ve *acilci* bakış açısı, onun Kemalizmle ortak *ethos*'uydu. Kemalizmin siyasal geleneğinden kopuşun teorisyeniydi ama. Hatırasının en salahiyetli tanığı olan Ertuğrul Kürkçü'nün deyişiyle, "devlet bahsindeki yanılsamaların sona erdirilmesinde ve sosyalist hareketin ideolojik bağımsızlığının sağlanmasındaki tarihsel adımı" o atmıştı. Veda ettiği Milli Demokratik Devrim (MDD) ideolojisinin müttefik saydığı Kemalizme küçük burjuva radikal demokratlığından fazlasını bağışlamıyordu – ki, THKP-C savunma taslağında bu kadarını bile fazla bulan arkadaşları vardı.

Sınıftan-halktan kopuk silahlı mücadeleye –o silahlı mücadele başlamış, ölümcül bedellerini ödetmekteyken– karşı çıkan arkadaşları da vardı. Onların sözcüsü Yusuf Küpeli'yle Çayan'ın ortak karakter çizgisini, THKP-C'lilerden Oktay Etiman, "otoriter kişilikler" diye özetleyecek sonra. Bu karşılıklı diklenmeden Çayan, liderliğini tescil ettirerek çıktı. Bir "Pirus zaferi" acılığı da vardı burada. Çayan'ın arkadaşlarıyla birlikte 1971 Kasım sonunda hapishaneden kaçışından sonra, THKP-C örgütü sürek avı altında, ağır darbeler yemiştir. Hem çok

hırpalanmış hem Küpeli (ve Münir Ramazan Aktolga) ile Çayan (ve Ertuğrul Kürkçü) arasındaki ayrılıktan önce de kendi içinde ayrışmış bir örgüt bakiyesi vardır ortada.

1971-1972'de kaçaklık koşullarında kaleme aldığı *Kesintisiz Devrim* risaleleri, "Çayanizm"in esasını oluşturur. Bu metnin içeriğinin yanı sıra uzun süre elle çoğaltılarak gizlice dolaştırılmasıyla büyüyen karizması, sosyalist solun 12 Mart dönemi sonrası toparlanmasının yakıtı olmuştur. *Kesintisiz*'ler, THKP-C'den türeyen etkili kitlesel hareketlerin de kaynağıdır. Metnin teorik çerçevesi, Lenin'in 1917 evveli ve ahirindeki yazılarının, Latin Amerika ve Asya'daki anti-emperyalist mücadelelerin ve sosyalizme geçiş deneyimlerinin yoğunlaştırılmış bir sentezine dayanır. Türkiye devrimi, emperyalizmi zayıf halkasından vurarak, oligarşiye karşı yürütülecek halk savaşını sosyalizmin inşasına evriltecek bir kesintisiz devrim süreci olarak tasarlanır. Türkiye'nin ancak yarım kalmış burjuva demokratik devrimi telafi etme aşamasında bulunduğu kabulüne dayanarak sosyalizm hedefini erteleyen MDD tezinden, sosyalizmi erişilebilir doğrudan hedef olarak koymasıyla kopar. Anti-emperyalist bağımsızlık söylemini, anti-kapitalist gündemi ikincilleştirmeye elverecek kadar öne çıkarması bakımından, hâlâ MDD'ciliğe bağlanan bir iplik kalmıştır. Bariz ve büyük bir kopuş, "ilerici" devletlilere hitap etme çabasını tamamen terk etmesidir. Che Guevara ilhamlı *suni denge* kavramı, Çayan'da kritik bir terazidir. Bir kefede devletin kerim yüzü, diğer kefede ceberrut yüzü bulunur. Çayan, gerek sağladığı "nispi refahın" (kerim çehre) gerek "karşı konulmazlığına" dair

"fikri sabitin" (ceberut çehre), devleti hegemonik bir rıza üretimine muktedir kılmadığı fikrindedir. Silahlı propaganda ve öncü savaşına, bu kırılgan rızayı bozma işlevini yükler. "Uyuşturulmuş, pasifize edilmiş kitleler" böylece harekete geçecektir. Aslında suni denge kavramı, bu "ortodoks" *Kesintisiz*'ler tefsirine sığmayacak, katmanlı bir hegemonya analizinin ipucudur.

Çayan'ın son on ayı, Hüseyin Solgun'un 2023'te çıkan kitabında mozaik gibi işlenmiştir. Bir rehine eylemi, yakalanma, işkence, hapislik, mahkeme, firar, örgütte bölünme, kaçaklık, THKO'luların idamını önlemek için yapılan silahlı eylemlerle geçen, kasırga gibi bir on aydır bu... Bütün kuşağının sevgilisi olan arkadaşı Hüseyin Cevahir yanı başında öldürülürken o kendi kalbine kurşun sıkmış, hapiste yazdığı şiirdeki kelimelerle "ezeli derdi, solaklığı" yüzünden, ıskalamıştı. Firariyken, güçleri korumak için yurtdışına çıkma fikrini kesin olarak reddetti. Çizdiği devrim stratejisi modelinin örneğini yaratmaya ve –yine Che'yi örnek alarak– "şehit" olmaya azmetmiş gibiydi. (Kendi dizeleriyle: "*Marştaki şehitler listesine, şehit listesine / Kendi adını sokuyor, sessiz ve mahcupça.*") Yine THKO'luların idamını engellemeye dönük bir rehine eyleminde, Kızıldere'de 9 arkadaşıyla birlikte katledildi.

'68 devrimci gençlik hareketinin ve '70/'71 silahlı mücadele örgütlenmesinin popüler ikonu, Deniz Gezmiş oldu. Yakışıklı asi imgesiyle romantize edilen Gezmiş'ten farklı olarak Mahir Çayan'ın, devrimci sosyalist camia dışındaki popüler sol algıda daha "ürkütücü" ve daha "soğuk" bir imgesi vardır. Biri, "kimseyi öldürmemiş" iken idam edilmenin maz-

lumluğuyla, diğerinin rehinelerin öldürüldüğü eylemlerin ardından "devletle çatışırken" öldürülmesinin etkisi muhakkak vardır bunda. (Mahir Çayan'ın Mihri Belli'den ideolojik kopuşlarını açıklarken "Politik mücadelede dostluk, ahbaplık ilişkilerine yer yoktur" deyişi de mesela, bir "katılık" belirtisi olarak teşhis edilebilir. Aslında tarihin hızlandığı o evrede Çayan'a özgü olmayan bir tavırla, siyaset töresinin hakkını vermenin egzersizi niteliğinde bir katılık... Belki Çayan'ın herkesten biraz daha fazla ciddiye aldığı bir egzersiz...) O "soğukluk" imgesinde ayrıca, Çayan'ın 1971 öncesinde yarı şaka yarı ciddi "aleyhine" de kullanılan şu "teorisyen" kimliğinin payını göz ardı etmemeli. Teoriyi, "ölümüne" sıfatını mecazdan gerçeğe çeviren bir ciddiyetle önemsiyordu. Türkiye'de sosyalist hareketin tarihinde bir dönüm noktası olan doğurgan '71 kopuşunun, verimleriyle ve zaaflarıyla, kahramanı Mahir Çayan'dır.

TANIL BORA



Tansu Çiller
(1946-)

Türkiye'nin ilk ve tek kadın başbakanı. 1993-1996 yılları arasında işgal ettiği bu koltuğa nasıl geçtiği epey tartışmalıdır: "Demirel'in çağrısı üzerine siyasete atıldığı" söylenir; neden çağrıldığı da, nereye atıldığı da belirsizdir. "Sarışın güzel kadın"lık ve erkek siyaset esnafının içini gıcıklayan "sihirli dokunuş" efsanesi birinin başbakan olmasına yetmez gibi düşünüyor insan. Çağrılmasıyla başbakanlığı arasında geçen süre sadece iki yıldır. Kişiliğine ve hayatına biraz yakından bakıldığında, hedeflerine ulaşmak için engel tanımadığı fark edilebilir. İki yıl onun için kısa bir zaman sayılmayabilir yani. Okul arkadaşları da, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki iş arkadaşları da onun hırsına ve rekabetçiliğine dair anekdotlar anlatırlar.

Gazetecilik ve valilik yapmış bir babanın ve ev hanımı annenin tek çocuğu olarak dünyaya geldi.

Arnavutköy Amerikan Kız Koleji ve Robert Koleji Yüksek Okulu Ekonomi Bölümü'nü bitirdi. Son sınıftayken, Özer Uçuran ile evlendi. Karısının soyadını alan Özer Uçuran Çiller yıllar sonra "Bizim evliliğimiz menfaat birliği olduğu için Tansu ile iyi anlaşıyoruz" dedi.

1967 yılında Amerika'ya gittiler. Doktorasını Connecticut Üniversitesi'nde tamamladı ve Franklin and Marshall Koleji'nde öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1970 yılında ilk çocuğu Mert doğdu. Özer Uçuran Çiller'in Çukurova Holding'de genel koordinatör olması üzerine 1974'te Türkiye'ye döndüler. Tansu Çiller de eski bir arkadaşı vasıtasıyla Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümü'ne öğretim üyesi olarak atandı.

Çukurova Holding'deki yöneticiliği sırasında komisyon aldığı iddia edilen Özer Uçuran Çiller, buradan ayrıldı ve İstanbul Bankası'na genel müdür oldu, hemen arkasından da Tansu Çiller ile birlikte Marsan Marmara Holding'i kurdular. Tarihe İstanbul Bankası yolsuzluğu olarak geçen büyük sermaye operasyonundan sonra banka battı, Çiller ailesi servet sahibi oldu. Bu arada ikinci çocuklarının doğumu için Amerika'ya gittiklerini eklemek gerek. Amerikan pasaportu mühimdi.

Tansu Çiller'in siyasete atılma girişimleri Demirel'in çağrısıyla başlamamıştı aslında. 1980 darbesinden sonra Danışma Meclisi'ne başvurmayı düşünmüş, çevresinin karşı çıkması üzerine vazgeçmişti. Turgut Sunalp'in partisi kurulurken ekonomi bakanı yapılması koşuluyla kurucu üye olabileceğini bildirdi, kabul ettiremedi. 1989 seçimlerinde ANAP'lı İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Bedrettin Dalan'ın danışmanıydı.

Bu arada boş durmadı, Boğaziçi Üniversitesi'ndeki pozisyonunu İstanbul Sanayi Odası ve TÜSİAD'a sayısız rapor hazırlamak için kullandı. Öğrenci ve asistanlar ne güne duruyordu? Bu raporlardan biri, TÜSİAD'ın Hüsnü Kızılyallı'ya sipariş ettiği ama onun solcu kimliği sebebiyle denge sağlaması için Tansu Çiller'e de "gönüllü danışman"lık verilen meşhur dış borç raporuydu. 1987'de hazırlanan bu karamsar raporun açıklanması seçimler sebebiyle 1988 başına ertelenip Kızılyallı da raporun basına açıklandığı sırada Güney Afrika'ya dönünce Tansu Çiller rapora sahip çıkıp "Özal'a kafa tutan ekonomi profesörü" oldu. Okul yıllarında takım kaptanını geri itip şampiyonluk flamasıyla voleybol takımının en önünde poz verdiği fotoğraftaki gibi.

Bu imge işe yaradı; Demirel 1991 seçimleri öncesinde parti vitrinini yenileme ihtiyacı duyduğunda, aklına gelen isimler arasında Tansu Çiller de vardı. Ne de olsa, güzel fotoğraf veriyordu. Onu okul yıllarından tanıyan Dilek Cindoruk'un uyarısını dikkate almadı ve sonradan "en büyük pişmanlığı" olarak anacağı kararı verip Çiller'i partiye davet etti: "Bize gel, seni yıldız yapacağım!"

Çiller'in partiye girişi sahiden de bir yıldızın doğuşuydu. Kongrede Demirel'den sonra en yüksek oyu alarak genel başkan yardımcısı oldu. Turgut Özal'ın ölümüyle Demirel cumhurbaşkanlığına geçtiğinde de kırk yıllık partililerin arasından sıyrılıp başbakanlık koltuğuna oturdu!

Daha ilk günden yaptığı gaflar komikti komik olmasına ama Türkiye'nin karanlık 1990'larında Tansu Çiller'in rolünü unutturacak kadar değil.

Koltuğa oturur oturmaz, Recep Tayyip Erdoğan'ın

cumhurbaşkanlığı döneminde tamamlayacağı işleri yapmaya koyulduğunu görürüz: Ekonomiyle ilişkili bütün kurumları, Merkez Bankası, kamu bankaları, Toplu Konut İdaresi, SPK, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, DPT, Para-Kredi Koordinasyon Kurulu Başkanlığı ve Yüksek Planlama Kurulu Başkanlığı'nı kendisine bağladı. Bunun üzerine üst üste iki Merkez Bankası başkanı istifa etti. Erdoğan'ı öncelediği bir başka girişimi de faizleri düşürmekti. Ekonomiyi krize sokan bu girişimi, Cumhuriyet tarihinin üçüncü en büyük devalüasyonu, memur ve işçi ücretlerinin sınırlandırılması, emeklilik prim süresinin uzatılması izledi. Gelir dağılımındaki eşitsizlik, uçuruma dönüştü.

Başbakanlığı dönemi, "Çok şükür, otel dışındaki halkımız bir zarar görmemiştir" sözleriyle karşıladığı Sivas Katliamı ile başladı, Başbağlar katliamıyla, ölüm listeleriyle, faili meçhul cinayetlerle, DEP milletvekillerinin dokunulmazlıklarının kaldırılmasıyla, Susurluk skandalıyla devam etti. Onun döneminde Kürt köyleri boşaltıldı, yakıldı, bombalandı. İstanbul Gazi Mahallesi'nde Alevilere dönük provokasyonda 22 kişi öldü. Tuğgeneral Bahtiyar Aydın cinayeti, onun başbakanlığı döneminde işlendi. *Özgür Gündem* gazetesi onun döneminde bombalandı. "Beyaz Toroslar", o dönemin simgesidir.

Başbakan yardımcısı olarak Erbakan'a ortak olduğu Refah-Yol hükümeti (1996-1997), merkez sağ siyasi geleneğin sonunun başlangıcı oldu. 28 Şubat darbesi de bilfiil Çiller'in siyasi kariyerinin sonu... 2010'larda beyazlarını kuşanıp AKP mitinglerine çıkıp "milli şuur"dan bahsettiğinde, "annesinin çıkınında" bulduğunu söylediği büyük

serveti, Amerika ve Türkiye'deki gayrimenkulleri, sonuçlanmamış yolsuzluk dosyaları hatırlardan çıkmamıştı. Raflardaki yolsuzluk dosyalarına yenileri eklenmeye devam ediyor. İstanbul Kısırkaya'da, Çiller'in geniş bir arazisinin olduğu doğal sit alanının imara nasıl açıldığına dair görmezden gelinemeyecek iddialar gibi.

Herhangi bir ciddi dergide yayımlanmış tek bir makalesi olmadan ekonomi profesörü, siyaseti "*magic touch*"tan ibaret sanarak parti genel başkanı, Türkiye'yi bilmeden başbakan olmayı başardı.

AKSU BORA



Deniz Gezmiş
(1947-1972)

Yalnızca çeyrek yüzyıl sürmüş hayatıyla, ardı sıra gelen pek çok devrimcinin öykündüğü bir isim Deniz Gezmiş. Kısa süren bu ömür aynı zamanda siyasal mücadele için adanmışlığın, fedakârlığın, Türkiye'ye özgü bir devrimcilik biçiminin, solda siyaset yapma tarzının, silahlı mücadele anlayışının birkaç önde gelen örneği içinde sayılır. Gezmiş'in şahsında yansıyan devrimci karakteriyle, Mahir Çayan ve İbrahim Kaypakkaya karakterleri arasındaki farklar Türkiye'de silahlı örgütlerin ve üyelerinin tipolojilerinde de ayırt edilebilir. Bir yanda doğrudan eylemi odağına alan ve bunu ne kadar erken örgütleyip harekete geçerse siyaseten etkili olacağını öngören bir bakış daha fazla öne çıkarken, diğer iki isim etrafında –her ne kadar şahsi etkileri baskın olsa da– örgütlerin ideolojileri ve bu ideolojilere bağlı pratikler belirleyici olmuştur.

1945'ten sonra doğup Türkiye'de 1960'lı yılların siyaset dünyasını belirleyen aktörlerin çoğu gibi Deniz Gezmiş de orta halli bir memur ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, içinde bulunduğu dönemin koşullarına uygun bir şekilde yetiştirilmişti. Nurhak'ta öldürülen arkadaşı ve yoldaşı Sinan Cemgil'in naaşı başında babasının yaptığı konuşma, Deniz Gezmiş'in de hayat hikâyesini özetler: "Oğlumu en iyi şekilde yetiştirdim. En iyi okullarda okuttum. (...) Hiçbir şeye ihtiyacı yoktu. Ölmese yüksek mühendis [Deniz, avukat] çıkacak ve o da varlıklı bir hayat yaşayacaktı. Fakat o sizin iyiliğiniz için öldü. Bunu bilesiniz diye söylüyorum." Yusuf Aslan (25) ve Hüseyin İnan'la (23) birlikte, 25 yaşında idam edildi.

İnsanın hayatı 25 yılla sınırlanınca ve kendisinden sonraki kuşaklar üzerindeki siyasal ve romantik etkisi belirginleşince, adeta daha çocukluğundan itibaren devrimci bilinci kuşanmış bir karakter anlatısı ortaya çıkar. Zamanla genç devrimcinin hayatında kendisine dair hiçbir iz kalmaz: Bu genç devrimci birkaç yıl oburca okuma fırsatı bulduğu kitaplardan, dudaklarına raptolmuş şiirlerden, şarabın esrikliği içinde kapkara ama pırıl pırıl bir gece göğüne bakarken kurduğu romantik hayallerden sıyrılarak, yakalanmadan evvelki son birkaç saat içerisinde, yuvarlandığı çamurlu çukurun içinde, cebinde sayılı miktarda mermi ve silahtan ibaret hale gelir; ayağındaki postallarla son anda karar verip tekmeleyeceği idam sehpasına yürürken son bir kez kadraja girer ve hayatına dair tüm görüntüler o an etrafında donar.

Anlatı da bunlar etrafında dönecektir, hapishanede insanların ona sordukları da onun mecburen anlattıkları da yürüyüşlerde, mitinglerde, yakalandığı sırada, mahkemelerde arkadaşlarıyla çekilen fotoğraflara yansıyan kadardır. 25 yaşında bir insan kendisinden sonra yakalanan ve hapishaneye getirilen (belki birkaç yaş) genç militanlar için şöyle diyecektir: "Bu çocukların sevgililerileriyle el ele tutuşup gezecek, oturup bir bira içecek vakitleri dahi olmadı!" Kendisi tüm bunları doyasıya yapabilmiş gibi, bunun yeterli olduğuna kanaat getirmiş bir kendinden eminlikle. Balzac ve Dostoyevski'nin farklarının ayırdında; İkinci Yeni'yi izlemeye başlamış ama henüz gerçekçilik ("toplumculuk" mu demek lazım?) bariyerini indirememiş bir haldeyken... Yine kendinden birkaç yaş küçük militanların edebiyat ve kültüre kanmadan ellerine silah almalarındaki aceleciliği yadsıyarak... Kaçırdığı Amerikalı erin, eşine yazdığı vasiyet-mektubu görüp "Ulan göreceksin karını be!" derken (belki gözleri dolu)... Bazen kendisinin, bazen arkadaşlarının ağzından dökülen şu sözlerle: "'Yok, öldüremiyorsun. Faşistlere benzemiyoruz biz. Kolay değil adam öldürmek'... (...) 'Başlarının üstüne doğru, korkutmak için ateş...'" Bir yerlerden iktibas edilmiş bir davranış kodu gibi değil, otantik duygusallığı içinde şekillenmiş, gördüğü ettiği, yaşadığı, örnek aldığı, insani olana dair kendi hayat bilgisiyle "sınırsız" bir davranış biçimi.

Bir racon... Zira aceleyle, bir an evvel, "konuşmalarına fırsat vermeden", olabilecek en seri şekilde ve diğer tüm gerilla denemelerinden önce başlanması gereken bir koşu gibi görmüştür devrimi (devrimin tanımı da uzun bir zaman müphemdir

üstelik – Kemalizme sosyalizmi katmak mıdır; sosyalizmi buralara uyarlamaya çalışmak mıdır, hangi sosyalizm perspektifi ana hat kabul edilecektir; parti gerekir mi, yoksa örgüt olmak yeterli midir? Bu nedenle devrimi tanımlamaya çalışanların etrafında muvazzaf askerler de, 27 Mayısçılar da, proletarya enternasyonalizmi diyen de, kırlardan şehirleri kuşatma stratejileri de, işçi sınıfı partileri de, Foko da bulunabilmiştir). Tüm bu acelenin içinde hem Cumhuriyet tarihine (15'ler, tenkil, soykırım hariç), hem dünya sosyalist-komünist tarihine (Troçki hariç) dair bilgiler, görüşler de hızla akmakta, netleşme fırsatı tanınmadan hem bir arada hem de birbirinden uzak siyasal stratejiler haline gelmektedir. "Yaşasın tam bağımsız Türkiye! Yaşasın Marksizm Leninizmin yüce ideolojisi! Yaşasın Türk ve Kürt halklarının bağımsızlık mücadelesi! Kahrolsun emperyalizm! Yaşasın işçiler, köylüler!" Durup tartışılacak zaman değildir (çünkü her biri hakkında bir ideolojik hat, siyasal strateji, parti modeli geliştirmek THKO geleneğini temsil eden Halkın Kurtuluşu, TDKP ve Emek Partisi sürecine bakılınca 50 yılı aşan bir zamana yayılmıştır – Deniz Gezmiş gibi binlerce insanın canına mal olarak). Türkiye'de sosyalist hareketin tarihi de bir yerde o 25 yaşın acemiliği ve aceleciliğindeki gibi tarihsel bilgi ve deneyimin ortada olduğu ama bir araya getirilemediği bir toylukla malûl kalacaktı uzun süre ve tartışılamayacaktı. Tartışılacak zaman olmadığı için özellikle 1980'lerin ikinci yarısından sonra ve takip eden iki on yıl boyunca Deniz Gezmiş, Atatürkçü-ulusalcı siyasal çizgilerin sahiplendikleri bir figür haline de gelebildi.

Anti-emperyalizmi, kapitalizm eleştirisi üzerinden değil milliyetçi reaksiyonerlikle, etnisizm ve yer yer ırkçılıkla tarif ve baş tacı eden bu hareketler, istifade edebilecekleri kolay bir ikon bulduklarını düşünüp, Deniz Gezmiş ismini ve resimlerini tepe tepe kullanmaktan çekinmediler.

Oysa Deniz'in aceleciliğinin karşılığı idamdı; yakalandığı sırada, hapishanede, mahkemede daha net biçimde karşısında cisimleşen devlet, gücünü göstererek, acımasız bir gerçekçilikle ve o gerçeğin ardındaki tarihsel tecrübeyi hiç yok saymadan cevap vermiştir – Marksizme, Kürtlere, işçilere, köylülere ne yaptığını, yapabildiğini gayet iyi hatırlayarak.

KEREM ÜNÜVAR



Mesut Yılmaz

(1947-2020)

Siyasete ilgisi küçük yaşlarda başlamıştı. Demokrat Parti iktidarında bakan olan amcası İzzet Akçal'ı, 27 Mayıs askerî darbesi sonrasında Kayseri Cezaevi'nde ziyaret ettiği günlerde hayal etmişti başbakan olmayı.

Ne tesadüf ki, politikaya girişinin önünü açan da yine bir askerî darbe oldu. 12 Eylül 1980 darbesi sonrasında partiler kurulurken Turgut Özal'ın davetiyle atıldı siyasete. Seçimden sonra devlet bakanı olduğunda umduğunun tersine askerlerle ilişkisi iyi başladı. Hatta darbenin lideri ve Cumhurbaşkanı Kenan Evren sevdi onu. "Politikanın politikacılara bırakılması" konusunda görüş birliği içindeydiler. Nitekim üniversite öğrencisiyken siyasi etkinliklere katılmamış, derneklere girmemişti.

ANAP'ın ilk kongresinde en çok oyu almasından itibaren "Özal'ın prensi" olarak anılmaya başlandı.

Fakat risk almak ve yanlış yapmaktan korktuğu için ağır konuşuyor, sözcük aralarına düşünme boşlukları alıyordu. Zor konuşan, az gülen bir hükümet sözcüsü olarak gazetecilerle diyalog kurmakta zorlanması doğaldı. Evren himayesine alıp önce Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, bir süre sonra da Dışişleri Bakanlığı'na kaydırılmasını sağladı.

Özal, 1989'da cumhurbaşkanı seçildiğinde Yılmaz, "Sekiz Türk büyüğü" diye anılan genel başkan adaylarından biriydi. Özal, koltuğunu Yıldırım Akbulut'a bıraksa da Mesut Yılmaz vazgeçmedi. Semra Özal'ın cansiperane desteğiyle 1991'deki kongrede ANAP'ın yeni genel başkanı ve başbakan oldu. Ancak beş ay kadar sonraki seçimlerde Sezen Aksu'nun "Hadi bakalım" şarkısıyla şenlenen mitingler, Fransız reklamcı Seguela'nın hazırlattığı Yılmaz'ın zoraki gülümsemesiyle süslü posterler etkili olamadı. Seçim hezimetiyle ayrıldı başbakanlıktan.

İki kez daha başbakan oldu Yılmaz. İkisinde de askerlerin desteği vardı. 1995 seçimleri sonrasında Tansu Çiller'in Necmettin Erbakan ile koalisyon kurmasını engelleyip, Yılmaz'ın başbakanlığını kabul ettiren Genelkurmay Başkanı Orgeneral Karadayı'nın girişimleriydi.

28 Şubat döneminde Refah-Yol'u yıkarak Yılmaz'a hükümet kurduran da askerlerdi. Ama Yılmaz bundan mutlu değildi. "Refah-Yol'un değil, darbe alternatifi olarak buradayım" diye açıklıyordu durumunu. Askerlerin istediği gibi irticai faaliyetleri takip için "Sivil Çalışma Grubu" kurulmasına onay verse de Genelkurmay ile demeçler üzerinden tartışmayı sürdürdü.

Aslında partinin liberal kanadında yer alan ve demokrasiden yana tavır almaya gayret eden bir siyasetçiydi.12 Eylül'de Almanya'ya kaçan sanatçı Cem Karaca'nın geri dönmesine yardımcı olması ve müstehcen yayınlarla ilgili tasarıya karşı çıkmasıyla ANAP'taki muhafazakârlarla ayrışmıştı.

Dışişleri bakanı olarak 1989'da Kürtçenin serbest bırakılmasından yana tavır alması siyasi yaşamında önemli bir kilometre taşıydı. Türk Ceza Yasası'nda fikir özgürlüğünü yasaklayan 141.-142. ve 163. maddelerin kaldırılmasını, idam cezasına son verilmesini ve kıyafet serbestliğini savunuyordu. 1999'da gittiği Diyarbakır'da "Avrupa Birliği'ne giden yol Diyarbakır'dan geçer" sözü hayli yankı uyandırmıştı.

Ancak uzun yıllar siyaset sahnesinde kalmasına rağmen söylediklerini gerçekleştirmekte başarılı olamadı. Ne gerektiği kadar cesur olup fikriyati için çatışmalara girebildi ne de uygun koşullar bulabildi. Aksine talihsizlikler yaşadı. En büyük talihsizliği de en yakın rakibinin Çiller olmasıydı. Karşı karşıya geldikleri ilk andan itibaren diyalog kuramadığı Çiller ile hep kavgalı oldu. Duygularını yüzüne yansıtmadığı için "Poker Face" olarak anılmasına rağmen Çiller ile yan yana geldiğinde gerginliğini gizleyemiyordu. Daha fenası Çiller, onu sürekli kendi sahasına çekiyordu. Çiller'in başbakanlığı döneminde örtülü ödeneği farklı amaçlarla kullanması ve malvarlığının araştırılması önergelerini destekledi. Çiller de buna Yılmaz'ın malvarlığıyla ilgili önergeyle yanıt verdi. Aslında Yılmaz'ın malvarlığında ciddi artış yoktu ama Turgut Yılmaz, kardeşinin siyasette olduğu sürede servetini artırmış, holdingleşmişti.

Neticede suçlamalar eşitlenince Yılmaz ve Çiller, komisyonda birbirlerini aklayarak kurtulabildi.

Çiller, "Devlet uğruna kurşun atan da kurşun yiyen de saygıyla anılır" diyerek "Susurluk Skandalı"nın üzerine örtmeye çalışırken Yılmaz, devlet-siyaset-mafya üçgenindeki ilişkilerin üzerine gitmekten çekinmedi. Mecliste araştırma komisyonu kurulmasını destekledi. Bu çabasının bedeli Budapeşte'de bir ülkücünün yumruklu saldırısına uğraması oldu. Burnu sargılı olarak döndüğünde kumar oynamak için oraya uğradığı iddiaları gündemdeydi.

Talihsizliklerinden biri de üçüncü başbakanlığı sırasında yaşanan Türkbank skandalıydı. *Milliyet*'ten sonra Türkbank'ı da almak isteyen iş insanı Korkmaz Yiğit'in mafya lideri Alaattin Çakıcı ile konuşma kasetlerinin çıkması Yılmaz'ı zora soktu. İhaleyi iptal etti ama ihaleye müdahale suçlamasından kurtulamadı; hükümeti gensoruyla düştü.

1999 seçimleri sonrasında Bülent Ecevit'in başbakanlığında kurulan DSP-MHP-ANAP koalisyonu yeni fırsattı. Başbakan yardımcısı olarak AB'ye uyum reformlarının çıkarılması ve idam cezasının kaldırılmasında büyük rol oynadı. Fakat bu sefer de borsa skandalıyla sarsıldı. Spekülatif işlemlerden en çok kuzeni Mehmet Kutman'ın kâr etmiş olması, suçlamaları Yılmaz'a yöneltti. Ardından gelen Gölcük depremi, ekonomik kriz ve Ecevit'in rahatsızlığıyla ağır darbe aldı siyasi yaşamı.

Dünya Bankası'ndan getirilen Kemal Derviş'in hazırladığı ekonomik programla krizin aşılması bile seçim yenilgisini önleyemedi. İstifa etse de ANAP'a geri dönmekti hedefi. Ama iktidara gelen AKP,

Türkbank dosyasını Yüce Divan'a göndererek yolunu tıkadı. Mahkûm olmamasına rağmen dönemedi partisine. 2007'de Rize'den bağımsız milletvekili olması da yıldızını parlatamadı. 2011'de siyasetten tümüyle koptu.

Köşesine çekilmişken büyük oğlu Yavuz'u kaybetmek büyük yıkımdı onun için. Üç yıl kadar dayanabildi o acıya. 2020'de yaşamını yitirdiğinde hayal kırıklıkları ve başarısızlıklarıyla siyaset tarihinde çoktan yerini almıştı.

FARUK BİLDİRİCİ



Bülent Arınç
(1948-)

25 Mayıs 1948'de jandarma astsubayı babasının görev yaptığı Bursa'da dünyaya geldi. 12 yaşındayken babasını kaybetti. Aile esas memleketleri Manisa'ya döndü; ilk, orta ve lise eğitimini orada tamamladı. 1970 yılında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun oldu. Fakültedeki ender sağcı öğrencilerdendi. Milli Nizam Partisi ve Milli Selamet Partisi'nde gençlik kollarında görev aldı. MSP'nin Manisa il başkanlığını yaptı. Milli Görüş hareketi içinde ona ikinci Erbakan gözüyle bakılıyordu. Koltuğa Arınç'ın geçeceği düşünülüyordu.

Serbest avukatlık yapan Arınç, 1991 genel seçimlerinde Refah Partisi'nden Manisa milletvekili adayı oldu fakat seçilemedi. 1994 yerel seçimlerinde RP'den Manisa belediye başkan adayı oldu fakat yine başarısız oldu. Yılmadı, 1995 seçimlerinde tekrar RP'den Manisa'dan aday oldu ve bu defa seçimleri

kazanıp meclise girdi, ki RP de seçimlerden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştı.

1998 başında Refah Partisi'nin kapatılmasından sonra kurulan Fazilet Partisi'ne geçen Arınç, 1999 seçimlerinde bu sefer FP milletvekili olarak meclisteydi, hatta partisinin grup başkan vekiliydi. Ömrünün yarısını Erbakan'ın yanında geçirmişti, onun sadık talebelerindendi. Erbakan ve Erdoğan mahkeme kararıyla siyasi yasaklı olunca, genel başkanlık için Arınç'ın ismi telaffuz ediliyordu. Milli Görüş hareketinin gönlündeki isim Arınç'tı ama yenilikçi kanadın (Recep Tayyip Erdoğan, Abdüllatif Şener, Abdullah Gül) yanlarına çekmek istediği isim de Arınç'tı. Arınç, Erbakan'la ve gelenekçi kanatla ilişkisini muhafaza ederken yenilikçi hareketle de bağını tutuyordu. Son ana kadar ayrışmayı engellemeye çalışan Arınç, "Aç kapa parti olmuyor" diyerek Erbakan Hoca'yla yollarını ayırdı, safını netleştirdi ve yenilikçilere katılarak 2001 yazında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kurucuları arasında yerini aldı.

2002 sonundaki seçimde AKP tek başına iktidara geldiğinde Erdoğan yasaklıydı. Onun yerine Abdullah Gül başbakan oldu, Arınç üçüncü adamlığı ve meclis başkanı olmayı seçti; 19 Kasım 2002'de aldığı görevi 22 Temmuz 2007'ye kadar yaptı.

Konuşmalarında kimi zaman üstü kapalı mesajlar, kimi zaman açık mesajlar vermeyi tercih eden Arınç siyasete girdiği günden itibaren mücadeleyi ve zoru tercih etti. "Rakibimin güçlü olmasını isterim, zayıflarla baş etmek kolay" diyordu. Mülakatlarda en zor, en agresif soruları tercih etti. Lüzumundan fazla sivri sözler sarf ettiğinde dahi keşkeleri olmadığını söylüyordu. Siyasete başlaması, gelişmesi,

güçlenmesi, belli bir üslup kazanması, doğaçlamaya yatkınlığı, hem cinnet getirir gibi kitap okuması hem de Necmettin Erbakan sayesinde oldu. "Abdullah Bey'i cumhurbaşkanı yapan, Bülent Bey'i meclis başkanı yapan sayın Erdoğan'dır deseler de bizim hepimizi Erbakan Hoca yetiştirdi, bizi milletvekili de, belediye başkanı da yapan odur" diyordu.

AKP'nin kurucularından biriydi, evin sahibiydi, partide kendisinden daha kıdemli insan yoktu, partinin temel taşlarındandı. Başını AKP'den başka bir partiye çevirmedi. Partiden hiç kopmadı, cumhurbaşkanının yanından, çevresinden hiç ayrılmadı. Erdoğan'la birlikte olduğu günlerde iki siyasetçinin tartışmaları ortalığa dökülse de, ondan hesap da sorulsa, 26 yıl boyunca yaptığı ceza avukatlığının da tedrisatı sayesinde kendini savunmaktan ve ifade özgürlüğüne inancından hiç vazgeçmedi. Üslubunun farklı ve katı olduğunu kabul etti, kırıcı birisi olmadığını, uzlaşmacı olduğunu söyledi.

Birçok sözü siyasi literatüre, sesiyle, tane tane konuşmasıyla beraber girdi. Defaatle, herkesin terk ettiği yerde kalanın kendisi olduğunu, kendisinin hakikat arayıcısı ve partinin vicdanı olduğunu söyledi. "Söylenen söz doğruysa o sözü söyleyen kimdir diye bakmam, arkasından giderim" diyordu. Parti içinden söylediklerini hafife almak isteyenler olduğunda konumunu ortaya koymak için "özgül ağırlığını" hatırlatıyordu. Arınç, kendisini partinin görüşlerini, düşüncelerini, geçmişini ve geleceğini temsil eden insan olarak lanse ederken, beri yandan yaptığı çıkışları ya kendisi ya da Tayyip Erdoğan yurtdışında olduğu zamanlara denk getiriyordu.

2003-2015 yılları arasında memleketin aldığı sert

virajlarda, misalen Mart 2003 tezkeresi, 2007 cumhurbaşkanlığı seçimi, tutuklu vekiller meselesi, Gezi Parkı olayları, İmralı tutanakları gibi olaylarda Erdoğan'la Arınç farklı düşünüyordu; bu düşünce farklılıkları kapalı kapılar arkasında yoğun tartışmalara ve istifa haberlerine neden olsa da kameralar önünde Arınç için Erdoğan "Türkiye'nin en büyük markasıydı"

Kuvvetli hitabeti sayesinde bir kayayı yavaş yavaş sabırla dağların tepesine iter gibi konuşuyor, herhangi bir yerde yaptığı konuşmaları ülkenin ve insanlarının ahlâkına, cinsel tercihlerine, kadının ve erkeğin iffetine getiriyordu. Fikirlerini dile getirmek konusunda hiç kimse Arınç kadar önde ve etkili olamadı. Hatta bizzat partisi içinde de: Melih Gökçek'le giriştiği polemik, "Ankara'yı paralel yapıya parsel parsel sattı" sözleri, restleşmeleri günlerce konuşuldu.

Ne var ki, AKP'yi var eden birçok kesimin tasfiyesinden Arınç da nasibini aldı. Birçok isim yok olup etkisizleştirilirken, partinin trolleri tarafından linç kampanyalarına maruz kalırken bunların içinde en gürültü koparan Arınç oldu. "Ben çok iyi bir AK Partiliyim, benim bir davam, hedefim var" diyen Arınç, partiden uzaklaştırılsa da bir gölge gibi zaman zaman yine "vicdan" hatırlatmasını yaparak sahneye çıktı. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremlerinin ardından seçimlerin ertelenmesi gerektiğini açıkladığı iki sayfalık mektubu üzerine muhalefet sayfalarca konuşurken, AKP'den iki satırlık yanıt geldi.

Atı alan Üsküdar'ı geçti, Arınç'ı da unuttu. Siyaseti bırakan Bülent Arınç hayatına arabuluculuk yaparak devam ediyor.

ELİF KEY



Devlet Bahçeli

(1948-)

Devlet Bahçeli, parti liderleri arasında siyasi deneyim açısından kıyaslanması ve yarışılması zor isimler listesinin başını çekiyor. Gençlik teşkilatı yöneticiliğiyle başladığı (1967) siyaset serüveninde 1987'de Milliyetçi Çalışma Partisi genel sekreterliği görevine getirildiği tarihten sonrasında "particiliği" hep en tepelerde yaptı. Genel başkan olarak (farklı partilerin başındaki Doğu Perinçek hariç tutulursa) Türkiye siyasetindeki tartışmasız en kıdemli lider. 2023 itibariyle 26 yıldır partisinin başında ("Başbuğ" Türkeş'in 25 yıllık skorunu geride bıraktı). Bahçeli, genel başkan olarak birçok seçim, üç referandum geçirdi. Seçim deneyimleri listesinde, kendisi dahil herkesi şaşkınlığa uğratan 1999 sürprizini hâlâ ilk sırada tutmak mümkün. Bazıları sert yarış, bazıları yüksek gerilim içeren bir sürü parti kongresini müktesebata eklemek gerek. Elbette partinin

başına geçtiği maceralı 1997 kongresi, bu listenin hem en başında hem de en önemlisi olarak duruyor.

Bahçeli'nin, parti dengelerinden birbirinden çok farklı atmosferlerdeki seçim deneyimine kadar kâğıt üzerinde göz doldurucu bir siyaset birikimi olduğuna kuşku yok. Ancak özellikle son yıllarda herkesin kullanmayı çok sevdiği bir başka "siyasi özelliği" daha öne çıkmış durumda: Kritik dönemeçlerin, önemli eşiklerin "karar verici ve belirleyici aktörü" MHP'nin '70'li yıllardaki MC deneyimlerinin ardından gelen ilk iktidarını (1999) 2002'de beklenmedik biçimde sonlandırıp, uzun AKP döneminin kapısını açan erken seçim, unutulmaz hamlelerinden sayılıyor. 2014'te Ekmeleddin İhsanoğlu'nu CHP ile ortak cumhurbaşkanı adayı yapması pek sonuç doğurmadığı için fazla önemsenmedi. 2015 Haziran seçiminden sonra, AKP iktidarının sadece devamını değil, nasıl devam edeceğini de belirleyen çıkışıysa bütün sürprizli hamlelerin pabucunu dama attı. Bahçeli'nin iktidar-muhalefet dengesini ve Türkiye'nin siyasi yelpazesini yeniden tanzim eden bu emrivakisi, başlarda "AKP'nin kuyruğuna takılmak", "koltuk değneği olmak", "MHP'nin kapısına kilit asmak" gibi pasiflik suçlamaları eşliğinde değerlendirildi. Fakat kısa sürede "belirleyici aktör" unvanının en güçlü örneği sayılır oldu.

İster göz kamaştırıcı siyasi deneyimler ister kritik dönemeçlerin belirleyici aktörü olmak üzerinden değerlendirilsin, böyle bir siyasi kariyer sahibinin, siyasetle tutkulu bir ilişkisi olması beklenir, en azından böyle düşünülmesi doğal. Oysa Bahçeli'nin siyasi portre olarak en ayırt edici tarafı tam burada: Bahçeli, bu kariyere ve deneyime rağmen siyasete,

hatta seçmene, medyaya, kendi teşkilatına bile epey uzak. Türkiye'nin alışık olduğu Demirel, Türkeş, Erbakan, Ecevit, Özal, Erdoğan, Baykal gibi simalar, birbirinden çok farklı özellikleri yanında hep siyasetle tutkulu ilişkileriyle dikkat çektiler. Bahçeli ise siyasete neredeyse hiç istidadı olmayan ve daha önemlisi onu pek de sevmeyen-sevemeyen, meydanlardan ve medyadan kaçan, hep zoraki bir "görev" gereği yapan, kendisini ve yaptığını böyle tarif eden biri oldu. Siyaset serüveni, "görev" olarak tarif ettiği kritik noktalardaki "önemli" hamleleriyle ya da pozisyonlarla çizildi. Siyasete kritik müdahaleler yaptı ama hiçbirini siyasetin gereği olarak açıklamadı. Genel başkan seçilmesinden iktidar ortağı olmasına, AKP'ye sert muhalefetten aktif desteğe kadar her "önemli" pozisyon, hep bir "görev" gereğiydi.

1987'de, Türkeş'in yasaklı olduğu dönemde ciddi sıkıntıların içine yuvarlanmış partiyi toparlama "görevi" tebliğ edilmesiyle başladı siyaset vazifesi. Hareketi, Türkeş'in gelişine ve sonraki yıllardaki "önemli" hamlelere hazır hale getirme görevini, ortada fazla görünmeden ama "layıkıyla" yaptı. '90'lı yıllarda biçimlenen çizginin ve siyasette bir eşik atlamanın alt yapısında "önemli" katkısı oldu. 1997'de, Türkeş'in ölümünün ardından, "yeni çizgi" iddiasıyla babasının makamına aday Tuğrul Türkeş'in karşısında, bu sefer kısmen hazırlandığı yeni bir vazife geldi önüne. Partinin, taban ve teşkilat anlamında geleneksel çizgisi, "öz MHP", Bahçeli'yi hareketi "kollama" görevine çağırdı. Fazla öne çıkmayan, ihtiyatlı ve sakin Bahçeli, hizipler halinde bölünmüş "geleneğin" ideal koalisyonu için en uygun aday sayıldı. MHP tarihinin en tartışmalı

kongre sürecinden bu zorlu "görevi" alarak çıktı. '90'ların sonlarında AB kapısındaki Türkiye'de, çöken merkez siyaset ve 28 Şubat'la iyice dövülmüş "Milli Görüş" boşluğunu dolduracak sağlı-sollu milliyetçi koalisyonundaki (DSP+MHP+ANAP) "önemli görev" ise beklenmedik seçim başarısıyla geldi. Koalisyonu kurarken, sürdürürken, bitirirken ve sonraki yıllar boyunca kimi zaman sürpriz, kimi zaman beklenen, bazen birbiriyle çelişen her pozisyonu, "beka davası"ndan mülhem bir görev olarak tarif etti.

2003'te MHP kongresinde AKP iktidarına direnmenin milliyetçiler için kutsal görev olduğunu söyleyen Bahçeli, 15 yıl sonra 2018'de yine MHP kongresinde, AKP iktidarını desteklemenin milliyetçiler için kaçınılamaz sorumluluk olacağını beyan etti. 1990'ların sonlarında "ülkücüleri sokaktan çeken, mafyadan temizleyen" lider olarak takdire mazhar olduktan 20 yıl sonra sokak saldırılarından iç infazlara kadar yayılan saldırganlığa yol vermekten, kendine hakaretler etmiş mafya liderlerini hapisten çıkartıp "dava arkadaşı" yapmaktan geri durmadığında olduğu gibi. İzahı zor dalgalanmaların neredeyse tamamı, Bahçeli tarafından "beka davasının" sürekliliği ve onun daimi sahibi rolüyle "önce devletim" parantezinde sarsılmaz bir tutarlılığa çevrildi. Bahçeli'nin siyasetteki varlığını ve siyasete müdahalelerinin gerekçelerine dayanak yaptığı bu "önemli görevleri" kimin tevdi ettiği konusunda tevatür muhtelif. Kendisi de bazen devleti, bazen milleti işaret ediyor. Parti içinde ve dışında, kimi zaman önemli tanıklıklara referans verilerek daha şüpheli imaların gündeme geldiği de oluyor. Ancak Bahçe-

li'nin bu kadar uzun süre etkili olmasıyla, MHP'nin farklı dönemlerde farklı önceliklerle şekillenen devletle bitişik nizam duruşu arasında yüksek uyum dikkat çekici. Hareketin "fikri iktidarda tutma" motivasyonu ile Bahçeli'nin "önemli görevi" arasında da bir ahenk bulmak pekâlâ mümkün.

KEMAL CAN



Melih Gökçek
(1948-)

Siyasi hayattaki seyri memlekette olan bitenleri anlamak için iyi malzeme barındırması bir yana Melih Gökçek, bir zihniyetin adeta cisimleşmiş hali gibi de oldu siyasi kariyeri boyunca.

Ankara'nın Keçiören'inde doğdu, 5 yaşından sonra üniversite yıllarına kadar ailesiyle Gaziantep'te yaşadı: Avukat babası aynı zamanda Adalet Partisi Gaziantep il başkanıydı. Gazi Üniversitesi Gazetecilik Yüksek Okulu'nda okumak için Ankara'ya döndü. Üniversitede *Mücadele* dergisi çevresindeydi. Parlamento muhabirliği ve çeşitli gazetelerin temsilciliğini yaptı. Askere gitmeden önce Çalışma Bakanlığı'nda özel kalem müdür muavinliği görevini yürüttü. Asker dönüşü bir süre ticaretle uğraşsa da gerçek mutluluğu siyasette bulacağını anladı: 1984'te ANAP'tan Keçiören belediye başkanı adayı olup seçildi. İkinci dönem seçimi kazanamadı ama girmesi

gereken gözlere girmişti: 1989-1991 arasında Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü yaptı. Özal'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra genel başkan olan Yıldırım Akbulut'un yanında saf tuttu; kongrede Mesut Yılmaz'a karşı kampanya yürüttü. Genel başkanlığı kazanan ve başbakan olan Yılmaz'ın 1991 seçimlerinde kendisini partiden dışlayacağını anlayınca Refah Partisi'ne geçti; Ankara milletvekili olarak meclisteydi.

1994 yerel seçimlerinde RP Ankara büyükşehir belediye başkan adayı oldu. Kaybetmişti, YSK'ya yapılan itirazla yeniden yapılan sayımlar sonucu yaklaşık 6.500 oy farkla kazandı. RP'nin kapatılması üzerine Fazilet Partisi'ne geçti. 1999 yerel seçimlerinde bir kez daha belediye başkanlığını kazandı.

FP'nin de kapatılması üzerine Tayyip Erdoğan liderliğindeki "yenilikçilerin" yeni parti girişimi döneminde bastıramadığı liderlik hırsıyla "Tayyip'i silerim" demeçleri veren Gökçek (malum, Erdoğan'ın "muhtar bile olamayacağı" konuşuluyordu o dönemde), sağın liderliği için Demokrat Parti'ye hamle etti. Nitekim 2002'de partililerin "genel başkanımız" laflarıyla DP'ye katılıp yurt gezilerine bile başladı. Ancak Erdoğan ve AKP'nin önlenemez yükselişi karşısında kuvvetli "manevra kabiliyeti"yle AKP'ye katılıp Erdoğan'ın hizmetine girdi. Sonrasında 2004 seçimleri, bu kez AKP'den belediye başkanlığı... 2009'da dördüncü, 2014'te beşinci kez...

Beş dönem üst üste belediye başkanlığı yaparak, Ankara'da en uzun süre görev yapan belediye başkanı oldu. Ankara, İstanbul gibi büyük şehirlerde "Hayır" oylarının daha fazla çıktığı, başkanlık siste-

mine geçişi de düzenleyen 16 Nisan 2017'deki referandumun hemen ardından daha da fazla yükselen memnuniyetsizlik sesleri üzerine başlayan tartışmalar sonucu 28 Ekim 2017'de, Erdoğan'ın isteğiyle görevinden istifa etti.

Gökçek'in siyasi amacı her zaman netti: Öyle ya da böyle iktidarda olmak, gücü elinde bulundurmak. Bunun için toplumsal yarılmaları derinleştirmekten, (epey de başarılı olduğu) polemikçi üslubuyla kutuplaştırma siyasetini en uç noktalara sürüklemekten hiç kaçınmadı. Belediye başkanlığının ilk icraatlarından biri olarak bazı heykelleri kaldırırken "Ahlâksızlığın adını sanat koymuşlar. Ben böyle sanatın içine tükürürüm" derken de, Ankara'nın amblemini değiştirirken de, otobüs üzerinden top dağıtırken de, Kızılay'ı yaya trafiğine kapatmak için meydana kurduğu oy sandıklarına Pursaklar'dan, Karakusunlar'dan otobüslerle Ankaralı taşırken de (ki bazıları "Kızılay'ı ilk kez görüyoruz" diyordu), Gezi Parkı olayları sırasındaki provokatif söylemlerinde de ne yaptığını gayet iyi biliyordu.

Hızlı akan bir araç trafiği; kentle bütünleşmesi hiç umursanmayan havuzlar; milyonlarca liraya mal olan garip, dinozorlu parklar (900 milyon liralık Ankapark yorumu "Orası benim siyasi tercihim, kişisel zevkim" olacaktı); yerleşik cadde/sokak isimlerini Türki cumhuriyetlerin başkentlerinin isimleriyle değiştirmek belki ona kafi geliyordu ama 25 seneye yaklaşan başkanlık döneminde Ankara'nın modern bir başkentin çok gerisinde kaldığı, şehrin

sosyal dokusunun bambaşka bir şeye dönüştüğü konusunda hemen herkes hemfikir. Birçok projesi tartışmalı olmasına, tepki çekmesine, hatta haklarında yargı kararı bulunmasına rağmen bunları uygulamaktan vazgeçmedi. "Hizmet etmemizi engelliyorlar" söylemini, değindiğimiz kutuplaştırma, sürekli düşman yaratma siyasetinin bir aracı haline getirdi.

Uzun yıllar Türkiye'nin "en borçlu belediyesi" olan onun dönemindeki Ankara, kültürel, sosyal, ekonomik bir şehircilik yaklaşımından ziyade her bakımdan kendi egosunu tatmin etmeye çalışan bir karakterin bilgisayarda şehir kurma oyunu oynar gibi davranmasının örneğini gördü sayılır: Kentteki su sorununu gündeme getirenlere tatile çıkmalarını önermesi, sağlık açısından risk taşıdığı iddia edilen Kızılırmak suyunu bir aya yakın zaman su şebekesine karıştırıp "O kadar zaman bilmeden içtiniz bir şey olmadı, şimdi ne bu tantana" mealinde konuşması, bu durumu bir raporla gündeme getiren ODTÜ'nün yapılarının kaçak olduğunu belediye başkanı olduktan ancak 15 yıl sonra fark edip(!) yıkmaya kalkması, Bülent Arınç'ın iddia ettiği üzere Gülen cemaati üyelerine Ankara'yı "parsel parsel" satması, futbol kulübü başkanı da olmaya soyunması hep bunun yansımaları değil miydi?

Muhatabını laf kalabalığıyla sindirmek, amaca giden yolda neredeyse her şeyi mubah görmek, suçu hep bir "düşman"a atmak... Aktif olarak kullandığı sosyal medya performansından da görüldüğü gibi temsil ettikleriyle vasatın, sakilliğin, popülizmin; herkesten daha zeki, herkesten daha bilgili olduğunu sanan, hırslı, pozisyonunu korumak için türlü

manevraları art arda sergileyebilen, her daim aradan sıyrılan, akıldan ziyade kişisel tatmin peşindeki politikacının ve aslında "yeni Türkiye insanı"nın billurlaşmış bir örneği olarak okunmaya gayet müsait sanki Melih Gökçek portresi.

KIVANÇ KOÇAK



Kemal Kılıçdaroğlu
(1948-)

Kılıçdaroğlu ortalamanın sürprizi ve "Ortanın Solu" hayalinin hayli gecikmiş meyvesidir. Doğduğunda Dersim'in insanı, kurdu kuşu on yıl önceki facianın yaralarını taşıyordu. İlk ve orta mektepleri Kürt illerinde (Elazığ, Bingöl) okudu ama "Kürtlük" davasında hiç olmadı, Alevi diye yuhalatıldı ama Alevilik davasında hiç olmadı.

Erdoğan'la cumhurbaşkanlığı yarışında yayınladığı "Alevi" videosundaki bir cümlesi post-Dersim travmasının özüdür: "Allah'ın verdiği bir canım var" Dersim "survivor"ları Allah'ın verdiği can ile devletin emrettiği yaşama koşulları arasında çarmıhta dururlar. Tapu memuru baba da 1950'de soyadını (Karabulut) değiştirirken, ailesine ölüm olarak yağan "karabulut"ları uzaklaştırmayı umuyordu. Keza Kılıçdaroğlu, "Türkmen Kureyş Aşireti"nden geldiğini söylerken bu canı koruyacak öykülere sarılıyor-

du. Eşi, teyze kızı Selvi Hanım, Zaza ise bile o Türk olmak zorundadır.

1968'de Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'ne girdi, "68 kuşağındanım" demeyi sevdi. İki dernekte faaldi: Biri, gençlerin sosyalistleşmesinden ürken CHP'nin "Sosyal Demokrasi Dernekleri Federasyonu", diğeri "Toplumsal ve Kültürel Eylemler Derneği" İlkinde bilim kurulu üyesi, ikincide başkandı. Kimi forumlara, yürüyüşlere katılmışsa da kendi ifadesiyle "iş şiddet bulaştığı" sınırda durmuştu; "ortayı bulmak" onun karakteriydi: "Hiç aşırı olmadım" İkinci derneğin derdi Türkçeden yabancı kelimeleri temizlemekti; biricik resmî dile bu gönüllü hizmetin bedelini Ülkücülerden işkence görerek ödedi.

1971'de Maliye'de hesap uzmanı oldu, bürokraside 28 yıl çalıştı. Hem Tuncelili olmakla övündü hem Dersim acısını unutmamaya çırpındı; daha bu işlerin pek konuşulmadığı 1986'da İhsan Sabri Çağlayangil ile söyleşi yaptı; Celal Bayar'a ulaşmaya çabaladı. Acısının belgelerini bulamadı belki ama gaddarlığın hafızası hep yakasındaydı: Erdoğan, Dersim günahını İsmet Paşa'ya vekaleten Kılıçdaroğlu'nun boynuna attı; kendi acısının müsebbibi olmakla suçlanıyordu özetle.

1992'de SSK genel müdürü oldu. 1994'te "yılın bürokratı" seçildi, üç yıl sonra görevden alındı. Yargı kararıyla 1999'da dönüp emekli oldu. Milletvekilliği için DSP'ye başvurdu. Reddedildi. "Hiç öğrenemedim sebebini" dedi içlenerek; Ecevit onun içindeki adanmış Cumhuriyetçiyi değil acılı Dersimli'yi görmüştü belki de. O da Hacettepe'de ders vermeye başladı. "Vatandaşın Vergisini Koruma Derneği"ne

başkan oldu; bir başka "orta"lama iş daha. CHP'ye yolsuzluk raporu hazırladı, Baykal'ın çağrısıyla 2002'de milletvekili seçilince içinden bir siyasi pehlivan çıktı: Şaban Dişli gibi Saray'a yakın bir ismi tuş etti. Dostun da düşmanın da sıtkını sıyırabilen Melih Gökçek'i yerden yere çarptı. AKP kurucularından Dengir Mir Mehmet Fırat'ı kündeye getirdi.

Elbette sivrilenleri gölgesinde eritme ustası Baykal'ın severek hırpalama huyu iş başındaydı. "Kemal" diyordu kamu önünde. İstanbul büyükşehir belediye başkan adayı yaparak "siyaseten pişme"sini sağlıyordu iyi niyetli gözleme göre, siyaset kurtlarına göre yenileceği yarışa iterek yerini belletiyordu. Seçimde CHP oyları %25 arttı. "Gandhi" lakabı bu dönemde (biraz *Hürriyet* usulü PR olarak) çıktı; sevdi lakabını, İngiliz emperyalizmine diz çöktüren Mahatma'yı pasifist sanıyordu.

2010'da CHP'de hava Baykal normallerindeyken meşum video yayıldı, Baykal istifa etti. Gedikli ikinci adam, Genel Sekreter Önder Sav, Kılıçdaroğlu adını öne sürdü. Mayıs'ta partinin yedinci genel başkanı oldu. Tüm oyları aldı ama gücünden değil güçsüzlüğünden: Önce "emanetçi" denildi, belki dublörlüktü beklenen, belki de skandal unutulana kadar koltukta kalacak bir maketti. Atatürk'ün, İnönü'nün, Ecevit'in koltuğuna Baykal sağken kurulmak kolay iş miydi?

Tüzük krizi çıkınca Sav ile ekibini tasfiye ederek herkesi şaşırttı. 2011 seçiminde CHP oyları yüzde 20'den 25'e çıktı. Bir yıl sonraki Kurultay'da yine tüm oyları aldı. Kalıcı mı oluyordu ne?

Başörtüsü tartışmasında CHP'nin kırmızı çizgilerini sildi, parti içinde dümeni sola kırdığı söylendi

ama genel siyasette sağa kırarak solu bulma hayaline kapılmış gibiydi. 2014'te sınıf arkadaşı Devlet Bahçeli ile beraber Ekmeleddin İhsanoğlu'nu cumhurbaşkanı adayı yaptı. İhsanoğlu %38'de kalıp soluğu iktidar saflarında alınca partideki ulusalcı mengene çalışmaya başladı. Muharrem İnce meydan okudu. "Devrimci Kemal'im ben" dediği kurultayda 740 oyla seçildi ama rakibe giden 415 oy, koltuğundaki dikenleri ifşa ediyordu.

2016 darbe girişiminden sonra hükümetin yanında olduğunu göstermek için Yenikapı'daki Erdoğan'lı sahneye çıktı; bu gönüllü desteği protokolde arkalara itilerek, konuşması dinlenmeyerek cezalandırıldı. HDP'lileri hapse attıracak düzenlemeye "Anayasaya aykırı olduğunu bilerek" evet demesinin ödülü kendi milletvekillerinin de tutuklanması oldu. Başkentte siyaset imkânı kalmamıştı, ünlü Adalet Yürüyüşü'nü başlattı. CHP nutuk siyasetini bırakıyor, eylemli siyasete mi geçiyordu? Heyecan Maltepe'deki mitingde söndü gitti. İki adım ileri bir adım geri taktiği iki adım geri bir adım ileri haline mi dönmüştü ne?

İnce'yi 2018'de cumhurbaşkanı adayı gösterdi, yine Erdoğan kazandı. Öfke hedefi olmaya başlamışken 2019 yerel seçiminde büyükşehirleri iktidardan sökerek, dahası Ekrem İmamoğlu gibi "CHP içinden" bir İstanbul belediye başkanı çıkararak ileri bir adım daha atmayı başardı. İnönü'nün Ecevit'le Ecevit'in Baykal'la bulduğunu o da İmamoğlu ile bulmuş gibiydi.

Ufukta 2023 seçimi vardı. Erdoğan'ın karşısına kendisi çıktı, Meral Akşener'in başta tutturduğu "seçilecek aday" (meali: Bir Kürt-Alevi seçilemez!)

nakaratına rağmen. Sosyal medya ve anketlere göre işler iyi gidiyordu. Benzemezleri buluşturarak ittifak kurma, Ülkücü ve Kürt oylarını alma becerisi övüldü, "ortayı bulma" ustasıydı! Bir de sürpriz lakap belirdi: "Piro!" Seyit Rıza'nın sıfatlarından biriydi bu. İş ikinci tura kalınca güleç, sakin ve edepli aday gitti, içinden zenofobi rüzgârına kapılmış, öfkeli bir sağcı fışkırdı. Heyhat kaybetti. Ulusalcı taifeler "Guguk Kuşu" yaftasıyla üstüne yürüdü. En vasat sürprizi kurultayda yaptı: Özgür Özel'e yenildi, sonucu beklemeden çıkıp gitti.

ALİ DURAN TOPUZ



Ertuğrul Kürkçü
(1948-)

1948'de orta halli bir memur ailesinin ikinci çocuğu olarak Bursa'da doğan Kürkçü, İzmit Lisesi'nde okurken babasının arkadaşları TİP'li sendikacılar aracılığıyla sosyalizmle tanıştı. ODTÜ'deyken, dünyada "Gerçekçi ol, imkânsızı iste" rüzgârları esmeye başlamıştı. '68 öğrenci ayaklanmaları kentli, uluslararası, aşağıdan ve sivildi; her şeye başkaldırılabilinir, her şey olunabilirdi. Üniversite gençliği nezdinde çekim merkezi konumuna gelen DEV-GENÇ'e katıldı. ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü başkanı oldu. Beatnik sempatizanlığından, "isyanın izine" girmiş; Marcuse yerini Marx'a bırakmıştı.

1970 yazında, DEV-GENÇ, mücadele ruhunu, direniş pratiklerini memleket sathında işçi ve üretici köylü eylemlerine taşıdı; yukarıdan ve bürokratik devrimcilikten koparak kitleselleşti. Ekim 1970'te yapılan kurultayda, tutuk başladığı konuşmasını

ceketini atıp akıcı bir ajitasyonla sonlandırarak DEV-GENÇ genel başkanı oldu. "Ceket çıkartma" siyasi hitabette kararlılık ve direncin jesti olarak sol retoriğe yerleşecekti. 12 Mart sonrasında sıkıyönetim bildirisiyle kâğıt üstünde biten genel başkanlığı, DEV-GENÇ mirasının meşru varisi olarak süregeldi. DEV-GENÇ bağımsız, legal bir gençlik örgütüydü. Öğrenci hareketinin önderleri pratiğin aklıyla sonraki yıllarda kurulmuş bütün devrimci örgütlerin yaslandıkları profesyonel devrimci çekirdeklere evrildiler. Tarihi diledikleri gibi değil, hazır buldukları koşullara göre yapmaya koyuldular.

Esasında kontrgerilla operasyonları ve faşist hareketin saldırıları karşısında silahlar, silahlı devrim fikrinden önce ortaya çıkmıştı. THKP-C ise bir illegal siyasi parti ihtiyacından doğmuştu. THKO'nun silahlı propaganda, cuntacıların darbeye zemin hazırlama eylemleri arasında sıkışan THKP-C, hayata geçiremediği planlarını, hayata uydurarak, şehir gerillasına yöneldi.

Balyoz Harekâtı ile başlayan sürek avının altında savunmaya itilen THKP-C; kitle örgütlenmesi, politikleşmiş askerî savaş ikileminde bölündü. Kürkçü kısa bir tereddütten sonra, sadece fikrî, siyasi, stratejik sebeplerle değil, aynı zamanda ahlâki nedenlerle silahlı mücadeleden yana tavır aldı.

Peşpeşe gelen operasyonlarda Genel Komite üyelerinin öldürülmesi, militan ve sempatizanların yakalanması, şehirlerde barınmanın güçlüğü ve yaklaşan idamlara karşı acil eylem zorunluluğu Kızıldere'ye giden yolu açtı.

Kızıldere'de Ertuğrul Kürkçü dışında, üç rehine ile birlikte "10 savaşçı" öldürüldü. Kısmen korunak-

lı mevzide bomba ve kurşunlardan kurtulan Kürkçü ertesi gün sağ olarak ele geçirildi. Çünkü, infaz timi bölgeyi/köyü terk etmişti.

Sürdürülen "politikleşmiş askerî savaş"ın dolaysız pratik sonucu orijinal THKP-C örgütünün 1973'te kesin olarak dağılmasıydı. THKP-C vurmuş ama kaçamamıştı.

THKP-C'nin siyasi mirası, hareketin teorik evrimi sırasında *primus inter pares* –eşitler arasında birinci– olarak parlayan, bu fikirlerin hayata uygulanması sırasında hareketin pratik önderliğini de üstlenen Mahir Çayan'a aitti. İlk elden tanığı olarak, THKP-C'nin taktik ve stratejik zaaflarının ya da doğrularının dökümünü yapmak, sağ kalmasının hesabını vermek dahil Kürkçü'ye kaldı. 1978 yılında "hareketin tarihsel açıdan doğru bir zeminde olduğunu" beyan etti.

İdama mahkûm oldu, af ve infaz düzenlemesiyle 14 yıl hapis yattı. Ülkedeki gelişmeleri, devrimci harekette olup bitenleri içeriden izledi.

Cezaevinde *Karl Marx Biyografisi*'ni çevirdi. Mimarlık mesleğini ilk kez cezaevinde çok konforlu 52 metrelik bir tünel "kazarak" icra etti. Hapisten çıkarken anılarına talip olan gazeteciye, "Tarihyazımına değil, tarihin yapılmasına katkıda bulunmak istiyorum" cevabını verdi. Diaspora macerasına girmedi, mülteciliği seçmedi; Kızıldere'den önce Mahir Çayan'a önerdiğinin aksine ülkede kaldı.

Yazarlık, editörlük, gazetecilik ve yayıncılık yaptı. Devrimci hareketin 12 Eylül rejiminin darbeleri karşısında sarsılan hafızasının onarılması için yaşadığı tarihi yazmakla kalmadı. Yayın yönetmenliğini

yaptığı *Toplumsal Mücadele ve Sosyalizm Ansiklopedisi*'nde, "De te fabula narratur – Anlatılan senin hikâyendir" şiarıyla herkesin hikâyesi anlatıldı.

1990'larda Emek ve Gül Platformu ile sosyalist parti, hareket ve siyasetlerin birleşik sosyalist kimlik oluşturma girişimlerine katıldı. ÖDP'de PM ve MYK üyesi oldu. 1999 seçimlerinde ÖDP'ye verilen oyların yarattığı hayal kırıklığı, Kürt hareketiyle ilişkiler mevzuunda birleşik solu çıkmaza soktu. Kürkçü "Maçka İnisiyatifi" ile partiden ayrıldı. "Sosyalist Gelecek Parti Hareketi" ile omurgasını Kürt hareketinin oluşturduğu Emek, Demokrasi ve Özgürlük Bloku'na katıldı. Sosyalistler, birleşik soldan, Kürt hareketinin sol bileşenlerine geçtiklerinde parti hareketi Sosyalist Yeniden Kuruluş Partisi, Kürkçü de fahri üyesi olmuştu. Halkların Demokratik Kongresi'nde eş sözcülük, HDP'de eş başkanlık yaptı. Yer aldığı siyasi platformların, partilerin her daim görünen yüzü ve sözcüsü oldu.

Batı illerinden, Haziran 2011'de Emek, Demokrasi ve Özgürlük Blok'undan Mersin, Haziran/Kasım 2015'te HDP'den İzmir milletvekili seçildi. Büyükbabası Jandarma Binbaşısı Kadri Ahmet Bey Doğu vilayetlerinden, kuruluş ve sonrasında iki dönem Diyarbekir ve Siverek milletvekilliği yapmıştı.

İki dönem ilkesi gereği yeniden milletvekili olmadı. Onursal başkan sıfatıyla HDP Parti Meclisi ve MYK üyesi oldu. HDP, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi üyeliği yaptı. Görev süresinin sonunda HDP temsilcisi olarak üyesi olduğu Birleşik Avrupa Sol Grubu'nun önerisiyle AKPM onursal üyesi oldu. İlerici Enternasyonal Danışma Meclisi'ne seçildi.

'68'den beri "kuvvede" olan enternasyonalizmi "fiile" döktü.

"Pratiğin aklı"na dayanan kararlılığı "teorinin heyecanı"ndan esinlenen samimi düşünceleriyle, "isyanın izinde" sosyalizmin enternasyonal düzeyde yeniden kuruluşuna çalışıyor.

MURAT BJEDUĞ



İbrahim Kaypakkaya
(1949-1973)

İbrahim Kaypakkaya'nın hayatının son dönemine dair aktarılanlar oldukça vahşi sahneler içerir. Bu sahneler, devletin bir zihniyet olarak ortaya koyduğu katı tarihini, bu tarihin kıvrımlarını, bu kıvrımlara çökelmiş tarihsel döküm yapılmadan Türkiye'de sosyalistler açısından devletin konumunu tartışmanın geçersiz olacağını söyleyen bir devrimcinin başına neler geleceğinin özeti gibidir. Kemalizm tartışmaları sırasında Kürtlere yönelik tenkillere, Ermeni soykırımına, işçi ve köylülerin durumuna dair tartışmaların devletin sınıfsal konumunun göstergesi olduğuna dair tespitleri, dönemi açısından çok sert ve kesindir. Dolayısıyla MDD çizgisini de, PDA hareketini de mahkûm eden, Maocu halk savaşı stratejisini ve ideolojik olarak da Maocu dünya-tarihsel tespitleri benimseyen bir siyasal hatta yönelmiş ancak Türkiye'ye dair tahlillerini de –Kemalizm dahil–

en uç noktasına kadar zorlamaktan çekinmemiştir. Kendisiyle tanışanların aktardığı kadarıyla hemen sevilen, sakin, kısık sesli, insanı ikna edene kadar konuşmaktan (bir toplantıda bu nedenle kafasında sandalye kırılacaktır), anlatmaktan gocunmayan, çekinmeyen bir yaradılışı vardır. Örgütlenme çalışmaları sırasında yakınında bulundukları köylerde genç insanların tanıştıkları Kaypakkaya imgesi yarım asırdır aktarıla aktarıla, kuşaklara devir ve gerçekliğini muhafaza etmiştir. (Özellikle Dersim bölgesinde genç kadınlar ve erkekler onun tespitlerine sahip çıkarak ailelerine meydan okumuş, feodal dirençleri kırarak politik birer aktör olmuş, bir gelenek yaratmışlardır.)

İbrahim Kaypakkaya, 1949'da yoksul bir ailenin çocuğu olarak Çorum'da doğdu. Hasanoğlan Öğretmen Okulu'nu (eski Köy Enstitüsü) ve Yüksek Öğretmen Okulu'nu bitirdi. Çapa Yüksek Öğretmen Okulu ve İÜ Edebiyat Fakültesi Fizik Bölümü'nü birlikte okuyordu. Deniz Gezmiş, Sinan Cemgil, Mahir Çayan gibi TİP üyesiydi. Öğrenci derneklerinde çalıştı, FKF içinde Çapa Fikir Kulübü başkanlığı yaptı. Dönemin önemli öğrenci eylemlerine katıldı. FKF ve TİP içinde baş gösteren ayrılıklarda MDD çizgisini benimsedi, PDA çevresiyle beraber davrandı. Silivri'de Değirmenköy'deki toprak işgalini destekledi. Bu nedenle bir süre gözaltına alındı. O yıllarda meydana gelen işçi eylemlerini de destekleyen Kaypakkaya, 1971'de Çorum ve yöresini gezerek, buradaki izlenimlerini "Çorum İlinde Sınıfların Tahlili" adı altında kaleme aldı. TH-KO tarafından başlatılan gerilla faaliyetinin ardından PDA çizgisine eleştirilerini (halk savaşı, silahlı mücadele, Kemalizm) sıklaştırarak ayrıldı. TKP(ML)/TİK-

KO hareketinin kurucularından birisi ve önderi oldu. Bir süre Malatya, Dersim ve Gaziantep yörelerinde faaliyette bulundu. Bu arada sıkıyönetimin ilanıyla birlikte aranmaya başladı. Arkadaşlarıyla beraber Malatya, Elazığ ve Dersim bölgesinde sürdürdükleri örgütlenme çalışmaları sırasında arkadaşlarından ayrı düştüğü bir çatışmadan yaralı olarak kurtuldu, 5 gün köylerde gizlendi. Ancak bir ihbar sonucu 29 Ocak 1973'te yakalandı. Yaralı olmasına rağmen soğuk ve karlı bölgede uzun saatler yürütüldüğü için ayakları dondu; Diyarbakır'a getirildi. Direnmesine rağmen yemeğine ilaç katılarak uyutuldu ve kangren olan ayak parmakları kesildi. İyileştikten kısa zaman sonra ağır işkencelere maruz kaldı. 16 Mayıs 1973'te sorguya götürüldükten sonra kendisinden haber alınamadı; intihar ettiği söylenerek parçalanmış cesedi babasına teslim edildi.

Türkiye'de sosyalist silahlı hareketin ilk kuşağına münhasır kimi özellikler Kaypakkaya'da da tevarüs eder. Sindaşları arasında eğitim açısından başarılı olanlar arasındadır; kendisini geliştirmeye ve dönüştürmeye eğilimlidir. Teorik konularda okuyarak, tartışarak, mücadele sırasında en doğru tahlile ulaşmak gibi bir azme sahiptir. Türkiye tarihini tarihsel materyalizm aracılığıyla analiz etmeyi denemiştir. (Kuşağı içinde ayrıksı bir özelliği, siyasi tahlil ve tespitlerini olabildiğince çok yazıya geçirmiş olmasıdır. Ancak Çayan'ın "Kesintisiz"lerinden farklı olarak Kaypakkaya'nın yazılarına kendi örgütü dışında çok fazla referans verilmeyecektir.) Kendisini de doğrudan Marksist-Leninist olarak tanımlamış, Maocu

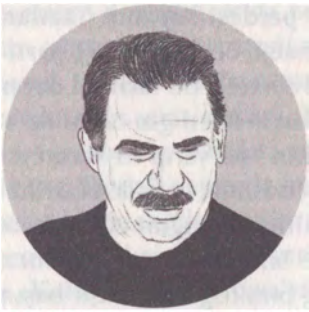
halk savaşı teorileri doğrultusunda hareket etmeyi tercih etmiştir; gerekirse hiçbir ateşli silah olmadan köylülerin toprak sahiplerine karşı orakla, baltayla, palayla bile yürütmeyi göze alacağı, belki seçeceği acımasız bir savaş. Mao'dan ilhamla ve ülkenin "yarı-sömürge ve yarı-feodal" yapısıyla komünist partinin şehir merkezlerine değil de kırlara ve köylülere yönelmesi gerektiği fikriyle de uyumlu bir siyasal stratejidir bu. Kaldı ki Kaypakkaya'ya göre "Kemalist diktatörlük, sözde demokratik, gerçekte askerî faşist bir diktatörlüktü" ve "Kemalist devrim, Türk ticaret burjuvazisinin, toprak ağalarının, tefecilerin, az miktardaki sanayi burjuvazisinin, bunların üst kesiminin bir devrimi[y]di". Kürtlere ve azınlık milliyetlere yönelik "amansız milli baskı" ve katliamlar da bunun bir yansımasıydı. Bu nedenle partinin gücünü örgütlenecek bir gerilla savaşına hasretmesine kendi siyasal tezleri içinde oldukça geniş yer ayıran Kaypakkaya ve TKP(ML)/TİKKO, yukarıda çerçevesi çizilen acımasız bir savaş perspektifi eşliğinde özellikle İstanbul'un gecekondu semtleri ve işçi mahalleleriyle Dersim, Elazığ, Diyarbakır, Erzincan, Malatya ve Siverek gibi "devrimin ilk kabaracağı" bölgelerde faaliyetlerde bulunacaktır. Mücadeleyi bu derece sert bir çizgiden tarif edip Türkiye gerçeğine dair tahlillerini de aynı sertlikte kaleme alınca ve özellikle örgütlenme yürütülen bölgelerdeki devlet "hassasiyeti" de düşünülünce Kaypakkaya devlet tarafından "diğer isyancı örgütlere nazaran" daha tehlikeli bir siyasal çizginin temsilcisi olarak kabul edilmiş görünmektedir.

İbrahim Kaypakkaya'nın 24 yaşında öldürülmesiyle Türkiye'deki kitlesel sosyalist hareketin

tarihinin ilk perdesi kapanır. Yazılarıyla ayrıntılı bir siyasal strateji, örgütlenme ve parti disiplini çerçevesi çizen ve hareketin tarihsel devamlılığında da kendisine manevi liderliğin ötesinde bir yer verilen Kaypakkaya'nın "ser verip sır vermeyen önder" olarak hem sol içerisinde hem de bizatihi kendi örgütü tarafından mitleştirildiğini/efsaneleştiğini, başının üzerine böyle bir hâlenin ister istemez konduğunu, çekiciliğinin, bıraktığı izin başlı başına önemli bir veçhesinin bu olduğunu belirtmek gerekir. TKP(ML) hareketinin Kaypakkaya'dan sonra da uzun yıllar örgütlenme konusunda şehir-kır ayrımına dair tartışmalarla çok kere bölünmesi, yeniden birleşmesi söz konusu olsa da önderin rolü ve ağırlığı çok fazla değişmeyecektir.

"Esasen biz komünist devrimciler, prensip olarak siyasi kanaatlerimizi ve görüşlerimizi hiçbir yerde gizlemeyiz. Ancak örgütsel faaliyetlerimizi, örgüt içinde bizimle birlikte çalışan arkadaşlarımızı ve örgüt içerisinde olmayıp da bize yardımcı olan şahıs ve grupları açıklamayız. (...) Ben buraya kadar anlattıklarımı samimiyetle inandığım Marksist-Leninist düşünce uğruna yaptım. Ve sonuçtan asla pişman değilim. (...) Bir gün sizin elinizden kurtulursam gene aynı şekilde çalışacağım." Kaypakkaya'nın sorgusu sırasındaki bu sözleri, miti/efsaneyi yıllar boyunca yaşatacak devrimci imajını ve Kaypakkaya'yı izleyen örgütlerin talep ettiği militan profilinin çerçevesini de çizer.

KEREM ÜNÜVAR



Abdullah Öcalan

(1949-)

Resmî görüş nazarında *par excellence* "terörist elebaşı"; toplumun bir kısmı için neredeyse Leviathan betimlemesinin insan kılığına bürünmüş hali; milyonlarca insan içinse Mesihane göndermelere varan bir kurtarıcıdır Abdullah Öcalan. Onu Halfeti'nin Amara (Ömerli) köyünde sekiz çocuklu bir ailenin üç numarası olmaktan sınırsız bir aşkın ve nefretin öznesine dönüştüren, kurucusu ve tartışılmaz lideri olduğu PKK oldu. Öcalan'ın çocukluğundan itibaren korkusuz, baş eğmeyen, asi bir karakterinin olduğuna dair –çoğu zaman bizatihi kendisi tarafından üretilen– anlatı zamanla onun bir gün "Önder Apo" olmak için doğduğuna uzanacak eskatolojik bir evrene kadar yayıldı.

Abdullah Öcalan'ı müstesna kılan şey Kürt etnopolitik hakları temelinde bir isyana liderlik etmesi değildir. Zira Bedirhanlar'dan bu yana imparatorlu-

ğun "Kürdistan gailesi" dediği bir huzursuzluk Kürt seçkinleri arasında vardı. Bu huzursuzluk, milliyetçi bir tasavvur olarak 20. asrın başından itibaren tam teşekküllü ortaya çıkıp sayısız kez harekete geçti. Öcalan'ı özgün kılan, Kürtlerin kurtuluşunun "anti-feodal, anti-kolonyal ve sosyalist" bir gramerin içinden çıkacağını savunması da değildir. Nitekim 1950'lerden itibaren modern bir Kürt tahsilli elit grubu ortaya çıkmıştı ve bunların kahir ekseriyeti dünyaya soldan bakıyorlardı. Dahası 1950'lerden '70'lerin ortalarına kadar Türkiye'de, diğer Kürt coğrafyasında ve Avrupa'da Kürtlerin kurtuluşunu ikinci ve üçüncü dünyanın sunduğu perspektifte arayan sayısız cemiyet teşekkül etmişti. Öcalan'ı özgün kılan hususlardan biri, nüfuzlu olmayan bir kökenden gelip, başta aşiret-tarikat temelli assabiyadan bağımsız ve hatta onlarla antagonistik bir ilişki kurup, kendisini ve hareketi plebyen bir taban üzerinden inşa etmesidir. Bunu, bir tür reddi miras yaklaşımıyla Kürt tarihini ve "Kürdistan devrimini" kendisiyle başlatarak yapar. Tarihe bu keyfî ve stratejik müdahale ona beklenen kurtarıcı misyonu yükler. Son olarak Öcalan'ın alametifarikalarından en önemlisi, yenilgi ve kahramanlık nostaljileri içinde devinen Kürt hareketini devrim ve kurtuluşun teorik tartışmalarından koparıp doğrudan aksiyona geçirmesidir.

Politik bir persona olarak Öcalan'nın dönüşümünün takibini dört aşamada yapmak mümkündür. İlki 1960'ların ikinci yarısında Ankara'ya gelişi ve etno-politik kimlik arayışının şekillendiği dönemdir. 1973'ten sonra belirgin hale gelen PKK'nin grup oluşumu ve eşitler arasında tedricen birinci hale

gelmesi ikinci dönemdir. Şiddetin belirleyici olduğu 1985 ile 1990'ların sonuna kadar olan dönem Öcalan'ın liderlikten, PKK'yi de kapsayan ve aşan bir kurumsal göndermeye atıf yapan "önderlik" aşamasına geçtiği dönemdir. Son olarak da 1999'dan itibaren entelektüel bir figür olarak belirmeye başladığı İmralı dönemi.

Öcalan, '49'lar kuşağının bir üyesi olmamakla birlikte, hem bu kuşağın birikimi hem de '60'ların beynelmilel manada domine ettiği sosyalizm ve ulusal kurtuluş ufkunun içinde politik bir arayışa girdi. Arayışı, ona kısa süreli de olsa Ülkü Ocakları ya da Komünizmle Mücadele Dernekleri gibi kurumlarla temas kurdursa da kendi deyimiyle, *Sosyalizmin Alfabesi* kitabını okuduktan sonra "Muhammed kaybetmiş, Marx kazanmıştı"

Marx'ın kazanmasının politik sonuçları Öcalan'ı önce İstanbul'da hukuk tahsiline gönderdi, ardından Ankara'da siyaset okumaya teşvik etti. Zikredilen '49'lar kuşağının mehazında olduğu Kürtlük tartışmaları, "sömürge" tezi ve Mahir Çayan gibi öğrenci liderlerinin devrimci salvet ajitasyonları/hazırlıkları Öcalan'ın henüz şekillenmemiş politik haleti ruhiyesinin yarını üzerinde doğrudan etkili oldu. 12 Mart, gazabından kurtulanlar için geriye tek yol bırakmıştı: Silahlı bir salvet.

Trajik şekilde sonuçlanan silahlı başkaldırı geriye sahiplenilmesi gereken bir kahramanlık öyküsü ve berdevamı gereken bir yol bırakmıştı. Öcalan bu iki sorumluğu da üstlendiğini ve bu geleneği devam ettirdiğini sonraki yıllarda dile getirecektir. 1972'deki kısa hapislik döneminden sonra dahil olduğu tek örgütlenme Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim

Derneği'ydi. PKK'nin ilk gayriresmî toplantısı olarak bilinen Çubuk toplantısıysa (1973) Öcalan'ın ve PKK'nin bir bakımdan doğumuna işaret eden toplantıydı.

1974'ten itibaren kendilerini Kürdistan Devrimcileri, Ulusal Kurtuluş Ordusu ya da Apocular olarak tanımlayan bu grup içerisinde Öcalan'ın konumunun daha baskın olup olmadığına dair bir tespit yapmak güçtür ancak Öcalan'ın eşitler arası birincilik konumunun belirginleştiği dönem '70'lerin sonuna tekabül eder. Ona atfedilen *Kürdistan Devriminin Yolu* risalesi hem partinin doğum belgesi hem de Öcalan'ın "önderlik"le sonuçlanacak parti liderliğinin ilk remziydi. Metinde dikkat çekici iki nokta üzerinde durulabilir. İlki, romantik bir milliyetçi kurguya dayalı Kürtlerin Medlere dayanan bir altın dönem yaşamasından sonra başlayan sömürge ilişkilerinin kademeli olarak devam etmesi ve PKK'nin bu devamlılık zincirini kırmaya aday tek güç olduğu iddiasıdır. İkincisiyse bu tarihsel devamlılık arz eden sömürge durumundan çıkışın formülüdür: Arınma ve özgürleşmeyi içinde barındıran Fanoncu bir şiddet.

1977'den itibaren, Kürdistan Devrimcilerinin yürütülecek savaşın mekânı olarak tasarladıkları "Türkiye Kürdistanı'na" geçmeleriyle rakip Kürt örgütlerine ve aşiret liderlerine karşı başlatılan şiddet, 1980'lerin ortalarında dört başı mamur silahlı isyana dönüştü. 1977'den '80'lerin ikinci yarısına kadar olan dönem parti olarak PKK'nin konsolide olduğu, Öcalan'ın da "başkanlığa" terfi ettiği bir dönemdir. Bu dönemde partinin hem teorik hem de militan anlamda önde gelen isimlerinin (Haki Karer, Kemal

Pir, Mazlum Doğan, Mahsun Korkmaz) ölümü bir "feda" diskuru etrafında başarılı biçimde örülerek kalanlara kurtuluşa kadar üzerlerinde taşıyacakları bir borç bıraktı. 1980'lerin ortalarında Öcalan verdiği bir mülakatta pozisyonunu oldukça "kudretli" olarak tanımlıyordu: '80'lerin sonu itibariyle PKK'nin lider kadrolarının bir bölümü "şehitlik mertebesine" yükselmiş, bir kısmı da tasfiye edilmişti.

Öcalan, 1980'li yıllar boyunca yazdığı metinlerde genel olarak Fanon'un sömürge kişiliği ve psikolojisi tahlillerini Kürtlere uyarlar ve mutlak kurtuluşun yolu olarak da halkı devrimci şiddete davet eder. Şiddet bir tür arınma biçimi ve kendi ifadesiyle "düşürülmüş Kürt kişiliğinden" kurtulma olanağıdır. Özgürleşmeye, ulusal kurtuluşa, estetiğe ve hatta aşka ulaşmanın yegâne yolu "Başkan Apo'nun çözümlemelerini" anlamak ve onları usulünce tatbik etmekti. Usulünce anlamak ve tatbik etmek önemlidir, zira Öcalan mütemadiyen anlaşılmamaktan ya da yanlış anlaşıldığından şikâyet eder. Bu da onu yer yer konuşmalarında da ima ettiği, filozofla peygamber alaşımı bir mertebeye doğru çeker.

1990'lar boyunca Öcalan'ın konumu ve ona bağlı olarak PKK'nin hinterlandı muazzam derecede büyüdü. Bu büyüme sadece militan rezervi bazında değildi, kültür, sanat, toplumsal mobilizasyon, diaspora gibi birçok alanda Öcalan'ın fikirleri halesinde interaktif bir politika izlendi.

Öcalan, '90'larda dünyada yaşanan küresel krizden de yeni politik bir öznellik inşa etmeyi başardı. Komünist blokun çözülüşünün yarattığı fırsatlardan yararlandı. Ancak PKK'nin savaş potansiyelinin

'90'ların ortalarından itibaren tıkanması ve tasarlanan "halk savaşı" aşamasına geçilememesi yeni arayışları da beraberinde getirdi. 1993'ten itibaren Öcalan'ın kısık sesle dillendirdiği ulus-devlet fikrinin vazgeçilebilir olması iması kavramın fetişleştirilmesine dönük eleştirilere kadar genişledi. Öcalan'ın kuvve halinde olan fikrî dönüşümü 1999'dan itibaren radikal bir formda fiile dönüşecektir.

Yakalanışını "uluslararası komplo" olarak tanımlayan Öcalan'a ve PKK'ye dair yaygın kanaatin aksine parti dağılmadı ya da "imha" edilemedi. Aksine Öcalan'ın radikal dönüşümü, yarattığı şaşkınlık, hayal kırıklığı ve bazı itirazlara rağmen, kısa sürede partisine ve onun hinterlandına intibak etti. Dönüşümün anahtar sözcükleri "Demokratik Cumhuriyet", "Ortak Vatan", "Demokratik Konfederalizm", "Demokratik Özerklik" ve "Demokratik Ulus" idi. Bu kavramlar üzerine bina edilen yeni politik hat Kürt hareketi tarafından "yeni paradigma" diye adlandırıldı ve 1999-2011 arasında Öcalan'a referansla tartışıldı, uygulandı.

Annales ekolü, Frankfurt Okulu, postyapısalcılık, anarşizm, eko-anarşizm gibi oldukça geniş spektrumdaki teorik tartışmaları etüt eden Öcalan bir uygarlık okuması yapar ve yerelden evrensele uzanan bir model önerir. Uygarlığın üzerinde inşa edildiği modeli "kapitalist modernite" olarak tanımlayan Öcalan, buna alternatif olarak "demokratik modernite" kavramını önerir. "Kapitalist modernite"ye ait, kapitalist ekonomi, ulus-devlet ve temsilî, katılım yerine ekoloji ve komün ekonomisi, katılımcı yurttaşlık (Yunan modeli) ve demokratik konfederalizm fikrini koyar. Öcalan'ın sunduğu bu "yeni

paradigma" belirli yönleriyle eklektik ve var olan teorilerin tekrarı olsa da, bazı özcü yaklaşımları (insan doğası, kadın doğası gibi) içinde barındırsa da üzerine çok konuşulmayan bir ütopya olarak kaldı.

2013-2015 yılları arasında resmî olarak devletle müzakere yürüten Öcalan, baş müzakereci olarak kendisini iki tarafın da güvencesi olarak konumlandırdı. Bu konum demokratik bir sapma üzerine inşa edilen Cumhuriyet'e gerçek hüviyetini kazandıracak, onun şahsında Kürtler de bunun mimarı olacaktı. Ancak "süreç ya da açılım" kısa süre için "milli birlik ve kardeşlik" formuna dönüştü ve "Sayın Öcalan" yeniden "terörist başı" konumuna geriledi.

"Süreç" yerini "demokratik özerklik" modelinin bir başlığı olan *de facto* ilan ve onu korumaya dayalı "öz savunma" modeline bıraktı ve Kürt hareketi tarafından ağır sonuçlanan teşebbüs olarak denendi. "Yeni paradigmanın" somut iki kazanımından söz etmek mümkündür: Kürt kadın hareketinin bu yeni modelin merkezine yerleşmesi ve kalıcılaşması; tüm tartışmalara ve geleceğindeki belirsizliğe rağmen Öcalan'ın teorilerinin Kuzey Suriye, Rojava'da fiilî olarak uygulanıyor olması.

Öcalan, resmî görüş, ekstrem yaklaşımlar ve hassaten kendisi tarafından yaratılan anlam dünyasının ötesinde, gerçek anlamda politik ve hatta entelektüel bir figür olarak İmralı Kapalı Cezaevi'nde bekleyişini sürdürüyor.

TUNCAY ŞUR



Abdullah Gül

(1950-)

Türk siyasetçi ve ekonomi doçenti. Eski devlet bakanı, dışişleri bakanı, başbakan yardımcısı, 58. hükümetin başbakanı ve 11. cumhurbaşkanı. Türkiye'nin 1990'lar özellikle de 2000'li yılların ilk on yılına damgasını vuran siyasetçilerden.

29 Ekim 1950'de Kayseri'de doğdu. Liseden itibaren siyasetle ilgilenmeye başladı. Ailesi ve çevresi de siyasete ilgiliydi; babası 1973'te Milli Selamet Partisi'nden (MSP) Kayseri milletvekili adayı oldu ancak seçilemedi. Özellikle 1970'lerde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde okurken MSP'nin kadro olarak "kuluçka yeri" olan Milli Türk Talebe Birliği'ne üyeydi ve bu yapıda yöneticilik de yaptı. "Hoca"sı Necmettin Erbakan'dan ve "üstad"ı Necip Fazıl Kısakürek'ten etkilendi. Sakarya Üniversitesi'nde çalışırken 12 Eylül sürecinde "dinî propaganda" yaptığı gerekçesiyle kısa süre tutuklu kaldı. 1983'te

ekonomi doktoru oldu ve 1983-1991 yılları arasında Suudi Arabistan'daki İslâm Kalkınma Bankası'nda ekonomi uzmanı olarak çalıştı. 1991'de Kayseri'de izindeyken Refah Partisi'nden (RP) gelen davet üzerine siyasete girdi.

1991, 1995 ve 1999 genel seçimlerinde RP'den ve bu partinin kapatılması sonrası yerine kurulan Fazilet Partisi'nden (FP) Kayseri milletvekilliği yaptı. Erbakan'ın görev vermesiyle partinin dış ilişkilerden sorumlu genel başkan yardımcısı görevini yürüttü. 1996'da Doğru Yol Partisi'yle kurulan hükümette devlet bakanı ve hükümet sözcüsü oldu. FP'nin "laiklik karşıtı eylemlerin odağı" olması gerekçesiyle kapatılması sonrası başta Erbakan olmak üzere partinin önde gelenleri siyasi yasaklı hale geldi ve Gül gibi "yenilikçiler" partide daha fazla aktif rol oynamaya başladı. Milli Görüş içerisindeki yenilikçi hareketin Recep Tayyip Erdoğan'dan sonra ikinci ismi hatta Erdoğan İstanbul büyükşehir belediye başkanı olduğu için meclisteki lideriydi. Yenilikçiler, Milli Görüş'ün geleneksel siyasetinin çıkmaza girdiğini ve küresel dünyanın yeni "realiteleriyle" uyumlu ve merkeze yönelik politikalar izlenmesi gerektiğini savundular. Bu çerçevede Gül yenilikçileri temsilen 8 Mart 2000'de FP genel başkanlığına aday oldu ve Recai Kutan liderliğindeki gelenekselcilere 633'e karşı 521 oy alarak kaybetti. Ancak yenilikçilerin az oy farkıyla yenilgisi, tabanda karşılıkları olduğunu ortaya koydu ve kendi siyasi çizgileri için özgüven verdi. FP'nin kapatılması sonrası Milli Görüş'ün bir sonraki adresi olan Saadet Partisi'ne geçmek yerine 14 Ağustos 2001'de Erdoğan liderliğinde

Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP) kurdular. Gül de partinin siyasi ve hukuki işlerden sorumlu genel başkan yardımcısı oldu.

AKP 3 Kasım 2002 Genel Seçimleri'nde %34,3 oyla tek başına iktidar oldu. Erdoğan'ın siyasi yasaklı olduğu bu süreçte Gül, başbakan oldu. Başbakanlığında Amerika'nın Irak'ı işgal sürecinde Türkiye'yi üs olarak kullanmasına izin veren 1 Mart Tezkeresi mecliste oylandı ancak Gül'ün çabalarına rağmen reddedildi. Erdoğan'ın siyasi yasağının kalkması sonrası istifa etti ve 14 Mart 2003'te kurulan hükümette, başbakan yardımcısı ve dışişleri bakanı olarak görev aldı. Dışişleri bakanlığı sürecinde Avrupa Birliği reform sürecini hızlandırdı. Gül'ün bakanlığı sürecinde "komşularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde komşu ülkeler başta olmak üzere hem Doğu hem de Batı'da iyi ilişkiler kurulmaya ve geliştirilmeye çalışıldı.

Gül, Erdoğan tarafından 24 Nisan 2007'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer yerine cumhurbaşkanlığına aday gösterildi. Ancak cumhurbaşkanlığı seçimleri kamuoyunda "laiklik" tartışması başlattı; Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Atatürkçü Düşünce Derneği, Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği gibi yapılar "laikliğin son kalesi" olarak gördükleri Çankaya'ya AKP'li bir adayın çıkma ihtimaline karşı Cumhuriyet Mitingleri organize ettiler. 2007'nin Nisan ve Mayıs aylarında Ankara, İstanbul, İzmir gibi şehirlerde "Çankaya yolları şeriata kapalı", "Türkiye laiktir, laik kalacak" gibi sloganlarla "karşı devrimci" güçlerin Çankaya'yı "ele geçirmelerine" izin vermemek için kitlesel mitingler düzenlendi. CHP'nin boykot ettiği ve Gül'ün

tek aday olarak girdiği 27 Nisan 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçiminde, eski Yargıtay Başsavcısı Sabih Kanadoğlu tarafından seçimin geçerli sayılması için "hem karar yeter sayısı hem de toplantı yeter sayısı için 367 oya" ihtiyaç olduğu öne sürüldü. 361 milletvekilinin katıldığı cumhurbaşkanlığı birinci turunu Anayasa Mahkemesi iptal etti. Ordu da 27 Nisan'da e-muhtıra vererek "laikliğe yönelik olumsuz yorumların karşısında" olduğunu kamuoyuna duyurdu. Cumhurbaşkanı seçiminde yaşanan krizden dolayı erken seçime gidildi ve 22 Temmuz'daki seçimde AKP oylarını %46,5'e çıkardı. 28 Ağustos'taki seçimlerde Milliyetçi Hareket Partisi'nin oylamaya katılması sonucu Gül, cumhurbaşkanı seçildi.

Gül cumhurbaşkanlığı sürecinde hükümetle uyumlu hareket etti, özellikle dış politikaya ağırlık verdi ve sık sık yurtdışı gezilerine çıktı ya da yurtdışından devlet temsilcilerini ağırladı. Görevi boyunca meclisin kabul ettiği 886 yasanın 882'sini onayladı, bu sebeple muhalefet tarafından "Çankaya Noteri" olarak anıldı. Genel itibariyle hükümetle uyumlu olmakla birlikte Gezi Parkı protestoları, Twitter yasağı, 17-25 Aralık gibi meselelerde Erdoğan'a nazaran "ılımlı" ve "uzlaşmacı" bir dille kamuoyunu "rahatlatacak" açıklamalarda bulundu.

Gül, 2014'te görev süresinin bitmesi sonrası "aktif siyasette yer almayacağını" belirtti. Bununla birlikte dönem dönem Erdoğan'a karşı aday olarak ismi geçti. Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemine karşı olması gibi Erdoğan'ın bazı politikalarından hoşnutsuz olduğunu "çekingen" ve "diplomatik" bir şekilde dile getirdi. Ali Babacan liderliğinde kurulan Demokrasi ve Atılım Partisi'ni dışarıdan destekledi.

Gül, Türkiye'nin bugünkü durumunu "kaygı verici" buluyor ve özellikle AKP'nin ilk yıllarında uyguladığı politikalara geri dönülmesi gerektiğini söylüyor. Ancak bir dönem AKP'nin "ikinci adamı" olarak ülkenin bu kaygı verici durumunda kendisinin de "önemli" rolü olduğunu belirtmek gerekir herhalde.

BAYRAM KOCA



Salih Mirzabeyoğlu
(1950-2018)

Asıl adı Salih İzzet Erdiş. Soyadını "Cumhuriyet zorlaması" olarak gördüğü için kullanmaz, yerine dedesi Mirza Bey'e referansla Mirzabeyoğlu'nu kullanır.

1950'de Erzincan'da doğdu ancak ilkokul, ortaokul ve liseyi Eskişehir'de bitirdi, kendi ifadesiyle "şahsiyetinin ana çizgileri" bu şehirde pişti. Şair, yazar, romancı ama esas olarak İBDA-C (İslâmî Büyük Doğu Akıncıları-Cephesi) hareketinin "kumandanı" olarak bilinen Mirzabeyoğlu, 60'tan fazla kitap yazdı. Erbakan'ın liderliğindeki Milli Nizam Partisi'nin Eskişehir Gençlik Kolları Başkanlığı görevini yaptı fakat esas çizgisini "üstad" Necip Fazıl Kısakürek'ten etkilenerek belirledi. Kısakürek, Mirzabeyoğlu'yla arasındaki ilişkisini Sokrates ile Platon arasındaki ilişkiye benzetiyordu. Mirzabeyoğlu ise *Necip Fazıl'la Başbaşa* kitabında kendi çizdiği karakalem resimde, iki başlı bedenin bir başını kendisi

diğer başınıysa Necip Fazıl olarak resmetti. Siyasi çizgisini de Necip Fazıl'ın "Büyük Doğu" düşüncesi üzerine kuracak, hatta kendisini "yürüyen Büyük Doğu" olarak tanımlayacaktı.

Mirzabeyoğlu, 1970'lerin özellikle ikinci yarısından itibaren radikalleşen İslâmî gençliğin önde gelenlerindendir. Afganistan, Pakistan, Mısır, Suriye, İran gibi ülkelerdeki radikal İslâmcılığın yükselişini Türkiye'ye yansıtmak; vurgunun ırktan ziyade Müslümanlıkta olduğu, her milletin eşit olacağı şeriata dayalı İslâm devletini kurmak istedi. Türkiye Müslümanları, İran Müslümanları hatta Kürdistan Müslümanları gibi her milletin eşit olacağı bir İslâmî nizamı hedefledi. Mücadeleye ilk olarak Milli Görüş'ün gençlik yapılanması olarak tarif edebileceğimiz Akıncılar'da başladı, orayı radikalleştirmek istedi; "Her Akıncı bir mermi, kuracağız İslâm devletini" gibi sloganları kullandı. Ancak Milli Görüş'te istenilen dönüşümü gerçekleştiremeyince onları "revizyonist", "düzen taraftarı" olmakla suçlayıp, *Gölge* dergisiyle birlikte Necip Fazıl'ın Büyük Doğu çizgisine geçti. 1979'da Akıncılar'dan ayrılarak *Akıncı Güç* dergisinin çıkmaya başlamasıyla İBDA çizgisi oluşmaya başladı. Necip Fazıl da *Akıncı Güç* dergisini "40 senedir aradığı" sesin bu olduğunu belirterek "müjdelerin müjdesi" şeklinde değerlendiriyor ve "Büyük Doğu gençliği" mayasının tuttuğunu ileri sürüyordu. Mirzabeyoğlu'nun Necip Fazıl'a yakın mesaisi 1979'dan 1983'te Necip Fazıl'ın ölümüne kadar sürecek, Mirzabeyoğlu kitap-dergi formatındaki *Rapor*'lar serisinin hazırlanmasına yardım edecekti.

1984'te İBDA Yayınları'nın kurulmasıyla İBDA'nın örgüt olarak kurulduğu söylenebilir. 1980'lerden gü-

nümüze *Tavır, Karar, Ak-Doğuş, Ak-Zuhur, Öfke, Oluş, Tahkim, Taraf, Akın Yolu, Genç Adam, Furkan, Baran* gibi dergi, gazete ve kitap yayınlarıyla varlığını devam ettirdi. İBDA, "İslâmî Büyük Doğu Akıncıları"nın kısaltılmış hali olsa da bazı kaynaklar, kelimenin Arapça "doğuş, zuhur" anlamına geldiğini belirtir.

İBDA genel olarak, "hasta liberalizm"e, "batıl komünizm"e ve "sakat faşizm"e karşı "yeni dünya düzeni" olarak Başyücelik Devleti'ni önerir. Necip Fazıl'ın öne sürdüğü, Mirzabeyoğlu'nun da ona sadık kalarak geliştirdiği bu devlet türünde totaliter bir İslâm devletinin çerçevesi çizilir: Başyüce yürütme, Yüceler Kurultayı ise yasama konumunda olup Başyüce "irade"yi, Yüceler Kurultayı ise "vicdanı" temsil eder. Bu devlette Mirzabeyoğlu'nun İslâm'ı hayatın her alanına hâkim kılma olarak tanımladığı "mutlak fikir" geçerlidir. Ayrıca bu devlet tahayyülünde hâkimiyet halkta değil Hak'ta olup "Aydınlar Aristokrasisi" geçerlidir.

Mirzabeyoğlu, Başyücelik Devleti iktidarının üç yoldan elde edilebileceğini öne sürer: (a) Askerî darbe (b) Hukuki yoldan gelme ve darbe yapma ve (c) Halk ihtilali. Ona göre İBDA hareketi bu üç yoldan üçüncü seçenek olan "halk ihtilali"ni seçmelidir. Halk ihtilali içinse "aksiyon" almak gerektiğini öne sürer ve gerekirse "silahlı mücadele"ye dahi başvurulur. Nitekim İBDA'nın bazı yayınlarının amblemi kalaşnikoftur. Çerçevesini çizdikleri aksiyon modeli, Mahir Çayan'ın *Kesintisiz Devrim* teorisinden ilham almış gibidir. Bu hareket aynı zamanda sol bir jargon da kullanıp Che Guevara, Mahir Çayan, Carlos Marighella gibi gerilla liderlerine yayınlarında yer verir. Nitekim hareket içerisinde 1986'da Mir-

zabeyoğlu'nun başını çektiği ekip İBDA-C (cephe) olarak bölünecek, THKP-C misali ve "yeni düzen" için daha aktif mücadeleyi savunacaktır. İBDA'da "kendinden zuhur" temel prensiplerden biridir. Buna göre hareketin üyesi, İBDA felsefesi çerçevesinde kimseden emir almadan "göstermesi gereken tavır neyse" onu gösterir. Bu çerçevede harekette hücre tipi örgütlenme söz konusudur.

Birçok üyesi özellikle 1990'larda küçük çaplı eylemlere bulaşan İBDA-C "terör örgütü" listesine girdi ve Mirzabeyoğlu'nun tutuklanmasına giden süreç başladı. Yaklaşık 16 yıl hapis yatan Mirzabeyoğlu'nun ilk tutuklanması 1991'de Türkiye'nin Amerika'nın yanında Irak'a saldırmasını protesto ettiği gerekçesiyle gerçekleşti ve üç ay hapis yattı. 28 Aralık 1998'teyse 28 Şubatçıların hedefi olarak çocuğunu okulunun önünde beklerken gözaltına alındı ve İBDA-C örgütüne liderlik yaptığı gerekçesiyle tutuklandı. 2001'de "örgüt mensuplarının gerçekleştirdiği eylemlere doğrudan doğruya katıldığı tespit edilememiş olmakla beraber" lidersiz bir örgütün olamayacağı gerekçesiyle anayasal düzeni yıkmak suçundan önce idama, sonra da idam cezasının kaldırılmasıyla ağırlaştırılmış müebbet hapse mahkûm oldu.

Mirzabeyoğlu hapisteyken, "telegram" adını verdiği telepatik yöntemlerle zihninin ele geçirilmeye çalışılarak kendisine işkence edildiğini öne sürdü. Tutukluluğuna itiraz sonucu 2014'te serbest bırakıldı. 16 Mayıs 2018'de "kumandan", "üstadı" Necip Fazıl'ın ayakucuna Eyüp Sultan'a defnedildi.

BAYRAM KOCA



Mehmet Ağar
(1951-)

İsmi sürekli "derin devlet" kavramıyla birlikte anılan Mehmet Ağar'ın hayatı, babasının o dönem cumhurbaşkanlığı koltuğunda oturan Celal Bayar'ın koruma müdürü olması nedeniyle Çankaya Köşkü lojmanlarında, 1951'de başladı.

Eğitim hayatının ilk bölümü Türkiye'nin farklı kentlerinde, lise ve üniversite yaşamı Ankara'da geçti. 1968'de kazandığı Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni, babasının vefatı nedeniyle Emniyet'in verdiği bursla okudu ve sonraki yıllarda adını Mülkiye'nin ünlü mezunları listesine yazdırdı. Cebeci Kampüsü'nde kendi beyanına göre Mahir Çayan, Hüseyin Cevahir gibi devrimcilerle futbol oynadı.

1973'te mezun olduktan sonra önce Emniyet'te, ardından Cumhurbaşkanlığı Koruma Müdürlüğü'nde çalıştı. Kaymakam olmaya hak kazandı. İznik ve Selçuk'ta kaymakam vekilliği, Torul ve Delice'de

kaymakamlık yaptı. Ancak aklı polislikteydi.

1980'de atandığı İstanbul Emniyeti'nde personel şube müdürü, asayiş şube müdürü olarak görev yaptıktan sonra siyasi şube müdür muavini oldu. İstanbul Emniyet Müdürü Şükrü Balcı'nın sağ koluydu. 12 Eylül darbesi bu dönemde gerçekleşti.

Bu yıllarda İstanbul'da emniyet ve MİT mensupları arasında bir iktidar savaşı olduğu konuşuluyordu. Ağar, bir dönem çok samimi olduğu, Ankara'ya gidince evlerinde kaldığı Hiram Abas, Mehmet Eymür gibi MİT'çilerle ters düştü. Şükrü Balcı ve Ünal Erkan'la hareket ediyordu. Bu savaş, kamuoyuna, 1988'de, Doğu Perinçek'in yönettiği *2000'e Doğru* adlı dergi tarafından, "Birinci MİT raporu" başlığıyla duyuruldu. Raporda emniyet-mafya-siyaset ilişkisi anlatılıyor, Ağar da suçlanıyordu.

Ağar, hızla yükseldi ve ANAP iktidarı tarafından 37 yaşında Ankara emniyet müdürü olarak görevlendirildi. Başbakan Turgut Özal'ın eşi Semra Özal'ın programlarında sıkça görülmesi nedeniyle basında "papatya bürokrat" olarak anıldı. 1990'da İstanbul emniyet müdürü oldu. İki yıl sonra Erzurum valisi olarak atandı. Vali olduğu dönem, Bahçelievler Katliamı'nın firari hükümlüsü Haluk Kırcı'nın nikâh şahitliğini yaptı.

1993'te emniyet genel müdürü olarak atandı. Gazeteci Uğur Mumcu'nun öldürülmesi konusunda, ailesine, "Bir tuğla çeksek duvar yıkılır" dediği öne sürüldü ancak bunu yalanladı. Tansu Çiller'in başbakan olduğu 1993'te, projeleri için tam destek aldı. Önerisi doğrultusunda emniyet bünyesinde Özel Harekât Dairesi kuruldu. Dairenin başına Korkut Eken getirildi. Ağar, bu ekibin "bin gizli operasyon"

yürüttüğünü açıkladı. Çiller'in, elinde "PKK'ya para veren işadamları listesi" olduğunu duyurmasının ardından başlayan faili meçhul cinayetleri, kumarhaneciler kralı Ömer Lütfi Topal gibi isimlerin öldürülmesi izledi. 1993'te, "devlete karşı eylem yapmayan Hizbullah üyelerini yakalamanın fayda sağlamayacağı" açıklamasıyla tartışıldı.

1995'te Doğru Yol Partisi'nden milletvekili seçildi ve adalet bakanı oldu. 1996'da kurulan bir sonraki hükümette içişleri bakanı olarak görevlendirildi. DYP Milletvekili Sedat Bucak'ın yaralı kurtulduğu, firari ülkücü Abdullah Çatlı, sevgilisi Gonca Us ve Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ'ın öldüğü Susurluk kazasına kadar bu koltukta oturdu. 3 Kasım 1996'daki kazadan üç gün sonra hakkındaki iddialar nedeniyle istifa etmek zorunda kaldı. İstifasını Erbakan'ın Libya gezisine tepki göstermesine bağladı.

Kazadan sonra Özel Harekât Dairesi'ne bağlı polislerle, kırmızı bültenle aranan Abdullah Çatlı ve ekibinden oluşan çetenin faili meçhul cinayetler başta olmak üzere çok sayıda suça karıştığı belgelendi. Ağar, bu çeteyi yönettiği gerekçesiyle TBMM'de kurulan komisyonda ifade verdi. Hakkında "çete" suçundan dava açıldı. Kazadan kısa süre önce *Aydınlık* tarafından duyurulan 2. MİT Raporu'nda, Ağar ile Korkut Eken'in bu çeteyi yönettiği ileri sürülüyordu. Hazırlanan iddianame de buna paraleldi. Emniyet'e hibe edilen silahların kaybolması, Çatlı başta olmak üzere firari çok sayıda kişiye pasaport ve silah ruhsatı verilmesi, özel belge düzenlenmesi, MİT bağlantılı Tarık Ümit'in kaybedilmesi başta olmak üzere işlenen cinayetler nedeniyle suçlandığı davada yargılanabilmesi için dokunulmazlığı kaldırıldı an-

cak o dönem bakan olduğu gerekçesiyle yargılama durdu. Meclis'ten de Yüce Divan'a sevk kararı çıkmadı. Davanın diğer sanıklarıysa ceza aldı.

Üç yıl sonra, 1999'da Elazığ'dan bağımsız vekil seçilen Ağar, 2002'de baraj altında kalan DYP'nin genel başkanı oldu. PKK için söylediği, "Düz ovada siyaset yapsınlar" sözleri tartışıldı. 2007 seçiminden önce ANAP'la birleşme kararı alan DYP adını Demokrat Parti olarak değiştirdi. Ancak Ağar, ANAP'ın kendini feshedeceği toplantıya katılmadı. İki parti ortak listeyle 2007 seçimine girecekti ancak son dakikada bu da gerçekleşmedi. DP eksik listeyle seçime girdi ve baraj altında kaldı. Ağar'ın, bu sayede tek başına iktidarını sürdüren AKP ile anlaştığı öne sürüldü. İstifa ettiğini açıklasa da 2008'de koltuğu Süleyman Soylu'ya bırakana kadar genel başkanlık görevini sürdürdü.

Ağar, aynı yıl Susurluk davasında, yargılamanın devamına karar verilmesi nedeniyle, yargılandı ve beş yıl hapse mahkûm edildi. 2012'de İnfaz Kanunu uyarınca kendisi için özel olarak düzenlenen, helikopter pisti bile yapılan Aydın Yenipazar Cezaevi'nde yattı. 13 ay sonra tahliye edilmesi AKP'nin çıkarttığı düzenlemelere bağlandı. Sonraki yıllarda siyasette aktif görev almadı.

2011 ve 2015'teki seçimlerde AKP'yi desteklediğini açıkladı. 15 Temmuz 2016 darbe girişiminden sonra Emniyet'in ve güvenlik bürokrasisinin yeniden yapılanmasında gayriresmî biçimde rol oynadığı öne sürüldü. Oğlu Tolga Ağar, 2018'de, AKP'den Elazığ milletvekili seçildi.

Organize suç örgütü lideri Sedat Peker, 2021 yılında çektiği videolarda Ağar'ı, bazı marinalara el koy-

mak, geçmişte faili meçhul cinayetlerin emrini vermekle suçladı. Bu iddialar konuşulurken 1993-1996 yılları arasında işlenen cinayetlerle açılan davada da sanık olarak yargılanıyordu ancak bu davada hiç tutuklanmadı.

İddiaların odağındayken cezaevinden çıkan organize suç örgütü lideri Alaattin Çakıcı, eski MHP'li Engin Alan ve Korkut Eken'le çektirdiği fotoğraf gündeme geldi.

Hakkındaki iddiaları hep "devlet görevi ve sırrı" kavramlarıyla yanıtladı.

GÖKÇER TAHİNCİOĞLU



Recep Tayyip Erdoğan
(1954-)

1954 İstanbul doğumlu Rizeli. Osmanlı modernleşmesinin sembolik mekânı Pera/Beyoğlu'nun arka semtlerinden "kabadayılar diyarı" Kasımpaşa'da doğup büyüdü. Kasımpaşa'ya atıfla kabalığı dobralık, faullü oynaması ve ataerkil otoriterliği delikanlılık olarak estetize edildi. Haliç'in öbür kıyısındaki İstanbul İmam Hatip Lisesi'nde yatılı okudu. İstanbul İktisadi ve Ticari Bilimler Akademisi Aksaray Yüksek Ticaret Okulu'ndan 1981'de mezun oldu. Akademi, 1982'de Marmara Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi'ne dönüştürüldü. Bu fakültenin İşletme Bölümü'nden üniversite diploması daimi bir tartışma konusu. Gerçekte mektepli bir işletmeciden çok, yatılı okuduğu İmam Hatip formasyonuyla övünen alaylı bir siyaset zanaatkârı. Müslüm Gürses gibi fanatikleri olan, "Şuradan aya dört şeritli yol yapacağım" vaadine inandırabilecek bir kült lider.

İktidarı ve onu korumak ve yaymak için yaptıkları bakımından çok partili dönemde dengi yok.

Türkiye siyasi tarihinin tek "çekirdekten yetişme" siyaset ustası. Henüz ortaokuldayken (1965) "milliyetçi-mukaddesatçı" Milli Türk Talebe Birliği'nde görev alarak mesleğine girdi. 1970'lerin başında kendi siyasi partisini kurma kapasitesine erişen İslâmcıların Milli Selamet Partisi'nin önce Beyoğlu sonra İstanbul Gençlik Kolu Başkanı oldu (1976). Bu dönemdeki bir konuşmasında karşılaştığı Emine Hanım'la dinî geleneklerle evlenerek siyasi kimliğini tasdikledi. İETT futbol kulübünde maaşlı-sigortalı futbolcuyken, ülkeyi garnizon disiplini altına alan 1980 darbesinin başlarına atadığı komutan, sakalını kesmesini söyleyince futbolu bıraktı. Sonradan futbolculuğunda şort giyerek İslâmî kıyafet kurallarını çiğnediği için pişmanlığını da belirtti. Bunlar siyasi kimliğini tekrar tasdiklediği gibi mesleki tercihini de kesinleştirdi. Flört, aşk, platonik aşkı hiç tatmadığını "eğer tatsa tabii" rezerviyle söylerken, bilmediğini övünerek küçümsemenin de siyasi kimliğinin bir parçası olduğunu gösterdi.

Darbe yönetiminin çekilmesiyle, Refah Partisi adıyla yeniden kurulan partisinin Beyoğlu ilçe başkanı oldu (1984). 1985'te İstanbul il başkanlığı ve merkez karar ve yürütme kurulu üyeliğine yükseldi. 1987 ve 1991'de milletvekili; 1989'da Beyoğlu, 1994'te İstanbul büyükşehir belediye başkanı adayıydı. 1991'de hevesi kursağında kaldı. Tercihli oy sistemi, seçmene tercih belirterek oy verdiği partinin aday sıralamasını değiştirme imkânı veriyordu. Bu tercihlerin dikkate alınması partisinden adayların başvurusuna bağlıydı. İddiasına göre aralarında

anlaşmış olmalarına rağmen, bir aday tercihlerin dikkate alınması için başvuruda bulundu. Mazbatasının iptal edilmesiyle sonuçlanan bu başvuru parti genel merkezinin şiddetli teşvikiyleydi.

Partisinin genel merkezi/lideri Erbakan'la çekişmeli ilişkisi, bizzat "lider" olacağı geleceğe hazırlanmasından kaynaklanıyordu. Erken gençlik yıllarında, "otoriteye saygılıydık. Yoksa bilirdik ki faturasını çıkarır" diyerek andığı babasından gizli futbol oynamasından anlaşılacağı gibi otoriteye saygısı ona açıkça meydan okumamaktan ibaretti. Bu özelliğini lideriyle çekişirken de kendisine fatura çıkaran Türkiye'nin vesayetçi otoritesiyle karşılaştığında da gösterdi. Liderliğe, konjonktürel çıkarlarına göre birbiriyle çelişen farklı ilkeleri savunan bir siyasi faydacılık sergileyerek tırmandı. İcap eden sözleri söylerken, siyaset, söylenecek sözü doğru zamanda söyleme sanatıdır iddiasındaydı. İl başkanlığından itibaren yakın bir çalışma arkadaşının ifadesiyle, "farklı toplumsal kesimlere sempatik gelecek şeyleri söylemenin dışında bir siyasi doğrultusu" yoktu. İktidar istiyordu. Olumsuzluklara teslim olmama, onlarda liderliğini pekiştirecek fırsatlar bulma maharetini böyle geliştirdi. Türkiye'nin tek otoritesi olurken/olduğunda, kimselerle karşılıklı saygıya dayanan bir güven ilişkisi kurmadı. Biat derecesinde sadakat aradı. "Ağaca yaslanma kurur, insana yaslanma ölür" mottosuyla kendi göbeğini kendi kesti. Alternatiflerini, özerkliği ve taraf(tarı) olmayanları bertaraf ederek; açıktan eleştirenlerine karşı acımasızlaşarak; başarısızlıklarının sorumluluğunu arkadaşlarına veyahut düşmanlaştırdığı rakip-

lerine yükleyerek; başarıları sadece kendine mal ederek "karizmasını" kurdu ve korudu.

Partisinin, 1980 darbesinin siyaset karşıtı mirasının İslâmcılığa açtığı alanı değerlendirmesini, cami cemaatini aşıp geniş kitlelere erişerek iktidar (alternatifi, ortağı) olmasını isteyen genç nesildendi. Buradan hareketle, sadece dindarların laiklik pratiğiyle problemlerini değil, bilhassa kentlerin çeperlerinde yaşayan halkın somut sorunlarını dile getiren ve İslâmcı olmayı bunları çözme ehliyeti sayan bir dil tutturdu. Din partisi kimliğini reddetti. Artık sakalsız, kravatlı, "prezentabl" erkeklerden ve öncesinde tokalaşmadığı, seçilmelerine karşı olduğu kadınlardan oluşan teşkilatını "kapı kapı dolaşmaya" seferber etti. Selam vermeyi caiz bulmadığı kahvehane ahalisiyle selamlaştı. Hatta birahane, genelev kapılarını çaldı. Kaportası bozuk arabaya benzettiği makyajlı kadınları partisine devşirmeye çalıştı.

Kendisini İstanbul büyükşehir belediye başkanlığına (1994), partisini 1995 seçimlerinde birinciliğe ve koalisyon ortaklığına taşıyan bu inovasyon, temsil ettiği siyasetin içeriğinden ziyade takdimiyle ilgiliydi. Kendi deyimiyle bir kabuk değişimi söz konusuydu. Çekirdek, hiçbir zaman ters düşmeyeceğini iddia ettiği referansı İslâm'dı. Ancak içinde bulunduğumuz dünyada İslâm'ın ne anlama geldiği gibi bir sorunu olmadı. İslâm'ın evrensel mesajını anlamak isteyen İslâmî/İslâmcı düşünürlere "soğuk" bir gelenekselci olduğu için, bazen bağnaz bir din anlayışına sahipti. İlkokul öğrencilerinin tesettüre girmesine izin vermeyeceklerini söyleyen partidaşı Abdullah Gül'den farklı düşünüyordu. "Keşke daha çok bilgim olsaydı" dediği fıkıhsa, çelişkili ve tar-

tışmalı içtihatlarıyla, siyasi fırsatçılığı/faydacılığı İslâmî kılmak için önemli bir esneklik alanı sunuyordu: İktidar mücadelesi adı konulmamış bir savaş, savaşsa hileydi.

Gerçekte İslâmcılığı, karikatürize bir tarih anlatısına dayanarak, "dışlanmış, hırpalanmış" bir siyasi kimliğin iktidar arayışını ve hatta tahakkümünü meşrulaştırıcı bir aksesuar oldu. Siyasal kimliğini belediye meclisini "sap gibi durmaktır" dediği saygı duruşu yerine Fatiha'yla açarak, resmî bayramlara katılmaktan ve Atatürk'ü anmaktan kaçınarak, baleye finansman sağlamayacağını ifade ederek, yılbaşı kutlamalarını Hıristiyan özentisi bir eğlence tarzı olarak değerlendirerek, normal liselerde de İmam Hatip müfredatının okutulmasını savunarak bir kez daha gösterdi. Demokrasi, ülkenin yönetileceği sistemi belirleyecek bir araçtı. Bu araç %25 oy oranıyla dahi olsa referansı İslâm olanı seçtiyse buna saygı gösterilmesi gerekirdi. Referansına göre İstanbul'un imamıydı. Sürüsünden sorumlu çoban gibi, halkından sorumlu imam olarak kıyamet gününde hesap ondan sorulacaktı. Bu nedenle dini, dindarlığı teşvik ederek ve kayırarak *iyiliği emretmeye*, laik yaşam alanlarını daraltarak, marjinalleştirerek *kötülüğü yasaklamaya* yetkiliydi.

Kendisinin belediye başkanlığından, partisinin hükümetten zorla uzaklaştırıldığı; kendisinin halkı kin ve düşmanlığa sevk etmekle suçlanıp hapse atıldığı, partisinin kapatıldığı, liderinin yasaklandığı ve temsil etmek iddiasında oldukları dindar-muhafazakâr toplum kesimlerinin bir düşmanlaştırma kampanyasına maruz kaldığı 28 Şubat sürecinde (1997), partisinin liderliği başarısız

olmuş, merkez siyasetlerin derinleşen temsil krizi bir siyasi boşluk yaratmıştı. "Doğru" siyasetle bu boşluğu doldurma iddiasındaki yenilikçi neslin parti içi muhalefetini İstanbul ekibiyle yürüttüğü çalışmalarla destekledi. İkazlara rağmen hata yapılmasına rıza göstermek zorunda olmadıklarını söyleyerek, partisinin yaşlı liderliğine meydan okudu. Siyasetçilerin de 65 yaşında emekli olması gerektiğini öne sürdü. Bunun kendi liderlik kariyeri için avantajının farkındaydı.

Sonradan sadece kendisinin kılacağı AKP'nin kurulduğu (2001) 28 Şubat şartlarında otoriteye saygısını İslâmcılık gömleğini çıkararak gösterdi. Camiasında futbola karşı olanlara rağmen futbol oynamış olması bu kez ifrattan ve tefritten kaçınan orta yolculuğunun bir kanıtıydı. Batıcı bir politika izledi, demokratikleşme reformları yaptı ve İslâmî kimliğin sorunlarının çözümünü erteledi. Aslolan kalkınma değil, evrensel değerlerdeki mesajlarımızdır, diyerek hukukun üstünlüğünün egemen olması gerektiğini, demokrasinin tahammül rejimi olduğunu, koalisyonlara alışmamız gerektiğini, her şeyin parlamentoda hallolabileceğini, kimseyi ötekileştirmeyeceğini ifade etti. Eski siyaseti, "Bizi nasıl bir şeylere alıştırdılarsa, onlar da bazı şeylere alışacak"tı. Yeni siyaseti, "İnsanların inançlarını, fikirlerini, düşüncelerini hür bir şekilde, huzur içerisinde yaşayabilecekleri, konuşabilecekleri, yazabilecekleri bir zemini sağlama sanatı" Bu siyasetini gerçekçi kılmak için geliştirilmiş bir metne bağlı kaldı. İrticalen konuşmadı, gerçek gazeteci sorularının sorulduğu mülakatlardan, basın toplantılarından; siyasi rakipleriyle kamuoyundaki münazara-

dan kaçındı. Hatipliği, konuşmasından değil, kısa cümlelerle yazılmış temiz bir metni okumasından kaynaklandı.

Kendisini paranteze alıp demokrasi tarihimizin en güçlü iktidarı olduğunda (2011), "Ustalık dönemini başlatıyoruz" diyerek aslına döndü. Osmanlı-Türk modernleşmesinin kurumsal ve toplumsal mirasını bu toprakların (İslâmî) değerlerine aykırılıkla, İslâm âleminin beklediği büyük Türkiye ruhunu öldürmekle eşitledi. Yasalarla, kurumlarla yönetilen gayrişahsi devlet adına kat edilmiş mesafeyi başa sararak, şahsi ataerkil yönetimini kurdu. Otoritesini Türkiye'yi bir mahalleye çevirme, onaylamadığı kesimleri cezalandırma, onayladıklarını bazen cezasızlık da dahil türlü yöntemlerle ödüllendirme doğrultusunda kullandı. Kinini unuttuğunda benliğini yitireceğinden korktu. Öfkesinin bir hitabet sanatı olduğunu iddia etti. "Acırsanız acınacak hale gelirsiniz" diyerek, bunların ve fırsatçı/faydacı savrulmalarının sorgulanamayacağı baskıcı bir ortam kurdu. Nezdine tek geçer akçe güç/iktidardı.

MENDERES ÇINAR



Hrant Dink
(1954-2007)

Hrant Dink'i birkaç olay tanımlar, işte bunlardan biri: Siyasi sürgün olarak yıllardır Almanya'da yaşayan Aydın Engin Türkiye'ye döner 1991'de. Havaalanında onu karşılayanlar arasında Hrant Dink de vardır. Birbirlerini tanımıyorlardır. Kendisini kısaca tanıtır, siyasetle ilgili bir Ermeni olduğunu söyler. Sadece yazılarından tanıdığı bir "siyasi"yi kalkmış, karşılamaya gitmiştir Hrant.

Bir başkası: 1990'lar. Kürt sorunu çatışmaların, hak ihlallerinin gölgesinde tüm ağırlığıyla yaşanıyor. O dönem sağ siyaset ve "merkez" medya, PKK üyelerinin aslında Ermeni olduğu, Ermeni din adamlarının örgüte destek verdiği yönünde sürekli yalan haberler yayma peşinde. "Ermeni dölü" sözü, bir hakaret olarak milliyetçi siyasetçiler tarafından büyük bir rahatlıkla dolaşıma sokuluyor. Patrikhane'de bir basın bürosu var o yıllarda. Gazetelere tek-

zipler gönderiyorlar. Ancak bu tekzipler ya görmezden geliniyor ya da pul kadar yayımlanıyor. Hrant Dink öncülüğünde bir grup, diyalog kurulabilecek gibi görünen gazeteciler ve yazarlarla yemekli toplantılar düzenliyor. Hrant Dink ve Türkiye Ermeni toplumu, derdini anlatmaya çalışıyor.

O "dert anlatma" çabaları bir süre sonra *Agos*'un kurulmasına yol açacaktır. Ama daha oralara gelmeyelim, biraz eskiye gidelim: Gedikpaşa'da zor şartlarda geçen bir çocukluk, anne-baba ayrıldığı için iki kardeşle birlikte Gedikpaşa Ermeni Protestan Kilisesi'nin çocuk yuvasında yatılı olarak geçen yıllar... Bu kilise onun hayatında belirleyici olacaktır. Hrant Küçükgüzelyan burada ıkış tıkış yaşayan çocuklar için Tuzla'da yazlık bir kamp inşa eder, imece usulüyle. Meşhur Tuzla Kampı böyle doğar. Anadolu'dan Ermeni çocukları toplar bu kampta, onlara bir yuva kurar. Ancak 12 Eylül'ün hışmından Ermeni toplumu da kurtulamaz. Küçükgüzelyan kampta Ermeni çocukları "eğittiği" gerekçesiyle bir süre tutuklanır, kampı yönetme işini Hrant Dink üstlenir. Kısa süre önce evlendiği Rakel ile birlikte kampı ayakta tutarlar. Ancak devlet bir süre sonra kampa el koyacaktır. Solculukla bağını hiç koparmayan Hrant Dink de bu süreçte Samandıra'da bir süre tutuklu kalır.

Kardeşleri ve eşiyle birlikte zor koşullarda çeşitli işler (fotoğrafçılık, ticaret) yaparlar sonrasında. Bir diğer belirleyici adımsa Bakırköy'de Beyaz Adam Kitabevi'nin kurulması olacaktır. İlk yıllarda büyük zorluklarla yürütülür kitabevi. Ancak orası Hrant Dink'in tutunduğu, sırtını dayadığı bir kaya olacaktır zamanla.

Bir yandan Ermenice gazetelere yazılar yazmaya başlar. Yetmez. Arkadaşlarıyla Aras Yayınları'nı kurar. Ermeni toplumu içinde yeni bir atılımın yaşandığı yıllardır. 1990'lardan bahsediyoruz. Karabağ Savaşı ve ASALA eylemleri sonrasında Ermeni toplumunun nefes alamaz hale geldiği bu yıllarda bir hava deliği açma uğraşlarıdır bunlar aynı zamanda.

Bu ağır atmosferde daha etkili bir yayın organı oluşturma fikrini aklından çıkaramaz Hrant Dink. Dönemin Patrik Vekili Mesrop Mutafyan'ın da yüreklendirmesiyle bir grup Ermeni iş insanı, gazeteci ve avukatın ortaklığıyla 1996 yılında *Agos* kurulur. Gazetenin kuruluşuna eli kalem tutan Türkiyeliler de destek verecektir elbet.

Agos büyük heyecanla karşılanır. Ancak Ermeni toplumu içinden küçük de olsa bir kesim tek kaşını kaldırmıştır. Türkçe-Ermenice iki dilli yayımlanan ve "söz söyleyen" bu gazete, Ermeni toplumunun başına iş mi açacaktır? *Agos*'un doğumu çok da kolay olmamıştır aslında. Kaşını kaldıranlar arasında devlet de vardır. Bazı sayıları toplatılır gazetenin.

Sonrasında Hrant Dink'in televizyon yayınlarına katıldığı, Türkiye tarihinin orta yerinde duran Ermeni meselesinde toplumu bir yüzleşmeye çağırdığı yıllar başlar. Sihirli bir sesi ve dokunuşu vardır; kendini dinletmeyi, en "tunç" zihinlere ulaşmayı bilir. Bir kapıyı açar Hrant Dink, bellidir. Birileri için "tehlikeli"dir.

Onu bir hedef haline getiren süreç Sabiha Gökçen'in aslında Ermeni bir yetim olduğu yazısıyla başlar. Yazı *Agos*'ta yayımlandığında pek yankı yaratmamıştır aslında. İki hafta sonra 21 Şubat 2004'te

Hürriyet yazıyı iktibas ettiğinde Genelkurmay sert bir bildiri yayımlar. "Milli bütünlük" tehlikededir. Bu bildiriyi *Agos*'un önündeki milliyetçi gösteriler izler. Ve aranır taranır, daha önceki bir yazısı dava konusu edilir. Bilirkişinin "Suç unsuru yoktur" görüşüne rağmen "Türklüğü aşağılamak" suçundan mahkûm olur Hrant Dink. Bu mahkûmiyeti hiç hazmedemez. Konu açıldığında gözleri dolar.

Yazısı dolayısıyla yargılandığı mahkemeler bir işkencedir Hrant Dink için. Duruşma öncelerinde onu hedef haline getiren pankartlar açılır, mahkeme koridorlarında sözlü ve fiziki saldırılara uğrar. Güvercin tedirginliği günleri çoktan başlamıştır. 19 Ocak 2007'de, yani öldürüldüğü gün yayımlanan yazısında şunları söyleyecektir: "Evet kendimi bir güvercinin ruh tedirginliği içinde görebilirim, ama biliyorum ki bu ülkede insanlar güvercinlere dokunmaz..."

Hrant Dink Malatyalı'ydı. Kimi İstanbul Ermenilerinin temkinli, zaman zaman mesafeli duruşu yoktu onda. Anında dostluk kurmalı, anlaştığı kişilerle can ciğer kuzu sarması olmalı, hemen bir işe girişmeli, sonuç almalı, darda olana yardım etmeli, ulaşabildiği herkese ulaşmalıydı.

Ermenilerin başına gelen kötülüğün bilinmesi, bununla yüzleşilmesi için çabaladı. Devlet eliyle yaratılan Ermeni düşmanlığını, nedenleriyle biliyorduk; bilmek yeterli değildi. Bu düşmanlığın kökenlerine inmemiz ve artık iki halkın birbirini tedavi edeceği döneme girmemiz gerekiyordu. Marx'ın meşhur 11. tezi vardır hani, "Anlamak değil dönüştürmektir

aslolan" diye basitleştirilen. Biz, artık her kimsek, meseleyi biliyor, anlıyorduk. Hrant Dink ise dönüştürmenin peşindeydi. Onu hedef haline getiren belki de buydu.

Hrant Dink öldürüldüğünde 53 yaşını tamamlamamıştı. Yapacağı çok iş, yazacağı çok yazı, söyleyeceği çok söz vardı.

YETVART DANZİKYAN



Muhsin Yazıcıoğlu
(1954-2009)

1969 yılında, Alparslan Türkeş'i karşılamak üzere Şarkışla-Kayseri yolu üzerinde sıraya dizilen genç ülkücülerden biriydi. 23 yıl sonra, MHP'den koparak ayrı bir hareket başlattığında, zamanında "Başbuğ bana sahip çıkmasaydı şimdi Sivas tarlalarında sap topluyordum" diye şükrettiğini iddia edecekler.

Sivas-Şarkışla'nın Elmalı köyünde, tarla tapanla uğraşarak yetişti. Atları, milliyetçi hamasi heyecanlarıyla da birleştirerek, çok sevdiği anlatılır. Yüksek öğrenimini de Ankara'da Veteriner Fakültesi'nde yaptı.

1972'de girdiği Ülkü Ocakları Genel Merkezi'nde hızla yükseldi, 1978'de genel başkan oldu. Devletin gayrinizami harp operasyonlarında ünlenen yardımcısı Abdullah Çatlı'yla bir yandan çok yakındılar; bir yandan da Yazıcıoğlu onun aşırı "ataklığıyla" hareketi zora düşürebileceğinden endişe ediyordu.

Ülkücü örgütlenmede Çatlı'ya özgü olmayan o "ataklık" solcuları hedef alan silahlı saldırılarla, kahvehane tarama gibi halkı yıldırmaya dönük tedhiş eylemleriyle kaimdi. Yazıcıoğlu, Ankara-Bahçelievler'de 7 TİP'li gencin katledilmesi vakasında ve Maraş katliamında dahli olmakla suçlanmış, ancak yargılamadan sonuç çıkmamıştı.

Ülkü Ocaklılar kendilerini, reel politikanın darlığına ve resmiyetine tabi olan MHP'den daha "samimi", idealist ve radikal görmeye yatkındılar. Yazıcıoğlu, bu romantizmi bileyenlerdendi. Ülkücü dergilerdeki yazılarında, bir İslâmcılaşma eğilimi de uç veriyordu; "Turan ülküsü"nün yanına "i'lâ-yi kelimetullah davasını" (Allah adına cihad) katıyordu.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra, ülkücü hareketteki İslâmcılaşma eğilimi derinleşti. Muhsin Yazıcıoğlu, hapishanelerden hız alan bu eğilimin temsilcisi olarak sivrildi. Hapishanede, devleti korumak üzere mücadele ettiklerini düşündükleri komünistlerle aynı muameleyi görmenin yarattığı hayal kırıklığı büyüktü. Hayal kırıklığı, "sisteme" ve "resmî ideolojiye" yönelik sorgulamayı tahrik etti; bu sorgulama dönemin canlı İslâmcılığının "tağutî düzeni" hedef alan literatüründen beslendi. Yazıcıoğlu ve arkadaşları artık kendilerine "Türk-İslâm Ülkücüleri" diyorlardı.

7,5 yıl sonra hapisten çıkınca, MHP "kodamanlarının" sırtını döndüğünü düşündüğü 12 Eylül mağduru ülkücüler için bir yardımlaşma vakfının kuruluşuna öncülük etti. MHP'nin misyonunu sürdüren Milliyetçi Çalışma Partisi'ne (MÇP) girdi, genel sekreter yardımcılığına getirildi. Medyada "Türkeş'in halefi" manşetleri atıldı. Yazıcıoğlu'nun

hem böyle parlatılması hem Türkeş'in siyasal merkeze yeniden entegre olma hedefine ters radikalizmi hem de "Başbuğ"un tabiriyle "siyasi ümmetçiliğe" yaklaşması, ipleri koparttı. 1992'de dergileri *Bizim Dergâh*'ın bürosuna MÇP yönetiminin inisiyatifiyle yapılan baskın, Türk-İslâm Ülkücüleri'ni restleşmeye ve neticede partiden ayrılmaya sevk etti. Olan, aslında Türkeş'in, "yaramazları" silkeleyip atmasıydı!

Yazıcıoğlu, arkadaşlarıyla beraber, "siyasi yapıda militarist ve uygulamada oportünist, kitleyle herhangi bir teması olmayan, seçkinlere dayalı" dediği Türkeş çizgisine karşı, "milli, Müslüman, demokrat, sivil ve katılımcı" bir hareket başlatma iddiasındaydı. 1993 başında Büyük Birlik Partisi'ni (BBP) kurdular. Kuruluşa refakaten hazırlanan Muhsin Yazıcıoğlu'nun konuşma video-kasedinin adı, "Benim İslâm Davası Diye Davam Vardır" idi.

MHP (adını geri almıştı) 1990'larda özellikle anti-Kürt reaksiyon üzerinden Türkçüleşerek güçlenirken, BBP arada derede, küçük bir parti olarak kaldı. Muhsin Yazıcıoğlu'nun oyu, partisinden yüksekti; 1995 ve 2007'de Sivas'tan bağımsız milletvekili seçilmeyi başardı. 1996'da "Müslümanların iktidarını engellememe" parolasıyla Refah-Yol hükümetine destek verdi, 1997'de 28 Şubat müdahalesine açıkça karşı çıktı. "Biz zaferle değil seferle görevliyiz" diyen Yazıcıoğlu, siyasi olmaktan ziyade ahlâki bir misyonu sürdürdükleri iddiasıyla tutmaya çalışıyordu tabanını.

2000'lerin başında yeni bir hamleye kalkıştı, MHP'nin "CHP'lileştiğini" savunarak, bütün muhafazakâr-milliyetçileri temsil iddiasına soyundu.

2002'den sonra AKP'nin Avrupa Birliği'ne entegrasyona göz kırptığı dönemdeki milliyetçi-ksenofobik reaksiyona hitap etmeye yöneldi. "Kıbrıs'ın Girit olmasına", Kürt meselesinde "taviz" ihtimaliyatına karşı "gerekirse İstiklal Harbi tekerrür eder" mehterini çalıyordu. Bu puslu havada, provokatif gayrinnizami operasyonlarda seferber edilen "insan kaynakları", BBP'nin gençlik örgütü Alperen Ocakları muhitinden devşirildi. Yazıcıoğlu, Hrant Dink'in katledilmesini kınarken "Dink benim için bir emanettir, o benim zimmetimdeydi" demişti (İslâmî egemenlik altındaki gayrimüslimleri "koruma altındaki teba" sayan terminolojiye başvuruyordu); fakat bu cinayette istihdam edilenler, onun örgüt çevresindendi.

Belki bu zelil olaydan da rahatsız olarak, ulusalcı-milliyetçi seferberlik hareketinden uzaklaştı. 2009'da bir mülakatında, "Devletçi milliyetçi değil milletçi milliyetçiyim" demesi "manidar"dı. "Vesayet karşıtlığı" üzerinden AKP iktidarına yakınlaştı.

Yerel seçim kampanyası için, kendi tabiriyle "acı zulüm tutulmuş" helikopterin 25 Mart 2009 günü düşmesiyle öldü. Kaza şüpheliydi. Dink cinayetinin de dahil olduğu "derin devlet operasyonları" ile "konuşacağı" için bertaraf edildiği iddiası, hâlâ ortadadır.

Ölümünden sonra BBP'nin AKP iktidarına tamamen bağlanmakla Yazıcıoğlu çizgisinden saptığını savunanlar, kendilerini "Muhsinî tavır" şiarıyla ayırt ettiler. Hatırası, ardından yazılan bir kitaba konan başlıkla, *Son Ülkücü* hâlesiyle çevrelendi. Eski arkadaşlarından Ahmet Turan Alkan, onun "dost-lider" vasfını kazanabilmiş tek kişi olduğunu; Mümtaz'er

Türköne, 1970'lerin artık kimsenin muktedir olmadığı fedakârlık, cesaret ve idealizmini temsil ettiğini yazdı. Küskün ülkücülerin melankolisi, Muhsin Yazıcıoğlu'nun şahsında simgeleşti.

Provokasyonlarda kullanılan tabanını neden kontrol edemediğini soran gazeteciye verdiği cevap, güçlü bir ikrardır ve Cumhuriyet tarihinin kilit sözlerindendir: "Önlemek için elimden geleni yapıyorum ama bir yere kadar. *Bizim tarlayı çok önceden sürmüşler.*"

TANIL BORA



Orhan Doğan
(1955-2007)

2007'de Doğubayazıt'ta katıldığı bir festivalde kullandığı "Size barışı getiremediğim için üzgünüm, özür diliyorum" ifadesi, Orhan Doğan'ın tüm yaşamının tek bir cümledeki tecessümüydü.

İsmi zikredildiğinde birçok insanın zihninde beliren imaj onun politik yaşamının trajik bir zirvesi fakat aynı zamanda sonuydu. Trajik bir zirveydi çünkü zihinlerdeki imajın bileşimi olan sivil bir polis memurunun Murat 131 marka bir otomobile eliyle başına basarak bindirmeye çalıştığı parlamenter için ne meclis iç hukuku işletilmiş ne de anayasaya hürmet edilmişti. Bu trajediyi Doğan'ın politik yaşamının zirvesine dönüştüren şeyse yaşamını hususen üzerine kurduğu tüm nezaketine ve naifliğine karşın bu nobranlığa muhatap olmasının onu hiç istemeyeceği bir politik ikona dönüştürmesiydi.

On yıllık mahpusluk hayatı 2004'te sona eren

Orhan Doğan, hayatının son üç yılını siyasi yasaklı olarak geçirdi. Bu yüzden onun politik hayatı, hak savunuculuğu, barış mücadelesi ve elbette yaşamı "yarım kalan bir yaşam" oldu.

1980'lerin ikinci yarısında, –Cizre gibi– pek çok yerde insanların ekmek kadar, su kadar ihtiyaç duyduğu bir mesleği icra etti. Kendi deyimiyle "sırtında, göğsünde sigara söndürülen insanların" avukatlığını yaptı. Öldürmenin istisna olmaktan çıktığı, hak ihlali ve kötü muamelenin yönetim biçimi haline geldiği bir siyasal atmosferde avukatlık ve hak savunuculuğu yapan Doğan, 1989 yılında Yeşilyurt davasını Türkiye'ye ve dünyaya duyurmuştu. 20. asrın son çeyreğinde Cizre'nin Yeşilyurt köylülerine, anayasal yurttaşı oldukları devletin kolluk güçleri tarafından dışkı yedirilmesinin dönemin iç hukukundaki karşılığı, cürümün sahibi Albay Cafer Tayyar Çağlayan'a verilen üç aylık hapis cezasının paraya çevrilmesi olsa da Doğan'ın evrensel hukuk arayışına Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi karşılık vermişti.

Kendisine yönelik sayısız suikast girişimi, evinin ve avukatlık bürosunun bombalanması onu ne radikalleştirdi ne de demokrasi ve barış talebinden caydırdı. 1990'da Halkın Emek Partisi'nin kurucu üyesiyken bir yıl sonra Şırnak milletvekiliydi ve yemin "krizi" ile başlayıp meclis kapısındaki "meşhur" fotoğrafla bitecek uzun üç parlamento yılı başlamıştı.

1990'ların başı, Kürt silahlı hareketinin dahi "şüpheyle" baktığı HEP'in ve haleflerinin silahlı hareketin muhibbi olmakla suçlandıkları dönemin başlangıcıydı. "Terörist versus gerilla", "Sayın Öca-

lan versus bebek katili" basit denkleminin domine ettiği siyasal bir ortamda, hukuki, fizikî ve medyatik şiddetin doğrudan hedefi olmasına rağmen aşırı milliyetçi lider Türkeş'le dahi Kürt meselesinin çözümünü demokratik bir zeminde konuşmakta ısrar etti Orhan Doğan. Dönemin çok satan gazetelerinin "Meclis lojmanları PKK'nın üssü oldu", "PKK'dan talimat alan milletvekilleri" manşetleri arasında Mart 1993'te çatışmaları durdurmak için Öcalan'la görüşen heyete dahil oldu.

"Yargıyla görüştüm, rica ettim...", "Dokunulmazlıkların kaldırılmasını ben istedim", "Ordu memnun" diyen devlet ricalinden Çiller, Demirel ve Doğan Güreş'e Orhan Doğan savunmasını yaptığı son kürsü konuşmasında cevap vermişti: olayın hukuksal, anayasal yönüne girip kendimi aklamaya çalışmayacağım. Çünkü olay, ne acıdır ki, siyasal bir kararın parlamento onayına sunulmasından ibarettir." Orhan Doğan, anokrasi tipi bir rejimde 1983'ten itibaren hak savunucusu, hak arayıcısı, hukuk insanı, politikacı, arabulucu, aktivist olarak birçok alanda interaktif bir performans sergiledi. Asgari demokrasinin olmadığı koşullar onu bu performansa zorunlu kılmıştı.

Politik yaşamının tamamında şiddet savunusuyla suçlanan Orhan Doğan, 2004'te cezaevinden çıktığında tüm yaşadıklarının onda yarattığı tek değişim sakal bırakmış olmasıydı. Bir protesto biçimi olarak seçmişti bu eylemi. Doğan'ın mahpusluk serüveni takvimsel zamanda on yıla tekabül etse de özgürlüğüne kavuştuğunda Türkiye siyasetinin politik zamanı 2 Mart 1994'te kalmış, bir değişiklik olmamıştı. Zira bir yıl önce Demokrasi Partisi'nin halefi

olan Halkın Demokrasi Partisi kapatılmıştı. 2004'te içinde yer aldığı Demokratik Toplum Hareketi, her ne kadar serencamı selefleriyle anı olacaksa da Demokratik Toplum Partisi'nin kurulmasıyla sonuçlanacaktı. 2007'de Barış Meclisi çalışmalarına ve Barış Konferansı'na öncülük etse de bu girişimlerin akıbetini görmeye vefa etmedi ömrü.

Orhan Doğan, kimilerine göre müzmin bir iyimserdi, bazılarıysa onu modern bir "derviş" olarak gördü. Bazen suçlandığı ya da eleştirildiği "aşırı" naifliği onun karakterinin bir parçası, kendi yaşamının tatbikatıydı. "Kahramanların", "büyük" liderlerin, "dava adamlarının" sahnesi olan Türkiye siyasetinde koşullar uygun olsa da bu kaftanlardan herhangi birini giymeyi tercih etmedi. Bütün yaşamı boyunca mücadele ettiği halkının karşısında hayatını kaybetmeden birkaç gün önce özür dilemesi de onun siyasetle ve halkla kurduğu ilişkinin şeffaflığı ve samimiyetinin son ifadesi oldu.

Barış ve Demokrasi Partisi'nin kazandığı Cizre Belediyesi'nin 2011 yılında kente diktiği büstü 2017'de kayyım tarafından kaldırılsa da o, Türkiye'nin "tek çiçekli bir bahçe, tek sazlı bir orkestra" olmaması için kısa yaşamı boyunca mücadele etti, "yarım kalan yaşamı" geriye barış ve demokrasi mücadelesinin bir sembolü olarak kaldı.

TUNCAY ŞUR



Meral Akşener
(1956-)

Türkiye'nin ilk ve tek kadın içişleri bakanı. 2023 yılı itibariyle otuz yıldır siyaset dünyasında. Son yıllarda onu takip eden Batılı gazetecilerden, "Türkiye'nin Demir Leydisi" diyen de oldu, "Türk Marine Le Pen" diyen de. Üniversite yıllarından itibaren sahiplendiği en popüler lakabı "Asena" İçişleri bakanı olduğu yıllarda "Fakir Köylü Kız" manşetleriyle de anıldı. İYİ Parti döneminden itibaren de Türkiye siyasetinin "Meral Abla"sı, "Meral Mommy"si.

Meral Akşener, Selanikli mübadil bir ailenin çocuğu. O zamanın "kitap ehli" diye tanıttığı aile büyükleri, mübadele yıllarında Kocaeli'nin Gündoğdu köyüne yerleşmiş. 1956 yılında doğan Akşener, bu göçmen ailenin Türkiye'de doğan ilk kuşağına mensup. Hem anne hem baba tarafının eğitime önem veren, dindar, vatansever ve siyasette aktif aileler olduğunun altını sıklıkla çiziyor. Ailedeki şehit-

ler, gaziler, göç deneyimleri Akşener'i doğal olarak milliyetçi yapan unsurlar olarak sıralanıyor. Ancak Akşener'in ülkücülüğü esas olarak ağabeyi Nihat Gürer'e duyduğu hayranlıkla ilgili. 1970'li yıllarda MHP Kocaeli İl Başkanlığı görevini yürüten ve Alparslan Türkeş ile yakın ilişkileri olan ülkücü ağabey, Akşener'in politik hayatında "hem yol gösterici hem de yol açıcı" bir rol üstlenmiş.

Akşener, ilkokulu köyde okuduktan sonra hep hayal ettiği üzere, öğretmenlik eğitimi almak üzere Bursa Kız Öğretmen Lisesi'ne devam etti. 1975'te İstanbul Üniversitesi Tarih Bölümü'nde okumaya başladı. 1980 yılından beri "eski bir Maocu" olduğunu sıklıkla belirttiği Tuncer Akşener ile evli ve bir çocuk sahibi.

Üniversiteden mezun olduktan sonra iki yıl öğretmenlik yapan Akşener, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans ve doktora derecelerini aldı. Kocaeli Üniversitesi İnkılap Tarihi Bölüm Başkanı'yken, 1994 yılındaki yerel seçimlerde Kocaeli büyükşehir belediyesi başkanlığı adaylığı teklifi alınca üniversiteden istifa etti. Belediye başkanı seçilemese de bu dönemde iktidarda olan Refah-Yol hükümetinin başbakanı ve DYP genel başkanı Tansu Çiller ile, dönemin popüler tabiriyle "Çiller Ailesi" ile yakın ilişki kurdu. 1990'lı yılların sonlarına kadar devam eden bu yakınlık sonradan Akşener'in kabul etmekten ve hatırlamaktan imtina ettiği, eski ve kötü bir ilişki gibi anıldı. Bize kalan imgeyse Çiller ve Akşener'in özel kuvvetler üniforması içinde yan yana verdikleri fotoğraf oldu.

DYP kadın kollarının başına geçen Akşener, 1995 genel seçimlerinde DYP İstanbul milletvekili oldu.

Ancak vekilliğinin ve profesyonel politik kariyerinin henüz ilk yıllarındayken gerçekleşen Susurluk skandalı, İçişleri Bakanı Mehmet Ağar'ın istifasını gerekli kıldı. Devletin zedelenen imajını düzeltebilmek, daha demokratik bir görüntü verebilmek için Ağar'ın yerine bir kadının getirilmesi fikri, Akşener'i 40 yaşında, Türkiye'nin ilk kadın içişleri bakanı yaptı.

Toplam 8 ay süren bakanlık dönemi, sonraki yıllarda da sık sık hatırlanacak pek çok skandalla anıldı. O, bu süreci her ne kadar, "hukuk sınırları ölçüsünde alınan kararlarla yürütülen bir dönem" olarak özetlese de görevi devraldığında söylediği gibi "Ağar'ın yükselttiği çıtanın asla düşürülmediği" karanlık zamanlar olarak da hatırlanıyor.

28 Şubat Süreci'nde mensubu olduğu hükümetin tarafında, açık biçimde askerlerin karşısında pozisyon alması onu dönemin medyasının ve askerlerin hedefi haline getirdi. Refah-Yol hükümetinin dağılmasıyla onun da bakanlık macerası sonra erdi.

2001 yılında AKP'nin kurulma çalışmaları içinde yer alsa da "kurucu" olarak anılmadan gruptan ayrıldı. Aynı yıl MHP'ye katılan Akşener, 2004 yerel seçimlerinde İstanbul büyükşehir belediye başkanı adayı oldu. 2007-2015 yılları arasında mecliste MHP İstanbul milletvekili oldu ve bu süre zarfında TBMM başkan vekilliği görevini yürüttü.

1 Kasım 2015 genel seçimlerinde Devlet Bahçeli tarafından aday listesine konulmamasıyla siyasi hayatının en fırtınalı mücadele süreci başladı. Bu seçimlerde MHP'nin oylarının düşmesiyle yükselen eleştiri dalgası, parti içinde Akşener'in de aralarında bulunduğu bir grup muhalifin kurultay çağrısı

yapmasıyla sonuçlandı. Mahkemenin belirlediği 15 Mayıs 2016 tarihinde, kurultayın yapılacağı salonunun önünde, polis engeline direnen, barikat tellerine tutunarak beklediği anların fotoğrafı, Akşener'in siyasi hayatındaki en önemli kırılmalardan birinin sembolü haline geldi. O gün kurultay yapılmadığı gibi Akşener, Eylül 2016'da partiden ihraç edildi. 25 Ekim 2017'deyse İYİ Parti'yi kurdu ve ilk genel başkanı oldu.

Meral Akşener'in MHP içerisinde başlattığı muhalif hareket, onu kadın bir siyasetçi olarak her türlü saldırının hedefi haline getirdi ve öyle olmaya da devam ediyor. Politik liderlerin yönelttikleri tehditler, özel hayatına ilişkin yalan haberlerle yürütülen karalama kampanyaları evinin ülkücü bir grup tarafından basılmasına kadar vardı. Akşener tüm bu tehditleri bertaraf ederken, genç "bozkurtlara" da kafa tutan "korkusuz Asena" imgesini başarıyla pekiştirdi.

2018 genel seçimlerinde cumhurbaşkanı adayı oldu ancak seçilemedi. Meclisten de uzakta olduğu bu dönemde, 20 Ocak 2020 tarihinden itibaren tüm ülkeyi ilçe ilçe gezdiği bir Türkiye turu başlattı.

Akşener, ittifaklar sistemi içerisinde şekillenen politik ortamda, iktidardaki Cumhur İttifakı'nın karşısında oluşan Millet İttifakı'nın en önemli liderlerinden biri oldu. İttifakın devlet bilgisi ve deneyimi yüksek, milliyetçi ve devletçi vasfını temsil etti. Ancak 2023 genel seçimlerinde Millet İttifakı cumhurbaşkanı adayının seçimi kaybetmesi ittifakın akıbetini belirsiz hale getirdi.

Meral Akşener, Türkiye'de milliyetçiliğin çeşitlenme ve yükselme eğilimi gösterdiği bir dönemde

muhtemelen siyasetin önemli aktörlerinden biri olmaya devam edecek. Ancak yükselen milliyetçilikler Akşener'i, İYİ Parti için kurduğu, Türkiye'nin merkez sağını temsil eden en büyük parti olma hayalinden uzaklaştıran, daha dar bir milliyetçi patikaya sıkıştırma eğiliminde gibi görünüyor.

EMEL UZUN



Abdullah Çatlı
(1956-1996)

Türkiye kamuoyu, devletin ve ülkücülerin çok yakından tanıdığı Abdullah Çatlı ismiyle, 3 Kasım 1996'da Balıkesir-Bursa karayolunun Susurluk ilçesi Çatalceviz mevkisinde meydana gelen trafik kazasıyla tanıştı. Kamyona çarpan lüks Mercedes marka araçta, Mehmet Özbay sahte kimliğiyle tanınan Çatlı ile sevgilisi Gonca Us, eski İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Hüseyin Kocadağ hayatını kaybetti. Koruculukla ünlenen Bucak aşiretinin lideri, DYP Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak ise kazadan yaralı kurtuldu.

Nevşehir'de, Demokrat Partili bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Çatlı, ülkücü fikirlerle Nevşehir Lisesi'nde tanıştı. Okulun güreş takımında olan Çatlı, farklı liselerdeki ülkücü öğretmenlerin judo, karate antremanlarına katıldı. Özellikle CHP Nevşehir İl Başkanı Zeki Tekiner cinayetinin

sanıklarından Ömer Ay'ın etkisinde kaldı. Henüz lise birinci sınıfta nişanlandığı Meral Aydoğan'la, uzatmalı olarak tamamladığı liseden mezun olunca evlendi. Aydoğan'ın üvey dayısı, yeraltı dünyasının ünlü isimlerinden Yaşar Öz'le ilişkisi uzun yıllar devam etti.

Çatlı, eşini Nevşehir'de bırakarak üniversite eğitimi için 1974'te Mali Bilimler Yüksek Okulu'na kaydoldu ve Ankara'ya geldi. Ankara'da ülkücülerin kalesi Site Yurdu'nda kalan Çatlı'nın okulunda Devlet Bahçeli gibi isimler de bulunuyordu. 1975'te doğan ilk çocuğuna Nihal Atsız'ın roman karakterinden etkilenerek Gökçen adını verdi. İkinci kızı Selcen ise 12 Eylül'ün hemen öncesinde Ağustos 1980'de doğdu.

Çatlı, 1971 muhtırasından sonra kapatılan ve sonrasında yeniden yapılanan Ülkü Ocakları'nda hızla sivrildi. 1977'de Ülkü Ocakları Ankara il başkanı, 1978'de başkanlığını Muhsin Yazıcıoğlu'nun yaptığı Ülkücü Gençlik Derneği'nin genel başkan yardımcısı oldu. Sonrasını yazıya sığdırmak kolay değil. Ancak başlıklar halinde bir bölümü özetlenebilir:

- 11 Temmuz 1978'de Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Bedrettin Cömert'in öldürülmesi eylemine karıştığı gerekçesiyle hakkında yakalama kararı çıkartıldı. Sakarya'da gözaltına alındı. Yazıcıoğlu'nun devreye girmesiyle serbest bırakıldı.
- 9 Ekim 1978'de, Bahçelievler'de 7 Türkiye İşçi Partili öğrencinin öldürülmesi eylemini organize etti. Kayıplara karışan Çatlı hakkında arama kararı, cinayetten dört yıl sonra 1982'de verildi.

- 1 Şubat 1979'da gazeteci Abdi İpekçi'nin Mehmet Ali Ağca tarafından öldürülmesi eylemine karıştı. Ağca için sahte pasaport hazırlattığı ortaya çıktı. Ağca'nın askerî cezaevinden kaçırılması eylemini organize etti. Ağca, Çatlı'nın İstanbul'daki evinde saklandı.
- 12 Eylül darbesinden sadece bir ay sonra, Mehmet Özbay adına çıkartılan sahte pasaportla yurtdışına kaçtı. Bulgaristan ve Avusturya'da kaldı, İsviçre'de ülkücü dostlarıyla buluştu. Ağca da Türkiye'den kaçarak Çatlı'nın yanına geldi.
- Ağca, 1981'de Vatikan'da Papa II. Jean Paul'ü vurdu ve yakalandı. Çatlı, 1982'de İsviçre'de Oral Çelik ve Mehmet Şener ile uyuşturucu suçundan yakalandı. Çatlı ve Çelik serbest bırakıldı, Şener ise tutuklandı.
- Çatlı'nın aynı yıl ABD'ye kendi kimliğiyle ve Gladio'nun İtalya'daki önemli ismi Stefano Della Chiaie ile gittiği, Anti-Komünistler Birliği toplantısına katıldığı, buradan Bolivya'ya geçerek uyuşturucu ticareti konusunda görüşmeler yaptığı öne sürüldü.
- 1983'te MİT, Çatlı ve arkadaşları ile temas kurarak ASALA'ya karşı eylemler yapmaları için anlaştı. Çatlı ve ekibi bu tarihten sonra Ermenilere yönelik bazı bombalı saldırı eylemlerine imza attı.
- 1984'te Fransa'da Hasan Kurdoğlu adına düzenlenmiş pasaportla yakalandı. Uyuşturucu ticareti suçundan yedi yıl hapse mahkûm edildi. Uyuşturucu ticaretini PKK mensuplarıyla organize ettikleri öne sürüldü.

- Cezaevindeyken kendi isteğiyle Papa suikastı girişimi davasında tanıklık yaptı. Oral Çelik'i koruyan bir ifade verdi.
- 1988'de uyuşturucuyla ilgili işlediği suçlar nedeniyle İsviçre'ye iade edildi. 21 Mart 1990'da Bostadel Cezaevi'nden kaçtı. 1991'de yasadışı yollardan Türkiye'ye döndü. Bir yıl sonra Şahin Ekli adına hazırlanan sahte pasaportla yakalandı ancak serbest bırakıldı.
- 4 Kasım 1993'te dönemin Başbakanı Tansu Çiller'in İstanbul'da bazı iş adamlarının PKK'ya yardım ettiklerini tespit ettiklerini belirterek ellerinde liste olduğunu açıklamasının ardından faili meçhul cinayetler dönemi başladı. O dönemde sırasıyla emniyet genel müdürlüğü, içişleri bakanlığı, adalet bakanlığı gibi kritik koltuklarda oturan Mehmet Ağar'ın, Çiller'in izniyle özel harekât polisleri ve Çatlı ile ekibinin de içerisinde yer aldığı özel bir grup oluşturduğu iddia edildi.
- Kısa sürede özel harekât polislerine hibe edilen ancak bir bölümü kaybolan silahların kullanıldığı cinayetlerde aralarında Behçet Cantürk, Yusuf Ziya Ekinci, Namık Erdoğan, Savaş Buldan, Hacı Kıray, Medet Serhat'ın da olduğu 18 kişi benzer yöntemlerle kaçırılarak öldürüldü. Aynı silahlar "Kumarhaneler Kralı" olarak bilinen Ömer Lütfü Topal cinayetinde de kullanıldı. Cesedi bulunamayan MİT'çi Tarık Ümit'in de bu ekip tarafından öldürüldüğü iddia edildi.
- Çatlı'ya sahte isimle, 1994'te verilen silah ruhsatında Ağar'ın imzasının bulunduğu anlaşıldı. Özel harekât polislerinin, Özel Harekât Daire

Başkanvekili İbrahim Şahin, emekli Yarbay Korkut Eken gibi isimlerin Çatlı'yla bağlantılı oldukları anlaşıldı. İlişkiler ağı, Kutlu Savaş tarafından hazırlanan Başbakanlık Teftiş Kurulu Susurluk Raporu'nda özetlendi.

Nevşehir'de binlerce kişinin katıldığı törenle cenazesi defnedilen Çatlı hakkında çok sayıda kitap yazıldı. Ülkücüler Çatlı'yı, "Devlet için kurşun atan da yiyen de kahramandır" diyen dönemin Başbakanı Tansu Çiller gibi kahramanlaştırdı.

GÖKÇER TAHİNCİOĞLU



Ahmet Kaya
(1957-2000)

Malatya'da bir tekstil işçisinin çocuklarından biri olarak doğdu. Müziği seviyordu; 6 yaşındayken tavuklara şarkılar söylediğini gören babasının aldığı bağlamayla müzisyenliğe giden yolu açıldı. Daha çocuk yaşlarından itibaren konserlerde yer aldı.

Ortaokuldayken ailesiyle İstanbul'a taşındı. Sanat okulu okumak için dayısının yanına Köln'e gitse de çok kalmadan döndü. "İstanbul'a döndüm, ortaokulu bitirdim. Mısır Çarşısı'nın arka tarafında Sabuncuhan Caddesi'nde, korse işine başladım." Dinleyip durduğu Livaneli, Rahmi Saltuk kasetleri müzisyenlik hayallerini pekiştirirken, bir yandan da siyasallaşıyordu: Halk Bilimleri Derneği'ne gitmeye başladı, bir afişleme olayı nedeniyle 16 yaşında cezaevine girdi. Sahne aldığı bir Nâzım Hikmet Anma Gecesi'nde yaptığı konuşmadan ötürü daha sonra yine kısa süre hapis yatacaktı. Siyasallaşma

sürecine hem büyük şehre alışma çabası hem bir tür öfke eklenmişti: "Terziye gidip onlar gibi pantolon diktirmeye filan başlamıştım. Terzinin yaptığı pantolonların üzerime uymadığını görüyordum. Onlara yakışıyordu bana yakışmıyordu."

'80'lerin başında, 12 Eylül darbesi ülkeye karabasan gibi çökerken, arabeskin yıldızlarından Ferdi Tayfur'un ekibinde çalışmaya başladı. Aynı dönemde tanıştığı yeraltı dünyasının isimlerinden Kürt İdris'in oğluna bağlama dersi verdiği bir gün yapılan baskında yakalanan ruhsatsız silah için suçu üstlenince bu sefer 3 ay hapis yattı.

Tanınmış bir müzisyen olma hayalinden vazgeçmeden çabalamaya devam etti. Şansı '80'lerin ortalarında öyle bir döndü ki, 1985 ve '86'da çıkardığı dört albüm ("Ağlama Bebeğim", "Acılara Tutunmak", "Şafak Türküsü", "An Gelir") yeni bir akımın belirleyicisi oldu: Özgün müzik. Sesleri kısılan devrimcilerin sesi onun müziğinde duyuluyordu; halk müziğiyle harmanlanmış, bol miktarda arabesk izleri taşıyan bir haykırıştı onunki.

Solcu şairlerin şiirlerine yaptığı bestelere zamanla kayınbiraderi Yusuf Hayaloğlu'nun ve kendisinin sözlerini yazdığı şarkılar eklendi. Yaptığı her albümle "özgün müziğin kralı" olma halini sağlamlaştıran Kaya, yoksulların acılarını dile getirirken yaşadığı lüks hayat tarzıyla eleştiri konusu oldu. Bunlara cevabı hazırdı: "Tam 30 sene aç yaşadım bu ülkede... O lahmacunların nasıl çıktığına baktım. Nasıl insanlar yiyorlar diye baktım. Nasıl üzerine soğan döküyorlar diye baktım. Nasıl dürüyorlar, nasıl büküyorlar ve nasıl ağızlarına götürüyorlar, nasıl bir hamlede o ayranı içiyorlar ve ben neden içmiyorum diye baktım hep."

Hayat tarzına yönelik eleştirilere rağmen protest tutumunu korudu. Şarkı sözlerinde Kürt sorununa dair göndermeler belli olan, beri yandan "Saza Niye Gelmedin" gibi çok popüler bir parça da içeren "Şarkılarım Dağlara" (1994) albümü '90'ların en çok satan albümlerinden oldu. Bu popülerlik, Kaya gibi sol söylemlere sahip birinin bir anaakım kanalda eğlence programı yapmasını bile sağladı. Ancak kurduğu ilişkilerle de her zaman gündem oldu: "Jet" Fadıl Akgündüz'le yaptığı sponsorluk anlaşması, "kaçak Mercedes" davasını polisle bağlantıları sayesinde atlattığı iddiası, Sinan Çetin'le klip çekmesi, yeraltı dünyasından dostları, Tayyip Erdoğan okuduğu şiir nedeniyle hapse girerken düzenlenen programa gitmesi...

10 Şubat 1999'da katıldığı bir ödül töreninde yaptığı konuşmada söylediği "Kürt asıllı olduğum için Kürtçe bir şarkı yapıyorum ve Kürtçe bir de klip çekiyorum. Ve bu klibi yayınlayacak yürekli insanlar olduğunu da biliyorum. Yayınlamazlarsa, Türkiye halklarıyla nasıl hesaplaşacaklarını da biliyorum" sözleriyse onu Türkiye'den ayrılmak zorunda bırakan olayların fitilini yaktı: Geceye katılan birçok ünlünün Kaya'ya yönelik hakaretleri, çatal bıçak fırlatmaları, topluca 10. Yıl Marşı'nı söylemeleri hâlâ hatırlanıyor. Sonrasında medyada başlatılan linç kampanyası soruşturmaya dönüştü ve hakkında "bölücülük" suçlamasıyla dava açıldı. 16 Haziran 1999'da ülkeyi terk eden Kaya hakkında farklı suçlardan açılan soruşturmalar, yapılan yargılamalar, verilen cezalar bitmek bilmedi.

Paris'te sürgün hayatı yaşamaya başlayan Ahmet Kaya, 2000'de kalp krizi sonucu hayatını kaybetti

ve oraya defnedildi. Şarkıları soruşturmalar geçiren, konserleri yasaklanan, "solcuların sesi" olarak görülen, Kürt sorununu gündeme getirdiği için ülkesini terk etmek zorunda kalan Kaya, 2013'te "müziği, yorumu ve söylemiyle farklı görüşlerden çok sayıda insanı bir araya getirdiği için" müzik dalında Cumhurbaşkanlığı Kültür ve Sanat Büyük Ödülü'ne layık görüldü. Ödülün kimlere verileceğini belirten yönetmelik, ülkenin çelişkilerinin bir yansımasıydı: " hizmet ve eserleri ile Türk kültür ve sanat hayatına önemli katkılarda bulunan, Türkiye'nin kültür ve sanatının yüceltilmesine çalışan Türk vatandaşı ve yabancı uyruklu kişileri veya kurumları, Devlet adına onurlandırmak ve özendirmek amacıyla..."

Bir Ahmet Kaya portresinin odaklanması gereken soru "kimdi"den ziyade "neydi" olmalı sanki. Çünkü kalıcı olmayı başarmış birçok sanatçı gibi kendi hayat anlayışının, yaşam çizgisinin ötesine uzanmış biri o da. Ve fakat "Ahmet Kaya neydi" sorusunun cevabını vermek de o kadar kolay değil.

Onu, içinde yoksulların, ezilenlerin, direnişin, zulmün ve güzel günlere inancın kaynaştığı "açık yaranın sesi" olarak görmek doğrudur ama aktardığı, oluşturduğu, sahiplendiği solculuk algısının bir tür feodal yapı içinde gezindiğini, belirsiz bir "delikanlılık" anlayışı üzerine inşa edildiğini söylemek ("Ben yarı feodal, yarı sömürge bir ülkede yaşayan insanım; tabii ki bu yanlarımı bir anda çöpe atmama imkân yok") de yanlış değildir. Kime ait olduğuna pek aldırmadan güçle flörtü seven bir algıyı temsil ettiği iddia edilebilir ama yeri geldiğinde, müdana-

sızca doğru bildiğini söylemekten şaşmadığı da. Kafasındaki doğruların hayatta denk düştüğü yerleri görmekte körlük yaşadığı öne sürülebilir ama daha özgür, adil bir ülke hayalini milyonlarca insana ulaştırdığı da.

Sonuçta Ahmet Kaya, o ya da bu şarkısıyla onu gizlice dinleyen sağcıların da, ona dudak büken solcuların da sesi olmayı becerdiği için, çelişkileriyle epey Türkiye gibi olduğu için "kimdi" sorusunu aşmayı başarmıştır belki de.

KIVANÇ KOÇAK



Tayfun Gönül
(1958-2012)

295 yılında Kuzey Afrika'daki Numidya topraklarında 21 yaşındaki bir genç, Roma İmparatorluğu'nun çağrısına karşı çıkıp askere gitmeyi reddetti. Maximilian, böylece vicdani retçi olarak tarihî kayıtlara geçen ilk kişi olurken ne yazık ki idam edildi. Bundan tam 1694 yıl sonra, 1989'da bu sefer bir Türkiyeli, Maximilian'ın bayrağını dalgalandırmaya karar verip "ordu millet"in geleneklerine karşı çıktı: Vicdani reddini açıklayan Tayfun Gönül, Türkiye tarihindeki ilk vicdani retçiydi. Savaşlar hiçbir zaman sona ermemiş olsa da insanlık daha "medenileştiğinden" Gönül en azından idam edilmedi ama seçtiği hayat tarzı yaşamını hiçbir zaman kolaylaştırmadı.

Tayfun Gönül 1958'de İzmit'te doğdu. Çok başarılı bir öğrenciydi: Ortaokulu Kadıköy Anadolu Lise-

si'nde, liseyi Ankara Fen Lisesi'nde okuduktan sonra Hacettepe Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Doktor olma hayallerine, daha güzel bir dünya ve ülke yaratma hayalleri eklendi; lise yıllarından itibaren siyasetle yakından ilgilendi. Önceleri Aydınlık grubu içinde yer alsa da sosyalizme eleştirel bakışı, özgürlükçü anlayışı 1980'li yılların başlarından itibaren onu anarşist düşünceye götürdü. 1986'da ilk anarşist dergi *Kara*'da yazmaya başladı: " devrimci olmama yol açan sebepler aynen ortada duruyordu. Bireysel inisiyatiflere dayanan ahlâki, yeni bir devrimciliği hem yaşamımda hem de düşünsel olarak tasarlamaya giriştim. Ve tarihî olarak bu olanağı anarşist gelenek içinde buldum."

Okulu bitirip işyeri hekimi olarak çalışmaya başlayan Gönül, kısa süre sonra her türlü disipline, hiyerarşik ilişkilere karşı duyduğu nefretle mesleğini bırakmaya karar verdi. bütün kurumlar oluşurken, iç işleyişlerinde kışla yönetmeliklerini örnek almışlar. Okul, hastane de buna dahil. Bunun en belirgin göstergelerinden biri beyaz önlüktür. Üniforma her yerde aynı işlevi görür, insanları tek tipleştirmek, kişiliksizleştirmek, salt işlevini yapan robotlar haline dönüştürmek. Bana göre üniformanın rengi önemli değil. Haki ya da beyaz olabilir." Böylece sahaflıkla, kafeterya işletmeciliğiyle, çevirmenlikle, balıkçılıkla, bileklikler/hediyelik eşyalar yaparak hayatını kazanmaya başladı.

Gönül, 30'lu yaşlarına kadar askere gitmemek için yasal bütün olanakları kullandı: Bakaya suçundan mahkemeye verildi, adresini değiştirerek mahkemeyi uzattı, kaçak bir hayat yaşamaya başladı. Bu dönemde çıkan bedelli askerlik hakkından da ya-

rarlanmadı. Çünkü meseleye ahlâki bir açıdan bakıyordu: "Paralı ya da parasız, uzun ya da kısa dönem benim için fark etmez. Orduya katılmak militarist aygıtın bir parçası olmak demektir. Bunun ahlâki sorumluluğunu üstlenmek istemiyorum."

1989 sonlarında vicdani reddini açıklasa da Türkiye onu 1990 Ocak ayında –aynı zamanda yazılar yazdığı– *Sokak* dergisinde "Askerliğe Savaş Açan Adam" başlığıyla çıkan söyleşiyle başlayan kampanyayla tanıdı. Kampanya başlar başlamaz *Sokak*'ın sorumlu müdürü Tuğrul Eryılmaz ve Gönül hakkında "halkı askerlikten soğutmak" suçlamasıyla dava açıldı. Hatta bunu haber yapan *Güneş* gazetesinin genel yayın yönetmeni Metin Münir'e de. "Ordu millet"in devleti, askerlik karşıtlığına göz açtırmamaya kararlıydı. Sonuçta gazetecilere takipsizlik kararı verildi, Gönül ise hapis cezasına çarptırıldı ancak bu da para cezasına çevrildi.

İzmir Savaş Karşıtları Derneği'nin kuruluşunda yer alan, 1990'lı yıllar boyunca kısa ömürlü çeşitli dergilerin (*Apolitika, Efendisizler*) yayın sürecinde görev alan Gönül, esas olarak anarşist hareketin örgütlenmesiyle ilgileniyordu. Ne var ki, bu çabaları başarıya ulaşamadı. Sağlık sıkıntılarına rağmen Karaburun-Bozköy'de bir grup arkadaşıyla alternatif bir yaşam örgütlemeyi denese de yürümedi. Geçim derdi, onu hiç istemediği doktorluğa döndürdü: Kurucaşile, Hakkari, Gölcük ve İstanbul'un muhtelif semtlerindeki özel polikliniklerde çalıştı.

2012 başlarında hastaneye kaldırılan Gönül, uzunca süre yoğun bakımda kaldı. Sonrasında toparlanmayı başardı; 15 Mayıs Vicdani Retçiler Etkinliği'ne tekerlekli sandalyeyle bile olsa katılacak

kadar mücadelesine inanmaya devam ediyordu. Ancak hasta ve güçsüz düşmüş bedeni daha fazla dayanamadı, 30 Temmuz 2012'de hayatını kaybetti. Kara bayraklı bir tabutla gömüldü. Hiç askerlik yapmadı.

Tayfun Gönül, Türkiye gibi sağından soluna militarist bir ülkede her türlü sonucu göze alıp vicdani reddini yüreklilikle açıklayan ilk kişi olarak unutulmamayı, Cumhuriyet tarihine iz bırakan portreler arasında yer almayı hak ediyor. Yola çıkarken büyük ihtimalle köklü bir dönüşüme imza atamayacağını biliyordu ama yine de ölmeden kısa süre önce kaleme aldığı yazının girişi hüzün verici değil mi?: "Vicdani reddimi açıklayalı 22 yıl oldu. Bugün 19 Mayıs ve içimde tarif edilmez bir sıkıntı var. Hastane odasında televizyonda Mustafa Sarıgül'ün bütün Şişli'yi nasıl bayraklar ve Atatürk resimleriyle donattığını, çoğunluğu genç on binlerce insanın ellerinde bayraklarla Mecidiyeköy'e doğru yürüyüşünü izleyince bu 22 yılda bir arpa boyu bile yol gidememiş olduğumuzu düşündüm."

Yine de arkadaşları arasında neşeli tavırları ve muziplikleriyle bilinen, Tuğrul Eryılmaz'ın deyişiyle "zorunlu askerliğe karşı bilinç tohumlarını atan" Gönül'ün açtığı yoldan yürüyen gençler oldu. Avrupa Konseyi'ne üye olmasına rağmen vicdani reddi hak olarak tanımayan tek ülke konumundaki Türkiye aleyhine Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nde kararlar çıktı.

Kendisiyle aynı dönemlerde vicdani reddini açıklayan arkadaşı Vedat Zencir, Gönül'ün cenaze töreninde "İstediği gibi yaşadı, istediği gibi öldü" diyor-

du. Her ne kadar vicdani reddini açıkladığından beri ciddi bir ilerleme sağlanamamış olmasından üzüntülü olsa da gönlü çok rahattı: "Biz azız; savaş histerisini, bayrak fetişizmini, hangi kılık altında olursa olsun milliyetçiliği, 'alçaklığın son sığınağı' olan vatanseverliği engellemeye gücümüz yetmez belki ama suç ortağı olmayarak, vicdanımızın, inançlarımızın işaret ettiği yerden dik durarak, çocuklarımıza, torunlarımıza anlatacak anlamlı öyküler oluşturarak bir etkimiz olabilir."

KIVANÇ KOÇAK



Ahmet Davutoğlu
(1959-)

Gelecek Partisi genel başkanı ve uluslararası ilişkiler profesörü. Eski dışişleri bakanı, 62., 63. ve 64. hükümetlerin başbakanı ve Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) 2014-2016 yılları arası genel başkanı.

1959'da Konya'da doğdu. İstanbul Erkek Lisesi'ni bitirdi, ardından da Boğaziçi Üniversitesi'nde ekonomi ile siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler bölümlerinden mezun oldu. Aynı üniversiteden yüksek lisans ve doktora derecelerini aldı. 1990-1995 yılları arasında Malezya'da, 1995'ten 2002'ye kadarsa Beykent ve Marmara üniversitelerinde çalıştı. Muhafazakâr cenahta "Hoca" olarak anılan Davutoğlu AKP'nin ideologlarındandı. Özellikle 2002-2016 yılları arası, Türk dış politikasında "Davutoğlu etkisi" şeklinde tartışıldı.

Abdullah Gül'ün davetiyle danışman olarak 2002'de siyasete girdi. 2002-2009 arasında önce

Gül'ün sonra da Recep Tayyip Erdoğan'ın dış ilişkiler konusunda danışmanlığını yaptı. Bu süreçte Davutoğlu *éminence grise* ya da "gölge dışişleri bakanı" olarak nitelendi. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde etkin rol oynadı. "Komşularla sıfır sorun" tezini savunarak komşularla sorunları "güvenlik" yerine "diplomasi" aracılığıyla çözmeye çalıştı. Suriye, Irak ve Ermenistan'la ilişkilerin geliştirilmesinde görev aldı. Kıbrıs meselesinin çözümü için mesai harcadı. Davutoğlu'nun danışmanlığında Türkiye dış politikada "yumuşak güç" söylemini benimsedi ve özellikle Ortadoğu'yla ilişkilere önem verdi. Ayrıca "arabulucu ülke" misyonuyla Filistin-İsrail, Bosna Hersek-Sırbistan çatışmalarında ön plana çıktı.

2009'da kabineye meclis dışından dışişleri bakanı olarak atandı. 2011 ve 2015 seçimlerinde de Konya'dan milletvekili seçildi. Akademisyen olarak yazdıklarını adeta "filozof-kral" edasıyla dışişleri bakanı olarak uygulama fırsatı elde etti. Özellikle 2010 sonrası Arap Baharı sürecinde Türkiye "yumuşak güç"ten "sert güce" geçti, Davutoğlu da "meşhur" *Stratejik Derinlik* kitabını yürürlüğe soktu. Bu kitapta "tarih" ve "coğrafya" üzerinden Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini yeniden yorumladı; Osmanlı geçmişinden ve Afro-Avrasya (Avrupa, Asya ve Afrika) anakıtasında bulunduğu "jeopolitik" konumundan dolayı Türkiye'nin "köprü ülke" yerine "merkez ülke" olması gerektiğini öne sürdü. Cumhuriyet döneminde kendi tarihinden, kültüründen ve coğrafyasından koptuğunu iddia ettiği Türkiye'nin Yeni Osmanlıcı bir anlayışla "küresel etkinliğe" dönüşebileceğini söyledi. Osmanlı geç-

mişinden gelen "sorumluluk" çerçevesinde Tunus, Libya, Mısır ve Suriye'deki isyanları Türkiye liderliğinde örgütlemeye çalıştı ve böylece yayılmacı bir anlayışla Türkiye'yi doğal "yaşam alanı"na (*lebensraum*) ulaştırmayı hedefledi. Özellikle Suriye'deki isyanı bir "iç mesele" olarak gördü. Böylece Davutoğlu, Türkiye liderliğinde Batı dışı "din" merkezli bir "medeniyet" kurmaya çalıştı. Ancak Türkiye'nin dış politikasının en önemli gündeminin Ortadoğu olduğu bu süreçte Arap ülkelerinde Türkiye'ye yakın liderler devrildi, Suriye'deyse Esad devrilmedi ve Türkiye dış politikada çıkmaza girdi. İç politikadaysa Gül'ün yerine cumhurbaşkanı seçilen Erdoğan, Gül'ün görev süresinin bitmesinden bir gün önce –biraz da Gül'ü ekarte etmek için– olağanüstü kurultay düzenleyerek Davutoğlu'nu AKP'nin genel başkanı seçtirdi.

6 Eylül 2014'te güvenoyu alarak başbakan olan Davutoğlu liderliğinde girilen 7 Haziran 2015 seçimlerinde AKP %40,1 oy almasına rağmen özellikle Halkların Demokratik Partisi'nin (HDP) barajı geçerek %13,1 oyla meclise girmesiyle tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu kaybetti. Cumhuriyet Halk Partisi'yle (CHP) koalisyon kurulması için "istikşafi" görüşmeler gerçekleştirildi, ancak sonuç çıkmadı ve seçim hükümeti kurularak 1 Kasım'da erken seçime gidildi. "Terör örgütünün süreci istismar ettiği" öne sürülerek çözüm sürecinin bittiği bu dönemde çatışmalar tekrar başladı ve AKP "güvenlik" politikalarına tekrar döndü. Özellikle Suriye'deki karışıklıktan dolayı birçok cihatçı Türkiye'ye girdi ve Suruç, Ankara Gar katliamı başta olmak üzere birçok saldırı düzenledi. Çatışmalardan harap olan

Sur'u "Toledo yapacağız" çıkışı çokça tepki topladı. Davutoğlu "kokteyl terör" örgütlerinin Türkiye'yi hedef aldığını ancak "anketlerde oylarının arttığını" öne sürdü. Nitekim 1 Kasım seçimlerinde AKP'nin oyları %49,5'e çıkarak mecliste tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu elde etti. Seçimlerden bir süre sonra Erdoğan ile Davutoğlu arasındaki anlaşmazlık ayyuka çıktı; şeffaflık yasası, imar yasası, siyasi etik yasası, siyasetin finansmanı gibi konularda ikili ihtilafa düştü. 29 Nisan 2016'da toplanan AKP MKYK'sı genel başkanın "il ve ilçe başkanı atama yetkisi"ni alarak MKYK'ya devretti ve böylece Davutoğlu pasifize edilmek istendi. En son da "Pelikan" dosyasıyla "Davutoğlu'nun Erdoğan'a ihanet ettiği" öne sürülerek kamuoyunda "saray darbesi" olarak anılan süreç gerçekleşti. 22 Mayıs 2016'da Davutoğlu'nun aday olmadığı AKP olağanüstü kurultayı düzenlendi; genel başkan ve başbakan olarak Binali Yıldırım seçildi.

Davutoğlu istifa sonrası bir süre daha parti içinde kalarak içeriden eleştirilerini dile getirdi ancak başarılı olamayınca önce 2018 genel seçimlerinde milletvekili adayı olmadı, sonra da 9 Eylül 2019'da AKP'den istifa ederek Gelecek Partisi'ne giden süreci başlattı. 19 Aralık 2019'da kurulan partinin genel başkanı oldu. AKP'nin özellikle ilk döneminin *replikası* gibi olan bu parti, halktan yeterince destek bulamadı ve 14 Mayıs 2023 seçimlerine Cumhur İttifakı'na karşı olarak Millet İttifakı içerisinde yer aldı. Seçimlere CHP listelerinden girildi ve 10 milletvekiliyle mecliste temsil hakkı elde edildi.

Davutoğlu bir dönem AKP'nin "hoca"sı ve "ideolog"uyken 2023 itibariyle Erdoğan'a muhalif

ve başta cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi olmak üzere AKP politikalarını eleştiriyor. Ancak dışişleri bakanlığı, başbakanlık ve AKP genel başkanlığı yapan Davutoğlu'nun –başta Suriye meselesi olmak üzere– Türkiye'nin yaşadığı birçok sorunun müsebbiplerinden olduğunu da pek kimse unutmuyor.

BAYRAM KOCA



Eren Keskin

(1959-)

22 Ekim 1993. Diyarbakır, Lice. Tuğgeneral Bahtiyar Aydın ile Uzman Çavuş Yüksel Bayar'ın öldürülmelerinin ardından ilçe, güvenlik güçleri tarafından ablukaya alınmış. Çok sayıda ölü ve yaralı olduğu, binaların yakılıp yıkıldığı haberleri geliyor. Dönemin CHP Genel Başkanı Deniz Baykal da dahil hiçbir sivilin içeriye girmesine izin verilmezken aralarında Eren Keskin'in de bulunduğu İnsan Hakları Derneği'nden kalabalık bir grup ilçenin kapısına dayanıyor. Uzun ısrarlardan sonra nihayet içeriye alınıyorlar. Görüşmeler sırasında bir ara 10-11 yaşlarında bir oğlan çocuğu Keskin'in yanına geliyor. Diyor ki, "Sen Kürt müsün?" Eren Keskin, "Kürdüm" diye cevap veriyor. "O zaman niye Kürtçe konuşmuyorsun?" diyor oğlan hesap sorarcasına. "Kürtçe bilmiyorum" diyor Keskin. "O sihirli sözcüğü de mi bilmiyorsun?" diye soru-

yor çocuk Kürtçe, lakin bir tek "sihirli" kelimesi Türkçe. Eren Keskin "Neymiş o?" diye soruyor. Çocuk, "Berxwedan jiyan e" diye cevap veriyor: Yaşamak direnmektir!

Bu sihirli cümle Eren Keskin'in hayatının özeti gibi; özet diyorsak da insan hakları mücadelesine adanmış upuzun bir destan söz konusu olan.

Eren Keskin 1959 yılında Bursa'da, büyük ve neşeli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Baba tarafından Kürt, anne tarafından Çerkes'tir. Kürt olduğunu 13 yaşında birlikte denize girerlerken halasının solcu oğlu Hayati'den öğrenir. Başka bir gün, uçsuz bucaksız denizin sağladığı tuhaf mahremiyet duygusu Keskin'i farklı bir Türkiye hakikatiyle daha tanıştıracaktır; yengesi Josephine, Sedef Adası'nda yüzerlerken kısık sesle kendisinin bir Ermeni olduğunu, içinden "sürgün, soykırım, gavur dölü, kılıç artığı" kelimelerinin geçtiği cümlelerle anlatır. Sırlar ve hakikatler arasındaki tehlikeli çizgideki tanıklığı bu bilgilerle başlar. Ve Eren Keskin, Yıldırım Türker'in belirttiği gibi bir *parrheisastes* olmayı tercih eder: Antik Yunan'dan mirasla, "hakikati söylemek konusunda dürüstlük" kavramının ta kendisi olur.

Ortaokul yıllarında Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamına tanıklık ettiğinde hakikate giderken yürüyeceği yolu da seçer: Avukat olacaktır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden mezun olduktan sonraki ilk davası babasını öldüren 16 yaşındaki bir çocuğun indirimli ceza almasına ilişkindir. Eren Keskin bu davada babanın karısına ve çocuklarına

devamlı eziyet eden bir kişi olduğu gerçeğini gözler önüne sererek ve durumun aslında bir tür meşru müdafaa olduğunun altını çizerek savunmasını yapar. Bu olay, "Güzel avukatın ilk müşterisi idamlık genç" başlığıyla ve Eren Keskin'in meşhur makyajıyla gülümseyen portresi eşliğinde basına yansır. O makyajın hikâyesi de bu müstesna şahsiyetin inat katsayısı hakkında bir fikir verebilir: Üniversite yıllarında yeni yeni temasta olduğu solcu arkadaşları tarafından yüzüne sürdüğü allık nedeniyle eleştirilince eve gelir ve "inadına" şahane bir makyaj yapar, o günden bugüne Eren Keskin'i makyajsız görenin olmadığı söylenir.

Öğrencilik yıllarında İbrahim Kaypakkaya'nın fikirlerinden etkilenir. Avukat olarak ilk siyasi tecrübesiyse 12 Eylül döneminde kapatılan ve 50 binin üzerinde üyesi bulunan Devrimci Doğu Kültür Derneği davasıdır. 1990'lı yıllardan itibaren çatışmaların artması ve yoğun operasyonlar nedeniyle ağırlıklı olarak PKK davalarına bakmaya başlar. 12 Eylül döneminin ardından kurulan ilk sivil toplum örgütleri olan İnsan Hakları Derneği ve Tutuklu ve Hükümlü Aileleri ile Dayanışma Derneği ile çalışır. İHD'nin İstanbul şube başkanlığı, genel başkan yardımcılığı gibi görevlerde bulunur. 2023 itibariyle İHD eş genel başkanı.

Yazılarında "Kürdistan" kelimesini kullandığı için iki kez cezalandırılır Keskin: 1995'te 6 ay hapis yatar. 2004'te de baro tarafından bir yıl süreyle meslekten men edilir.

1990'lı yıllarda gözaltındayken güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen taciz ve tecavüz olaylarına o kadar sık rastlar ki, artık mağdurların göz-

lerinden sırlarını okumaya başlar. Neredeyse hepsi "aileleri üzülmesin" diye başlarına gelenleri anlatmak istemezler. Eren Keskin uzmanlardan da destek alarak bu yaralı kadınların iyileşmelerine ve hak arama mücadelesine girişmelerine yardımcı olur. Gözaltında Cinsel Taciz ve Tecavüze Karşı Hukuki Yardım Bürosu'nu kurarak sadece siyasi mahkûmlar için değil, translar da dahil olmak üzere tüm kadınlar için ücretsiz avukatlık hizmeti verir.

Yalnızca bir avukat değil aynı zamanda sıkı bir aktivisttir de. Pek çok eyleme katılır, sayısız kere gözaltına alınır, öyle ki, polisler onu sokakta gördüklerinde tanırlar, hatta işkembeciye gittiğinde onu gören bir polisin "Hayrola Eren Hanım eylem mi var?" diye sormuşluğu bile vardır.

Birçok kez ölümle burun buruna gelir, saldırıya uğrar. 1994'te içinde bulunduğu arabaya ateş açılır ama tesadüf eseri yara almadan kurtulur. 1998 yılında Kenya'da gözaltına alınarak Türkiye'ye getirilen Abdullah Öcalan'ın avukatlığını üstlenince baskı ve tehditler iyice artar. 2001'de İnsan Hakları Derneği'nde bulunduğu sırada içeri giren bir saldırgan ateş açar ancak içerisi kalabalık olduğundan kaçmayı başarır.

2011-2016 yılları arasında yayımlanan *Özgür Gündem* gazetesine yönelik baskılara karşı, gazetenin "gönüllü genel yayın yönetmeni" olur. Aslında bu sembolik bir durumdur, fiilen böyle bir iş yapmaz. Buna rağmen gazetedeki yazılar nedeniyle hakkında 143 dava açılır. Gerekçeler malumdur: Cumhurbaşkanına hakaret, örgüt üyesi olmak, Türklüğe hakaret vs. Halihazırda hakkındaki 3 yıl 9 aylık hapis cezası Yargıtay'da inceleniyor.

Hans-Litten Ödülü, Aachen Barış Ödülü, Theodor-Haecker Politik Cesaret Ödülü, Orhan Doğan Barış Ödülü, Hrant Dink Ödülü'nün de dahil olduğu çok sayıda ulusal ve uluslararası ödülün sahibi olan Eren Keskin uğradığı onca zulme karşın, vicdanının ve adalet duygusunun ona verdiği vazifeden asla vazgeçmeyen bir modern zamanlar kahramanıdır. Sonuca değil, sorumluluğunu sırtlandığı ağır taşı durmaksızın tepeye taşımaya odaklı bir *Sisifos*'tur. Denizi, masalları, kedileri ve Galatasaray'ı çok sever.

GAYE BORALIOĞLU



Cem Uzan
(1960-)

"Şu saniyede takdir-i ilahi tecelli etse ve vefat etsem ben, söyleyeceğim son bir laf vardır: Ey yüce yaradan bana fantastik bir hayat yaşattın."

1960 yılında İstanbul'da doğan Cem Cengiz Uzan, 1980'de İstanbul Alman Lisesi'nden mezun oldu ve yüksek öğrenimini ABD'de Pepperdine Üniversitesi'nde iş ve yönetim üzerine tamamladı. Üniversite eğitimi sonrasında Türkiye'ye döndü ve iş insanı babası Kemal Uzan'ın Şahenk Grubu'ndan satın aldığı İmar Bankası'nda iş hayatına başladı. Aile şirketlerinin çeşitli kademelerinde görevde kaldıktan sonra "Magic Box" ile medya sektörüne giriş yaptı: Anayasaya göre, Türkiye'de radyo ve televizyon yayınları TRT'nin elinde olduğundan kanalın kuruluşu birçok tartışmalara, hukuki süreçlere yol açsa da dönemin cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın oğlu

Ahmet Özal ile ortak kurduğu kanal, Türkiye'nin ilk "özel" televizyon kanalı oldu (kanalın ismi yıllar içinde önce Star 1, daha sonra Interstar, son olarak da Star olacaktı).

Uzan, daha sonra kurduğu "Tele On", "Kral TV" gibi başka televizyon kanalları yanında Türkiye'nin ilk özel radyo istasyonlarından olan "Süper FM"i ve başka radyo istasyonları da kurarak bir "medya imparatoru" haline gelmeye başladı. Tüm bunlara 1999 yılında *Star* gazetesini de ekledi. Bir yandan mobil iletişim alanına da yatırım yapan, devletten önemli ihaleler alan Uzan Grubu, 1990'ların sonunda Türkiye'nin en büyük medya holdinglerinden biri haline geldi.

2000'li yıllarla birlikte televizyonları, radyoları, gazeteleri, gösterişli hayat tarzları ve sansasyonel haberlerle iş ve magazin dünyasında reytingi yüksek bir aile haline gelen Uzan ailesinin büyük oğlunun hayalleri de büyümüştü ve siyasete atılmaya karar verdi: Cem Uzan 2002 yazında Genç Parti'yi kurdu.

Ailenin elindeki tüm medya ve iletişim kanalları, "siyasetçi" Cem Uzan'ın kitlelere ulaşması için seferber edildi. Böylece Türkiye Uzan'ı, beyaz gömleğini ve dönemin gazetelerinde vaatlerinin altına attığı imzasını daha yakından tanımaya başladı. Ateşli, coşkulu konuşmalarında "Çekilin, açın Türkiye'nin önünü" diye seslenen Uzan, kendisine esas rakip olarak AKP'yi ve lideri Erdoğan'ı koymuştu (ki, 2003 yılındaki bir konuşmasında dönemin başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'a hakaret ettiği iddiasıyla dava açılacak, cezası denetimli serbestliğe çevrilecek, en az üç ay öfke kontrol programına de-

vam etmesi ve öfke kontrolü-kişisel gelişim konularında beş yayın okumasına hükmedilecekti). Günde bazen dört miting yapan, mitinglerinden önce ve sonra büyük sevgi gösterileriyle miting alanlarını gezen, Ebru Gündeş, Ferdi Tayfur, Hande Yener gibi sanatçıları sahneye çıkaran Genç Parti lideri, "Başbakan Cem Uzan" sloganlarıyla kürsüye çıkıyordu. Beyaz gömleğinin kollarını sıvayan pozları gazetelerde tam sayfa ilanlar olarak yer alırken vatandaş aradığı yeni umudu adeta Uzan'da bulmuştu. Vaatlerine göre mazot 1 lira olacak, üniversite sayısı dört katına çıkacak, ilköğretim kitapları ücretsiz dağıtılacak, her işsize 350 lira maaş verilecekti! (Daha sonraları "Seçim öncesi stadyumlarda konser düzenleyerek halka pilav, döner ve ayran dağıtıp oy isteyen Genç Parti hakkında 'partiye yasadışı gelir sağlamak' iddiasıyla soruşturma açıldı" haberleri ortaya çıkacaktı.)

Seçim sonuçlarına göre Genç Parti beşinci parti olup %7,25 oy alsa da barajı geçemedi. Türkiye çok uzun bir dönem ülkenin başında kalacak "reis"ine aslında 2002 seçimlerinde karar verdi. Fakat Uzan'ın bu başarısı, seçimlerde %9,52 oy alan Çiller'in DYP'si ve %8,35 oy alan Bahçeli'nin MHP'sinin baraj altında kalmasına, AKP'nin %34,42 oyla 365 milletvekili alıp tek başına hükümet olmasına sebep oldu. Uzan'ın vaatlerinden biri gerçekleşmişti: Türkiye'nin önü AKP için açılsa da, Genç Parti ve Uzan ailesinin önü kapanacaktı.

Uzan'ın söylediklerini uzun süre görmezden gelen dönemin başbakanı Erdoğan kendisine yönelik bir miting konuşmasında «Sen ne biçim Müslümansın, sen Allahsız olmuşsun, sen ne biçim adamsın" de-

mesinin ardından düğmeye bastı. Uzan Grubu'nun 16 milyar dolarlık serveti, İmar Bankası tarafındaki önemli suçlamalar derken iktidar, TMSF yoluyla 14 Şubat 2004 tarihinde Uzan Grubu'na ait 219 şirkete el koydu. Uzan, Erdoğan'a yönelik suçlamalarına devam etse de artık sesini duyuracak medyası yoktu, faturayı ağır ödüyordu. Şirketleri ve Cem Uzan hakkında dolandırıcılık suçlamasında bulunan yalnızca Türkiye de değildi. Mobil şirketleri Nokia ve Motorola da benzer suçlamalar getiriyordu ve hatta Telsim'in satışından gelen 1,3 milyar dolar bu şirketlere ödenmişti.

Uzan için kötü günler başlamış, hakkında onlarca dava açılmıştı. 2004 yılının Şubat ayı itibariyle her şeyini kaybetmiş Cem Uzan için "ev hapsi" dönemi başlamıştı. Telefonla konuşmuyor, e-mail dahi gönderemiyor, yakın dostları hariç kimseyle görüşmüyordu. Evinin dışı polis kaynıyordu. 2002'de %7,25 olan oyları 2007 seçimlerinde %3'e düştü. Serveti gibi seçmeni de dağıldı. 2009 yılında ismi Ergenekon iddianamesinde geçince Fransa'ya iltica talebinde bulundu; ikinci Ergenekon iddianamesinde Uzan'ın Şener Eruygur'u askerî darbeye teşvik ettiği iddia ediliyordu.

Uzan, çemberin giderek daraldığını gördüğü için Eylül 2009'da gizli yollardan Türkiye'yi terk etti. Bir süre Interpol tarafından arandı. 12 Ekim 2009 tarihinde, Fransa'ya yaptığı siyasi sığınma başvurusu kabul edildi.

Bir dönem İstanbulspor'un da sahibi olan, takıma yaptığı transferlerle dikkat çeken, Galatasaray için Monaco'da partiler veren Uzan'ın hayalleri gerçeklerinden büyüktü. Birinci amacı Berlusconi gibi

başbakan olmak (hâlâ zaman zaman yaptığı siyasi çıkışlar gündem oluyor, hatta 2023 cumhurbaşkanlığı seçimleri için aday olacağını da duyurdu ancak Yüksek Seçim Kurulu "müracaatların bizzat kurula yapılmadığı" gerekçesiyle başvurusunu reddetti), ikincisiyse yine Berlusconi'nin Milan'ı gibi başarılı bir takıma sahip olmaktı. İki hayali de gerçekleşmeyen Uzan, Paris'te yaşıyor.

ELİF KEY



Erdal Eren
(1961-1980)

30 Ocak 1980'de ODTÜ'lü Sinan Suner, duvara Sovyetler'in Afganistan politikasını kınayan bir slogan yazarken, MHP'li bakan Cengiz Gökçek'in koruması Süleyman Ezendemir tarafından vurularak öldürülür. 2 Şubat'taki anma eylemine 2-3 bin kişi katılır. Eylemde olaylar çıkar; Erdal Eren, er Zekeriya Önge'yi öldürdüğü iddiasıyla tutuklanır. Devamıysa hukuku, adaleti, savunmayı hiçe sayarak, ışık hızıyla gelir: 17 Mart'taki ikinci duruşmada avukatlarından Nihat Toktay, müvekkilinin yaşının 18'den küçük olduğunu söyleyerek, tam teşhisi için kemik grafiklerinin çekilmesini ister. Mahkeme dış görünüşüne ve eğitimine bakarak, yaş durumunda itilaf olmadığı gerekçesiyle talebi reddeder, Sıkıyönetim Mahkemesi 19 Mart'ta Erdal'ı idama mahkûm eder.

Giresun'un dondurucu soğuklarıyla bilinen Şe-

binkarahisar kasabasında doğan Erdal Eren, beş kardeşin ortancası. Üç erkek çocuk, arkadaş gibi büyüdüler; haşarı, yaramaz, yerinde duramayan çocuklar. İlkokul öğretmeni baba, ev hanımı anne, aydın bir aile... Bütün kardeşlere iki isim verilmişti, Erdal hariç! Tuhaf bir ayrıksılık, nasıl bir işaretlenmeyse!

Erdal 1975'te okumak için Ankara'ya gelir, Yapı Meslek Lisesi'ne başlar. İki yıl sonra aile de Ankara'ya taşınır. Erdal çizimde yeteneklidir ama asıl Orta Öğrenimliler Derneği'nde (ANOD) çok aktiftir. Eylemler, boykotlar... 78'liler diye anılan 1974-1980 arası gençlik, liselilerden üniversite yaşlarına uzanır; kalabalık ama çok da bölünmüş. Her grup kendi eylemini, yayınını yapar; aralarında polemikler, kavgalar, çatışmalar çıkar. Her biri "en devrimci" olduğu iddiasındadır, birbirlerini "halkın sülalesi", "sosyal faşist", "goşist", "Maocu Bozkurt" gibi yakıştırmalarla etiketlerler.

Erdal, o tarihlerde bir yandan arkadaşı Murat'la birlikte zaman geçirir, dernek işleri konuşurlar, saldırılara karşı toplu halde okula gidip gelirler. Tüm bu olan biten içinde lise hayatı, okuldan uzaklaştırmalarla son sınıfta yarım kalır: "Biz siyasetin içine ne kadar girdiğini bilmiyorduk, başka bir görev verilmiş, artık bir militandı" diyor, abisi o dönem için. Eren'in son eylemiyse 2 Şubat 1980'de Ayrancı, Hoşdere Caddesi'ndeki Sinan Suner anmasıdır.

Arkadaşı Selma'nın, "Hepimizden büyük gibi davranırdı, toplantıları o yönetirdi, kararlıydı. Yaşasaydı benim yaşımda olacaktı ama hep çocuğum olarak kaldı" dediği, Murat'ınsa kızların yüzüne bakamayacak kadar mahcup bir genç olarak

tarif ettiği Erdal'ın, Mamak Askerî Cezaevi'ndeki hücresindeki kısa görüşmede gazeteci Savaş Ay'da bıraktığı izlenim: Sakin, ağırbaşlı, efendi ama asla baş eğmemiş gibi duran, yardım beklemeyen bir çocuk. Ay'a söylediği son sözüyse "Beni ibreti âlem için asacaklar" olur.

"Nitekim" Kenan Evren'in akla zarar fermanı, "Asmayıp da besleyelim mi?" zaten olacakları ilan etmiştir. Erdal'ın babası Ahmet Eren'in 21 Kasım 1980'de Evren'e yazdığı mektupta, "Suçun işlendiği tarihte oğlum, 18 yaşına gireli 3 ay olmuştu" ifadesi boşlukta asılı kalır. 12 Eylül darbesiyle hükümsüz kılınan TBMM'de 1972'den beri dondurulan idamlar art arda gerçekleşir. 13 Aralık 1980'de infaz edilen dördüncü kişi de Erdal Eren'dir. Avukatlarından İsmail Sami Çakmak o anları şöyle anlatır: "Erdal'ı getirdiler, bizimle yalnız konuşmak istedi, reddettiler. Arkasını dönüp, utanarak apış arasından yazdığı bir mektup çıkarttı, bir sigara, bir de mektup yazmak istediğini söyledi, izin verdiler. Sigarası bitene kadar mektubu yazdı. Mektupları ve aileye verilecek özel eşyalarını aldılar. İdam gömleği giydirildi, karar göğsüne asıldı, elleri bağlanacağı sırada 'Değmeyin vücuduma' diye itiraz etti. Doktorun elleri bağlanmazsa çok acı çeker, dediğini Erdal'a söyledim, itirazı bıraktı sehpaya yürüdü, 'Faşizme ölüm, halka hürriyet. Yaşasın Türkiye Devrimci Komünist Partisi' diyerek, boynunu ipe uzattı, aynı anda tabureyi tekmeledi. Saat 03'e 7 vardı."

Abisi Erkan, haberi Gaziantep'te, radyodan duyar, karlı yollarda 27 saat süren yolculuktan sonra Ankara'ya ulaşır. Anne, baba, diğer kardeşler de infazı radyodan öğrenmişlerdir. Neredeyse kimsesizler

mezarlığına gömülecek oğullarını, son anda yetişip, Karşıyaka Mezarlığı'nda defnederler. Erdal Eren'in ailesine yazdığı veda mektubunda onlarla empati kuran, teselli veren, saygılı bir oğul vardır: "Anne, baba, evlat arasındaki sevgi çok güçlüdür, kolay kolay kaybolmaz, çaresiz biriymişim gibi ardımdan ağlamanız beni yaralar. Bu konuda ne kadar güçlü ne kadar cesur olursanız beni o kadar mutlu edersiniz. Hepinize özgür ve mutlu yaşam dilerim. Devrimci selamlar, Oğlunuz Erdal."

Erdal Eren, sayısız makaleye, birçok belgesele, filme, kitaba konu oldu. Türkiye'nin 1977-1984 arası yıllarını anlatan belgesel film, "Oğlunuz Erdal" adıyla gösterime girdi. "Hatırla Sevgili" dizisi finalinde ve "Zincirbozan" filminde idamı konu edildi. Hakkında yazılan kitaplardan birini Birol Öztürk, *Erdal Eren / Ben hep 17 yaşındayım* adıyla yayımladı, bir diğeri de A. Konuk imzalı *Gökçe Fidan*'dı. İstanbul Ataşehir Belediyesi 2016'da Erdal Eren Kültür Merkezi'ni kurdu, 2018'de Erdal Eren Kitaplığı açtı. 2020 yılında da kitaplık bünyesinde "Darbeler Özel Bölümü" hayata geçirildi.

Ama ardından en çok şarkılar yazıldı, besteler yapıldı. Sözleri Aysel Gürel'e, bestesi Onno Tunç'a ait "Son Bakış", Sezen Aksu'nun yorumuyla, "*Kurşun gibi izler / Son bakıştaki o gözler / Kaldı aklımızda*" nakaratıyla deler geçer insanın içini. Uzaktan akrabası olan Teoman ise bir albümüne de ismini veren "On Yedi" şarkısını yapar: "*Çok beyazdı, kir tutardı / Ömrü kelebek kadardı / (...) / Daha on yedi, on yedi, on yedi, on yediymiş...*" Şair Gülten Akın, Grup Yo-

rum'un bestesi, insanı can evinden vuran "Büyü" şiirini Erdal'a ithaf etmiştir: "*Büyü de / büyü de baban sana / Baskılar işkenceler alacak / Kelepçeler gözaltılar zindanlar alacak / Büyü de / Büyüyüp on yedine geldiğinde / Büyü de baban sana / İdamlar alacak.*"

Erdal Eren kaç yaşında olduğu tartışmaları arasında toplumsal hafızaya işte böyle "17 yaşında idam edilen çocuk" olarak kazınır ve hep öyle kalır...

NEYYİRE ÖZKAN



Gültan Kışanak

(1961-)

"İnsan olmak, insan kalmak kolay değil. Binlerce kez sınanacaksın..." Bu cümle Gültan Kışanak'ın, cezaevindeki Kürt kadın siyasetçilerle mektuplaşma yoluyla hazırladığı *Kürt Siyasetinin Mor Rengi* başlıklı kitabındaki, "Kadın olmak zor... Hatta Tehlikeli" başlıklı yazısının sonunda yer alıyor. Kışanak, birçoğunu gözümüzün önünde yaşadığı ardı arkası gelmez sınanmaları, benzersiz bir metanet ve mücadele gücüyle karşılamış müstesna bir kişiliktir.

Dersim katliamından kaçarak Elazığ'a göç etmiş Ağuçen aşiretine mensup, beş çocuklu Kürt-Alevi bir ailenin üç kızından biri olan Kışanak, kadın hakları savunucusu, aktivist, gazeteci ve siyasetçidir. Sendikacı olan babası ve ailesi siyasetle ve Kürt sorunuyla çok yakından ilgilidir. Gültan Kışanak da henüz lisedeyken ilgilenmeye başladığı politik mücadeleyi hep daha önemli sorumluluklar üstlenerek

bir adım ileriye taşır. TBMM 23. dönem Diyarbakır ve 24. dönem Siirt milletvekilidir. Barış ve Demokrasi Partisi eski eşbaşkanıdır. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi eski başkanıdır. Almanya'da 2007'den bu yana verilen Clara Zetkin Onur Ödülü'nü 2021 yılında alan isimdir.

Türkiye kadın hareketinde birkaç kuşakla mücadele yoldaşlığı eden Kışanak, kadın, Kürt ve Alevi olarak muhatap olduğu kesişimsel ayrımcılıklara ve şiddete karşı kararlı ve aktif bir mücadeleyi seçer. Kürt kadın hareketinin öncü figürlerinden biri ve bir siyasetçi olması yanında, Kürt basın tarihinde "Özgün Basın Geleneği" olarak anılan gelenek içinde özel bir yeri ve emeği olan bir gazetecidir.

Kışanak politikayla ilgilenmeye Elazığ Kız Öğretmen Okulu günlerinde başlar. Bu yıllarda Sakine Cansız'larla tanıştığını ve kendisi gibi Dersimli bir Alevi olan Sakine'nin, Kürt sorunuyla mücadelede ona ilham kaynağı olduğunu söyler. Kışanak'ın Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türkçe Bölümü'nde 1978 yılında başladığı üniversite hayatı, 12 Eylül 1980 darbesiyle kesintiye uğrar. Fatma Sönmez, *Kürt Tarihi ve Siyasetinden Portreler* başlıklı derlemede yer alan, "Bir Gazeteci, Kürt Kadın Aktivist ve Siyasetçi Olarak Gültan Kışanak" başlıklı yazısında, Gültan'ın, "Devrimci düşüncelerimin hayatla karşılaşmasının diğer adı Diyarbakır olmuştur" dediğini söyler. "İnsanlıktan çıkarma" pratikleriyle namlı, Diyarbakır 5 no'lu Askerî Cezaevi günleri de bu karşılaşmanın içindedir. Darbenin hemen ardından tutuklanmıştır. Genç yaştaki cezaevi süreci iki yıllık bu tecrübeyle sınırlı değildir. Diyarbakır Cezaevi'nin ardından, devam eden dava

süreci nedeniyle tekrar tutuklanır ve iki yıl da Elazığ Cezaevi'nde kalır.

Cezaevi sonrasında yeniden üniversiteye dönmeye karar veren Kışanak, 1986'da Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü'ne girer. Daha öğrenciyken *Yeni Asır*'da başladığı gazetecilik hayatı *Toplumsal Diriliş Dergisi* ve sonra da *Güneş* gazetesinde devam eder. Yayın hayatına 1988 yılında başlayan *Toplumsal Diriliş Dergisi*'nin İzmir'de yayımlanması sürecinde yer alır. Profesyonel anlamda gazeteciliğe 1990'da *Yeni Ülke* ile başlar; muhabirlik, editörlük ve dizgi yapar. Kışanak *Özgür Gündem*'in de (1992) kuruluş aşamasında yer alarak, çalışmalarına dahil olan tek Kürt kadın gazetecidir.

Kışanak'ın yazı ve söyleşilerinde Kürtlüğü, kadınlığı, aktivistliği ve kadın mahpusluğu olduğu kadar gazeteciliği de siyaset alanındaki özne pozisyonunu kuran süreçler olarak yeniden ve yeniden düşünme eğilimi dikkat çekicidir. Yine Sönmez'in aktardığı gibi, "Siyaseten 'özneleşmesine' dair 'Hep kendi çizgimde yürüdüm, başka bir fraksiyona, başka bir çizgiye gidip gelmedim. Hep Gültan çizgisinde yürüdüm'" der.

Milletvekilliği döneminde anadilde eğitim ve Kürtlerin anayasal haklarına kavuşması başta olmak üzere Kürt sorununu gündemleştirme konusunda büyük çaba sarf eder. Roboski katliamı sonrasında TBMM'de yaptığı konuşma tarihî bir belge olarak kayıtlara geçer.

Gültan Kışanak parlamentoda ve yerel yönetimlerde kadınların temsil edilmesine çok önem verir ve temsiliyetin kadın örgütü üzerinden yükselmesinin

büyük sinerji yaratacağını savunur. Diyarbakır büyükşehir belediye başkanlığı dönemindeki çalışmalar, belediyedeki tüm kadınları bir araya getirerek yapılır ve bu yapı bir kadın meclisine dönüştürülür. Yerel Eşitlik Eylem Planı hazırlanır, veriler cinsiyet temelli toplanır, toplumsal cinsiyet duyarlı bütçe yapmak hedeflenir. Ancak sadece 19 ay sonra, 25 Ekim 2016'da eşbaşkan Fırat Anlı ile birlikte gözaltına alınır, tutuklanır ve yerine kayyum atanır.

Kışanak'ın "Siyasi Kadın Mahpus Olmak" başlıklı yazısında (2023) cezaevlerini iktidarın ve devletin mahrem alanı olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Cezaevlerinde de "kol kırılır, yen içinde kalır" der Kışanak. "Cezasızlık" politikasına işaret etmenin yanı sıra evi terk etme ya da uzaklaştırma kararı alma imkânı olmayan kadınların, evdeki erkek şiddetine katlanmalarının bir benzerini hapishanelerde yaşadıklarını not düşer.

2023 itibariyle Kandıra F Tipi Cezaevi'nde bulunan Kışanak, hayatının on yıldan fazla kısmını cezaevinde geçirdi. Diyarbakır'daki mahpusluk hayatına genç yaşta maruz kaldığı ağır işkence koşulları da dahil. Kadın mahpusluğu konusundaki düşünceleri bu nedenle de önemli. Ailenin mahrem hayatından devletin mahrem alanı olarak cezaevlerine yaygınlaşan eşitsiz iktidar ilişkileri, cinsiyetçi tahakküm ve kesintisiz baskının çok sade ve etkileyici bir tanımlamasını sunar o.

Kısa bir yazıda siyasetçi, aktivist, gazeteci Gültan Kışanak'ı layıkıyla anlatmak neredeyse imkânsız bir girişim. Hakkını vermek mümkün olmasa da direnişin ve umudun simgesi olduğunu söyleyerek, kendi dizeleriyle, bu portre burada noktalanabilir.

(...)
Umudun yükü bu kadar mı ağır olur.
Ölümün kol gezdiği ülkemde
Sözün hükmü yok ki...
Sımsıkı sarıldım sadece
Merdiven yaptık umudumuzu
Sakladık barışı, gökkuşağına.
Saklambaç oynayan çocuklar bulsun diye...

SEVİLAY ÇELENK



Leyla Zana
(1961-)

Leyla Zana'yı 6 Kasım 1991 günü çıkan "yemin krizi"yle bildik asıl. Siyah tayyörü, başında kırmızı-yeşil-sarı örgüsüyle kürsüye çıktı, yeminini okudu, sonra dedi ki, "Bu yemini Türk ve Kürt halklarının kardeşliği adına ediyorum" Bu cümleyi Kürtçe söyledi ve bütün o kravatlı erkekler topluluğunu delirtti! 1989'da Paris'te yapılan Kürt Konferansı'na katıldıkları için partiden ihraç edilen SHP milletvekilleri tarafından kurulan Halkın Emek Partisi, 1991 yılında SHP ile seçim ittifakı yapmış ve 18 milletvekiliyle meclise girmişti. Leyla Zana, bu vekillerden biriydi. Yemin töreninden sonra dokunulmazlıklarının kaldırılması için fezleke düzenlendi, Meclis Başkanı Hüsamettin Cindoruk fezlekeyi geri gönderdi (meclis kürsüsünün dokunulmazlığı gerekçesiyle) ama fezlekenin ikinci kez gönderilmesinden sonra, dokunulmazlıklar kaldırıldı. 1990'da kurulan ve

kendisini Kürt sorunuyla sınırlamamaya azmetmiş HEP, 1993'te "Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozma amacını taşımak"la suçlanarak kapatıldı. Arkasından kurulan Demokrasi Partisi de aynı suçlamayla kapatıldı. Dört milletvekilinin vekilliklerinin düşürülmesi için mecliste oylama yapıldı: Leyla Zana, Hatip Dicle, Selim Sadak, Orhan Doğan. Zana, Dicle ve Doğan, bu muameleyi kabul etmeyeceklerini söyleyerek mecliste oturma eylemine başladılar. İki günlük direnişin ardından polis meclise girerek milletvekillerini zorla çıkardı. On üç gün sonra tutuklandılar ve on beşer yıl hapse mahkûm edildiler.

Leyla Zana'nın 12 Eylül darbesi sırasında Diyarbakır belediye başkanı olan Mehdi Zana'nın eşi olması dolayısıyla politikleştiği yolundaki kanaat, Kürt kadınlarına bakışı yansıtır: Ezik, cahil ve yoksul. Oysa Zana'nın seçildiği 1991 meclisinde kadın milletvekili oranı hepi topu %1,8'di zaten! Türk kadınlarının durumu da pek parlak değildi.

Leyla Zana, meclis kürsüsünde bu bakışı ters yüz etti. Yalnızca Kürtlerin değil, Türklerin gözünde de bir direniş sembolüne dönüştü. On yıllık hapishane döneminde iki kez Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterildi, 1995 yılında Avrupa Parlamentosu'nun verdiği Sakharov Düşünce Ödülü'nü aldı.

2004 yılında cezaevinden çıktı ve 2005'te, Orhan Doğan ile birlikte, Demokratik Toplum Hareketi'nin kurucuları arasında yer aldı.

Bu hareketin dönüştüğü Demokratik Toplum Partisi (DTP) de 2009 yılında kapatıldı. Halkın Emek Partisi ile başlayan uzun yol, parti kurma ve partinin kapatılması ve yeniden parti kurma, o

partinin de kapatılması hikâyesiydi bir anlamda. 2008 yılında kurulan Barış ve Demokrasi Partisi, bu duraklardan biriydi ve Leyla Zana, 2011 seçimlerinde bu partinin desteklediği bağımsız aday olarak seçildi. "Yemin krizi"nden yirmi yıl sonra, yeniden meclisteydi.

2009 yılında başlamış çözüm sürecinin barışın yolunu açacağına inandığını anlıyoruz o sırada yaptığı konuşmalardan. Recep Tayyip Erdoğan'ı barışın güçlü bir aktörü olarak gördüğünü biliyoruz. Ve bir noktada, bu inancını kaybettiğini. 2015 seçimlerinde yeniden meclis kürsüsüne çıktığında, yeminini Kürtçe bir cümleyle bitirdi: "Onurlu ve kalıcı bir barış umuduyla" Yeminini tekrarlaması istendiğinde, bunu yapmadı. Yemini geçersiz sayıldı ve milletvekilliği düşürüldü.

Böylece Leyla Zana'nın vekilliği ikinci kez engellenmiş oldu. Her iki "kriz"in sebebi de o kürsüde anadilinde bir cümle sarf etmesiydi. Her ikisinde de barış umudunu dile getirmişti. Kardeşlikten ve onurdan bahsetmişti. İlkinde, uzun hapis cezasını "demokrasi, özgürlük ve barış uğruna ödenmesi kaçınılmaz, ertelenmez bedel ve onur" olarak gördü. İkincisinde, meclis tutanaklarına X olarak geçirilen "onurlu ve kalıcı bir barış umudu"nun imkânı büsbütün azalmıştı. 7 Haziran seçimleri sonrasında çözüm süreci tamamen bitirildi, Temmuz ayındaki Suruç saldırısı, yeni bir karanlık döneme daha girildiğine işaret ediyordu.

Bu satırların yazıldığı sırada Leyla Zana, köyünde yaşıyor ve susuyor. Bu suskunluğun Abdullah Öcalan ile yaşadığı çatışmadan kaynaklandığı söylentileri var. Uzun ve çok zorlu bir politik hayatı oldu;

kendisinden sonra yetişen Kürt kadın politikacılardan farklı olarak, yanında yöresinde başka kadınlar yoktu. "Kürt siyasetinin mor rengi"nden dem vurmaya biraz daha zaman vardı.

Bu bakımdan Leyla Zana'nın hikâyesini daha büyük bir hikâyenin, Kürt kadın politikacıların hikâyesinin giriş noktalarından biri gibi düşünmek mümkün. Acıyla ve direnişle yoğrulmuş bir geleneğe doğup onu başka bir şeye dönüştürme hikâyesinin.

3 Mayıs 1961 günü doğdu, 14 yaşındayken kuzeniyle evlendirildi. 19 yaşında, biri kucağında biri karnında iki çocuklu bir kadındı, 12 Eylül darbesi oldu. Eşi Mehdi Zana, Diyarbakır belediye başkanıydı, tutuklandı ve 10 yıl hapis yattı. Leyla Zana bu süreçte okuma yazmayı öğrendi, ilkokulu, ortaokulu ve liseyi dışarıdan sınavlara girerek bitirdi. İnsan Hakları Derneği Diyarbakır Şubesi kurucularından biriydi, *Yeni Ülke* gazetesinde gazetecilik yaptı. 1991'de milletvekili seçildiğinde, arkasında on yıllık bir politik tecrübe vardı. Tutuklu yakını tecrübesi, insan hakları mücadelesi tecrübesi, gazetecilik tecrübesi. JİTEM'in saldırılarına direnme vardı, Vedat Aydın cinayeti vardı. Kürsüde taktığı üç renkli örgüyü ona hediye eden Bismilli kadına verdiği söz vardı.

Kahramanın yolculuğu, başladığı yerde son bulur. Pek de hevesli olmadığı, zorunluluklar sebebiyle girdiği uzun yolda, değişir ve dönüşür. Evine döndüğünde, o artık başka biridir. Bu yolculuğu mümkün kılan, evdir. O sabit kalmalıdır ki kahramanın dönüşümünü anlayabilelim, yol haritasını izleyebilelim. Leyla Zana için böyle olmadı, yakılıp yıkılmış bir evden başladı, boşaltılmış bir köyde

soluklandı. Efsanelerle, söylentilerle, dedikodularla karışmış bu hikâyenin aslını anlatma imkânı pek olmadı. Ama bir şey var, en başından beri tekrarladığı bir şey: O bu yolda yalnızca politik iklimi, Kürt kadınlarına dair imgeleri değiştirmekle kalmadı, kendini, "kendi küçük dünyasını" da alt üst etmeye cesaret etti.

İnsan düşünmeden edemiyor: Bu kahramanın evi, belki de anadiliydi. Başladığı ve döndüğü yer.

AKSU BORA



Hasan Ocak
(1965-1995)

12 Mart 1995 akşamı çoğunlukla Alevilerin yaşadığı İstanbul'daki Gazi Mahallesi'nde dört kahvehane ve bir pastane kimliği belirsiz kişilerce bir taksiden açılan ateşle tarandı. Saldırıda bir kişi ölürken, 25 kişi yaralandı. Mahalleli saldırının ardından polisin ilgisizliğini, saldırganların yakalanamamasını protesto için karakola doğru yürüyüşe geçti. Bu esnada polisin açtığı ateşle bir kişi daha öldü, yine yaralananlar oldu, olaylar daha da büyüdü. 15 Mart'ta can kaybı sayısı 22'ye yükselmiş, yüzlerce kişi yaralanmış, gözaltına alınmıştı. Cenazelerin teslim edilmesi ve sokağa çıkma yasağının kaldırılmasıyla olaylar, çatışmalar sonlandı ama operasyonlar ve gözaltılar bitmemişti.

Atama bekleyen bir öğretmen olan, geçinmek için Beyazıt'ta bir iş hanında çay ocağı işleten Hasan Ocak, 21 Mart'ta annesini arayarak kız kardeşinin

doğum günü için balık ve pasta alıp geleceğini söyledi. Emine Ocak'ın, oğlunun sesini son duyuşu bu oldu; Hasan'dan bir daha haber alınamadı. "Kimseyi incitmeyen, herkesin yardımına koşan, yüreği insan ve doğa sevgisiyle dolu bir sosyalistti. Sokakta oynayan çocuklara dağıtmak için her zaman cebinde şeker ya da sakız taşırdı."

Önceden de birkaç kez gözaltına alınan Hasan'ın yine gözaltında olduğuna inanan aile karakol karakol gezdi, hastanelere baktı. Hasan yoktu. O dönemde yaygın biçimde yaşanan gözaltında kaybedilme olaylarını bildiklerinden, başka kayıp yakınlarıyla birlikte kararlı bir arayışa başladılar: İnsan Hakları Derneği'nin de desteğiyle sürekli Hasan'ı, kayıpları dile getirdiler; savcılığa başvurarak Hasan'ın akıbetinin açığa çıkarılmasını talep ettiler. Hasan Ocak'ın "gözaltında kayıp" ve "faili meçhul" cinayetlerden birine kurban olmaması için yoğun çaba gösteren ailesinin ve sivil toplum kuruluşlarının çağrıları medyada da yaygın olarak işlenmeye başladı. İçişleri Bakanı'ndan (Nahit Menteşe) Emniyet Genel Müdürü'ne (Mehmet Ağar), Vali'den (Hayri Kozakçıoğlu) Emniyet Müdürü'ne (Necdet Menzir) üst düzey yetkililer resmî yazışmalarda Hasan Ocak'ın zaten suçlu olarak aranmadığı, gözaltında da olmadığı açıklamasını yaptılar. Oysa Emniyet Müdürlüğü'nde gözaltında bulunan bazı kimseler Ocak'ın da gözaltında olduğunu görmüşler, duymuşlar ya da parmak izi listesinden okumuşlardı.

Nihayet 15 Mayıs'ta, kaybolmasından yaklaşık 2 ay sonra, aile üyelerinden bazıları Adli Tıp'ta kimsesiz olarak oraya götürülen cesetlerin otopsi dosyaları arasında Hasan'ın fotoğraflarını fark edince ağır iş-

kence izleri taşıyan Ocak'ın bedenine "meçhul kişi" olarak defnedildiği Altınşehir Kimsesizler Mezarlığı'nda ulaşıldı. Olay yeri tutanağı, gözaltına alınanlara uygulanan işlemlerden geçtiğini kanıtlıyordu: Kemersizdi, ayakkabıları bağcıksızdı, parmaklarıysa mürekkepliydi. Ocak boğularak öldürülmüş, tanınmaması için yüzü parçalanmıştı. Dönemin İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanı Algan Hacaloğlu, Ocak ailesini ziyaret ederek Emine Ocak'tan devlet adına özür diledi: "Siyasette en kötü günüm, devletin bir bakanına, yani bana, Hasan Ocak hakkında yalan söylendiğini anladığım gündür. Çünkü ben o yalanla, Hasan Ocak ailesine yanlış bilgi sunmuştum."

Hasan Ocak, 19 Mayıs 1995'te aile mezarlığına gömüldü. 27 Mayıs Cumartesi günüyse Galatasaray Meydanı'ndaydı: Ocak ailesi, aynı dönemde gözaltında kaybolan ve işkence edilmiş bedeni yine kimsesizler mezarlığında bulunan Rıdvan Karakoç'un ailesi ve yine daha önce yakınları kaybedilen birkaç ailenin öncülüğünde Galatasaray Lisesi'nin önünde oturma eylemleri başlattı. İHD'nin ve sivil toplum aktivistlerinin de verdiği destekle hızla genişleyen topluluk her cumartesi saat 12'de lisenin önünde eyleme devam etti. Eylemlerin formu çok basitti: Yaklaşık yarım saat kadar, slogan atmadan, alkışlamadan sessizce oturmak. Grup, çocukları kaybedilen annelerin fazla sayıda yer alması, kendi kayıpları için Arjantin'de onlarca yıldır eylem yapan Plaza De Mayo Anneleri'yle benzerlik kurulması gibi nedenlerle zamanla medya tarafından "Cumartesi Anneleri" olarak adlandırıldı.

Kayıplarının fotoğraflarını ve "gözaltında kaybedilenlerin ve mezarı olamayanların sembolü" olan karanfiller taşıyan Cumartesi Anneleri'nin temel talepleri gözaltında kayıpların son bulması, kaybolanların akıbetlerinin açıklanması ve faillerin yargılanmasıydı. Slogan atmayan, örgütsel pankart taşımayan, sadece yakınlarını unutturmamak peşindeki insanlara polisin tepkisi hiçbir zaman yumuşak olmadı. 1999'da, her hafta daha da sertleşen polis müdahaleleri dolayısıyla eyleme ara veren grup, 2009'da Galatasaray Meydanı'na döndü. Ne var ki, 2018 Ağustos ayında meydan onlara bir kez daha yasaklandı. Ancak vazgeçmediler: İHD önünde toplanarak ya da *online* açıklamalarla eyleme devam ediyorlar. Galatasaray Meydanı'nda toplanmak istediklerinde gözaltına alınıyorlar.

Dünyadaki en uzun süreli sivil itaatsizlik eylemlerinden birini yapan Cumartesi Anneleri sayesinde Türkiye'de gözaltında kayıplar hatırı sayılır ölçüde azaldı. Emine Ocak, sadece oğlunun sesi olmakla kalmamış, başka insanlara da dokunmayı başarmıştı: "(...) genç bir delikanlı geldi yanımıza, elimizi öptü ama ağlayacak gibiydi. (...) 'Seni gözaltında kaybedecektik ama senin anan da gider Cumartesi Anneleri'ne katılır diye bırakıyoruz' dediler. Ben sizin sayenizde yaşıyorum.'"

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Hasan Ocak'ın kaybedilmesi ve ölümüyle ilgili yeterli ve etkin bir soruşturma yürütülmediği için Türkiye hakkında ihlal kararı verse de Ocak ailesinin iç hukuktaki tüm girişimleri sonuçsuz kaldı, onu kaybedenler

cezalandırılmadı. Sadece 30 yıl yaşayan Hasan gözaltında kaybolan, sonunda ölü bedeni bulunan ilk kişi değildi elbette ancak kayıplar mücadelesinin sembollerinden biri haline geldi.

Cumartesi Anneleri, gözaltında kayıp olayları yaşanmasın, kaybolup öldürülenler hiç değilse mezarlarına kavuşsun, sorumlular yargılansın diye neredeyse Hasan'ın yaşadığı zaman kadardır süren –ve daha uzun yıllar biteceğe benzemeyen– mücadelelerine devam ediyor. Zira Emine Anne'nin deyişiyle, insanları gözaltında kaybedenler, öldürenler "hesap vermemek için hepimizin ölmesini bekliyor ama hesap vermekten kurtulamayacaklar"

KIVANÇ KOÇAK



Metin Göktepe
(1968-1996)

Metin Göktepe, 1968'de Sivas-Gürün'ün Çipil köyünde doğduğunda 4 yıl kadar gazetecilik yapıp, gencecik bir adamken sadece Türkiye basın tarihine değil, siyasal tarihine de geçeceğini bilemezdi...

Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşan kalabalık bir ailenin çocuğu olan Göktepe, 11 yaşında İstanbul'a geldi. Çalışkan bir öğrenciydi. 1989'da İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü'nü kazandı. Zaten siyasetle ilgilenmeye başlamıştı, öğrenci hareketinin içinde yer aldı.

1992'de haftalık haber dergisi *Gerçek*'te muhabir olarak çalışmaya başlayan Göktepe böylece gazetecilik dünyasına adım attı. *Gerçek*'ten sonra 1995'in yaz aylarında çıkmaya başlayan *Evrensel* gazetesinin kuruluşunda yer aldı. Cana yakın, içten ve neşeli tavırlarıyla sevilen bir insan olan Göktepe, gözüpek ve başarılı bir muhabirdi de: Haber peşinde koşmaktan

yorulmuyor, doğru haberi yazabilmek, fotoğraflayabilmek için uğraşıyordu. Arkadaşları, "Bu haberi mutlaka ben izlemeliyim" lafının özellikle gençlik ve işçi eylemlerini takip eden Göktepe'nin sloganı haline dönüştüğünü anlatıyor. Annesi Fadime Göktepe ise oğlunun bu "acar" muhabir hallerine nasıl kızdığını: "'Metin' dedim, 'sen çok yere gidiyorsun annen kurban. Kendine dikkat etmiyorsun. Bak ortalık kötü, hep adam öldürüyorlar, alıyorlar', dedim."

8 Ocak 1996 günü de "Bu haberi mutlaka ben izlemeliyim" diyerek habere gitti Göktepe: Ümraniye Cezaevi'nde yapılan operasyonda öldürülen Orhan Özen ile Rıza Boybaş'ın Alibeyköy'de yapılacak cenaze törenini izleyecekti. Bölgeye adeta yığınak yapan, çok sıkı denetim uygulayan polisle karşılaştığında gazeteci olduğunu söyledi. Sonrasını o sırada yanında bulunan bir başka muhabir Murat İnceoğlu, "Sarı basın kartı istediler, tanıtma kartını kabul etmediğini söyledi komiser. Metin üsteleyince 'Sen çok konuştun, seni gözaltına alıyorum' dedi ve 2 çevik kuvvet polisi, Metin'in kollarını arkadan bükerek gözaltına aldılar" diye anlatacaktı.

Gözaltına alınan bine yakın kişiyle birlikte Eyüp Kapalı Spor Salonu'na götürülen Metin Göktepe'ye "özel muamele" yapıldı. Yine gözaltına alınan farklı farklı kişiler spor salonunda olan biteni şöyle aktaracaklardı: "20-25 dakika dövüldüm. O sırada Metin getirildi. Amirlerden biri 'Bu gazeteci. Buna özel muamele' dedi. On kişi Metin'in üzerine çullandı. Coplarla ve kazma sapına benzer sopalarla vurdular. Metin, 10 dakika sonra bayıldı. Su döküp ayılttılar. Biraz bekleyip yine dövdüler. Kafasında yarıklar oluştu, burnu kanıyordu", "Metin'i dövü-

yorlardı. 'Ben fenalaştım. Amirlere söyleyin' dedi. Bunu söyledikten sonra daha fazla dövmeye başladılar", "Metin'i döverken 'Senin cenazeni biz gömeceğiz' diyorlardı. O sıra benim üzerimi aradılar. Bizi yere yatırdılar. Etrafa baktım ve Metin'i gördüğümde, yerde cansızdı."

Metin Göktepe, *Evrensel*'in Yeni Bosna'daki binası önünden başlayıp Esenler'deki mezarlığa kadar süren uzun ve kalabalık bir yürüyüşle defnedilirken, yetkililer cinayeti gizlemek için her şeyi yaptı: Dönemin İstanbul Emniyet Müdürü Orhan Taşanlar, Göktepe'nin gözaltına alınmadığını açıkladı; Eyüp Cumhuriyet Savcısı Erol Canözkan gözaltına alındığını ancak serbest bırakıldıktan sonra bir çay bahçesinde otururken fenalaşarak sandalyeden düştüğünü; İçişleri Bakanı Teoman Ünüsan ise spor salonunun "duvarından düşerek" öldüğünü iddia etti. Oysa otopsi raporunda ölüm nedeni olarak "kafa travmasına bağlı beyin kanaması ve doku içi kanama" yazıyordu. Ailesinin, arkadaşlarının, meslektaşlarının ve basın örgütlerinin ısrarlı takibi sonucu nihayet 16 Ocak 1996'da İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı tarafından açıklanan rapordaysa, "Metin Göktepe gözaltına alınmış, gözaltında polis tarafından öldürülmüştür" denildi.

Sonrasında başlayan dava süreci de bir yılan hikâyesine döndü adeta: İstanbul Adliyesi'nde başlaması beklenen dava, Adalet Bakanlığı tarafından güvenlik gerekçesiyle Aydın'a nakledildi. Kalabalık, davanın peşini bırakmadı. Dava bunun üzerine bu sefer Afyon'a nakledildi. Ne var ki, devlet tarafından davayı gözlerden uzak tutmak için yapılan bu girişimler ilgiyi hiç azaltmadı. Nitekim sanık polis

avukatlarından biri, ilk duruşmalardan birinde "Bu dava, basınla devlet arasındadır" demişti. Sürekli gelmesi beklenen dosyalara, raporlara; delillerin toplanamadığı gerekçesiyle verilemeyen kararlara; değişen mahkeme heyetlerine; onlarca erteleme ve bozma kararlarına rağmen Yargıtay aşamalarının da sonunda dava nihayet 2000 yılında beş polise verilen 7 yıl 6'şar ay hapis cezası kararıyla sonuçlandı; bir polisse, 20 ay hapis ve beş ay kamu hizmetlerden uzaklaştırma cezası aldı. Hükümlüler, 1,5-2 yıl kadar hapiste kaldıktan sonra kamuoyunda "Rahşan Affı" olarak bilinen Şartlı Tahliye ve Ceza Erteleme Yasası'ndan yararlanarak tahliye oldular.

Davada sadece altı polis az bir cezayla mahkûm olmuş, "emri verenler" görevlerine devam etmişlerdi. Ancak Metin Göktepe davası o zamana kadar gözaltında öldürülmüş bütün gazeteciler arasında "mahkûmiyet kararı çıkan ilk gazeteci davası" olarak Türkiye basın tarihine geçti. Polisler tarafından öldürülen Göktepe, ne yazık ki kısa süren ömrüyle Türkiye'de gazeteciliğin sembol isimlerinden biri haline geldi. 1998'den beri her yıl, Göktepe'nin doğum günü olan 10 Nisan'da haberleriyle basın ve iletişim özgürlüğü mücadelesine katkıda bulunan, temel hak ve özgürlüklerindeki ihlalleri kamuoyuna duyuran gazetecilere çeşitli dallarda verilen "Metin Göktepe Gazetecilik Ödülleri" de haber peşinde hayatlarını kaybeden gazetecilere bir saygı duruşu niteliğinde.

Metin Göktepe'nin öldürülmesinin üzerinden geçen onca yıla rağmen yaslarının hiçbir zaman bitme-

yeceğini belirten ablası Meryem Göktepe'nin acı bir gerçeğin altını çizen sözleriyse –maalesef– hâlâ epey uzak bir geleceğe işaret ediyor: "Ne zaman yüreğimiz soğur biliyor musun? Demokratik, adil, basının özgür olduğu, insanların hak ve özgürlükleriyle yaşadığı bir ülke olduğumuzda diyebiliriz ki artık 'Yakınlarımızı kaybettik ama, bedel ödediler ama işte en azından adalet sağlandı, eşitlik sağlandı'."

KIVANÇ KOÇAK



Selçuk Kozağaçlı
(1972-)

Selçuk Kozağaçlı 1996'da avukat oldu. "Ulucanlar Katliamı Davası" mesleki gelişiminde çok önemli rol oynamıştı. Kendi ifadesiyle, yakından tanıdığı devrimci arkadaşlarının ölümüne şahitlik etmesi, üniversitede kazandığı sosyalist kimliğine devrimci sıfatını ekledi. Artık "Şemdinli JİTEM", "Yeşilyurt Bok Yedirme", "Sivas" davaları gibi nerede önemli toplumsal bir dava varsa oradaydı. Onu en son Soma Maden Katliamı Davası'nda ailelerin avukatları arasında görürüz. Nitekim Kozağaçlı 2018'de tutuklanıncaya kadar on bin civarında insanın avukatlığını üstlendi. Çeyrek yüzyıl boyunca cübbesiyle mazlum ve mağdur işçilerin, madencilerin, kadınların, çocukların, ezilen, sömürülen, zulüm gören insanların yanında yer aldı, onlar için mücadele etti.

Tutuklu olduğu, 31 avukat hakkında açılan ve Türkiye tarihinin en fazla sanıklı avukat davası olan

"Çağdaş Hukukçular Derneği Davası"nda içlerinde baro başkanlarının da bulunduğu üç bine yakın avukat onun ve arkadaşlarının müdafiliğini üstlendi, ilk duruşmaya bin civarında avukat katıldı. Kozağaçlı ve arkadaşları bu davada, mahkeme tarafından avukatlığını üstlendikleri siyasi sanıklarla özdeşleştirildiler ve savundukları insanların üyesi olduğu iddia edilen örgütün üyesi, yöneticisi olarak ağır cezalara mahkûm edildiler. 2023 itibariyle dava, Yargıtay'da temyiz incelemesi için bekliyor. Müdafilerin neredeyse tüm taleplerinin reddedilmesi, tahliye kararından sonra mahkeme başkanının rapor alması ve yerine atanan hâkim tarafından aynı mahkemenin tahliye kararını kaldırarak bu kez yeniden tutuklama kararı vermesi gibi birçok hukuk garabetiyle, dava akıl ve hukuk ilkeleri içinde açıklanamayacak Kafkaesk bir öyküye dönüştürüldü. Sürekli savcı ve hâkim değişikliği nedeniyle toplam 37 savcı ve 42 hâkimin davada görev yapması tabii hâkim ilkesinin nasıl çöpe atıldığını, yargılamanın nasıl yapıldığını açıkça gösteriyor.

Kozağaçlı, her duruşmada mahkeme salonunu ya tragedya sahnesine dönüştürür: Kassandra gibi, verilen görevi yerine getiren yargıçların karşısında kendi hakkında tesis edilecek hükmü önceden bilir ya da yargılamanın komedyaya dönüşümünü anlatır, izleyiciler ve avukatlar nezdinde hâkimlerin kendilerine biçilen rolü bile düzgün oynayamadığını ironik biçimde gözler önüne serer. Zaman zaman uysal yargılama görünümünden hızla uzaklaşılır, sahne şiddetlenir. Kozağaçlı bir an yargıç olur hâkimleri yargılar, "Ne yani müvekkillerimizin cenaze törenine de gitmeyelim mi?" diyerek vicdanları ayağa

kaldırır. Bazen duruşmada tribünlere oturmuş avukatlarına döner, "Neden avukatlığı bizler gibi yapmıyorsunuz?" deyip sitem eder. Sofokles'i sokar duruşmaya, Antigone olup Kreon'a bağırır gibi seslenir mahkemeye. Adaletten bahsederken felsefeye girer; Aristoteles'ten, Stoacılardan, Epikürcülerden başlayıp Spinoza'ya oradan Schiller'e, Hegel'e, Marx'a, Jaspers'e, Hannah Arendt'e, Rancière'e uzanır. Bir an konuyu değiştirerek bizi Dante'nin, Kafka'nın, Samuel Beckett'in, Dostoyevski'nin, Herman Melville'in, Kazancakis'in, Şolohov'un ve çağdaş yazarların öykü dünyalarına sokar. Onlarca roman ve tiyatro kahramanı üzerinden muhatabı oldukları davanın derinliğini, gerçek nedenlerini; hakikati görmeye davet eder bizi. Aziz Augustinus'tan İmamı Azam'a kadar irfan ehline de yer verir savunmalarında. Dinî adaletten bahseder hâkimlere. Sıra katledilen Güney Afrikalı avukat Steve Biko'ya gelince soluklanır bir an, bu kez bir şiir okuyarak onun ölümü göze alışını anlatır bize. Korkudan, korkuyu yenmekten bahseder; toplumda durmadan işlenen suçlardaki payımızı anlatırken ayna tutar bize. Spinoza'dan yola çıkarak ölüm üzerine değil, hayat üzerine düşünmemiz gerektiğini söyler.

Aynı anda hem hakikatin hem de vicdanın sözcülüğüne soyunur cesaretle. İlki tarihî derinlik, entelektüel bir birikim, ikincisi gördüğü haksızlık karşısında sessiz kalmamayı, anında itiraz etmeyi gerektirir. Selçuk Kozağaçlı bir yanıyla sosyalist kültür tarihi birikimini kuşanmış olarak organik aydın kimliğiyle ortaya çıkar, diğer yanıyla yoksulların, ezilenlerin içinde yaşayan, onların hakları için mücadele eden bir avukat kimliğiyle... Sanki demok-

rasiyi kuramamış veya sindirememiş bir toplumda hakikat ve vicdanı aynı anda temsil etmenin tarihin hiçbir aşamasında cezasız kalmadığı iddiasını ispata soyunur.

Selçuk Kozağaçlı'nın sözde delillerle onlarca yıldır tutuklu olduğu davada kendini *devrimci avukat* olarak tanımlamasının sadece ezilenlerin avukatı olmasından kaynaklanmadığını görmek gerekiyor. Kendi ifadesiyle kuşağa değil geleneğe inanır o. Devrimci avukatlık Kozağaçlı ve arkadaşlarına kadar devrimci kimliğin birleştirici etkisini harekete geçirmekle, özellikle siyasi davalarda rol üstlenmekle ve baro seçimlerinde bir araya gelmekle eş anlamlı kullanılırdı. O ve arkadaşları avukatlar arasında ilk defa devrimci avukatlık adıyla yeni bir tarz geliştirdiler. Tek cümleyle devrimci avukatlığı bir yaşam tarzı haline getirdiler. Onlar için mal-mülk sahibi olmanın fazla bir anlamı yoktu. Para, geçinmelerini sağlayacak bir araçtı. Kazandıklarından kalanı yine görev üstlendikleri davalar için harcarlardı. Kozağaçlı devrimci avukatlığı kurumlaştırmış, daha doğru ifadeyle, kendini "hak öznesi olarak gören" yeni avukatların yetiştiği bir okula dönüştürmüştür.

Hapiste olmasına rağmen Çağdaş Hukukçular Derneği genel başkanlığını, Avrupa Demokrat Avukatlar Örgütü ikinci başkanlığını, Demokrasi ve İnsan Hakları için Avrupalı Hukukçular ve Uluslararası Demokrat Avukatlar örgütlerinin yönetim kurulu üyeliğini üstlendi. Alman Demokrat Avukatlar Örgütü tarafından verilen Hans Litten Ödülü'ne, Immanuel Kant Vakfı tarafından verilen "Dünya Vatandaşlığı" Ödülü'ne, Paris Barosu tarafından verilen "Onur Ödülü"ne, Barcelona Barosu tarafından

verilen "Onur Ödülü"ne ve Lawyers for the Lawyers tarafından iki yılda bir verilen "Hukuk İçin Mücadele" ödülüne layık görüldü.

Bir hak öznesi olarak avukatı, savunma kurumunu, devrimci avukatlık tarzını savunduğu davaysa çoktan erdemin, ahlâkın, adaletin yargılandığı bir davaya dönüşmüş durumda.

HALUK İNANICI



Selahattin Demirtaş

(1973-)

Zaza-Kürt siyaset insanıdır. Palulu olan ailesi o daha küçükken Diyarbakır'a taşındı. Şehrin dar küçelerinin hayatına, siyasetine ve edebiyatına etkisinin ne denli yoğun olduğu yazıp çizdiklerinden anlaşılır. O sokaklarda her köşe başında binlerce yıllık tarihle ve medeniyetle iç içe yaşanır.

Demirtaş, bir Diyarbakır *Xırıx*'ı gibi, aşkı, "Çaktırmadan deli gibi sevebilmektir" diye tarif eder. Eşi Başak'a zamanında uzaktan çaktırmadan bakmışlığı, peşinden gitmişliği çoktur. Genç yaşta evlendi. Delal ve Dılda adlı iki kız evladın babası olmak büyük övüncüdür.

Demirtaş Türkiye'de siyasete şiir, müzik ve edebiyatın yanında, bol miktarda mizah katan ilk siyasi liderdir demek abartı olmaz. O gündelik olanı ritimleriyle, renkleriyle ve kelimeleriyle görebilen insanlardandır. Siyaseti, yaşanmakta olanın göbeğinden

kavrar, bir siyaset profesyoneli olmaması, fakat yine de bu alanda yaptığı ya da söylediği hiçbir şeyin vasat olmaması bu yüzdendir.

Ankara Hukuk Fakültesi'ni tamamladıktan sonra yeniden Diyarbakır'a dönen Demirtaş'ın yolu avukat olarak Diyarbakır İnsan Hakları Derneği'nden geçti. 2004 yılında genç yaşta İHD Diyarbakır şube başkanı oldu.

İlk kez 2007 yılında, "Bin Umut Adayları" hareketinin desteklediği Diyarbakır bağımsız milletvekili adayı olarak Meclis'e girdi. 23., 24., 25., 26. dönem milletvekillikleriyle vekilliği devam etti. Kürt siyasetinin mütemadiyen kapatma davalarıyla uğraşan ve yeni bir adla devam etmek durumunda kalan partili hayatında, önce toplamda yaklaşık 4 yıl süreyle Barış ve Demokrasi Partisi'nde genel başkan, daha sonra yine 2014-2018 tarihleri arasında Halkların Demokratik Partisi'nde eş genel başkan oldu.

Türkiye'de ilk kez yapılan 2014 Cumhurbaşkanlığı seçimine HDP adayı olarak katıldı. 24 Haziran 2018 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde de cezaevindeyken yeniden aday gösterildi. Cezaevinden seçim kampanyası yürütmek ve telefonla miting yapmak gibi ilkler de "dağına göre kar" misali ona kısmet oldu.

Demirtaş'ın siyasi hayatındaki önemli dönemeçlerden biri 7 Haziran 2015 genel seçimleridir. Bu süreçte Kürt halkı tarafından olağanüstü bir sevgiyle kuşatıldı. Partisinin kuruluşundaki Türkiyelileşme hedefine uygun biçimde, Batılı seçmenin de partiye ilgisini ve desteğini kazandı. Seçimden önce, partisinin grup toplantılarından birinde yaptığı konuşmada "Sayın Recep Tayyip Erdoğan, HDP var oldukça,

HDP'liler bu topraklarda nefes aldığı müddetçe sen başkan olamayacaksın. Sayın Recep Tayyip Erdoğan seni başkan yaptırmayacağız. Seni başkan yaptırmayacağız. Seni başkan yaptırmayacağız" dedi. Demirtaş'ın siyasi retoriğinde önemli bir yeri olan bu kısa konuşma ve 7 Haziran seçimleri sonucunda HDP'nin aldığı oyların AKP'nin tek başına iktidar olmasını engellemesi, kimilerine göre, Erdoğan'ın Demirtaş'a ve genel olarak HDP'ye de yönelik büyük kininin nedenidir.

Bu sürecin önemli kırılma anlarından biri, giderek her şeyin nasıl sertleşebileceğinin de sinyali olan 5 Haziran 2015 Diyarbakır mitinginin bombalanmasıdır. Demirtaş, konuşma yapmak üzere sahneye çıkmaya hazırlanırken gerçekleşen iki ayrı patlamayla, ilk anda iki kişi öldü ve 100'ün üzerinde insan yaralandı.

HDP 7 Haziran seçimlerinde %13,1 oyla barajı aşarak 80 milletvekili çıkardı. Demirtaş bunu "Artık HDP gerçek bir Türkiye partisidir. HDP Türkiye'dir, Türkiye HDP'dir" sözleriyle değerlendirdi. Fakat Suruç, Ceylanpınar ve 10 Ekim 2015 Ankara Gar katliamı dahil olmak üzere katliam ve saldırılar, bu başarıyı ve çözüme yönelik umutları tümüyle arka plana itti. Aralık 2015 sonunda Demirtaş, "Türkiyelileşme Kürtlerin Batı'yı kabul etmesi değil, Batı'nın Kürtleri olduğu gibi kabul etmesidir" şeklinde tanımladığı yeni bir açıklama yaptı.

7 Haziran seçimlerinden tam bir yıl sonra çok manidar bir biçimde 7 Haziran 2016'da, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, milletvekilliği dokunulmazlıklarıyla ilgili, 6718 sayılı "Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına

Dair Kanun"u onayladı. Bu süreçte, Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun "Dokunulmazlıkları kaldıralım" çağrısına, Diyarbakır'da yaptığı bir konuşmada Demirtaş, "550 milletvekilinin de dokunulmazlığını kaldıralım, hodri meydan" diyerek cevap vermiştir.

Aynı yıl, 4 Kasım'da gece yarısı bir ordu polis eşliğinde yapılan baskınla, Demirtaş'ın evine girildi ve gözaltına alındı. Mahkemenin akşam saatlerinde verdiği tutuklama kararı üzerine adliyeden dosdoğru Edirne F Tipi Kapalı Cezaevi'ne götürüldü. O tarihten bu yana ailesinden 1.687 km. uzaktaki bu cezaevindedir. Aynı saatlerde yapılan baskınlarla gözaltına alınan HDP'li vekillerden, aralarında Eş Genel Başkan Figen Yüksekdağ da olmak üzere, sekizi daha tutuklandı.

Kürt halkı Demirtaş'ı bir siyaset insanı söz konusu olduğunda benzeri hemen hiç görülmemiş bir biçimde sever. O Selocan'dır, Selo Başkan'dır. Kürtler sadece Demirtaş'ı seviyor değildir, onun şahsında Kürt coğrafyası dışında Batı'da sevilmeyi ve beğenilmeyi de seviyordur. Fakat aynı Kürtler bu "sevilme" işini abarttığını düşündükleri zaman da Demirtaş'ı "mahallenin sevilen çocuğu" olmaya meylettiği iddiasıyla kıyasıya eleştirebilir. Yine de bu sadece Demirtaş'ın ortamlardaki ısıyı yeniden ayarlayacağı ikinci bir ana kadar sürecektir. Cezaevinden bu güçlü iletişimi Twitter aracılığıyla sürdürür. Tweet'leri *kettle*'dan attığı yönündeki esprisi üzerine, Demirtaş'ın "ketılı" da cezaevinden devam ettirdiği mizahın aktörlerinden biri olur.

Demirtaş cezaevinde olduğu süre içinde isminin önüne "edebiyatçı" vasfını da ekledi. 2023 itibariyle cezaevinde geçirdiği altı yılda ikisi roman, üçü de

öykü kitabı olmak üzere, beş eser yayımladı. *Seher, Devran* ve en son eseri *DAD* öykü kitapları; *Leylan* ve *Efsun* ise roman.

Demirtaş Türkiye siyaset sahnesinde uzun bir zamandır en etkili biçimde varlık gösteren isimlerden biridir. Kürt sorununun çözümünde, siyaset alanını güçlendirmek ve meclis çatısı altında demokratik çözüm aramak, onun açıklamalarının en önemli vurgusu olmaya devam ediyor.

SEVİLAY ÇELENK



Ali İsmail Korkmaz

(1994-2013)

Sadece ilk üç günü değil, tamamı... Hatta öncesi ve sonrası.

Gezi, sadece AKP iktidarı döneminde büyüyen gençler için değil, Türkiye'nin geçtiği yolları bilen, bedel ödemiş olanlar için de bambaşkaydı. Başkalığı sokaktaki iktidar karşıtı seslerin gür çıkmasından ibaret değildi ya da eşsiz bir kalabalığın aynı şarkıları söyleyebilmesinden. Taksim Gezi Parkı'na 28 Mayıs 2013'ten sonra yolu düşenlerin birlikte öğrenmesi gerekiyordu ve herkes birlikte öğreniyordu. 12 Eylül sonrasında büyüyen, "apolitik, duyarsız" sayılan kuşak kuşak gençler ağaçlara sarılıyor, yemeklerini paylaşıyor, ortalığı temizliyor, bir başka dünya arzusunu emsali olmayan bir neşeli dille haykırıyordu. O haykırış tüm ülkeye yayılıyordu. Küçük bir parkta kendiliğinden kurulan bir dünya, cenderesiz, başka bir dünyanın varlığını müjdeliyordu.

Antakya-Ceylan Sokak'ta, 18 Mart 1994'te, bir erkek, iki kız çocuğu sahibi Korkmaz ailesinin son ferdi olarak dünyaya geldi Ali İsmail Korkmaz. İki dedesinin isminin birleştirilmesinden türedi ismi. Ali İsmail, o sokakta, 8 kardeşli annesinin yeğenleriyle 9 kardeşli babasının yeğenleri, halalar, amcalar, teyzelerin arasında "ayrı gayrı" nedir bilmeden büyüdü.

Köy okulunda bitirdi ilkokulu, sonra Antakya'da ortaokul ve liseyi tamamladı. Çocukları esaslıca okusun diye, 30 yıl Suudi Arabistan'da çalışan, ancak 2010'da dönebilen babaydı ailenin bütün özlemi. İlkokuldan itibaren "avukat abisi" Gürkan Korkmaz'ı rol model aldı. Abisinin tüm eşyaları onundu. Tek farkları vardı: Ali İsmail küçüklüğünden itibaren Fenerbahçe'ye "ölümüne" gönül vermişti, abisi "fazlaca takmadan" Galatasaraylı'ydı.

Yokuşun başındaki okuluna yürürken, 14 yaşında, ilk kez korkuttu ailesini. Yorgundu. Hastaneye gittiğinde anlaşıldı kalp problemi. Ankara'da ameliyat günleri... Artık hep ilaç kullanacaktı.

Fotoğraf çekti, şarkı söyledi, başka ülkelere gitti, köpeği "Kuzey'i" ormanda gezdirdi. Sınava girdiği ilk sene Eskişehir'de Anadolu Üniversitesi İngilizce Öğretmenliği'ni kazandı. Eskişehir'e, 2012'de aynı üniversiteyi kazanan kuzeniyle gitti. Yengesinin kardeşinin kaldığı eve yerleşti. 25 Nisan 2013'te vizelerden sonra son kez geldi Antakya'ya. Bir hafta kaldı. Bu seyahatten bir ay sonra Gezi başladı. 2 Haziran günü, abisi, internetten görüntülü konuştu Ali İsmail'le. Hiç çekemediği son harçlığını yatırdığını söyledi.

2 Haziran akşamı, saat 22'de yine aradı abisini. "Sokaklarda polisler yakalarlarsa öğrencileri dövüyormuş" dedi. Abisi, "İnanmayın söylentilere" diye sakinleştirdi.

Gezi gibiydi Ali İsmail. Hayvanları seviyordu, ağaçları seviyordu, farklılığı, özgürlüğü seviyordu. Bütün o gençlerden biriydi. Herhangi bir çapulcu!

2 Haziran'ı, 3 Haziran'a bağlayan o gece, annesinden tokat bile yememiş Ali İsmail şiddeti tanıdı. Diğer bütün öğrenciler gibi Eskişehir'de sokağa çıktı. Gece iki gibi, kuzeni, abisini aradı. Ali İsmail, Eskişehir'de, Sanayi Sokak'ta defalarca çelmelenmiş, defalarca dövülmüş, yetmemiş, yerdeyken kafası tekmelenmişti. Gittiği hastanede korkmuş, "Düştüm" demişti. "Beyin cerrahiye sevk" görüşüne rağmen, eylemcilere nefret besleyen bir doktor "ortopediden taburcu" kararı vermiş, eve gelip uyumuştu.

Ertesi gün boyunca sürekli aradı abisi, sürekli uyuyordu. Nihayet telefona çıktığında, karakoldan çağrıldığını söyledi. "Polise solis, masaya sama" diyordu, dili dönmüyordu. O halde ifade verdi Ali İsmail, sonra hastaneye gitti. Sonra ameliyat edildi, 38 günlük derin bir uykuya geçti. Yeni ameliyatlar yetmedi. Sandalyelerin üzerinde uyuyan anne ve babaya, yaşasa bile eskisi gibi olamayacağı söylendi. Ve sonra hayatını kaybetti.

Gezi eylemleri sırasında öldürülen gençler birer simge, Ali İsmail de o gençlerin simge ismiydi.

Çok sevdiği Fenerbahçe'nin stadyumunda, "Daha 19 yaşında, düşlerinde özgür dünya... Ali İsmail Korkmaz, Fenerbahçe yıkılmaz" marşları söyle-

niyor, diğer takımların taraftarları eşlik ediyordu artık.

Devletin "cezasızlık" geleneği çıktı sahneye. Sanayi Sokak'taki öldüren dayağı dört esnaf, dört polis atmıştı. Avukat Gürkan Korkmaz'ın çabasıyla, kamera görüntüleri bulundu. Öncesinde yok edilmek istenmiş, 20 dakikalık bölümü silinmişti. Ama kalanlar yeterliydi.

Savcılık, kamuoyu baskısıyla dava açtı. Ancak dava onlarca örneği gibi "güvenlik" gerekçe gösterilerek Eskişehir yerine Kayseri'ye alındı. Uzun yargılamalardan sonra sadece "yaralama sonucu ölüme neden olma" suçundan ceza verildi. Oysa iddianamede "kasten öldürme" suçlaması vardı. Kayseri 3. Ağır Ceza Mahkemesi'nin gerekçeli kararında, neden bu suçtan ceza verildiği şöyle açıklandı: "Olayın seyri, öldürmeyi gerektirir bir husumetin bulunmaması, engel olmadığı halde eylemlerini sürdürmeyip son vermiş olmaları, sanıkların yaralama kastıyla vurmaları ancak Ali İsmail Korkmaz'ın, beyin kanamasının oluşumunu kolaylaştırıcı ve kanamayı artırıcı kalp ilaçları kullanmasının ölümünde etkili olduğu..."

Sonradan emekli olan polis memuru Mevlüt Saldoğan'a, cezanın üst sınırı 16 yıl olmasına rağmen 13 yıl ceza verildi. Geleceği düşünülerek ceza 10 yıl 10 aya düşürüldü. Diğer polis Yalçın Akbulut da sadece 10 yıl ceza aldı. Sivil sanıklar İsmail Koyuncu, Ramazan Koyuncu ve Muhammet Vatansever'e 6 yıl 3 ay, Ebubekir Harlar'a 3 yıl 4 ay hapis cezası verildi. Diğer iki polis beraat etti. Harlar ve beraat eden polislerden Hüseyin Engin hakkındaki kararı Yargıtay bozdu. Yeni yargılama sonunda Harlar 6 yıl

8 ay ceza alırken, Engin'e ise sadece 7 ay 15 gün ceza verildi. Bu ceza da ertelendi. Anayasa Mahkemesi, Engin hakkındaki kararın eziyet yasağına aykırı olduğuna hükmedince yeniden yargılama yapıldı. Mahkeme bu kez de aynı cezayı verdi ve ertelemeyi kaldırdı. Zaten hapis yatması da infaz kanununa göre mümkün değildi. Bu karar da Yargıtay'a taşındı.

Sadece bu yargılama süreci bile Gezi'de neden ve neye itiraz edildiğinin kanıtıydı. Ali İsmail'in Eskişehir'de bulunan, avuçlarından serçelerin su içtiği heykeli de oradaki gençlerin ne istediğinin kanıtı...

GÖKÇER TAHİNCİOĞLU

Yazarlar

EMEL AKAL
Siyaset bilimci.

HALİL AKKURT
Siyasi tarihçi. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi öğretim üyesi.

FARUK ALPKAYA
Siyasetbilimci. 2017'de KHK ile üniversiteden ihraç edilen Barış İmzacıları'ndan.

PINAR AYDOĞAN
Siyaset bilimci. Karadeniz Teknik Üniversitesi öğretim üyesi.

EMRE BAYIN
İletişim Yayınları'nda editör.

FARUK BİLDİRİCİ
Gazeteci, medya ombudsmanı.

MURAT BJEDUG
1992-2003 arası ekolojist *Ağaçkakan* dergisini çıkaran ekipteydi. Yazar.

AKSU BORA
Antropolog, yazar, çevirmen.

TANIL BORA
İletişim Yayınları ve *Birikim* dergisinde editör, yazar.

GAYE BORALIOĞLU
Felsefe okudu. Senaryo yazarı ve edebiyatçı.

KEMAL CAN
Gazeteci.

LEVENT CANTEK
Akademisyenlik ve editörlük yaptı. Yazar. Senaristlik ve yönetmenlikle meşgul.

YALÇIN ÇAKMAK
Tarihçi. Munzur Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi.

SEVİLAY ÇELENK
İletişim bilimci. 2017'de KHK'yla ihraç edilen Barış İmzacıları'ndan. 28. dönem Diyarbakır milletvekili (Yeşil Sol Parti).

YAVUZ ÇOBANOĞLU
Sosyolog. Munzur Üniversitesi öğretim üyesi.

DOĞAN ÇETİNKAYA
Tarihçi (İstanbul Üniversitesi SBF, Özgür Üniversite), *Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar* Eş Genel Yayın Yönetmeni.

MENDERES ÇINAR
Siyaset bilimci. Başkent Üniversitesi öğretim üyesi. *Toplum ve Bilim* yayın kurulu üyesi.

YETVART DANZİKYAN
Gazeteci, *Agos* gazetesi yayın yönetmeni.

AHMET DEMİREL
Medipol Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi.

DİNÇER DEMİRKENT
Siyaset bilimci. 2017'de KHK ile üniversiteden ihraç edilen Barış İmzacıları'ndan, Mülkiyeliler Birliği Başkanlığı yaptı, *Ayrıntı Dergi* yayın kurulu üyesi.

ÖZGÜR GÖKMEN
Siyaset bilimci.

HALUK İNANICI
Hukukçu, yazar.

ELİF KEY
Yazar.

BAYRAM KOCA
Siyaset bilimci. Kilis 7 Aralık Üniversitesi öğretim üyesi.

KIVANÇ KOÇAK
İletişim Yayınları'nda editör, yazar.

BURAK ONARAN
Tarihçi. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü) öğretim üyesi. *Toplum ve Bilim* yayın kurulu üyesi.

EMRAH ÖZEN
Sinema alanında doktora yaptı. Dışişleri'nden emekli.

NEYYİRE ÖZKAN
Gazeteci.

AYLİN ÖZMAN
Siyasetbilimci. TED Üniversitesi öğretim üyesi.

TUĞRUL PAŞAOĞLU
Yayıncı.

FERYAL SAYGILIGİL
Sosyolog. İstanbul Arel Üniversitesi öğretim üyesi.

CAN ŞAFAK
Araştırmacı yazar.

TUNCAY ŞUR
Siyaset bilimci.

GÖKÇER TAHİNCİOĞLU
Romancı, gazeteci.

ALİ DURAN TOPUZ
Hukukçu, gazeteci.

EMEL UZUN
Sosyolog. Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi öğretim üyesi.

KEREM ÜNÜVAR
İletişim Yayınları ve *Birikim* dergisinde editör.

AYBARS YANIK
İletişim Yayınları'nda editör.

Yüz, 100 yıllık Cumhuriyet tarihi boyunca gerek yapıp ettikleriyle gerek düşünceleriyle ülkenin gidişatına etki etmiş, siyasal ve toplumsal bir iz bırakmış 100 kişinin portresi...

Yüz, 2023'te 40. yılını kutlayan İletişim Yayınları'nın yayınevi içinde ve dışında kolektif biçimde iş yapma anlayışının parlak örneklerinden: Tanıl Bora ve Kıvanç Koçak'ın derlediği, 38 farklı yazarın katkı koyduğu, her yazarın kendi üslubunu/bakış açısını içeren kitap 100 özgün ve kısa portre üzerinden 100 yıllık Cumhuriyet'in seyrine bir bakış sunuyor.

Hem bilgilerini tazelemek isteyenler için hem özgürlüklerin hâkim olduğu demokratik bir Cumhuriyet'e ulaşmanın yolları üzerine düşünmek isteyenler için...



iletişim

ISBN-13: 978-975-05-3585-7
9 789750 535857
KDV'DEN MUAFTIR